

Acta Beregsasiensis

A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
tudományos évkönyve

Науковий вісник
Закарпатського угорського інституту ім. Ф. Ракоці II

A Scholarly Annual
of Ferenc Rákóczi II. Transcarpathian Hungarian Institute

2010
IX. évfolyam, 1. kötet
Том IX, № 1
Volume IX, № 1

Acta Beregsasiensis

A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
tudományos évkönyve

Науковий вісник
Закарпатського угорського інституту ім. Ф. Ракоці ІІ

2010/1
IX. évfolyam, 1. kötet / Том ІХ, № 1

SZERKESZTÉS: Kohut Attila, Penckófer János

РЕДАКЦІЯ: Когут А., Пенцкофер І.

KORREKTÚRA: G. Varcaba Ildikó

Коректура: Г. Варцаба І.

TÖRDELES: Garanyi Béla

Верстка: Гороній А.

BORÍTÓ: *K&P*

ОБКЛАДИНКА: *K&P*

A KIADÁSÉRT FELEL: dr. Orosz Ildikó, dr. Soós Kálmán

ВІДПОВІДАЛЬНІ ЗА ВИПУСК: Орос І., Шовш К.

A KÖTET TANULMÁNYAIBAN ELŐFORDULÓ ÁLLÍTÁSOKÉRT MINDEN ESETBEN A SZERZŐ FELEL.

A kiadvány megjelenését a

támogatta

ISBN: 978-966-7966-89-8

Készült: PoliPrint Kft. Ungvár, Turgenyev u. 2. Felelős vezető: Kovács Dezső

A II. Rákóczi Ferenc
Kárpátjai Magyar Főiskola
tudományos évkönyve

Tartalom

Nyelv- és irodalomtudomány

PETHÓ JÓZSEF: Nyelvi stílus és identitás	7
KOVÁCS SZILVIA: Szókincs és kommunikatív kompetencia	15
ABONYI ANDREA TÍMEA: Lexikai germanizmusok ruszin népnyelvű kiadványokban	21
GAZDAG VILMOS: Szláv nyelvi hatás Beregvidék magyar nyelvjárásaiban	37
ILONA HUSZTI: Analysis of Hungarian and Ukrainian children's English reading errors	49
BÁRÁNY BÉLA: Женщина и война: женский вопрос в романе В. Гроссмана «Жизнь и судьба» и Дж. Джонса «Отныне и вовек»	63

Pedagógia

SZAMBOROVSKZYKNÉ NAGY IBOLYA: Az iskolaügy alakulása a Szovjetunióban a második világháború utáni években (1944–1953)	81
HEVESI TIBOR: A „Statisztika alapjai” témakör feldolgozása számítógép segítségével a középszintű oktatásban	103
BEREGSZÁSI ANIKÓ–SÉRA MAGDOLNA: Magyar vagy ukrán iskola? (Az iskolai tannyelv- választásról egy vizsgálat eredményeinek tükrében)	119
GOGOLA ISTVÁN: A tanári hivatás nehézségei egy kutatás tükrében	127
LECHNER ILONA: Kétnyelvű környezetben történő gyermekkori írott nyelv-elsajátítás elméleti háttere	133
KOMONYI TÍMEA: Egy Rett-szindrómás eset bemutatása	149

Történelem

MOLNÁR FERENC: A ruszin nép szerepe az 1848–49. évi máramarosi események idején ..	155
DOBOS SÁNDOR: Bereg vármegye főispánjának fondja Beregszász XVIII. századi utcanevéről	165
BRAUN LÁSZLÓ: Bercsényi Miklós (1665–1725)	171
HOMOKI DIANNA: Adalékok a Rákóczi-szabadságharc kultuszának forrásaihoz	177

BOROS LÁSZLÓ: Ung vármegyei közművelődési egyesületek és a múzeumügy a XIX. század végén és a XX. század elején	187
SZÓLÓSI NÓRA: A revízió közvetlen hatása Kárpátaljára a korabeli sajtó tükrében (1938–1939)	201
SZENDREY ANITA: Adalékok a beregszászi római katolikus egyház történetéhez (1938–1944)	205

Földrajz, turizmus, kertészettudomány

M. С. ДНІСТРЯНСЬКИЙ: Типологія держав світу за структурно-територіальними параметрами як метод політико-географічного аналізу	221
IZSAK TIBOR: The effect of human work on the environment in the delta of river Borzsa, the right-side branch of the Tisza	233
KAMPÓ ILDIKÓ: Стан та перспективи розвитку сільського туризму на Закарпатті	241
DR. KOMONYI ÉVA: Kárpátalja tájalmafajtáinak pomológiai leírása	245
GÉCSE MÁTYÁS: Termésmennyiség javítása oltott palántával a dinnyetermesztésben.....	255
<i>Eseménynaptár</i>	262

2009. 07. 17.

AII. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola diplomaátadó és tanévzáró ünnepe

PETHŐ JÓZSEF*

Nyelvi stílus és identitás**

Rezümé A tanulmány a következő kérdésekre keresi a választ: hogyan értelmezhető a nyelvi stílus a szociolingvisztika sajátos nézőpontjából, illetve mennyiben beszélhetünk külön „szociolingvisztikai stílusfogalomról” és külön „stilisztikai stílusfogalomról”? Idetartozó kérdés még az is, hogy a különböző stílusfogalmakból levezethetően milyen területek tartoznak a szociolingvisztikai indíttatású stílusvizsgálatok kompetenciájába. Milyen az identitással, azaz az identitáskifejezéssel és -értelmezéssel is összeköthető funkciói vannak a stílusnak a nyelvi kommunikációban? A téma vizsgálata rámutat arra, hogy a szociolingvisztikai aspektusú stíluselemzés szerepe a jövőben minden kétséget kizáróan növekedni fog, s mindkét tudományágnak fontos eredményekkel szolgálhat.

Sprachstil und Identität Der Vortrag sucht Antworten auf die folgenden Fragen: Wie kann der Sprachstil unter dem spezifischen Gesichtspunkt der Soziolinguistik interpretiert werden? Kann/soll man von einem eigenständigen „soziolinguistischen Stil-Konzept” einerseits und einem eigenständigen „stilistischen Stil-Konzept” andererseits sprechen? Von den verschiedenen Stil-Konzepten ausgehend: Welche Gebiete gehören in den Zuständigkeitsbereich einer Stilanalyse? Welche identitätsmarkierenden Funktionen hat Stil in der sprachlichen Kommunikation? Die Übersicht des Themas hat gezeigt, dass die Rolle soziolinguistisch ausgerichteter Stilanalysen in der Zukunft allem Anschein nach wachsen wird, was beiden Disziplinen wichtige neue Ergebnisse bieten kann.

1. Bevezetés: nyelv – stílus – identitás

A jelen esetben nemcsak az általános tudomány-módszertani elvárások miatt, hanem a címben megjelölt téma, mondhatni, interdiszciplináris (a stilisztikát, szociolingvisztikát, pragmatikát érintő) jellegéből adódóan is szükséges a bevezetőben röviden felvázolni az itt kifejtendők nyelvelméleti háttérét és az ebből eredő megközelítésmódot.

A következő gondolatmenet alapja az a humboldti (1836/1985) belátás, amely szerint a nyelvet nem annyira produktumnak (ergonnak), mint inkább tevékenységnek (energeiának) kell tekinteni, vagyis a nyelvet mindig részben újra létrehozott fenoménként lehet és kell megragadnunk. Ez a nyelvfelfogás jelen esetben azért is különösen hangsúlyozandó, mert a nyelv ilyen jellegű szemléletéből vezethető le az a belátás, hogy maga az identitás is csak a nyelvi tevékenységgel összefüggésben értelmezhető. Konkrétabban szólva: az identitás jelentős részben éppen a nyelv konkrét használata során, az abban megfogalmazott vagy sugallt jelentésértelmezésekre reflektálva dinamikusan konstituálódik (vö. pl. Reményi 2001; Auer 2007).

Ebből a megközelítésből két kérdéskörnek a szociolingvisztikai szempontokat előtérbe helyező vizsgálatára kívánok fókuszálni:

- Hogyan értelmezhető a nyelvi stílus a szociolingvisztika sajátos nézőpontjából, illetve mennyiben beszélhetünk külön „szociolingvisztikai stílusfogalomról” és külön „stilisztikai stílusfogalomról”? Idetartozó kérdés még az is, hogy a különböző stílusfogalmakból levezethetően milyen területek tartoznak a szociolingvisztikai indíttatású stílusvizsgálatok kompetenciájába?

* Dr. Pethő József, PhD. Nyíregyházi Főiskola, Magyar Nyelvészeti Tanszék, főiskolai tanár.

** Az itt olvasható tanulmány elhangzott a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola által szervezett *Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században* c. nemzetközi tudományos konferencián.

- Milyen az identitással, azaz az identitáskifejezéssel és -értelmezéssel is összeköthető funkciói vannak a stílusnak a nyelvi kommunikációban?

2. A stílusfogalom szociolingvisztikai és stilisztikai értelmezéséről

Köztudott, hogy nemcsak a stilisztikai megközelítésben, hanem a szociolingvisztikában is számos releváns módon különböző stílusfelfogás létezik (vö. pl. Szikszainé 2007: 21–91; szociolingvisztikai szempontból: Spillner¹ 2006: 206–7; ill. 1. alább). Mivel jelen dolgozat elsősorban a stílus egy sajátos szociokulturális, azaz szociolingvisztikai aspektusát kívánja profilálni, nézzünk először néhány szociolingvisztikai szempontú stílusfogalom-értelmezést és -alkalmazást. Kezdjük egy viszonylag frissel! Reményi Andrea (2001) „a társadalmi nemek kérdéseire adott szociolingvisztikai válaszok” legfontosabb irányzatait bemutató tanulmányában azt írja, hogy a nyelv és társadalmi nem összefüggéseit bemutató „interakciós elemzések a beszélgetés stílusbeli különbségeit kutatják” (a kiemelés tőlem: P. J.). Ezek a stílusbeli jellemzők pedig Reményi szerint a következők:

- a beszédmennység és a hallgatás,
- a szóátadás (az együtt elhangzó beszéd, illetve a félbeszakítás),
- az intonáció,
- a beszédszünetek,
- a hezitáció,
- a minimális válaszok (*mhm, értem*) és ezek időzítése,
- a témaváltás,
- az egyes beszédaktusok (például a dicséret, a panaszkodás, a bocsánatkérés és ezek fogadtatása, a kérdésfeltevés) stb.

Ez olyan tág értelmezése a stílusnak, amely – tudomásom szerint – sem a (magyar) stíluselmélettel, sem a (magyar) stíluselemzési gyakorlattal nincs összhangban. A fent említett jellemzők közül ugyanis többet egyáltalán nem vagy csak részlegesen tárgyal a stilisztika. (Márpedig nemigen tarthatjuk szerencsésnek, ha két egyaránt a stílussal foglalkozó, azaz elvileg egymást új szempontokkal, eredményekkel előmozdítani képes diszciplína között nincs meg a produktív „átjárhatóság”).

Ha a stílusnak fent bemutatott értelmezésével szembesítjük például Trudgill (1997) kézikönyvét, meglepődve tapasztaljuk, hogy az az előbbi, igen tág és a stílusnak igen nagy szociolingvisztikai relevanciát tulajdonító felfogással szemben majdhogynem kiiktatja a stílus fogalmát a szociolingvisztikai megközelítésből.

¹ Miatán Spillner (op. cit.) rámutat arra, hogy a szociolingvisztika és a stilisztika között számos és lényegi paralelizmus van: így például a közös kiindulási alap, ti. hogy mindkettőre igaz, hogy a nyelvet nem tekinti homogénnek, nem tekinti a nyelv realizációját szorosan determinálnak, lényegében közös a két diszciplína viszonya a rendszernyelvészethez; gyakoriak a közös fogalmak-terminusok, arra is felhívja a figyelmet, hogy alapvető fontosságú a két diszciplína viszonyának tisztázásában az olyan nagyon is különbözőképpen használt fogalmak világossá tétele, mint stílus, nyelvi stílus, stilisztikai variáns.

Idetartozó érdekességként jegyzem meg, hogy Wardhaugh (1995) terjedelmes (364 lapos) szintézisében a tárgymutató tanúsága szerint mindössze négyszer (!) fordul elő a *stílus* kifejezés. Trudgillnál egyébként a *style* nem is 'stílus', hanem 'stílusváltozat' jelentésű. A „style” eszerint „a szociolingvisztikában a nyelv azon nyelvváltozatának a neve, amely a társas környezethez kötődik, és amely más stílusváltozatoktól a formalitás tekintetében különbözik” (Trudgill 1997: 71). Trudgill rendszerezésében szerepet kap ugyan még ezenkívül a stílusrétegződés fogalma, de a stílusrétegződést mutató markereket megintcsak igen szűken értelmezi, pusztán hangtani jelenségeket említve (vö. még Labov 1975).

A stílus egy harmadik szociolingvisztikai szempontú megközelítése a stílusréteg és a regiszter azonosításán alapul. (L. pl. Kálmán-Trón 2007: 37: „...a nem kétnyelvű beszélők is többféle nyelvváltozatot ismernek és képesek megfelelő alkalmakkor használni. Ezek a helyzettől függően változó beszéd módok azonban nem önálló, teljes rendszert alkotó nyelvváltozatok; a tudományban stílusrétegeknek vagy regisztereknek nevezzük őket” – a kiemelés a szerzőktől.) Ennek következményeképp a stílusvizsgálat viszont lényegében a szókészlet analízisére szűkülne, hiszen „a regisztereket leginkább szókincsükkel jellemezhetjük” (Trudgill 1997: 67).

A fenti szociolingvisztikai stílusfogalmakat összegezve tehát három jellegzetes irányt látunk:

- A) Egy tág értelmezést, amelybe hangtani jellemzőktől kezdve a beszédaktusokig sok minden beletartozik.

Két szűkebb értelmezést, amelyek a stílust lényegében a következőkben igyekeznek megragadni:

- B) Hangtani sajátosságok
- C) Szókincs

Ezek a felfogások többé-kevésbé összeilleszthetők a mai stilisztika által kínált, lényegét tekintve funkcionális grammatikai alapozottságú rendszerrel, de ez utóbbi kétségkívül jóval tágabban értelmezi a stílust. Röviden a következőképpen jellemezhető: A modern, erősen pragmatikai szemléletű stilisztika alapvető feladatának tartja a nyelvi tevékenység társadalmi, kulturális és kognitív feltételeivel való foglalkozást. Stílusfelfogása szerint a kontextuális tényezők – vagyis az, hogy ki, kinek, mikor, hol, miért és miről beszél – határozzák meg a megnyilatkozások nyelvi megformáltságát. Ezek a stílusminták olyan szociokulturális normarendszerek, amelyek keretet adnak a stílus egyéni alakításához, következésképpen a stílus úgy értelmezendő, mint a tágan értett kommunikációs helyzetnek, más megfogalmazásban: a kontextuális körülményeknek megfelelő nyelvi változata (vö. Péter 1974; Tolcsvai 1996: 50–132; Tátrai 2004). A stílusnak ez a fogalomértelmezése is részben nyitva hagyja azt az alapvető kérdést, hogy mi is tartozik a stílusvizsgálat körébe. Ennek megválaszolásához jól alkalmazható keretet ad Tolcsvai Nagy (1996) rendszere, amely szerint a stílus belső szerkezete a következő kategóriákkal írható le:

Stílus kategóriák		
Szociokulturális változók	A nyelvi tartományok stíluslehetőségei	A stílus szerkezeti lehetőségei
Magatartás	Hangzás	Stílusstruktúra Alakzatrendszer
Helyzet*	Szó	
Érték	Mondat	
Idő		
Hagyományozott, intézményes nyelvváltozatok	Jelentés	

* A szociolingvisztikában legfőképpen ez a változó kerül előtérbe, ha a stílusról esik szó. A helyzet mentén Tolcsvai Nagy (1996: 133 és kk.) a következő kategóriákat különbözteti meg: informális, közömbös, formális.

3. Stílus és identitás kölcsönviszonyáról

3.1. Reaktív vs. proaktív stílus

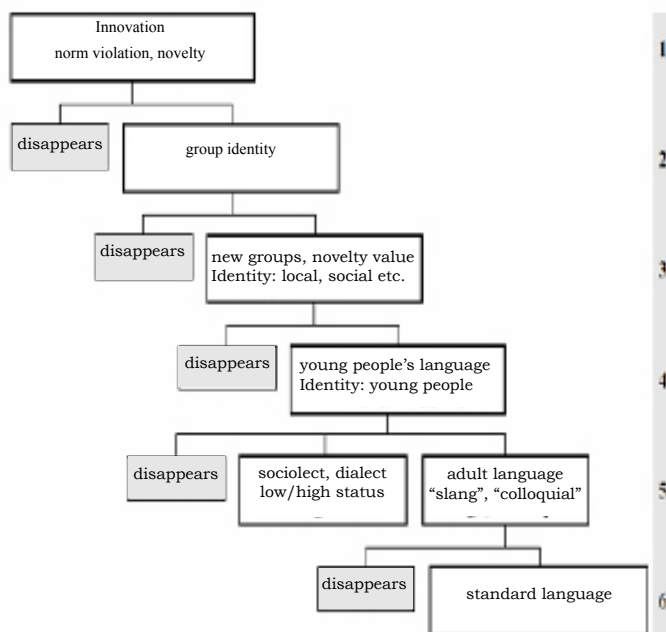
Lesley Milroy és Matthew Gordon (2003) *Sociolinguistics: Method and Interpretation* című szintézisében – amelynek stílusra vonatkozó részét főként Kontra (2004) összefoglalására támaszkodva tárgyalom itt – a 8. fejezetben (Style Shifting and Code Switching, 198–222) foglalkozik az egy nyelven belüli stílusváltás (és a nyelvek közötti kódváltás) kérdéseivel. A stílus és identitás összefüggéseinek szempontjából különösen tanulságos az az áttekintés, amelyet a szociolingvisztikai stílusmegközelítés változásáról adnak. Milroy és Gordon ugyanis rámutat arra a lényeges folyamatra, amely a korai, a stílust reaktív, válaszként történő értelmezéstől az újabb, a stílust proaktív, stratégiai jellegűként történő értelmezésekig vezet. Labov eredetileg ugyanis a stílusvariációkat a beszélők saját beszédüket követő figyelmének változásával magyarázta, és bár később már azt is kifejti, hogy ez nem tekintendő a stílusvariabilitás elméletének, nem általános leírása annak, ahogy a stílusváltás keletkezik és működik a mindennapi beszédben, lényegében Labov a stílusvariációkat mégis olyan jelenségeknek tartja, amiket a beszédhelyzet magyaráz: a stílus tehát egyfajta válasz a beszédhelyzetre. Labovhoz hasonlóan Allan Bell is reaktívnek tartja a stílust: a stílusvariabilitást ugyanis azal magyarázza, hogy a beszélők mindig az adott beszédpartnerekhez, illetve a hallgatósághoz igazítják stílusukat. Különbség abban mutatkozik tehát, hogy Bell a váltakozást nem az önmonitorozásnak, hanem a beszédpartnerekhez való igazodásnak tulajdonítja. A mai felfogás viszont éppen a stílus és az identitás szoros összefüggésére mutat rá. Egyes szociolingvisták, például Eckert² szerint ugyanis a stílusváltás nem reaktív, hanem proaktív jelenség. E felfogás szerint a beszélők úgy válogatnak a rendelkezésükre álló stílusokból, hogy kifejezzék identifikációjukat, akár tőlük társadalmilag vagy földrajzilag távol levőkkel is. Valójában a két megközelítés nem zárja ki egymást,

² Hasonlóképpen a stílusnak az identitás kifejezésében betöltött szerepét hangsúlyozza Coupland (2002: 190): „we can now say that dialect style operates primarily in the expression of identity and relational goals” (kiemelés a szerzőtől).

az azonban, hogy az egyes esetekben milyen funkció kerül előtérbe, csak a szövegpéldányok alapos vizsgálatával tárható fel.

3.2. Identitás és stílusérték-változás

A lehetséges számos aspektus közül még egy példán azt kívánom bemutatni, hogy milyen összetett kérdéseket vehet fel az identitás és a stílusérték összefüggése, amely szükségszerűen csak az állandó nyelvi változás dinamikájában vizsgálható. Ez a példa pedig az ifjúsági nyelv lexémáinak „karrier”-je. Azaz példaként nézzük meg, hogy az ifjúsági nyelvben milyen módon kerül viszonyba az állandó nyelvi változásban egy nyelvi kifejezés stílusértéke és annak identitásjelző/-kifejező értéke.

Androutsopoulos (2005: 178 és kk.) részletesen bemutatja, hogy az utóbbi évtizedekben a német nyelvterületen az olyan értékeléskifejező lexémák, mint *irre*, *super*, *lässig*, *tierisch*, *cool* az ifjúsági nyelvből fokozatosan a standard nyelvváltozatba kerültek. Hasonló magyar nyelvi példák esetében hasonló „karrier”-ekről beszélhetünk. A *szuper* melléknévről szólva például ilyenféle folyamatot jelez a Grétsy László és Kemény Gábor (2005) által szerkesztett *Nyelvművelő kéziszótár* vonatkozó szócikke: „Az ifjúsági nyelvben s ennek hatására a bizalmas társalgásban már önállóan, állítmányi szerepű melléknévként is használják: *Milyen volt a film? – Szuper!* (azaz: nagyszerű, kiváló, pompás, remek)” (– a kiemelés tőlem: P. J.). A következő példa, egy álláshirdetés, szintén a diáknyelvtől való elszakadás, a „hivatalos”-sá válás egyik fokozataként értelmezhető: „A legjobb helyen vagy, ha egy *szuper* csapat tagja szeretnél lenni! Ha nyitott vagy, érdekelt vagy a wellness és [az]

egészségmegőrzés területén, bátran keressél fel minket, és megmutatjuk az utat, hogy hogy lehetne pénzt keresni és egyben egészségesebben is élni, úgy, hogy közben piac-építéssel és vezetőképzéssel is foglalkozhatsz.”³

Androutsopoulos (2005: 179–180) másik szemléletes példájában azt mutatja be, hogy milyen sikeres „pályát futott be” a *hallo* köszönés Németországban. Ezt az 1950-es évektől egészen az 1990-es évek elejéig „ifjúsági nyelvi”-ként tartották számon, „felemelkedése” a sztenderdbe csak ekkor indult meg, 2003-ban azonban már köznyelviként szótárzták.

Kotsinas (1997) modellje szerint (idézi: Androutsopoulos 2005: 181–182) az ilyenfajta változás hat fokozatban írható le:

Vagyis a nyelvi elem először újításként, normasértésként jelenik meg, lényeges vonása az újdonságértéke is. A következő fokozatban ezek a jellemzők eltűnnek, a nyelvi elem a csoportidentitás kifejezőjeként funkcionál. Majd a csoportidentitás kifejezésének funkciója is eltűnik, helyette egy újabb, nagyobb, lokális és/vagy szociális identitás kifejezője lesz a nyelvi jel. Ifjúsági nyelvi elemként szintén identitást fejez ki: az adott korosztályhoz tartozást. A következő fokozatban már a szlengbe vagy a társalgási stílusba kerül, a „végső állomás” pedig a sztenderd. Összegezve: a stílusérték-változással együtt a nyelvi elemnek fokozatosan eltűnik az identitáskifejező funkciója.

4. Összegzés

A fentieket nagy vonalakban összegezve elmondható, hogy a nyelvi elemek, szerkezetek stílusértéke és identitásjelző, -kifejező funkciója között kétségtelenül szoros összefüggés van: bármilyen megközelítésből is értelmezzük a stílust. Ennek az összefüggésnek a modellálásában azonban még sok feladat vár ránk. Kontra (2004: 98) kiemelése szerint az utolsó tanulság, amit Milroy és Gordon (2003) fent már említett *Sociolinguistics: Method and Interpretation* című szintézisében megfogalmaz, a stílusvizsgálatok növekvő jelentőségére vonatkozik. Bízunk abban, hogy ez a tendencia folytatódik, azaz a szociolingvisztikai érdekű elméleti és gyakorlati stílusvizsgálatok szerepe valóban nőni fog, ez ugyanis fontos új eredményeket ígér mindkét diszciplína, azaz a szociolingvisztika és stilisztika számára: nem utolsósorban éppen az identitás és a stílus összefüggésének leírásában.

IRODALOM

- Androutsopoulos, Jannis (2005). ...und jetzt gehe ich chillen: Jugend- und Szenesprachen als lexikalische Erneuerungsquellen des Standards. In: Eichinger, Ludwig M.–Kallmeyer, Werner hrsgg., *Standardvariation. Wie viel Variation verträgt die deutsche Sprache?* Berlin, New York: Mouton de Gruyter. 171–206.
- Auer, Peter ed., (2007). *Style and Social Identities: Alternative Approaches to Linguistic Heterogeneity*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Coupland, Nikolas (2002). Language, Situation, and the Relational Self: Theorizing Dialect-Style in Sociolinguistics. In: Eckert, Penelope–Rickford, R. John ed., *Style and Sociolinguistic Variation*. Cambridge: Cambridge UP. 185–210.

³ Forrás: http://apromix.hu/allas/kepzes/Mi_megadjuk_a_lehetoseget_hogy_egy_szuper_csapatban_dolgozz-48154.htm.

- Grétsy László–Kemény Gábor szerk., *Nyelvművelő kézisztár*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Humboldt, Wilhelm von 1836/1985. Az emberi nyelvek szerkezetének különbözőségéről és ennek az emberi nem szellemi fejlődésére gyakorolt hatásáról. In: Uő.: *Válogatott írásai*. Budapest: Európa. 69–115.
- Kálmán László–Trón Viktor (2007). *Bevezetés a nyelvtudományba*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Kontra Miklós (2004). Lesley Milroy–Matthew Gordon, Sociolinguistics: Method and Interpretation. *Magyar Nyelv* 91–99.
- Kotsinas, Ulla-Britt (1997). Young people's language. Norm, variation and language change. *Stockholm Studies in Modern Philology*. 11: 109–132.
- Labov, William (1975). A nyelvi változás mechanizmusáról. In: Pap Mária és Szépe György szerk., *Társadalom és nyelv. Szociolingvisztikai írások*. Budapest: Gondolat. 255–285.
- Milroy, Lesley–Gordon, Matthew (2003). *Sociolinguistics: Method and Interpretation*. Oxford: Blackwell.
- Péter Mihály (1974). Stilisztikai alapfogalmaink tisztázásához. In: Imre Samu–Szathmári István–Szűts László szerk., *Jelentéstan és stilisztika*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 258–63.
- Reményi Andrea Ágnes (2001). Nyelv és társadalmi nem. *Replika* 45–46: 153–161.
- Spillner, Bernd (2006). Stil/Style. In: Ammon, Ulrich–Dittmar, Norbert–Mattheier J. Klaus–Trudgill, Peter hrsgg., *Sociolinguistics/Soziolinguistik. An International Handbook of the Science of Language and Society / Ein internationales Handbuch zur Wissenschaft von Sprache und Gesellschaft*. Berlin, New York: Walter de Gruyter 206–215.
- Szikszainé Nagy Irma (2007). *Magyar stilisztika*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Tátrai Szilárd (2004). A kontextus fogalmáról. *Magyar Nyelvőr* 479–494.
- Trudgill, Peter (1997). *Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába*. Szeged: JGYTF.
- Wardhaugh, Ronald (1995). *Szociolingvisztika*. Budapest: Osiris–Századvég.

M
a
t
l
p
é
t
e
r

2009. 11. 26.

A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola és a Kárpátaljai Magyar Képzőművészek Révész Imre Társaság közös szervezésű tárlata – a Hollósy Simon Alkotótábor zárókiállítása.

Szókincs és kommunikatív kompetencia

Rezümé A XXI. században a nyelvtanulás az érvényesülés egyik fő alapkövetelménye. Az idegen nyelvet tanulók többsége arra törekszik, hogy folyékony és helyes beszédet sajátítson el. A megfelelő, gazdag szókincs kiemelkedő szerepet tölt be a beszédben és döntő eleme a sikeres kommunikációnak. Jelen munka a szókincs és a beszédalképesség, valamint a kommunikatív kompetencia szoros kapcsolatára, fejlesztésének és tanításának fontosságára kíván rávilágítani.

Резюме У XXI столітті вивчення мов є важливою запорукою успіху. Більшість тих, хто вивчає іноземну мову, намагається засвоїти плавне та правильне мовлення. Багатий словниковий запас грає важливу роль у розмові і є головним елементом успішної комунікації. У даній роботі зроблено спробу показати тісний зв'язок між словниковим запасом та комунікативною компетенцією; а також підкреслити важливість їхнього розвитку та вивчення.

Az idegen nyelven való beszéd, mint a beszéd általában, a jelentésalkotás egymásra ható folyamata, amely magába foglalja az információ kialakítását, fogadását és feldolgozását. Formája és jelentése függ a szöveggörnyezettől, a résztvevőktől, azok együttes tapasztalatától, a környezettől s a beszéd céljától. Gyakran spontán, nyitott és következetes. A beszédnek megvannak a saját alkotóelemei, szerkezetei és szabályai, melyek különböznek az írott nyelvtől. A tanulóknak nemcsak azt kell tudniuk, hogyan használják a nyelvtant, szókincsüket, milyen legyen a kiejtésük (lingvisztikai kompetencia), de meg kell érteniük, mikor, miért és milyen módon hozzanak létre beszédet (szociolingvisztikai kompetencia) (Brown 1994; Burns és Joyce 1997).

Az angolt mint idegen nyelvet tanuló hallgatók számára a folyékony és helyes beszéd elsajátítása alapvető fontossággal bír. Ma már nem vitatott tény, hogy a szókincs lényeges eleme és alapja a beszédalképesség kialakulásának, és hogy meghatározó szerepet tölt be a kommunikációban (Nation 1990, 2001; Schmitt 2000; Meara 1996), de az is nyilvánvaló, hogy ennek bővítése és fejlesztése nehéz folyamat.

A hallgatók nagy része nehézségekbe ütközik a folyékony és helyes beszéd elsajátítása során. Ennek egyik oka a hallgatók szókincsével kapcsolatos hiányosságokban keresendő.

Általánosságban azt mondhatjuk, hogy a szókincs szavak és azok jelentésének a tudása (Kamil és Hiebert 2005).

A szókincs vizsgálatával már ősidők óta foglalkoznak. Az eltelt több év alatt sokféle szemszögből próbálták megközelíteni a nyelvtanulást, melynek mindegyike különbözőképpen értékelte a szókincs fontosságát. Időnként a szókincs meghatározó szerepet kapott a módszertan oktatásában, máskor viszont teljesen elhanyagolták.

Sokáig a nyelvészeti megközelítések mint a nyelvtani-fordító módszer, a direkt módszer, az audio-lingvális módszer előnyben részesítette a nyelvtani szerkezetek oktatását (Thornbury 2007). Az elsődleges hangsúly ezen szerkezetek elsajátításán állt, a szavak tanítása háttérbe szorult, csak arra használták őket,

*II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, tanársegéd, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, PhD-hallgató.

hogyan kitöltsék a nyelvtani hézagokat. A cél, ami a fent említett szemléletek negatív oldalát képezte, az volt, hogy megtanítsa, hogyan kell olvasni, írni, fordítani és elemezni a nyelvet nyelvtani szempontból; ami azt jelentette, hogy a tanulóknak beszélni kellett a nyelvről, de nem beszélni azt. A kommunikatív szemléletmód megjelenése felélesztette a szókincs iránti érdeklődést. A hangsúly a kommunikációra került, ahol a szókincs fejlődésének kommunikatív erejét (amit a tanárok különböző gyakorlatok, mint például: párbeszéd, vita stb. segítségével akarták elérni) is felismerték. Willkins (1972) a módszer korai képviselője, világosan kifejtette, hogy a szókincs ugyanolyan fontossággal bír, mint a nyelvtan.

Habár az évek során számos módszer látott napvilágot az idegen nyelv oktatása terén (melyek egy része a nyelvtant helyezte a középpontba, más része pedig a beszédképesség fejlesztésére fókuszált), egyik sem volt elég sikeres ahhoz, hogy folyékony kommunikációt alakítson ki a tanulók többségénél.

A lexikális módszer megjelenésének köszönhetően (Lewis 1993) – amely a szókincset a nyelv alapjának tekintette – áthelyeződött a hangsúly a szókincs fejlesztésére. A szókészlet bővítése nemcsak a különálló szavak tanulását jelentette, hiszen a nyelv sem különálló szavakból áll, hanem a szókapcsolatok, kifejezések stb. elsajátítását is. A fejlődés kulcsfontosságú eleme a lexikális csoportok szerepének felismerése volt.

Ezen fejlődések hatására felismerték azt a tényt, hogy a szókincs kiemelkedő szerepet tölt be a nyelvtanulásban, mint ahogy a kommunikációban is. Allen (1983) kihangsúlyozta, hogy a lexikális problémák gyakran akadályozzák a kommunikációt; a kommunikáció megszakad, ha nem használják a megfelelő szavakat. Mindez kiemeli a szókincs tanításának fontosságát, hiszen megfelelő szókincs nélkül igen nehéz sikeresen kommunikálni.

A hallgatók többsége, felismerve a szókincs kommunikatív erejét arra törekszik, hogy minél több szóval gazdagítsa szókészletét. Ezzel kapcsolatban felmerül a kérdés, hogy mennyi szót is kell tudniuk a hallgatóknak. Az anyanyelvi beszélők esetében a szókincs nagyságát ahhoz mérik, hogy mennyi szócsaládot tudnak. A szócsalád úgy határozható meg, mint az alapszó a hozzá tartozó ragozott és képzett formáival együtt. A legújabb felmérések szerint egy művelt anyanyelvi beszélő megközelítőleg 20 000 szócsaládot tud és szókincsüket fiatal koruktól évente körülbelül 1000 szócsaláddal bővítik (Nation és Waring 1997).

Nation és Newton (1997) azt javasolják, hogy miután a 2000 leggyakrabban előforduló szót már megtanulták a hallgatók, a következő lépés a 800 szavas egyetemi szólista elsajátítása legyen a következő leggyakrabban előforduló 1000 szóval szemben.

Laufer (1997) szerint a fordulópontot a szókincs méretét tekintve 3000 szócsaládnak – ami megközelítőleg 4800 lexikai elemet tartalmaz – a tudása jelenti, melyet 'küszöbszókincsnek' tart. Amint ezt a szintet elérik a hallgatók, feltételezhetően képesek lesznek arra, hogy szövegkörnyezetből megértsék az ismeretlen szavakat és más tanulási stratégiákat alkalmazzanak, elérve azt a pontot, ahol a tanórai szándékos, irányított tanulás abbamarad.

Hogyan tudnak a tanulók szert tenni ilyen szókincsre? A kommunikatív megközelítés, amely az 1970-es években vált népszerűvé, a természetes, véletlenszerű szótanulást emelte ki. E szerint a szavak jelentése szövegkörnyezetből

megérthető és a szó ismételt felbukkanása elősegíti annak mélyebb megértését és megmaradását. Ennek ellenére, a szóval való ismételt találkozás nem biztosítja, hogy a tanuló alaposabb tudást szerez egy szóval kapcsolatban (Fukkink és de Glopper 1998).

Sökmen (1997) ezzel szemben számos olyan ténytet emel ki, amely a szókinccs oktatásának szándékos tanítását javasolja. Elsőként azt, hogy a szöveggörnyezetből való tanulás során számos ismeretlen szóval találkozhatnak a tanulók, így a szótanulás aránya alacsony maradhat. Ezenkívül csupán egyetlen módszer használata háttérbe szorítja az egyéni tanulási módszereket. Ami ennél is fontosabb, hogy egy szó megértése még nem jelenti annak tudását is. Néhány szó esetében, például azoknál, melyek döntőek egy szakirodalom megértéséhez, elengedhetetlen a szándékos és explicit tanítás. A legjobb módszer a kettő együttes alkalmazása lehet.

Mit is jelent tudni egy szót? Egy szónak a tudása többet jelent, mint ismerni annak szótárbeli meghatározását. A tanárok feladata annak a kihangsúlyozása, hogy a szótanulás egy növekvő, szüntelen folyamat. Egy szónak a tudását három fontos összetevő ismerete jelenti: a szó formája, jelentése és használata (Thornbury 2007). A szó formájának tudása magába foglalja annak fonológiai és helyesírási, valamint bármely szórészi ismeretét. A szó jelentéséhez a szótári meghatározáson kívül hozzátartozik a hozzá kapcsolódó rokon- és ellentétes értelmű szavak tudása is. A szavak használatának ismerete pedig megköveteli, hogy nyelvtanilag és különböző szöveggörnyezetben helyesen alkalmazzák, valamint ismerjék a leggyakoribb szókapcsolatait (Ellis 1997).

A szó tudásával kapcsolatban gyakran különbséget tesznek a lexikai elemek aktív és passzív használata között. Carter (2000) megjegyzi, hogy megérteni egy szót nem annyit tesz, mint alkalmazni azt. Egy bizonyos készség szükséges egy olvasott vagy hallott szó megértéséhez, és egy teljesen más készség tesz képesé, hogy használni tudjuk azt beszélt vagy írott formában.

A szókinccset tárgyalva lényeges megemlíteni Paribakht és Wesche (1993) szókinccs tudásmérő skáláját, mellyel megállapítható, hogy mennyire tud valaki egy szót és, hogy milyen befolyással rendelkezik felette. A skála egy szó tudásának folyamatos fejlődési fokait mutatja be:

- I. Nem emlékszem, hogy láttam már ezt a szót korábban.
- II. Láttam már ezt a szót, de nem tudom mit jelent.
- III. Láttam már ezt a szót, és azt gondolom, hogy a jelentése _____ (szinonima vagy fordítás).
- IV. Ismerem a szót. Jelentése _____ (szinonima vagy fordítás).
- V. Mondatban tudom a szót használni. Például: _____.

Ma már széleskörűen elfogadott, hogy a szókinccs létfontosságú szerepet tölt be a beszédben, és hogy döntő eleme a kommunikatív kompetenciának. Mindemellett mégsem az egyedüli cél. A beszéd a kommunikáció másik kulcsa.

A képesség, hogy beszélni tudjunk egy idegen nyelven, nemcsak a nyelvi sajátosságok tudását feltételezi, hanem annak a képességét, hogy fel tudjuk dolgozni az információt és a nyelvet.

A beszédalkotás szükséges elemeiként a következők említhetőek:

– Összefüggő beszéd: az angolt hatékonyan beszélőknek képeseknek kell lenniük nemcsak egyedi fonémák (pl. *I would have gone*), hanem folyékony összefüggő beszéd alkotására is (pl. *I'd've gone*).

– Kifejező eszközök: az angol anyanyelvi beszélők a kiejtés bizonyos részeinél megváltoztatják a hangmagasságot és a hangsúlyt, változtatják a hang erősségét, a gyorsaságot, valamint különböző fizikai és nem verbális eszközökkel mutatják ki, hogyan érznek (főként szemtől szembeni társalgáskor). Ezen eszközök használata hozzájárul az információ továbbításához. A tanulóknak képeseknek kell lenniük felhasználni legalább néhányat az előbb említett eszközök közül, mutatva azt, hogy ők is hatékony kommunikálók.

– Szókészlet és nyelvtan: a spontán beszéd fő jellemvonása a gyakori lexikai kifejezések alkalmazása. A tanárok feladata, hogy hasznos kifejezésekkel lássák el hallgatóikat, különböző tárgyköröket érintve, mint a beleegyezés, ellenzés, meglepettség kifejezése stb. Amikor a hallgatók sajátos szituációba kerülnek, mint pl. egy munkainterjú, használni tudják a megtanult kifejezéseket, ami megkönnyíti számukra a kommunikációt.

– Egyeztetés: olyan kifejezések használatát jelenti, melyek segítenek kitisztítani, hogy miről is szól a beszéd. Például a következő kifejezés: (*I'm sorry*) *I didn't understand*.

A nyelvi sajátosságok tudása mellett, a siker függ még a gyors feldolgozó készségtől is.

– Nyelv feldolgozása: magába foglalja a közölni való információ gyors feldolgozását az agyban, s annak érthető világos közlését a beszédben. A beszédgyakorlatok alkalmazásának fő oka a tanórán e folyamat fejlesztése.

– Kölcsönhatás: a beszéd során több személy lép interakcióba egymással. A hatékony beszédhez hozzátartozik a jó megértő készség, annak a megállapítása, hogy a többi résztvevő hogyan érzi magát, és annak a tudása, hogy a résztvevők hogyan váltják egymást.

– Információ feldolgozása: minél hamarabb mutatjuk ki azt, hogy értjük a közlő fél felől áramló információt, annál jobb. De nem szabad elfelejteni, hogy a gyors válaszadás kultúrafüggő, s nem mindenhol díjazták pozitívan (Harmer 2001).

A tanórán kívül azok a hallgatók, akik olyan közegben élnek, ahol többnyire beszélnek a nyelvet, szinte észrevétlenül elsajátítják azt. Kárpátalján a hallgatók többsége kettős hátránnyal indul. Elsőként, kevés kapcsolatuk van anyanyelvi beszélőkkel, mi több esélyük is csekély, hogy eljussanak Angliába vagy olyan országokba, ahol az angolt anyanyelvként beszélik; másodsorban, tanáraik sem angol anyanyelvűek.

A nyelv természetes elsajátításának sajátosságait nehéz beépíteni a tanórákba, s nyilvánvalóan nem biztosítható ugyanaz a környezet, mint ahol egyszerűen csak „felveszik” a nyelvet.

A beszéd tanításának fő célja a kommunikatív kompetencia kialakítása. A tanulóknak képeseknek kell lenniük megértetni magukat, a végsőig kiaknázva a meglévő nyelvtudásukat. Mondanivalójukban el kell kerülniük az összevisszaságot (vigyázva a kiejtésükre, a nyelvtanra és a szóhasználatra), s meg kell figyelniük a szociális, kulturális szabályokat, melyek különböző kommunikációs szituációban lépnek fel.

IRODALOM

- Allen, Virginia French (1983). /Techniques in Teaching Vocabulary./ New York, Oxford University Press.
- Brown, H. Douglas (1994). /Principles of language learning and teaching./ Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Burns, Anne – Joyce, H. (1997). /Focus on speaking./ Sydney, National Center for English Language Teaching and Research, Macquarie University.
- Carter, Ronald (2000). /Vocabulary: Applied Linguistic Perspectives./ London, Routledge.
- Fukink, Ruben G. – de Gloppe K. (1998). Effects of instruction in deriving word meaning from context: A meta-analysis. – /Review of Educational Research./ Vol.68. – № 4, p. 450–468.
- Harmer, Jeremy (2001). /The practice of English Language Teaching./ Essex, Longman.
- Kamil, Michael L. – Hiebert, Elfrieda H. (2005). Teaching and learning vocabulary: Perspectives and persistent issues. – In: Kamil, Michael L. – Hiebert, Elfrieda H (Eds.): /Teaching and learning vocabulary: Bringing research to practice./ Mahwah, NJ: Erlbaum. P. 1–23.
- Laufer, Batia (1997). The Lexical Plight in Second Language Reading: Words You don't Know, Words You Think You Know, and Words You Can't Guess. – In: Coady, James. – Huckin, Thomas. (Eds.): /Second Language Vocabulary Acquisition./ Cambridge, Cambridge University Press. P. 20–34.
- Lewis, Michael (1993). /The Lexical Approach: The State of ELT and a Way Forward/ London, Language Teaching Publications.
- Meara, Paul (1996). The dimensions of lexical competence. – In: Brown, Gillian – Malmkjaer, Kirsten – Williams J. (Eds.): /Performance and Competence in Second Language Acquisition./ Cambridge, Cambridge University Press. P. 35-53.
- Nation, Paul – Waring, Robert (1997). Vocabulary Size, Text Coverage and Word Lists. – In: Nation, Paul: /Bring today's vocabulary research into tomorrow's classrooms./ In: Jacobs G. M. (Ed.) /Language Classrooms of Tomorrow: Issues and Responses./ – Singapore, SEAMEO Regional Language Centre. P. 170-182.
- Nation, Paul – Newton, Jonathan (1997). Teaching Vocabulary. – In: Coady, James. – Huckin, Thomas. (Eds.): /Second Language Vocabulary Acquisition./ Cambridge, Cambridge University Press.
- Nation, Paul (2001). /Learning vocabulary in another language./ Cambridge, Cambridge University Press.
- Nation, Paul (1990). /Teaching and learning vocabulary./ Boston, Newbury House.
- Paribakht, Sima T. – Wesche, Marjorie (1993). Reading comprehension and second language development in a comprehension-based ESL program. – /TESL Canada Journal./ Vol. 11. – № 1. P. 9–29.
- Schmitt, Norbert (2000). /Vocabulary in Language Teaching./ Cambridge, Cambridge University Press.
- Sökmen, Anita J. (1997). Current Trends in Teaching Second Language Vocabulary. – In: Schmitt, Norbert – McCarthy, Michael (Eds.): /Vocabulary: Description, Acquisition and Pedagogy./ Cambridge, Cambridge University Press. P. 238–239.
- Thornbury, Scott (2007). /How to teach vocabulary./ Malaysia, Longman.
- Wilkins, David Arthur (1972). /Linguistics in Language Teaching./ London, Edward Arnold.

2009. 09.18.

Tanévnyitó ünnepség.

Lexikai germanizmusok ruszin népnyelvű kiadványokban

Rezümé A ruszinok nyelvi kérdése mindig szorosan összefonódott nemzeti identitásukkal. A ruszin nyelv(ek)et mind a kelet, mind a nyugat felől érkező hatások, ezen kívül számos, az ógyházi szláv liturgikus nyelvéből származó kifejezés különbözteti meg a többi keleti szláv nyelvtől. A ruszin nyelvjárások/nyelvváltozatok körül minden időben léteztek különféle kisebb, regionális irodalmi nyelvek, melyek szókincsükre mindig erős hatással voltak. A német jövevényszavak – többnyire eredeti jelentésüket megőrizve – képző nélküli alakban, vagy pedig honosító képzővel ellátva fordulnak elő a ruszinban, mely a ragozási paradigmába való beilleszkedésüket segíti elő. Jelen tanulmány legfőbb célja az, hogy bemutassa a ruszin népnyelvű művekben megtalálható leggyakoribb német jövevényszavakat. Az ábécésorrendben közölt szócikkekben azokból a német jövevényszavakból mutatok be néhányat, amelyek a leggyakrabban fordulnak elő a ruszinok körében. A szócikkek között közvetlen, illetve közvetett módon átkerült jövevényszavak egyaránt megtalálhatók.

Резюме Проблема мови русинів завжди була у тісному взаємозв'язку з їх національною ідентичністю. Мова(мови) русинів з елементами церковнослов'янської мови у різні історичні періоди перебували під впливом як східних, так і західних мов. Серед варіантів русинської мови функціонують регіональні літературні мікромови, на лексичний склад яких завжди мали вплив різні мови. Німецькі запозичення, зберігаючи своє первинне лексичне значення, адаптувалися до системи русинської мови з суфіксами або без них. Наявність суфіксів сприяє кращій адаптації до мови-реципієнта. Мета роботи – показати вплив німецької мови на лексику видань, написаних русинською народною мовою. Серед заголовних слів знаходимо такі, які потрапили з німецької мови безпосередньо або через посередництво інших мов.

A nyelvtudomány egyik legfontosabb és egyben legeredményesebb kutatási területe a szókincs eredetének vizsgálata. A szókincs a nyelv legdinamikusabban változó része, mely egy nép történelmének, illetve művelődéstörténetének köszönhetően, valamint eredetbeli szerkezetét tekintve igen sokrétű lehet. Egy nyelv szókincsének gyarapításában nagy szerepük van az idegen nyelvi hatásoknak, melyek az egyes nyelvek történetében különböző korokban és különböző módon jelentkezhetnek.

Lexikális kölcsönzések, a jövevényszavak átvétele leggyakrabban egy új kultúra, új ismeretek, tárgyak, fogalmak átvételével függ össze, s a szókölcsönzések többnyire hang- és alakváltozásokkal is együtt járnak. Ezeket a változásokat gyakran a nyelvek közötti hangtani, illetve alaktani különbségek követelik meg. A jövevényszavak az ún. adaptációs (honosító) képzők segítségével illeszkednek be az átvevő nyelv grammatikai rendszerébe, melyeknél az átadó nyelv sokszor nem állapítható meg biztosan, csak a nyelvcsalád, ha egy szó több rokon nyelvben is előfordul. A jövevényszavak gyakran több nyelven keresztül, vagyis több nyelv közvetítésével kerülnek be egy nyelvbe, viszont átadó nyelvként mindig a közvetlen forrást nevezzük meg; a végső forrás felderítése nem is mindig volna lehetséges. Idegen hatásra bármilyen eredetű szóhoz kapcsolódhatnak új jelentések. Például a korai német jövevényszavaknak eredeti, vagyis az átvételkor már meglévő jelentéseik mellé lépett új jelentések túlnyomórészt egy adott nyelven belül lezajlott szemantikai változások eredményeként értékelhetők.

A ruszinok nyelvi kérdése mindig szorosan összefonódott a nemzeti identitás problémájával. A ruszin nyelv(ek)et mind a kelet, mind a nyugat felől érkező hatások, ezenkívül számos, az ógyházi szláv liturgikus nyelvéből származó kifejezés

* Nyiregyházi Főiskola, Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszék, adjunktus.

különbözteti meg a többi keleti szláv nyelvtől. A ruszin évszázadokon keresztül csak dialektusokban létezett, irodalmi változata nem volt. Azonban a nyelvjárások effajta keveréke körül minden időben léteztek különféle irodalmi nyelvek, melyek hosszú időre visszanyúló tradícióval és nagy tekintéllyel rendelkeztek. Mivel az e nyelvjárásokon beszélők határterületen élnek, szókincsükre mindig erős hatással volt a lengyel, a szlovák és a magyar nyelv. Így például az Eperjes környéki ruszin lexika nagy része megegyezik a keleti szlovák dialektusok szókincsével; a lemkó-ruszin a lengyel nyelvjárásokkal mutat hasonlóságot; a kárpátaljai ruszinban sok az ukrán dialektusokból átvett elem; a bács-szerémi ruszin a szerb és horvát nyelvjárásokhoz áll közel. Ezek az irodalmi nyelvek természetesen nagymértékben befolyásolták az idegen eredetű elemek meghonosodását, illetve beilleszkedését a ruszinba.

E tanulmány legfőbb célja az, hogy bemutassa a ruszin népnyelvű művekben megtalálható leggyakoribb német jövevényszavakat, melyek többnyire ma is élő ruszin írók, költők versesköteteiben, elbeszélő műveiben, továbbá különböző szótárak szócikkeiben találhatók. A legtöbb német jövevényszót a szlovákiai, a kárpátaljai és a bács-szerémi ruszinban találtam, kevesebbet a máramarosiban és a lemkó-ruszinban. A leggyakoribb közös német jövevényszavaknak számítanak: *борбіль/бурбіль, вагон, вага, вандровати, гандиль/гендель, татер, тешевт, твагт/твалт, трайцарь/трицарь, дах, куфер/куфир, лайбик, луфт, мвашингвер/машингвер, мелдовати, плац, фарба, ферталь/фірталь, фест, фірганок/фіргант(а), флек, цолиток, шіф(а), штанга/штангля, штимпиль/штемпель, штримфля/штримфлі, шустер, шацовати.*

Az ábécésorrendben közölt szócikkekben főként azokból a német jövevényszavakból mutatok be néhányat, amelyek a leggyakrabban fordulnak elő a ruszinok körében. A szócikkek között közvetlen, illetve közvetett módon átkerült jövevényszavak egyaránt megtalálhatók. A lexikai germanizmusok különböző alakokban való előfordulása miatt a címszót a szócikkek elején néhány esetben többféle változatban is szerepeltettem. Ezután a példamondatok következnek, melyek nagy mennyisége miatt csak néhányat idéztem. A példamondatok után zárójelben csak abban az esetben írtam évszámot, ha egy szerzőnek több művét is felhasználtam. Egyes szócikkekben a példamondatok után a címszó néhány származékszavát is feltüntettem. A hivatkozásoknál és a példamondatoknál igyekeztem a kronológiai sorrendet betartani.

A szócikkek három típusát különböztettem meg:

Az első típusnál a címszót a ruszin művekből vett illusztráló mondatok követik, ahol azt dőlt betűvel jelöltem. Ezután, ha voltak, feltüntettem néhány származékszót is, majd az adott címszó különböző nyelvi megfelelőit, ahol az megtalálható: először a ruszin nyelvi alakokat, majd néhány szláv nyelvi megfelelőjét, s végül ha a magyarban is megvan, a magyar irodalmi, illetve nyelvjárási alak(ka)t. Befejezésül a szócikket a címszóra vonatkozó etimológiai és szótörténeti magyarázatok, továbbá a hazai, illetve a külföldi nyelvészeti irodalmakra való hivatkozások zárják.

A szócikkek második típusánál a címszót a német nyelvi alak követi, majd a magyar nyelvi jelentés. Ezután következnek a ruszin nyelvű példamondatok, majd a nyelvészeti hivatkozások.

A szócikkek harmadik típusát többnyire Bevka *Emlékszótárában* fellelhető germanizmusok alkotják, melyek példamondat nélküliek. Ennek az az oka, hogy az eddig általam feldolgozott ruszin nyelvű művek közül egyikben sem találtam

ezekhez illusztráló mondatot. Viszont mivel ezek is határozottan német eredetű jövevényszavak, szerepeltetni kívántam a többi szócikk között.

Az adaptációs képző nélkül átvett szókölsönzések közül néhány szócikk:

анцуг/анцук < ném. *Anzug* 'öltöny, öltözet': Дав собі пошити *анцук* из матеріяла вклітку. (Чорі 1: 16); На нѣм быв новий, по-модерному изшитый *анцук*. (Чорі 2: 274); Явився нарядный, як на якоесь сято, – у чорному *анцукови*, білѣв сорочці и машликом на шийи. (Чорі 3: 205); Та ked' zbalamučenŭj Kocur v takim *ancigu* z Amerykŭ s'a ne vernuv, v jakŭch vŭ idete do n'oj... (Petrovaj 46); ..., кидь город из них не справит топанкы и чіжмы, *анцугы* и кабаты? (Утцюзнаина 53); – Вже єм позерав по склепах по чорных *анцугах*, бо ніч такой дома не мав, – ... (Мальцовска 127); Митер сшив вінчальный *анцук*, пирстінъ щи глядає. (Чорі 2002: 44); Доку-м обмацовав шпайз, та якогось липкачого фраса-м перевернув собі просто на *анцуг!* – ... (Керча 1997: 9); Ezt a szót képző nélkül vette át a ruszin különböző végződésekkel (г, к), feltehetően nyelvjárásokból: lemko-rusz. *анцуг* (Слимак 604); bács-szerémi rusz. *анцуг* (Сопка 26); k-szl. rusz. *анцуг*; mn. *анцуговый* (РА 12); РурС *анцуг* (Керча 1: 53); kárp. ukr. нувј. *анцуг(к)* (Гоца 60, Гвоздяк 237); le. ukr. нувј. *анцук* (Лесів 414); k-szl. *ancug, ancuzěk* (Halaga 1: 117); m. *ancúg*: '(férfi)ruha' (ÉKSz 42); m. нувј.: *ancúg, áncug* (ÚMTSz 1: 220); kárp. m. нувј. *ancúg* (Дерке 31, 33); vö. Abonyi 2001: 7; 2003: 18; 2007: 376.

векер: A szó képző nélküli ném. jövevényszó a ruszinban; máramarosi rusz. *векер* (Бевка 40); РурС *векер* (Керча 1: 116); k-szl. *veker, vekerěčka, vekerka* (Halaga 2: 1110); a m. szó jelentése: A) melléknévként: 'keltő, ébresztő <óra>' (1900); B) főnévként: 'zsebóra' (1900); 'ébresztőóra' (1910). A TESz szerint ausztr. ném. eredetű; vö. ausztr. ném. *Wecker* 'ébresztőóra', ném. *wekker* 'ua'; vö. még ir. ném. *Wecker* 'ébresztőóra; elektromos csengő'. A m. szó b-s alakváltozata a ném. w nyelvjárási hanghelyettesítésével keletkezett; vö. még m. *békni* 'vekni', *bjěsli* 'virslí'. Eredeti jelentése a főnévi 'ébresztőóra, zsebóra' jelentése ennek tréfás, részben pejoratív átvitelekként keletkezett. A melléknévi *vekkeróra* jelentés magyarázó összetétel alapján érthető (TESz 3: 1108). Az ESz szerint a *vekker* a ném. *wecken* 'ébreszt' ige származéka. A bizalmas nyelvhasználat szava (ESz 905); vö. ÉKSz 1480, Нур. 1988/112: 80–86, Gerstner 1998: 38, Abonyi 2006: 420; 2008: 187.

келнер < ném. *Kellner* 'pincér': ..., на столах вазочки из полотняными цвітами, лустры, *келнера*, што помагав панови зняти кабат, ... (Олбрахт 69); – *Келнер!* У моюм гуляши здохлый бумбак! (Керча 1997: 26); I пішла мати його у кавейгаз, і просить у *кильнера* обід на двое челяди за двасто срібних. (Гнатюк 224); То повідай єден на кавейгазі *кильнир*, що давав панум їсти й пити, кральовичови: ... (Гнатюк 259); Його брат Иван був *кельнером* у пивнушці. (Чорі 3: 20); Не встигли зайти в бар, як до них нараз пудыйшла *кельнерка*, обы обслужити. (Чорі 3: 20);

A *келнер* képző nélkül átvett szókölsönzés; РурС *келнер* (Керча 1: 407); k-szl. rusz. *келнер* (РА 104); az ukr. *кельнер* ném. jövevényszó; az alném. *Kellner*, ófném. *kēlnari* a k. lat. *cellenarius* szóból ered, mely a lat. *cellarium* ('kamra, élesskamra, pince') alakra megy vissza; ez pedig a *cella* ('szobácska, kamrácska') szóból

származik; (ЕСУМ 2: 422); szlk. *kelner* (Newerkla 59, 452; Majtán 2: 43); m. nyvj.: *kellner, këller, këllër, kelner, këlnër, këllnër, këlnyër, kernyel* (ÜMTSz 3: 180); vö. Abonyi 2003: 19.

крах: *Крах* Совітського Союза є *крахом* марксизма-ленінізма. (Чорі 3: 59);

A címszó képző nélkül ment át a ruszinba; РурС *крах* (Керча 1: 444); k-szlk. rusz. *крах* (РА 114); az ukr. *крах* ném. jövevénytörzs: a ném. *Krach* ('durranás, dőrejtés, recsegés, dörgés; csapkodás, ropogás, kattogás, nyikorgás') a *krachen* (őfném. *krakhhōn*) ('nyikorog, csikorog, recseg, ropog, pattog') igéből származik, amely a holl. *kraken* igével rokon (ЕСУМ 3: 79); le. *krach* (LMSz 275); szlk. *krach* (Newerkla 456); k-szlk. *krach* (Halaga 1: 361). A m. *krach* (1869) ('gazdasági összeomlás') ném. jövevénytörzs; vö. ném. *Krach* 'robaj, lárma; gazdasági összeomlás; veszekedés; civakodás'. A ném. szó a ném. *krachen* 'recseg, ropog; civódik, veszekedik' ige származéka. Elsőként 'viszály, veszekedés; szidás' jelentésben adathozható, ma a közgazdaságtanban 'gazdasági válság' (1874–1876), a bizalmas társalgási nyelvben pedig 'váratlan csapás, baj' (1875) jelentésben használatos (ESz 451); m. *krach* ném. eredetű, jelentése: 'gazdasági válság folytán hirtelen árzuhanás a tőzsdén; váratlan nagy csapás, baj' (ÉKSz 794); m. nyvj.: *krach, krakk* (ÜMTSz 3: 590); vö. Nyr. 1970/94: 345–347, Gerstner 1998: 43.

куншефт: Бовташ Мошка нігда не кривдив своїх постійних *куншефтїв*. (Чорі 3: 70); Вўн був неугодным для нього *куншефтом*. (Чорі 3: 270); mn-i származék: *куншефтський* (Чорі 3: 70);

A *куншефт* honosító képző nélkül, de némi fonetikai változtatással ment át a ruszinba; lemke-rusz. *куншафт* (Слимак 607); szlk. *kundšaft* (Majtán 2: 161), még szlk. *kunčaft, kundšaft, kundšoft* (Newerkla 377, 408, 458); k-szlk. *kunšaft* (Halaga 1: 375); m. *kuncsaft*: 'vevő, vásárló (üzletben)' (Balassa 1: 461). A m. *kuncsaft* a TESz alapján ném. eredetű szó, jelentése: 'bizonyítvány' (1753); 'vevő, rendelő, üzletfél' (1798); vö. ném. *Kundschaft* 'vevők, ügyfelek összessége; ismeret, tudomás, hír, hírszerzés; tanu, tanúság, bizonyítvány; < a bizalmas szóhasználatban: > (női) vevő, ügyfél'. A németből való a cseh *kunčaft, kunčoft, kunšaft, kunšoft*, szlk. *kunčaft* 'vevő, megrendelő' is. A magyarba a hazai városi német iparos-kereskedő polgárság nyelvéből, esetleg a bécsi németből is átkerülhetett. A szó második, 'vevő, rendelő, üzletfél' jelentésében a nyelvjárásokba is behatolt (TESz 2: 668); m. nyvj.: *kuncsakt, kursaft* (ÜMTSz 3: 631); m. *kuncsaft*: 'vevő, üzletfél' (ÉKSz 800); vö. Nyr. 1908/37: 363–364; 1901/30: 468–470; 1970/94: 345–347; 1988/112: 80–86, Mollay 1989: 250.

ландшафт < ném. *Landschaft* 'táj, tájék; tájkép': На його картинах часто був намальований *ландшафт* околиці його рудного села. (Чорі 3: 78); Перед ним удкрївався *ландшафт* високих Карпатських гўр. (Чорі 3: 78); mn-i származék: *ландшафтний* (Чорі 3: 78);

A címszót v. az orosz, v. az ukrán közvetítette, mely az átvevő nyelvekben megmaradt eredeti alakjában; k-szlk. rusz. *ландшафт; ландшафтний* (РА 118); az ukr. *ландшафт* ném. jövevénytörzs; az alném. *Landschaft* ('terep; vidék, táj') a *Land* ill. az őfném. *lant(d)* ('föld; ország; talaj, föld, síkság') szuffixumos alakja

(ЕСУМ 3: 190); or. *ландшафт* (Шанский 233), még or. *ландшафт*, *леншафт* (Фасмер 2: 457); a m. *lands[ch]aft* (1682) jelentése: ‘vidék; egy vidék lakói; karok és rendek’ (Horváth 127).

рапорт/репорт < ném. *Rapport* ‘jelentés, kihallgatás; vonatkozás, kapcsolat’: – A címszónak kétféle, képző nélküli alakváltozata honosodott meg az átvevő nyelvekben; lemkó-rusz. *рапорт* (Слимак 607); RMSz *рапортъ* ‘*rapport*, jelentés’ (Соорей 339); РурС *рапорт*, *репорт* (Керча 1: 256, 265); k-szlk. rusz. *рапорт* (ПЛ 273); az or. *рапорт* (1740) a le. *raport* révén került a nyelvbe, a régies *репорт* az ang. *report* átvétele; mindkettő forrása a fr. *rapport* (Фасмер 3: 443); or. *рапортъ* (Преображенский 2: 903); szlk. *raport* (Newerkla 487), még szlk. *report* (Majtán 5: 51); k-szlk. *raport* (Halaga 2: 840); m. *raport*: (fr-ném.) katonai kifejezés; jelentése: ‘kihallgatás, jelentéstétel’ (Balassa 2: 164); *raport*: ‘jelentés(tétel), kihallgatás; a szöveg mintázatának ismétlődő legkisebb eleme’ (ÉKSz 1147). A m. *raport* (1722) (‘jelentéstétel, kihallgatás’) fr. jövevényszó, mely a németből is nyelvünkbe került; vö. fr. *rapport* ‘beszámoló, jelentés, tudósítás, katonai jelentéstétel; összefüggés, kapcsolat, vonatkozás’; vö. még ném. *Rapport* ‘ua’. A fr. szó a fr. *rapporter* ‘visszahoz; beszámol, jelentést ad, vmire vonatkoztat’ igére vezethető vissza. Nyelvünkbe a katonai, ill. a hivatalos nyelv szavaként került. Régies szó, a köznyelvben leginkább a valakit *raportra rendel* szó szerkezetben használatos (ESz 682); m. nyvj.: *raport*, *rapport*, *report*, *rëport* (ÚMTSz 4: 673); vö. Nyr. 1920/49: 16–19; 1921/50: 135–139.

регімент: ..., А як піду к свому *регіменту*, Ей, двор пуцовац ним буду. (Гиряк 186); ..., Ї *регіменты* на кырваву битку Онь за половицькі віх гатары. (Петровцій 1999: 56); Дав три *регіменти* катун облечи у трояку удіщину: еден *регімент* катун – сама біла удіщина і коні білі, ушитко біле; другий *регімент* – сама черлена удіщина і коні черлені, енным словом, ушитко черлене; третій *регімент* – сама чорна удіщина, така, як жук. (Гнатюк 40);

Az adatok alapján a *регімент* szó beilleszkedését a szlovák és a magyar segíthették elő; lemkó-rusz. *регімент* (Слимак 607); РурС *регімент* (Керча 2: 260); k-szlk. rusz. *регімент* (ПЛ 274); kárp. ukr. nyvj. *регімент* (Гвоздяк 237); or. *регімент* (Фасмер 3: 457); szlk. *regiment* (Majtán 5: 37); k-szlk. *regement* (Halaga 2: 843); m. *regement* – Közvetlenül a ném. nyelvből kölcsönzött szó, melynek forrása a lat.; jelentése: ‘ezred’ (CzF); *regement*: ‘ezred’ (Ball 2: 466); *regiment*: (lat-ném.): ‘ezred, hadsereg’ (Balassa 2: 168); m. nyvj. *regemënt*: ‘igen keményre gyúrt tésztábol vagdalt apró kockák’ (MTSz 1831); m. nyvj.: *regiment*, *regemenc*, *regement*, *regemënt* (ÚMTSz 4: 692). A TESz szerint a *regiment* jelentése: ‘ezred’ (1644); ‘közigazgatási kerület’ (1804); ‘sereg, sokaság’ (1860); ‘(apró) kockatészta’ (1867); ném. eredetű szó; vö. ném. *Regiment*, *Regement* ‘hadsereg egysége, ezred; vezetés, kormányzás, igazgatás’ (<: lat. *regere* ‘vezet, igazgat, kormányoz’), k. lat. *regimentum* változatának átvétele. A ‘hadsereg egysége, ezred’ jelentés a németben fejlődött az eredeti ‘vezetés, uralkodás’ jelentésből. A lat. *regimentum* az újlatin nyelvekben folyamatosan élt tovább; más nyelvekbe részint közvetlen átvétel útján, részint – főként ném. – közvetítéssel jutott: ang. *regiment*, fr. *regiment*, ol. *reggimento*, or. *регімент* ‘ezred; sereg; uralom’; a katonai nyelvi ‘ezred’ jelentés

elsősorban a németből terjedt el. A magyar szó 1–3. jelentése a németből való. A 4. a 3.-ból magyarázható külső hasonlóságon alapuló névátvitellel, a ‘sokaság, sok egyforma egyed’ képzelet alapján. A bizalmas társalgási nyelv szava (TESz 3: 363). A *regiment* (1548) régebben ‘ezred’ jelentésű katonai műszóként élt, napjainkban tréfás ‘sokaság, tömeg’ főnévi és ‘nagyon sok’ melléknévi jelentésében használatos (ESz 687); m. *regiment*: 1. ‘ezred’; 2. ‘hadsereg’; 3. ‘sokaság, tömeg’ (ÉKSz 1153); vö. Nyr. 1920/49: 97–102; 1988/112: 80–86.

рекрут/рекрут: ..., А ці на жаль, ці на велькый зармуток, Чкода, Боже, тых пыхонських *рекрутов*. (Гиряк 16); Тужливо зорилося матери за сыном, котрого удвозили в *рекруты*. (Чорі 2: 222);

A címszó kétféle alakban is meghonosodott az átvevő nyelvekben; a g-s alak valószínűleg a szlovákból v. a magyarból kerülhetett be. A bács-szerémi és a máramarosi ruszin kivételével mindegyikben megvan; lemko-rusz. *рекрут* (Слимак 607); RMSz *рекрутъ* ‘újonc’ (Соорей 342); РурС *рекрут, рекрут* (Керча 2: 261, 263); k-szlk. rusz. *рекрут; рекрутський* (РА 274); ukr. *рекрут, рекрутка* (Грінченко 4: 11); or. *рекрут* (1701), népies *некрут* (Фасмер 3: 465), *рекрутъ* (Преображенский 2: 915); szlk. *regrút, rekrút* (Newerkla 487, Majtán 5: 39); m. *rekruta*: a fr. *recrue* és a ném. *Recrut*-ból átvett szó; jelentése: ‘katonaujoncz, újonczkatona, újoncz’; fr. *recroître*, lat. *recrescere* ‘újra vagy ismét nőni’ (‘pótkatonaság; pótkatona’) (CzF); *rekruta*: ‘katonaujonc’ (Ball 2: 468); *regruta*: ‘újonczkatona’ (Balassa 2: 168). A *regruta, rekruta* (XVIII. sz.) a ném. *rekrut, rekrute* átvétele latinositva, esetleg szláv közvetítéssel; a ném. szó a fr.-ol.-ra megy vissza (SzófSz 254); m. nyvj. *rekruta* – *reğuta, reguta, réguta, régúta, rekuta* – kaszárnyai szó (MTSz 1838); m. nyvj.: *regruta, legruta, regguta, regluta, reğluta, reğruta, reğruta, reguta, réguta, rekluta, rekruta, rekuta* (ÚMTSz 4: 695–696). A *regruta* (1704) (‘újoncz katona’) a TESz szerint ném. eredetű; vö. korai úfném. *rekrute*, ném. *Rekrut* ‘újoncz katona’. Végső forrása az ófr. *recrute* ‘sarjadék (erdő); utánpótlás’. Ez a fr. *recrú* (‘új hajítás’), *recrue* (‘újonc(sorozás), rekruta’) (< fr. *recroître* (‘újra nő, tovább nő’)) előzményének változata. Megfelelő szó más nyelvből is kimutatható; vö. pl.: ang. *recruit*; ol. *recluta*; cseh *rekrut*; or. *рекрут* ‘újoncz, rekruta’. A m. alakváltozatok közül a *rekruta* a-ja a régebbi ném. szóvégi *a*-nek felelhet meg; vö. *cerna, példa* stb... A korai l-ező alakok (pl. *rekluta*) esetleg az olaszból valók; az újabb *reğluta*-félékben *r* – *r* > *r* – *l* elhasonulás történhetett (TESz 3: 366); ÉKSz 1154; *regruta* (1688) (ESz 687); vö. 1920/49: 97–102; 1988/112: 80–86.

рингішпіль < ném. *Ringelspiel* ‘körhinta, forgó’: Вертiвся, ги *рингішпiль*. (Чорі 1: 71); Коло *рингішпiля* глотилася дiтня. (Чорі 1: 226);

A címszóra csak a kárpátaljai ruszinban találtam adatot, mely ebben a formájában feltehetőleg a szlovákból v. magyarból került át; РурС *рингішпiль* (Керча 2: 269); kárp. ukr. nyvj. *ринґли* (Гоца 61); szlk. *ringel’, ringle* (Newerkla 410), még szlk. *ringalka* (Majtán 5: 67); k-szlk. *ringelšpil/ ringšpil* (Halaga 2: 849); m. *ringlispil*: ‘körhinta’ (Balassa 2: 178, ÉKSz 1171). A *ringlispil* (1845) (‘körhinta’) baj.-osztr. jövevényszó; vö. baj.-osztr. *ringelspiel*, bécsi ném. *rin’lg’spüll*, ném. *Ringelspiel* ‘körhinta’. A ném. szó a ném. *Ringel* ‘kis karika’ és a *Spiel* ‘játék’ főnevek összetétele. Eredetileg olyan lovasjáték elnevezése volt, amelyben a kör alakú pályán futó lovasok

egy felfüggesztett karikán dárdát hajítottak keresztül. A bizalmas nyelvhasználat szava (ESz 699); m. nyvj.: *rīngēspīr*, *ringispi*, *ringispil*, *ringispīr*, *ringispūl*, *ringlispir* (ÚMTSz 4: 742); vö. Nyr. 1973/97: 157–166; *ringlis* Nyr. 1988/112: 80–86.

A honosító képzővel ellátott német jövevényszavak száma jóval több. Ezek közül következzen most néhány szócikk:

Főnevek

атака < ném. *Attacke* ‘roham, támadás’: *Атака* почалася зрана, щи до схода сонця. (Чорн 1: 13); Їм не раз наказовали, не чекаючи артилерійської пудготовкы, йти в атаку. (Чорн 3: 179); Та як von s’a odvažūt’ na атаке! (Petrovaj 213);

A címszó *-a* adaptációs szuffixummal került a ruszinba, s ezáltal a nőnemű főnevek ragozási paradigmájába illeszkedett be; RMSz *атака* ‘roham, támadás’ (Csopey 5); РупуС *атака* (Керча 1: 58); k-szlk. rusz. *атака* (РА 14); ukr. *атакувати*, régi *атакованье*, *аттакованье* (‘támadás, roham’) (XVIII. sz.); *аттаковати* (‘megtámadni, megszerezni’) (XVIII. sz.). Az ukr. *атака* az orosz vagy a lengyel közvetítésével a németből került be a nyelvbe; a ném. *Attacke* a fr. *attaque* szóból származik, mely az *attaquer* (‘megtámadni’) igealakra vezethető vissza (ЕСУМ 1: 95); még ukr. *атака* (Гринченко 1: 11); or. *атака* (Фасмер 1: 95); a m. *attak* jelentése: ‘viadal; roham’ (1787); ‘kelés’ (1838 k.); a m. *attakíroz* jelentése: ‘támad’ (1707/1880); ‘vitatkozik; veszekedik’ (1787); ‘hadonász’ (1950). A TESz szerint ném. eredetű szócsaládba tartoznak; vö. ausztr. ném. *Attack* ‘roham, támadás’; ir. ném. *Attacke* ‘ua’; *attaquieren* ‘megrohan, rohamoz’. Végső forrása az ol. *attaccare* ‘hozzáerősít; megtámad, megrohan’, amely a francián keresztül (fr. *attaquer* ‘megtámad, ráront’; *attaque* ‘támadás, roham’) számos nyelvbe átkerült; vö.: ang. *attack*; svéd *attack*; rom. *atac*; le. *atak*; or. *атака* ‘roham, támadás’. Az *attaka* változat latinositással magyarázható. Az *attak* és az *attakíroz* *h* kezdetű alakváltozata, valamint az *attakíroz* 3. jelentése a ‘had, hadonászik’ hatására keletkezhetett (TESz 1: 196). Horváth Mária a következő alakokat említi: *attak*, *attakál*, *attakéroz*. Ezek a kifejezések a németből kerültek hozzánk; ott a harmincéves háború idegen elemei között szerepelt még a fr. *attaque*, *attaquer* átvételeként (Horváth 38); a m. *attak* az ÉKSz szerint: ‘(lovas) roham, támadás; roham (betegnél)’ (ÉKSz 73); m. nyvj. *hatak*, *atak* (ÚMTSz 2: 876); vö. Nyr. 1988/112: 80–86, Bárczi 1963: 270, Mollay 1989: 244, Gerstner 1998: 10, Abonyi 2001: 7.

вага < ném. *Waage* ‘mérleg, mérő, mázsáló’: Дали на ню зробити у еден метер ваги желізні кантари, а в еден метер сідло. (Гнатюк 240);

A címszó *-a* adaptációs szuffixummal ellátott nőnemű fn. lett a ruszinban; bács-szerémi rusz. *вага* (Горбач 321); RMSz *вага* ‘mérő eszköz, mérleg; súly’ (Csopey 24); РупуС *вага* (Керча 1: 106); k-szlk. rusz. *вага*; *ваговый* (РА 24); ukr. *вага* (ССУМ 1: 150, ЕСУМ 1: 317, Гринченко 1: 120); az or. *вага* az ófném. *wāga*, úfném. *Wage* átvétele, mely a keleti-szlávokhoz nagy valószínűséggel le. (*waga*)

közvetítéssel jutott el (Фасмер 1: 263, Преображенский 1: 99); szlk. *váha*, *váhu* (Newerkla 144); k-szlk. *vaha* (Halaga 2: 1097).

ларма: Айбо єдну нуч перед корчмов велика ларма, кось бухат на двирї. (Олбрахт 15); Зняли таку ларму, ош усї сусїды позбігалися. (Чорі 3: 79); származékok: лармованя (Чорі 3: 79); лармовати(ся) (Чорі 3: 79); Она побігла до сусід і вчинила велику ларму: тамтому, першу оббрехала; ти, каже, необипранка. (Гнатюк 90); igéi származékok: залармовати(ся) (Чорі 2: 78), злармовати(ся) (Чорі 2: 195);

A ларма egy -a honosító képzővel felszerelt nőnemű fn. lett a ruszinban; máramarosi rusz. ларма (Бевка 81); Рурус ларма (Керча 1: 466); кárp. ukr. нуvj. ларма (Гоца 61); szlk. лárma, лarmo (Newerkla 379, Majtán 2: 195); k-szlk. l'arma (Halaga 1: 389); m. лárma: 'erősebb, harsányabb hangú kiáltozás, kivált midőn egyszerre többen kiáltoznak; különösen olyan kiáltozás, mely vmilyen veszélyt jelent'. Igen közel áll hozzá a csárma, mely a Dunántúl egyes vidékein лármá-t jelent (CzF); лárма: 1. 'többeknek egyszerre való nagyon hangos beszéde, kiabálása'; 2. 'vmely veszélyt jelző kiáltozás'; 3. 'riadó' (Ball 2: 156); лárма: 'zaj, kiabálás' (Balassa 2: 5). A лárма (1644) végső soron az ol. all'arma! 'fegyverrel!' kifejezésre megy vissza a ném. katonai nyelv közvetítésével (SzófSz 186); лárма: 1. '(emberi, állati eredetű) hangos, tartós (kellemetlen) zaj'; 2. 'riadó'; 3. 'lármas jelenet, veszekedés' (ÉKSz 820). Horváth Mária szerint a m. лárма szó jelentése 'riadó; zaj'. Ez a (bajor)-osztrák nyelvjárásterületek közvetítésével került hozzánk onnan, ahol az *ä* helyett a [á] hangot találunk ma is. A bajor nyelvjárásterületen a XVI. században лarman főnévi alak található a gyakoribb лerman, лermen mellett; az általánosan végbemenő rövidülés: лerman (-en) – лerm ~ лärm-féle alakokat hozott létre. A szöveg alakulása: a mormolt *ə* helyettesítése az *a* hanggal (Horváth 128). A лárма a TESz alapján is ném. eredetű szó, legvalószínűbb forrásnak a bajor-osztrákot említi. Jelentése: 'riadó' (1631) (Alarm); 'zaj, zshivaj' (1700) (Geräusch, Lärm); 'háborgás, zendülés; patália, perpatvar' (1750); vö. ném. allerma, лerma 'riadó', baj.-osztr. лärm 'ларма', ir. нем. Lärm 'ларма, riadó; híresztelés, szóbeszéd'. A 'riadó' és feltehetőleg a 'zaj, zshivaj' jelentés is az átadó nyelvből származik, a 'háborgás, zendülés; patália, perpatvar' jelentés azonban a magyarban jöhetett létre a 2. jelentésből (TESz 2: 725). A ném., baj.-osztr. szavak forrása az ol. all'arme 'riadó' lehetett, melynek szó szerinti jelentése 'a fegyverekhez, fegyverbe'. A m. szövegi a hangzócseré révén került a baj.-osztr. *ə* helyére (ESz 476); vö. Nyr. 1903/32: 426–430; 1912/41: 424–425, Bárczi 1963: 270, ŰMTSz 3: 739, Hadrovics 1985: 337, Gerstner 1998: 23, Abonyi 2003: 19; 2006: 421; 2008: 188.

рама: Урізав скло и вставив го в раму. (Чорі 1: 199); Зимов на вызоры, там де сходятся рамы, ліпили папірвові заклийкы, обы на задувало звонка. (Чорі 2: 68); V okennim rami – jej smijavca s'a tvar'. (Petrovaj 67); Гикой яа образ рама, яа сись рай Біда вчорашня кровльов ся спекла. (Петровцій 1996: 41); Друтив я возірну раму, и туй дробными ступаями Входить вчорненный віками Ворон пышний, ги павич. (Петровцій 1999: 95); Ганеле стояла пиля оболака, плечима оперта на раму, и нурушеливо впрямила ся очима ... (Олбрахт 96);

A címszó рама ill. рам alakokban fordul elő; a рама főleg Kárpátalján van meg. A ném. Rahmenből alakult -a honosító képzővel; bács-szerémi rusz. рам (Горбач

322); lemkó-rusz. *рам* (Слимак 606); k-szlk. rusz. *рам; рамовый; рамик/рамок; рамочок* (РА 273); RMSz *рама* ‘keret, ráma, ránc [ruhán]’ (Csopey 339); РурС *рама* (Керча 2: 255); ukr. *рама* (Гринченко 4: 199); az or. *рама* vagy le. (*rama*) közvetítésű szó vagy közvetlenül a németből került be a nyelvbe (Фасмер 3: 440, Преображенский 2: 900); szlk. *ráм* (Newerkla 214, Majtán 5: 19); k-szlk. *рам, рамик* (Halaga 2: 839); m. *ráma*: 1. ‘kemény testből csinált szegélyforma foglалvány, mely valamit körülkerít’; pl. a képnek, ablaknak, tükörnek ráмája; 2. ‘olyan mesteremberek eszköze, melyre valamit feszítenek’; pl. a szücsök, vargák, csizmadiák ráмája, melyre a bőrt ráфесзітíк. Valószínűleg a ném. *Rahmen* átvétele, amely a ném. Rand, Ranft, Ramme szavakkal mutat rokonságot; ezek valaminek a szegélykörét v. kóralakú testet jelentenek (Adelung) (CzF); *ráma*: 1. ‘kemény testből készített foglалvány, mely vmely tárgyat kerít; kép, tükör, ablak kerete’; 2. ‘több daraból álló fakészlet, melyet négyszögletűre össze lehet állítani, s amellyel a hímzést szokták kifeszíteni’; 3. ‘vékony talpbőrből készített ujjnyi széles hosszú szíj, melyet körbe a kaptára húzott fejbőr alsó széléhez varrnak, s mely a talpon tett öltéseket tartja’; 4. ‘bőrrel dolgozó mesteremberek feszítő eszköze’ (Ball 2: 461); *ráma*: 1. ‘kép kerete’; 2. ‘kézimunkát ráмáра feszít’; 3. ‘cipőt, csizmát ráмáра ver’ (Balassa 2: 163). A *ráma* (1493) a kfném. *rame* ‘ua’ átvétele (SzófSz 252). A TESz szerint a m. szó jelentése: ‘keret, foglалat’ (1403); ‘szövő-kézimunkakeret’ (1506); ‘kínpad, kínzőeszköz; minta; sablon; színpadi jelenet’; baj.-osztr. eredetű szó; vö. kfném. *рам, rame* ‘állvány, kínpad, szövéshez, hímzéshez, csipkeveréshez használt keret’; úfném. *rahme*, baj.-osztr. *rám, rama*, ír. ném. *Rahmen* ‘szövéshez, kézimunkához való keret, ablak-, kép-, tükörkeret; különböző célokra szolgáló állvány; támasz’. A szb-hv. *rám, ráma*, cseh *ráм*, szlk. *ráм*, le. *rama* ‘keret, ráma’ a németből való. Egy- és kétszótagos (ráм, ráма) változatainak megfelelően kétszeres átvétellel került a németből a magyarba. A m. ráма szóvégi *a*-jára vö. *cérna, láда, kanna* (TESz 3: 341). Mollay szerint kfném. eredetű szó; kfném. *rame* ‘támasz, állvány; hímzéshez, csipkeveréshez stb. használt keret’. Az átvételnek akkor kellett megtörténnie, amikor a kfném. szóvégi [-ə] még nem kopott le, azaz legkésőbb a XIV. század elején (Mollay 1982: 465). A *ráma* (1403/1493) ném., baj.-osztr. megfelelői ieu. eredetűek; vö. óind *rambhá-h* ‘támaszték, karó’. A ném. szóvégi *e* a magyarban *a* hangra cserélődött (ESz 680); m. *ráma*: 1. ‘kép, tükör (v. ritk. ablak) kerete; csizma, cipő talpának széléhez a felsőrészt odaerősítő (recézett) bőr’; 2. ‘vminek a kifeszítésére való keret’ (ÉKSz 1144); m. nyvj.: *ráма, rāма, ráмо* (ÚMTSz 4: 666, MTSz 1818); vö. Nyr. 1920/49: 97–102, Mollay 1989: 239, Hadrovics 1985: 431.

фара < ném. *Pfarre* ‘plébánia, parókia’: На попівській садибі – на *фари* Я увидів красиву жону. (Петровцій 1993: 108); ..., у селі стояла дуже красна *фара*, а дістали до неї шумного фараря. (Плішкова 84); Прийдеш дому, запаль *фару*, жеби фара згоріла; тобі хиба не буде, бо то *фара* валальська; люди *фару* збудууть, а повіш, жи й тота книжка згоріла, що-сь із неї правду повідав. (Гнатюк 113); Пуд зерносклад колхоз изпользовав *фару*, забравши уд попа. (Чорі 2: 189); У колишній *фари* при Совітах находився сільський медпункт. (Чорі 3: 118);

A *фара* -a adaptációs suffixummal ellátott nőnemű főnévként került át a ruszinba; az ukrán és a szlovák is közvetíthette; lemkó-rusz. *фара* (Слимак 607); bács-szerémi rusz. *фара* (Сопка 30, Горбач 323); k-szlk. rusz. *фара; фарьський* (РА

324); RMSz *фара* ‘plébánia’ (Csopey 414); РурС *фара* (Керча 2: 526); ukr. *фара* (Гринченко 4: 375, ССУМ 2: 498); szlk. *fara* (Newerkla 170, Majtán 1: 350); k-szlk. *fara* (Halaga 1: 246); m. *fára*: 1. ‘keresztény hívek gyülekezete, egyházközség, mely egy lelkész vezetése alatt áll’; 2. ‘lelkészi hivataltól járó jövedelem, földbirtok, mely az egyházközség lelkészi hivatalához tartozik’; 3. ‘lelkészi lak’ (Ball 1: 350); *fára*: ‘egyházközség, paróchia; egyházi javadalom’ (Balassa 1: 198); m. nyvj. *fáré*: ‘plébánia’ (MTSz 545).

ШИНГЛА < ném. *Schindel* ‘zsindely’: Зорвана из хлювчати вихром *шингла* упала далеко уд стріхи. (Чорі 2: 196); Вихор нахлиповав надорванов *шинглов*, што ледвы держалася на енному клинцови. (Чорі 3: 221);

A *шингла* nőnemű (-a adaptációs szuffixummal) és hímnemű alakban egyaránt beilleszkedett a ruszinba; RMSz *шингла* ‘zsindely’ (Csopey 432); РурС *шингла* (Керча 2: 585); k-szlk. rusz. *шындель/шынля*; *шындлёвый/шынлёвый* (РЛ 340); ukr. *шингель* (Гринченко 4: 495); szlk. *šindel, šindel’* (Newerkla 304), *šindel’, šengl’a* (Majtán 5: 623); k-szlk. *šingl’a* (Halaga 2: 1012); m. *sindēl, sindēly*: ‘vékonyra hasogatott, egyik szélén éles, másikon behornyolt lemez fából, mellyel az épületeket földni szokták’; m. neve: szelmény (CzF); *sindel, sindely*: 1. ‘egyik szélén rovatékkal ellátott, egy körény alakú, vékony fenyőfadeszka, melyet házak fedezésére szoktak használni’; 2. ‘lapos cserépdarabok, melyeket szintén házak fedezésére használnak’ (Ball 2: 519); *šindel*: ‘fenyőfából készített tenyérnyi széles deszkalap, mely egyik élén hornyolt, s mellyel a házak tetejét szokták befedni’ (Ball 2: 773); *zsindely*: ‘fa- v. cseréplemez, amivel a háztetőt borítják’ (Balassa 2: 391); m. nyvj. *zsindely – séndő, sēndū, sindē, sindēl, sindely, sindli, sindō, sindōl, singely, sündöl, zsendej, zsendely, zsendej, zšindüō* (MTSz 2644). A *zsindely* (XV. sz.) a ném. *schindel* ‘ua’ átvétele (SzófSz 347). A TESz alapján a *zsindely* (1371?) jelentése: ‘tetőfedésre használt hosszú, keskeny falemez’ (1405 k.); ‘tetőcserép’ (1590). Ném. eredetű szó; vö. kfném. *schindel*, ném. *Schindel* ‘*zsindely*, tetőfedésre használt hosszú, keskeny deszka; tetőcserép’; vö. még baj.-osztr. *šindl*, szász *šendəl*, szlovákiai ném. *šendl* ‘zsindely’. Ez a k. lat. *scindula* ‘zsindely’ főnévnek a lat. *scandula* ‘ua’ alakváltozatának átvétele. A magyarba hazai német házépítő mesterek révén, szakszóként került. A kfném. *sch* > m. *s ~ zs ~ z* megfelelésre vö. *zsák, zsákmány, zsellér* stb. A magyarban régóta adatolt *i ~ ē* váltakozás német alapon is magyarázható, de nyelvünkben is kialakulhatott. A szóvégi *ly* palatalizáció eredménye; vö. *persely, tarsoly*. A szb.-hv. *šindra, šindol*, cseh *šindel*, szlk. *šindel’, le. szyndel* ‘zsindely’ szintén a németből való (TESz 3: 1220). Az ESz alapján a *zsindely* (1371 tn. (?), 1405) felném. jövevényszó; vö. kfném. *schindel, schendel*, baj.-osztr. *schintl*, szász *šendəl*, ném. *Schindel* ‘tetőfedésre használt keskeny deszka’. Igei származéka a *zsindelyez* (1588) (ESz 939); *zsindely*: ‘tetőfedésre pikkelyszerű elrendezésben használt hosszúkás falemez; zsindelytető’ (ÉKSz 1541); vö. Hadrovics 1985: 474.

Melléknevek

фалошний/фалешный, фалшивый: Daj bože ščast’a! – počuv vin oblesnofalošnŭj holos Pavla i, any ne všimnuvšŭ s’a na pruvytan’a brata, robyv svoje. (Petrovaj 78); Ко хоть мало ся розуміє до співу, сміє ся до пукнутя, хоть

Благый не співат *фалшиво*. (Утцюзнина 175); И тот восторг не быв *фалшивый*. (Олбрахт 76); У бандиту конфісковали 15 АК, дві зенітні установки, пять куфру *фалшивых* гривню, ... (Керча 1997: 10); З нещирого ока Не выдавиш І *фалшиву* слізу. (Федыньшынець 2001: 86); Здер из нього ту *фальшиву* маску, котров прикрывався. (Чорі 2: 248); *фальшованя* (Чорі 3: 261); Земля дана на поспас гаслам, в горячум шалї слов *фальшивых* пророкув ... (Затлоукал 10);

A címszó többnyire rövid ill. hosszú alakban is megvan az átvevő nyelvekben; a *фалошный/фалешный* inkább a szlovákiai ruszinban, valószínűleg szlovák hatásra honosodott meg ebben a formában; a *фалшивый* ukrán hatásra vall; bács-szerémi rusz. *фалиш* (Сопка 30); k-szl. rusz. *фалошный/фалешный; фалшивый* (РА 324); RMSz *фалшивый* 'hamis, ál, csalárd' (Соpеу 414); РурС *фалошный, фалшивый* (Керча 2: 525); ukr. *фальш, фальшивий* (Гринченко 4: 374); régi ukr. *фалшованыи, фальшевный, фалшовыи* (ССУМ 2: 497); kárp. ukr. *пувј. фальшивий* (Гоца 63); or. *фальшивый, оор. фальшивыи; фальшь* (Фасмер 4: 184); szlk. *faleš, faloš, falošný, falš* (Newerkla 170); k-szl. *faleš* (Halaga 1: 246); még szlk. *falšovaný, falšivý* (Majtán 1: 349); m. *пувј. falcs – farcs: 'hamis, ál'* (MTSz 537); *falcs, fálcс, fa(l)cs* (ÚMTSz 2: 266). A TESz szerint a m. *fals* (1878) ('hamis; nem igazi') ném. eredetű; vö. kfném. *valsch*, ir. ném. *falsch* 'hamis; nem igazi'; szász *faltš* 'ua'; baj.-osztr. *folš, foltš* 'ua'. Végső forrása a lat. *falsus* 'hamis'. A németbe a franciából került: ófr. **fals* > *faus* 'hamis', ir. fr. *faux, fausse* 'ua'. A szb.-hv. *falš*, cseh *faleš* 'hamisság, hazugság', szlk. *faloš*, le. *falsz* 'hazugság, kitalálás; hamis hang', or. *фальшь* 'képmutatás, csalás; hamis ének vagy játék' közvetlenül vagy közvetve szintén a németből származik. A cs végű magyar alakváltozatok esetleg külön átvétel eredményei, de keletkezettek a magyarban is s > cs affrikálódással (farcс, fars). A bizalmas társalgási nyelv, nyelvjárások szava (TESz 1: 836); *fals*: I. mn. 1. 'hamis <hang(adás)>'; 2. 'hamis, téves, helytelen'; 3. 'nyesett v. pörgetett és ezért irányt változtató <labda, lövés, dobás>'; II. fn. '<labda> eredeti irányától hirtelen elfordul' (ÉKSz 355); vö. MNy. 1910: 97–105, Bárczi 1963: 351, BBB 292, Hadrovics 1985: 221, Nyr. 1988/112: 80–86.

файный/файний < ném. *fein* 'finom; kitűnő, igen jó': Желізопрокатчик тяжко робив, айбо мав и *файну* платню. (Чорі 2: 19); Кырница мала *файный* наток воды. (Чорі 3: 216); Včera večur diznav jem s'a od Miž'a Pirka, že kolo Čornoho jaru sut' dvi dost' *fajni* korpku sina, – obernuv s'a ku bratovi Pavel. (Petrovaj 88); Лютрийо моя *файна*, нич веце не хочу, лем ши начас зазрак дай. (Сухый 45); Є слова прости, а є и горді, *Файні*, гибы янгел змальовав! ... (Петровцій 1999: 24); Было то такой сухенькой, *файной*, місто трісок. (Мальцовска 48); ..., она стала учительков, а значит буде дуставати и *файну* платню за науку. (Утцюзнина 57); Зобрав ся, тай из цілого села нагромадив *файну* велику фалку псув, ож и вун принесе у дар королю. (Керча 2001: 45); ..., мамка хапом взяла на ся *файну* сукню, вергла на ся кабат, хопила Ганелу за руку: ... (Олбрахт 47); Ты сам єдного дня на бывало *файному* лици твої жоны увидиш тїнь бідности. (Петровцій 2004: 29); Милых ўчок два озерця што *майфайными* здавуться ... (Чорі 2002: 7); *Файна* дівка арсаком Шийталуе з молочарні з молоком! (Петровцій 1993: 6); *Файні* в мене чїжмы, *файный* и клѣбан. (Петровцій 1996: 5); Додаме пувпогара вермута и пувпогара *файного* віскі (можеме ся зайти ай из погаром *файной*

сливянки). (Керча 1997: 28); ..., Обы з того вийшов Давный *файный* товкан. (Федынышынец 2001: 9); *Файным* морозом, А й іщи *файнишым* снігопадом, ... (Федынышынец 2002: 10); Є там чоловік із жонов, а дуже *файна* жона і двое діти; ... (Гнатюк 75); származéakai: *файновати* (Петровцій 1999: 8), *файнота* (Петровцій 1999: 74, 88);

A címszó számos nyelvbe átkerült, többnyire a melléknévre jellemző *-ий/-ий* honosító képzővel; máramarosi rusz. *файний* (Бевка 131); k-szlk. rusz. *файный; файненький* (РА 324); РурС *файн, файный* (Керча 2: 524); ukr. *файний* (Грінченко 4: 374); le. ukr. *пувј. файний* (Лесів 424); kárp. ukr. *пувј. файний* (Гоца 63, Гвоздяк 239); szlk. *fajn, fajnový, fajný* (Newerkla 432, Majtán 1: 348); k-szlk. *fajny-prefajny* (Halaga 1: 245); m. *fájin, fájn*: 'finom' (Balassa 1: 195); m. *пувј. fájn, fáin, fájin, fájing, fájint, fájiny, fajn*: 'finom, pompás'; *fájnos, fájntétomos, fájintétomos*: 'ua' (MTSz 532). Mollay szerint a m. szó jelentése: 'kiváló; finom, fein' (1620); korai úfném. eredetű; vö. korai úfném. *fein* 'finom' (Mollay 1982: 255). Az ESz alapján a *fájin* (1600) 'finom; kiváló' felném. jövevényszó. A korai úfném. *fein* az ófr. *fin* 'finom' átvétele. A *fájintos* származék (1878) -s melléknévképzővel és egy *t* járulékhang betoldódásával jött létre. Korábban köznyelvi szó volt, ma főleg a nyelvjárásokban él (ESz 196); m. *fájin/fáin*: 'finom, nagyszerű' (ÉKSz 351); m. *пувј.: fain, fáin, fáin, fájin, fájin, fajn, fejin* (ÚMTSz 2: 253); vö. Nyr. 1908/37: 145–149; 1988/112: 80–86, BBB 292, Mollay 1989: 245, Gerstner 1998: 14, Abonyi 2001: 8.

Igék

бештеловати < ném. *bestellen* 'megrendel, elintéz': Запросив дўвку у вендиглўв на вечирю и пўшов *бештеловати* (Чорі 1: 28); *Забештеловав* собі луксуш на три дны. (Чорі 2: 29); – Брате, ти на сестрині весілля Гудаків замов – *забештелуй* – ... (Петровцій 1993: 37); Ни *забештелуеш*, ни закарандачиш Тої цятки луфту, вбись туй ни вчадів. (Петровцій 1996: 113); mn-i származéka: *забештелованый* (Чорі 2: 29);

A *бештеловати* a ném. *bestellen* ige töve + adaptációs *-овати* képzővel képzett igealak; bács-szerémi rusz. *бештеловац* (Сопка 27); k-szlk. rusz. *бештелєвати* (РА 18); РурС *бештеловати* (Керча 1: 76); kárp. ukr. *пувј. бештельовати* (Гоца 61); m. *пувј. (meg)bestellál* (ÚMTSz 3: 1039); vö. Abonyi 2003: 19; 2007: 376.

бигльовати/бігльовати < ném. *bügeln* 'vasal': Не пўшла спати, бо мала щі много *бігльовати* (Чорі 1: 30); Сорочки товды ся добре *бігльовали*, коли были звогчені, збрызгані водов. (Чорі 2: 172); Приступала *бігльовати* измоченое побрызгованьом платя. (Чорі 2: 262); Зобрали из шпаргы насохнутое платя й занесла до хыжі *бігльовати*. (Чорі 3: 210);

A címszó a *би(i)глязъ* fn.-ből *-овати* honosító képzővel képzett igealak; a *ь* a fn. lágy tövére utal; k-szlk. rusz. *бігльєвати* (РА 18); RMI *бигльовати* 'vasalni, (ruhát) téglázni' (Hodinka 8); РурС *бігльєвати* (Керча 1: 78); kárp. ukr. *пувј. бігльовати* (Гоца 62); k-szlk. *bigl'ovac* (Halaga 1: 132).

фасовати: Была команда, вбы *выфасовати* консервы усім воякам поруно. (Чорі 1: 154); Дала лекварю згуснути й *розфасовала* по довжанках. (Чорі 2: 179); Накыслоє в корыті кісто газдыня *фасовала* по сакастовах, обы щі мало накысалося перед посадков у піч. (Чорі 3: 181); *Розфасовувуть* газдыні лекварь по довжанках. (Чорі 2002: 5); *Вифасували* му вудтам сорочку, гачі й єдну кіклю. (Гнатюк 185);

A *фасовати* számos nyelvbe került át, jellemzően *-овати* adaptációs szuffixummal; bács-szerémi rusz. *фасовац* (Сопка 30); lemkó-rusz. *фасувати* (Слимак 607, 608); máramarosi rusz. *фасовати* (Бевка 132); k-szlk. rusz. *фасовати*; *фасованный* (ПЛ 325); RMI *фасовати* 'kapni' (Hodinka 425); RMSz *фасовати* 'kikapni, kivenni' (Csopey 415); РурьС *фасовати* (Керча 2: 527); szlk. *fasovat'* (Newerkla 263, 264, Majtán 1: 351); k-szlk. *fasovac* (Halaga 1: 247); m. *faszol*: eredetileg katonai kifejezés, jelentése: 'átveszi a járandóságát pénzben, élelmiszerben, ruházatban' (Balassa 1: 200); m. nyvj. *faszol*: 'kap (vmi járandóságot)' – kaszárnyai szó (MTSz 551); m. nyvj: *faszoll*, *faszú*, *faszul*, *faszóni*, *faszól*, *fasszul* (ÚMTSz 2: 290). A *faszol* (1816) kaszárnyai szó, az úfném. *fassen* 'átvenni' igéből (SzófSz 73). A TESz szerint a *faszol* jelentése: '<főleg kincstári ruházatot, élelmiszert> vételez' (1789); 'lakol, bűnhődik' (1877); '(meg)fog' (1900); ném. eredetű szó; vö. ném. *fassen* 'megfog, elfog; vételez, felvesz'; stb. A németben a ném. *Faß* 'hordó' előzményéből képződött; tulajdonképpeni jelentése 'hordóba rak, tesz' és '<hordó> magába foglal'. A szb.-hv. *fasovati* 'vételez', cseh *fasovat* '<ruhát> szegélyez', szlk. *fasovat'* 'vételez; verést kap', le. *fasovac* 'vételez; <gyógyszert> adagolva oszt szét', or. *фасовать* 'csomagol <árut>' közvetlenül vagy közvetve szintén a németből származik. A magyarba többszörös átvétellel került, főleg az ausztriai német katonai nyelvből. A 'lakol, bűnhődik' jelentés jöhetett a németből, de a magyarban is kifejlődhetett a *botot*, *verést faszol*-féle szókapcsolatok alapján. Elavulóban lévő szó (TESz 1: 851); m. *faszol*: 'felvételez; szidást, verést kap' (ÉKSz 359); vö. Nyr. 1921/50: 135–139; 1988/112: 80–86, Bárczi 1963: 317, Mollay 1989: 249; Gerstner 1998: 15, Abonyi 2008: 189.

цурік(г)нути(ся) < ném. *zurücken* 'oda-, közelebb tol; közeledik': *Цурікнули* ся. (Олбрахт 120); Прийде д дірі, кунь са надудив; почав кунь *цурукати* назад. (Гнатюк 236); Прийшов кунь д дірі, *цурукнувса* назад. (Гнатюк 237); Коні чогось спудилися и *цурігнулися* навспак. (Чорі 3: 158);

A szó jellemzően *-нути* és *-ати* igei adaptációs szuffixumokkal illeszkedett be a ruszinba; bács-szerémi rusz. *цурукац ше* (Горбач 323); РурьС *цурикати*, *цурікнути* (Керча 2: 561); k-szlk. rusz. *цурігнути* (ПЛ 335); k-szlk. *curikovac* (Halaga 1: 176); m. *curukkol*: 'visszafelé megy, hátrál' (Balassa 1: 102); m. nyvj. *curukkoltat*: 'hátráltat (pl. lovat)' (MTSz 251); *curukkol/curikkol*: 'hátrál, farol' (ÉKSz 181); m. nyvj.: *curukkol*, *crukkolni*, *crukcoll*, *crukku*, *curikkó*, *curikkol*, *curikkul*, *curikónyi*, *szrukkol*, *trukkol* (ÚMTSz 1: 730); vö. Nyr. 1988/112: 80–86.

шлайфовати < ném. *schleifen* 'köszörül, élesít, fen, csiszol': – A címszó többnyire *-овати* igei honosító képzővel jött létre; lemkó-rusz. *шляйфувати* (Слимак 607); RMI *шлайфовати* 'köszörülni' (Hodinka 433); RMSz *шлайфовати* 'köszörülni'

(Csopey 433); РурС *шлайфовати* (Керча 2: 589); k-szlк. rusz. *шлайфовати*; *шлайфованый* (РА 341); szлк. *š'ajfovati'* (Newerkla 305, Majtán 5: 643); m. nuyj.: *slájfól*, *sláiful* (ÚMTSz 4: 914).

шпаціровать(ся) < нѐм. *spazieren* 'sétál, sétálgat': Она i справдѹ ne dala za všŭtkŭ totŭ dn'i any kus pokoju nevistam, cilŭma dn'amy *špacirovala* s'a po všŭtkŭch zakut'ach, hl'adavči furt daku novu robotu, a dakoly i sama ne mohla bŭ povisty, že što. (Petrovaj 198); Царський син виняв шваблик, запалив смолу, іздоу по чіжмах поцяпкав смолов, увошов назад до корчми, почав *шпаціровать* по хижи, по корчмі, та усягди ставав, де відів гроші. (Гнатюк 163); По-модному ся накокошив и згорда *шпаціровав* помежи кури. (Чорі 3: 182);

A címszó jellemzően az *-ovati* honosító szuffixummal került be más nyelvekbe; bács-szerémi rusz. *шпацирац* (Сопка 31); k-szlк. rusz. *шпаціровать(ся)* (РА 341); РурС *шпаціровать* (Керча 2: 592); ukr. *шпацірувати* (Грінченко 4: 509); kárp. ukr. nuyj. *шпаціровать* (Гоца 63); szлк. *špacirovat'* (Newerkla 64, 500, Majtán 5: 652); k-szlк. *špacirovac* (Halaga 2: 1019); m. nuyj. *spacéroz*, *pacéroz*: 'sétál' (MTSz 1994); *spacirol*, *pacérol*; *spaciroz*, *pacéroz*, *paciroz* (ÚMTSz 4: 944); vö. *spacéroz* Nyr. 1988/112: 80–86, Gerstner 1998: 41.

IRODALOM

- Бевка Олекса (2004). *Словник-пам'ятник. Діалектний словник села Поляни Мараморощького комітату*. Ніредьгаза.
- Гвоздяк Ольга (2002). Морфологічна адаптація німецьких запозичень в українських говірках Закарпаття. In: *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. Випуск 5. (Матеріали Міжнародної наукової конференції „Українська література в загальноєвропейському контексті”. Ужгород, 16–17 жовтня 2001.). Ужгород, 236–239.
- Горбач Олекса (1969). Лексика говірки бачвансько-срімських українців. In: М. Мушинка (ред.) *Науковий збірник музею української культури в Свиднику* 3. Свидник. 320–324.
- Гоца Еріка (2000). Особливості функціонування лексем німецького походження в українських говірках Закарпаття. In: *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства (Збірник наукових праць)*. Ужгород, 59–65.
- Грінченко Борис (ред.) (1907–1909). *Словарь української мови I–IV*. Київ.
- Дерке Магдалена (2004). Німецькі запозичення назв одягу в угорських говорах Закарпаття. In: *Науковий вісник Ужгородського університету*. Ужгород, 31–36.
- РА (2007). Василь Ябур – Анна Плішкова – Кветослава Копорова: *Русинська лексика на основі змін у правилах русинського язика*. (Правописний і граматичний словник). Русин і Народні новинки, Пряшів.
- РурС (2007). Керча Игорь: *Русинско-русский словарь I–II. // Словник русинсько-руський I–II*. ПолиПринт, Ужгород.
- ЕСУМ (1982–2003). Мельничук, О. С. (гол. ред.): *Етимологічний словник української мови. I–IV*. Київ.
- Слимак Василь (1983). Германізми в словниковому складі лемківського українського діалекту околиці Вардієва. In: І. Русинко (ред.): *Науковий збірник музею української культури в Свиднику* 11. Свидник–Пряшів. 603–609.
- Сопка Дюра (1976). Варваризми немецкого походження у нашом язyku. In: *Творчосц. Рок II. число 2*. Нови Сад, 25–32.
- Фасмер Макс (1986–1987). *Этимологический словарь русского языка I–IV*. Прогресс, Москва.
- Abonyi Andrea (2001). Немецкие языковые элементы в романе Василия Петрова «Русины». In: Zoltán A. (szerk.): *Studia Russica XIX*. Budapest: ELTE, 6–12.

- Abonyi Andrea (2003). Лексические германизмы в карпаторусинском литературном языке (На основе произведений И. Петровция и И. Керчи). In: Zoltán A. – Jászay L. (szerk.): *Studia Russica XX*. Budapest: ELTE, 17–23.
- Abonyi Andrea (2006). Lexikai germanizmusok a máramarosi ruszin nyelvjárásokban. In: Mártonfi Attila–Papp Kornélia–Sliz Mariann (szerk.): *101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére*. Argumentum Kiadó, Budapest, 419–424.
- Abonyi Andrea (2007). Лексичні германізми у Словарі русинського язика Юрія Чорія. In.: *Мовознавство* – книга 5: Збірник наукових статей. Матеріали VI Міжнародного конгресу україністів. Київ – Донецьк, 373–382.
- Abonyi Andrea (2008). Лексичні германізми у марамороських русинських говорах (за діалектним словником Олекси Бевки). In: Michael Moser – András Zoltán (Hrsg.): *Die Ukrainer (Ruthenen, Russinen) in Österreich-Ungarn und ihr Sprach- und Kulturleben im Blickfeld von Wien und Budapest*. Wien – Budapest, 185–193.
- Balassa József (1940). *A magyar nyelv szótára I-II*. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, Budapest.
- Ball (1866–1873). Ballagi Mór: *A magyar nyelv teljes szótára I-II*. Pest.
- Bárczi Géza (1963). *A magyar nyelv életrajza*. Budapest.
- BBB (1967). Bárczi Géza – Benkő Loránd – Berrár Jolán: *A magyar nyelv története*. Budapest.
- CzF (1862–1874). Czuczor Gergely – Fogarasi János: *A magyar nyelv szótára I-VI*. Budapest.
- ESz (2006). Zaicz Gábor (főszerk.): *Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Gerstner Károly (1998). *A német vonatkozású elemek újabb etimológiai szótárainkban*. (Nyelvtudományi Értekezések 145.) Budapest.
- Hadrovics László (1985). *Ungarische Elemente im Serbokroatischen*. Budapest – Böhlau Verlag, Köln – Wien.
- Halaga O. R. (zred.) (2002). *Východoslovenský slovník I-II*. Košice – Prešov.
- Horváth Mária (1978). *Német elemek a 17. század magyar nyelvében*. Budapest.
- EKSz (1978). Juhász József – Szóke István – O. Nagy Gábor: *Magyar értelmező kéziszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Majtán M. (ved. red.) (1991–2000). *Historický slovník slovenského jazyka I-V*. Bratislava.
- Mollay Károly (1982). *Német–magyar nyelvi érintkezések a 16. század végéig*. Budapest.
- Mollay Károly (1989). A német–magyar nyelvi érintkezések. In: Balázs J. (szerk.): *Nyelvünk a Duna-tájon*. Budapest. 231–290.
- Newerkla Stefan Michael (2004). *Sprachkontakte Deutsch – Tschechisch – Slowakisch. Wörterbuch der deutschen Lehnwörter im Tschechischen und Slowakischen: historische Entwicklung, Beleglage, bisherige und neue Deutungen*. Frankfurt am Main.
- Nyomárkay István (1984). *Strane riječi u hrvatskosrpskom (srpskohrvatskom) jeziku*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Nyr. (1901). Giesswein Sándor: Adalékok német jövevényszavainkhoz. In: *Magyar Nyelvőr* XXX. évf. IX. sz. 468–470.
- Nyr. (1908). Gombkötő Antal: Meghonosodott német szavak a szegedi tájszólásban. In: *Magyar Nyelvőr* XXXVII. évf. VII. füzet, 363–364.
- Nyr. (1970). Bálint Sándor: A szegedi népnyelv jövevényszavai. In: *Magyar Nyelvőr* 94. évf. 3. sz. 345–347.
- Nyr. (1988). P. Kovács Imre: Német jövevényszavak a hosszűperesztegi nyelvjárásban. In: *Magyar Nyelvőr* 112. évf. 1. sz. 80–86.
- RMSz (1883). Csoréy László: *Rutén-magyar szótár / Русько-мадярський словарь*. Budapest.
- SzófSz (1941). Bárczi Géza: *Magyar szófejtő szótár*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest.
- TESz (1967–1976). *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. 1–3*. Budapest.
- ÜMTSz (1979–2002). *Új magyar tájszótár 1–4*. Budapest.

Ruszin nyelvű források

- Petrovaj Vasil' 1993: *Rusyny*. Pr'ášov.
- Гиряк Михайло Др. 1993. (ред.): *Співанки Анни Мацібобової*. Пряшов.
- Гнатюк Володимир 2001: *Казка Закарпаття*. Карпати, Ужгород.
- Затлоукал Ярослав 2002: *Земля, Європов зохабена*. Ужгород.
- Керча Ігорь 2001: *Матяш, король Русинув*. Ужгород.
- Керча Тамара 1997: *Бобалькы из попрём*. Ужгород.
- Мальцовська Марія 1998: *Під русинськым небом*. Пряшів.
- Олбрахт Иван 2001: *Смутні очі Анці Караджічової*. Ужгород.
- Петровцій Иван 1993: *Діалектарій...* Ужгород.

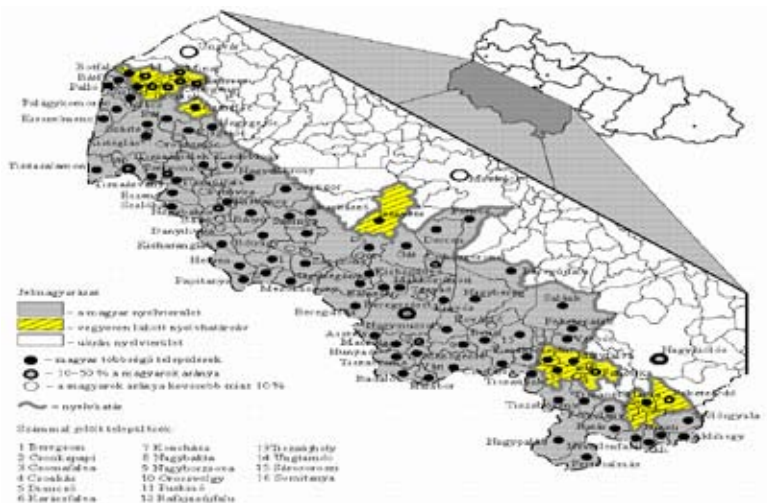
- Петровцій Іван 1996: *Наші співанки*. Ужгород.
Петровцій Іван 1999: *Наші і нинаші співанки*. Осій – Ужгород.
Петровцій Іван 2004: *Послідні співанки*. Ужгород.
Плішкова Анна (ред.) 1996: *Муза спід Карпат*. Пряшів.
Сухый Штефан 1994: *Русинський співник*. Пряшов.
Федынышынець Владымыр 2001. *Рутенійо моя, ...* Ужгород.
Федынышынець Владымыр 2002. *Аванте, Авангарде!* Ужгород.
Чорі Юрій 2001–2006. *Словарь русинського языка I–IV*. Ужгород.
Чорі Юрій 2002. *И днись голя й завтра голя*. Мукачево.

Szláv nyelvi hatás Beregvidék magyar nyelvjárásaiban

Rezümé Régóta foglalkoztatja a kutatókat Kárpát-medencében együtt élő népek nyelvi kölcsönhatásának kérdése, ennek keretében a magyar nyelvet ért szláv nyelvi hatások problematikája is. Annak ellenére, hogy számos ez irányú kutatást végeztek a hazai nyelvészek, e témakör még mindig szinte teljességgel feltáratlan területe a kárpátaljai magyar nyelvjárásokat érintő vizsgálatoknak. A beregi magyar nyelvjárásoknak szerves velejárói a szláv kölcsönnyelvi elemek, amelyek a sok évszázados együttélés természetes velejáróiként honosodtak meg. Kutatásunk tárgyát a beregi magyar nyelvjárásban használatos szláv elemek felgyűjtése, katalogizálása és különböző szempontú (eredet, szófaj, fogalomkör) kategorizálása képezi.

Резюме Дослідники з давніх часів займаються питаннями мовних взаємодій народів Карпатського басейну та проблемами слов'яно-угорської міжмовної інтерференції. Незважаючи на те, що українські науковці досягли значних результатів у дослідженні цієї проблеми, закарпатські угорські говори залишаються не до кінця вивченою галуззю діалектології. Запозичені із слов'янських мов слова закріпились завдяки співіснуванню угорського та представників слов'янських народів і вважаються органічними елементами угорських березьких говірок. Предметом нашого дослідження є збір, каталогізація та категоризація слов'янізмів, визначення їх лексичних і граматичних значень, а також поділ за тематичними групами.

A kárpátaljai magyarok bár viszonylag egy tömbben élnek – főként az Ungvári, a Beregszászi, a Nagyszőlősi és a Munkácsi járásban, valamint Beregszász, Ungvár és Munkács városaiban (vö. a 1. térkép) –, nyelvükben mégis fokozottan érvényesülnek a másodnyelvi hatások. E hatásoknak számos történelmi, nyelvi, politikai és gazdasági okai vannak.

1. ábra. A kárpátaljai magyar nyelvterület (Molnár–Molnár D. 2005: 31)

* A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola V. évfolyamos hallgatója. A tanulmányt Bárány Erzsébet lektorálta.

A magyarok már a XII–XIII. sz. folyamán szoros gazdasági és kulturális kapcsolatban álltak a Kárpátalja lakosságával. Fontos szerepet játszottak az ukrán/ruszin tutajosok, akik a Tiszán úsztatták le a fát, és azt a magyar lakosság-nak adták el. Nagy kereslete volt a magyar lakosság körében az ukrán nemzeti mintázatú különféle fafaragásoknak. Nem kevésbé fontos tény, hogy az ukrán/ruszin és a magyar lakosság válllvetve harcolt a közös ellenség ellen Esze Tamás, Rákóczi, Kossuth, valamint a Tanácsköztársaság hadseregében. Mindez kétségtelenül elősegítette a dolgozók kapcsolatait, kultúrájuk kölcsönös gazdagodását. Ezeket a közvetlen kapcsolatokat tükrözi a két szomszédnép szókincse is (Lizanec1970: 35–40).

A kárpátaljai magyar nyelvjárások már Trianon előtt is a magyar nyelvterület permvidékét alkották. A kontaktushatások jelentkezését azonban nagymértékben felerősítette az anyaországtól való elszakíttottság, ami által megváltoztak a peremvidék és a központ nyelvi kapcsolatai. A kényszerű elzártság természetes velejárójaként fokozódott a már addig is meglévő nyelvi konzervativizmus is. E tényezők együttes hatásaként pedig bizonyos nyelvi elkülönülés jött létre a helyi és az anyaországi magyar nyelvváltozatok között (Lanstyák–Szabó Mihály 1997: 6).

Tehát a nyelvi kölcsönhatás: a kárpátaljai ukrán nyelvjárások magyar jövővényszavainak behatolása, és fordítva, törvényszerű volt a két nép huzamos gazdasági és kulturális koegzisztenciája folytán. Köztudott tény az is, hogy Kárpátalján számos nemzetiség képviselői élnek egymás mellett: magyarok, ukránok/ruszinok, oroszok, románok és németek. Így tehát a két-, illetve a többnyelvűség természetes jelenségnek tekinthető.

Ugyanakkor annak, hogy Kárpátalján a magyar közösség kisebbségként él, számos nyelvi következménye van. A kisebbségi helyzet következtében például a kárpátaljai magyarok csak korlátozott szituációkban használhatják anyanyelvüket, bizonyos színtereken az államnyelv használatára, azaz gyakorlatilag két-nyelvűségre kényszerülnek. Kétnyelvűségi körülmények között a szókölcsönzés az egyik leggyakoribb jelenség, de nemcsak szavak, hanem más nyelvi elemek is kölcsönözhetők egyik nyelvből a másikba (Cserniczkó szerk. 2003: 125–126).

Régóta foglalkoztatja a társadalomtudományok kutatóit, közöttük a nyelvészeket, néprajzos szakembereket a Kárpát-medencében együtt élő népek kulturális és nyelvi kölcsönhatásának kérdése, ennek keretében a magyar nyelvet ért szláv nyelvi, valamint a szláv nyelveket ért magyar nyelvi hatások problematikája is.

A kölcsönzés és kölcsönszó fogalmának meghatározásai

A nyelvi közösségek nincsenek egymástól teljesen elszigetelve, különböző módon érintkeznek, megismerik, és kicserélik kulturális vívmányaikat. A nyelvi közeledés leggyakoribb esete a szókölcsönzés, amely kísérő jelensége a kulturális értékek cseréjének.

A nyelvtudományban sokan a nyelvi kontaktusok fő közvetítő eszközeinek típusa alapján „szóbeli” és „irodalmi” kölcsönzésről beszélnek. Kétségtelen, hogy a nyelvek történetük folyamán mind irodalmi úton, mind szóban kölcsönözhetnek nagyszámú idegen elemet. A nyelvi kölcsönzések lehetnek lexikálisak, morfológiaiak, szintaktikaiak és fonetikaiak is. Népek és nyelvek állandóan érintkeznek

egymással, s az ilyen érintkezés eredménye mindig kölcsönös egymásrahatás; a nép új tárgyakkal, új cselekvésekkel ismerkedik meg, ezek neveivel pedig új szavak kerülnek be a nyelvbe. A nyelv szókészlete a nyelvi rendszer leglazábban strukturált része, mely könnyen fogad be új elemeket.

A kölcsönzés Haugen (1950: 212) szerint „egy nyelv elemeinek egy másik nyelvbéli rekonstrukciójára tett kísérlet”. A szókölcönzés a közvetlen kölcsönzések egyedüli reális válfaja olyan értelemben, hogy csak szavak és állandósult szókapcsolatok kerülnek át egyik nyelvből a másikba. Trudgill megfogalmazásában „az a folyamat, amelynek során a kétnyelvű beszélők az egyik nyelvükből való szót használnak a másik nyelvükben, és ezek a kölcsönözszavak az utóbbi nyelvnek is szerves részévé válnak (Trudgill 1997: 41).

A kölcsönözszó alatt általában azokat az idegen elemeket értik, amelyek eredeti hangalakjukkal azonos vagy hasonló formában kerültek át az átvevő nyelvbe, ugyanakkor tágabb értelemben az átvevő nyelvbe tükörfordítás, illetve jelentéskölcsönzés által bekerült szavak is kölcsönözszónak minősülnek (Lanstyák 2006: 21–22).

Hasonlóképpen fogalmaz Zlinszky Aladár is a *Stilisztika és verstan* c. tanulmányában: „Kölcsönözszavak azok, melyeket a nemzet más, idegen népektől vesz át. Kölcsönözszóra akkor van szükség, ha valamely nép egy másiktól valamit tanul. A tanult dologgal együtt átveszi annak a nevét is, és saját szókincsébe illeszti. A magyar nép mindazon népektől tanult, amelyekkel vándorlása közben érintkezett, és azoktól is, akik mai hazájában hatottak rá. Viszont más népek is tanultak a magyartól. Úgynevezett tiszta nyelv nincs is a világon.” (Zlinszky 1913 <http://mek.oszk.hu/06500/06592>)

Ahhoz, hogy egy másik nyelvből egy szót átvegyünk, és az az átvevő nyelvben meg is honosodjék, az átvevő nyelvi közösség tagjainak jól kell ismerniük az átadó nyelvet, vagyis legalább a részleges kétnyelvűség fokán kell állniuk, különben nem értenék a szavak jelentését, tehát nem is kerülhetne sor a szavak átvételére, legalábbis nem pontos jelentésük megtartásával (Sulán 1963: 261).

A kölcsönzés okairól

A kisebbségben élő magyar nemzetrészek nyelvük hosszú távú megőrzése, illetve a többségi társadalomba való szükséges mértékű beilleszkedésük érdekében legfontosabb nyelvi célként az anyanyelv már ismert beszélt nyelvi regiszterinek megerősítését, kiteljesítését, s újabbaknak (a standard nyelvváltozatnak, a különféle szaknyelveknek stb.) alapos elsajátítását, valamint a második nyelv szükséges mértékű megtanítását határozzák meg. Térségünkben tehát e kisebbségi közösségek alapvető nyelvi célként a funkcionális kétnyelvűség elérését határozzák meg (Lanstyák 1996: 11–15).

Kótyuk István (1991: 66–69) a kölcsönözszavak beáramlását és meghonosodását a következő okokkal indokolta: adott tárgy vagy dolog ezen a néven vált ismertté; hivatalos helyen, hivatalos személyek használják; kényelemszeretet, a beszédtempó felgyorsulása (nem gondolkodunk a magyar megfelelőn, mivel a kölcsönözszó gyakran rövidebb és könnyebben ejthető, mint a magyar megfelelője); nyelvi igénytelenség, gyakorlatlanság.

A mindennapi használat miatt bekerült kölcsönszók a megszokás eredményei. Olyan szavak ezek, amelyeket a bilingvis nyelvközösségben élők naponta használnak munkájuk során, bevásárlás közben, a szomszédokkal való kommunikációban stb. A beszélő ismeri ezek magyar megfelelőjét, de mivel élőnyelvi használatukra ritkán kerül sor, a passzív szókincsbe kerültek át (Csernicskó 1995: 139–140).

A kétnyelvűség-kutatás alakulása Kárpátalján

A szláv hatás a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban a szókészlet szintjén a legerősebb. A magyar nyelvet ért szláv hatásokkal kapcsolatban számos tanulmány született.

A magyar szókincs szláv eredetű elemeire vonatkozó kutatásokat Kniezsa István szintetizálta (Kniezsa 1955). A magyar nyelv szlavizmusai kutatástörténetéről számos értékes adatot nyújtanak Rot Sándor munkái (Rot 1967). Kótyuk István a filológiai tudományok kandidátusa, nyelvész, tankönyvíró e tárgykörben védte orosz nyelvű kandidátusi értekezését 1974-ben az Ungvári Állami Egyetemen *Az ungi magyar nyelvjárás ukrán jövevényszavai* címmel (Kótyuk 2007). Mokány Sándor a *Lexikai hungarizmusok a máramarosi ukrán nyelvben* című kandidátusi disszertációjának téziseiben azt mondja, hogy nem lehet egyértelműen megállapítani a kölcsönzés idejét abból kiindulva, hogy az adott szó mikor kerül az átvevő nyelvben írott környezetbe. Ehhez mindenképp szükséges fonetikai, morfológiai és szemantikai elemzést is végezni mind az átvevő, mind a kölcsönző nyelv esetében is (Мокань 1977: 100–124).

A kárpátaljai magyar nyelvjárások és a magyar–szláv nyelvi kapcsolatok kutatásában jelentős előrelépésnek tekinthető a három kötetes *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlaszának* a megjelenése (Lizanec 1992, 1996, 2003), valamint megkezdődött a kárpátaljai *magyar nyelvjárások szótárának* publikálása is (Lizanec 2003)

A kétnyelvűség-kutatás egyik jelentős monográfiája 1998-ban látott napvilágot Kárpátalján Csernicskó István tollából *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)* címmel. 2003-ban szintén Csernicskó István szerkesztésében jelent meg *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba* című könyv, amely a kárpátaljai magyar kétnyelvű beszélőközösség nyelvhasználatát, az ukrainai idevonatkozó törvényeket, ezek gyakorlatban való megnyilvánulását, a problémák orvoslásának lehetőségeit tárgyalja. E tanulmányok az 1980-as évek végén és a '90-es években Ukrajnában végbement politikai változásoknak köszönhetően a Kárpátalját is elérő és egyre népszerűbbé váló szociolingvisztika eredményeként jelentek meg.

A beregi magyar nyelvjárás szláv elemei

Jelen kutatás tárgyát a beregi magyar nyelvjárásban használatos szláv elemek felgyűjtése, katalogizálása és különböző szempontú (eredet, szófaj, fogalomkör) kategorizálása képezi.

A kutatás során a Beregszászi járás 26 településén készített 75 irányított beszélgetés hanganyagát vizsgáltuk meg, s gyűjtöttük ki belőlük a szláv elemeket (a települések listáját és az adott településen készült interjúk számát vö. az 1. táblázatban).

1. táblázat

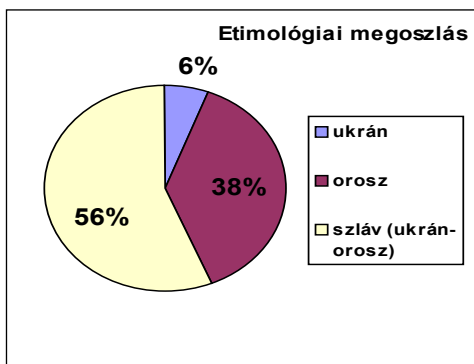
Település	Készített interjú száma
Badaló	3
Bátyú	6
Bene	2
Beregszász	8
Beregújfalu	2
Borzsova	4
Bótrágy	3
Csetfalva	1
Csonkapapi	1
Déda	3
Gát	2
Gut	2
Halábor	5
Hetyen	1
Jánosi	3
Kaszony	5
Kigyós	2
Kisbégány	2
Mezőgecse	3
Nagybakta	2
Nagybereg	1
Nagymuzsaly	3
Oroszi	2
Rafajna	2
Vári	5
Zápszony	2

A megvizsgált interjúanyagokból 135 szláv kölcsönnyelvi elemet adatoltunk, mely tetemes mennyiségnek tekinthető, ha figyelembe vesszük azt a tényt, hogy a kárpátaljai magyarság túlnyomó többsége a Beregszászi járásban él, aminek következtében a privát szférában szinte egyedüliként a magyar nyelv használatos.

a) A szláv elemek eredet szerinti megoszlása

A keleti szláv nyelvek számos hasonlóságot mutatnak egymással. Ezek közül talán az egyik legszembevetőbb a lexikai állomány nagyfokú egyezése vagy hasonlósága. A kutatásunk során begyűjtött 135 kölcsönszóból ugyanis 76 az, amely mindkét nyelvben (az ukránban és az oroszban is) előfordul.

Az általunk adatolt lexikai elemek jelentős hányadát az orosz eredetű szavak képezik. Ez javarészt azzal a ténnyel is magyarázható, hogy a szovjet érában az orosz nyelv használati köre szinte minden szférára kiterjedt. E hatást látszik igazolni az a tény is, hogy esetünkben 51 orosz eredetű kölcsönszót rögzítettünk.

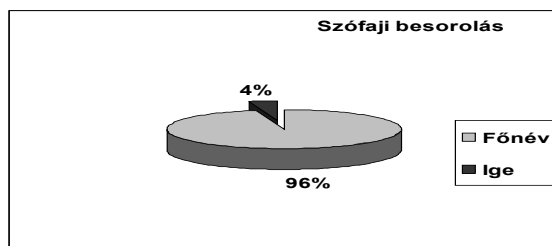

2. ábra

Ehhez képest az ukrán eredetű kölcsönszavak száma szinte elenyésző. Ugyanis mindösszesen 8 olyan szót sikerült adatolnunk, mely bizonyossággal tekinthető ukrán eredetűnek (vö. 2. ábra).

Ugyanakkor nem hagyható figyelmen kívül az a tény sem, hogy a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban meghonosodott szláv kölcsönszók jelentős része a szláv nyelvekbe idegen eredetű szavakként kerültek be. E szavak némelyike a nemzetközi szóhasználat elemeként is funkcionál.

b) Szófaji besorolás

3. ábra

A kontaktológiai szakirodalom szerint nyelvi univerzálénak számít, hogy nyelvi kontaktushelyzetben a főnevek, az igék és a mellénevek kölcsönözhetőek egyik nyelvből a másikba a legkönnyebben. (Bartha 1993: 105)

A kárpátaljai magyar nyelvváltozatok lexikai kölcsönzéseinek túlnyomó többsége is főnév és melléknév (vö. Kótyuk 2007).

A fentebbi kijelentéseket kutatásunk is alátámaszthatja. Az általunk adatolt 135 szláv lexikai elemből ugyanis csupán 5 ige, amelyek közül további három főnévből képzett ige (lásd 3. ábra).

c) Fogalomköri csoportosítás

Ahhoz, hogy tényleges képet kaphassunk a beregi magyar nyelvjárásba bekerült és meghonosodott szláv kölcsönszavakról, szükségszerű elvégeznünk azok fogalomköri csoportosítását is. Ezáltal ugyanis pontosabban kirajzolódnak azok a

nyelvhasználati szinterek, melyeknél fokozott mértékben érvényesül a szláv nyelvi hatás. A begyűjtött lexikai elemeket a következő fogalomkörü csoportok szerint osztályoztuk:

1. **Mindennapi élet:** 75 szó:

pl. **bánki** fn. '-t, '-ja – *bánki* < ukr./or. 'банка';

– befőttesüveg, 2. pléhdoboz;

*Például nálunk a családba nem vót használva az a szó, hogy **bánki**.* (244_HALÁBOR_1928_NŐ_ANYTR)

2. **Ruházat:** 4 szó:

pl. **f/pufájka** fn. '-t, '-ja – *pufájka* < ukr./or. 'фуфайка';

– 1. pufajka, vattakabát, vattaruha 2. kötött alsóruha, trikó;

*Még esetleg megmaradt a **pufájka**.* (242_HALÁBOR_1952_NŐ_ANYTR)

3. **Gasztronómia – ételek, italok:** 4 szó:

pl. **bulocska** fn. '-t, '-ja – *bulocska* < ukr. 'булочка';

– zsemle;

*Nem zsömlét kérek az üzletbe, hanem **bulocskát**.* (405_BEREGÚJFALU_195_NO_ANYTR)

4. **Növények:** 1 szó:

múrkó fn. '-t, '-ja – *múrkó* < ukr. 'морква';

– sárgarépa, nyelvjárási murok;

*Sárgarépára azt mondjuk, hogy **múrkó**.* (100_BÁTYÚ_1950_FERFI_ANYTR)

5. **Foglalkozások, tisztségek:** 16 szó:

pl. **sztároszta** fn. '-t, '-ja – *sztároszta* < ukr./or. 'староста';

–1. régi (falusi) bíró; 2. vezető, felelős; 3. iskolai felügyelő;

*Helyettes bíró volt, a szoujet rendszerbe pedig községi bíró lett, úgynevezett még akkor úgynevezett **sztároszta**.* (210_DÉDA_1931_FÉRFI_ANYTR)

6. **Intézmények:** 26 szó:

pl. **ucsiliscse** fn. '-t, '-ja – *ucsiliscse* < ukr. 'училище';

– szakiskola;

*Aztán Ungváron végeztem egy ő az **ucsiliscsét**.* (67_MEZŐKASZONY_1954_FERFI_ANYTR)

7. **Dokumentumok:** 10 szó:

pl. **zájáva** fn. '-t, '-ja – *zájáva* < ukr. 'заява';

– kérvény, folyamodvány;

*Nem kérvényt adunk, hanem **zájávát** írunk.* (242_HALÁBOR_1952_NŐ_ANYTR)

8. **Járművek, közlekedési eszközök:** 4 szó:

pl. **elektricska**, fn. '-t, '-ja – *elektricska* < ukr. 'електричка';

– villanyvonat, a magyarországi HÉV- nek megfelelő helyközi vonatjárat;

Vegyül az oroszról áthozott szó, amit már így kiforgatunk: egy marsutka, egy

elektricska *ugye.* (432_NAGYBAKTA_FODOR EVA (1951)_NO_ANYTR)

9. **Nemzetek, népek megnevezése:** 1 szó:

hucul fn., mn. '-t, '-ja – *hucul* < ukr. 'гучул';

– A Kárpátokban élő ukrán népcsoport;

Huculoknak *nevezték őket.* (433-NAGYMUZSALY-1940-NO-ANYTR)

10. **Vallás:** 2 szó:

pl. **pászka** fn. '-t, '-ja – *pászka* < ukr. (nyelvjárási) 'паска' (пасхальний хліб);

– 1. húsvéti fonott kalács; 2. Húsvétkor a zsidóknál kenyér helyett sült kovásztalan vékony tészta;

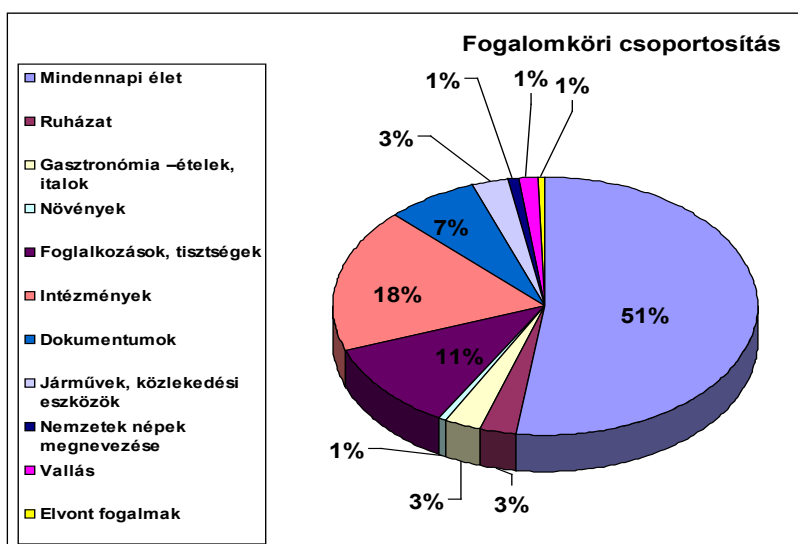
Húsvétko, miko **pászkát** *kee szentelni.* (142_OROSZI_1973_FERFI_ANYTR)

11. **Elvont fogalmak:** 1 szó:

bida fn. '-t, '-ja – *bida* < ukr. 'біда';

– 1. baj, nyomorúság; 2. kár, csapás;

Me nem beszélnek magyarul. Ez a bida. (316-BÓTRÁGY- 1934-N_ANYTR; N°-10)

4. ábra

Egyezések és különbségek más adatállományokkal

Összehasonlításképpen áttekintettük Kótyuk István által az ungi nyelvjárásban gyűjtött 247 ukrán jövevényszót, s mindössze hat olyan szót találtunk, amelyeket az általunk végzett kutatás során is adatoltunk. E szavak a következők:

bida fn. '-t, '-ja – *bida* < ukr. 'біда';

– 1. baj, nyomorúság; 2. kár, csapás;

*Me nem beszélnek magyarul. Ez a **bida**.* (316-BÓTRÁGY- 1934-N_ANYTR; N°-10)

hucul fn., mn. **'-t, '-ja** – hucul < ukr. 'гучул';

– A Kárpátokban élő ukrán népcsoport;

Huculoknak nevezték őket. (433-NAGYMUZSALY-1940-NO-ANYTR)

lapatyol/lapatyál ige – *lapatyol* < ukr. (nyelvjárási) 'лопотати';

– sokat beszél, hadar;

*Úgyhogy na olyankor a két lánytestvér leül oszt félóráig **lapatyol** a telefonba.*

(D57-ANYTR-BENE-FÉRFI)

múrkó fn. **'-t, '-ja** – *múrkó* < ukr. 'морква';

– sárgarépa, nyelvjárási murok; (lat. *Daucus carotta*)

*Sárgarépára azt mondjuk, hogy **múrkó*** (100_BÁTYÚ_1950_FERFI_ANYTR)

pászka fn. **'-t, '-ja** – *pászka* < ukr. (nyelvjárási) 'паска' (пасхальний хліб);

– 1. húsvéti fonott kalács; 2. Húsvétkor a zsidóknál kenyér helyett sültött kovásztalan vékony tészta;

*Húsvétko, miko **páskát** kee szentelni.* (142_OROSZI_1973_FERFI_ANYTR)

právoszláv – mn, fn. **'-t, '-ja** – *právoszláv* < ukr. 'православний';

– 1. ortodox; 2. ortodox vallású ember;

*Felöltöztessük a karácsonyfát, de viszont a **právoszláv** karácsonyig fel van öltöztetve a fa.* (D25_BORZSOVA_1954_NO_ANYTR)

A begyűjtött 135 szláv kölcsönszóból a Termini kutatóhálózat Ht adatbázisa mindösszesen 37 lexikai elemet adatol. Valamint két általuk is adatolt lexikai elem jelentése eltér a Kárpátalján használatos értelemétől. Ilyen például a brigád szó.

Termini Ht lista: **brigád** fn ~ok, ~ot, ~ja

1. *Munka Fv (ált) (köz) (köz)* társadalmi munka: *Fv A rendszerváltás előtt minden nyáron brigádra vitték a főiskolásokat.* (f.n.)

2. *Munka Fv (ált) (köz) (köz)* alkalmi munka: *Fv Lackó nem dolgozik a cukorgyárban, csak brigádon van ott, amíg tart a répakampány.* (f.n.)

A kárpátaljai magyarban:

brigád fn. **'-t, '-ja** – *brigád* < ukr. *бригада*

– csapat, munkás csoport, amely egy kitűzött feladatot lát el;

Brigádokba szerveződtek, és elmentek két-három hónapra Oroszországba cukor-répat kapálni, vagy házakat építeni Oroszországba. (100_BÁTYÚ_1950_FERFI_ANYTR)

A kárpátaljai magyar nyelvjárási atlaszának első két kötete (Lizanec 1992, 1996) viszont még ennél is kevesebb, mindösszesen 15 általunk is adatolt szót tart nyilván. Ilyen szavak pl.:

beteglap – fn. **'-t, '-ja** – *beteglap* < or. 'больничный лист';

– kórlap;

Vagy a **beteglapra** azt mondtuk, hogy bolnyicsnyijt kap.

(242_HALÁBOR_1952_NÓ_ANYTR)

f/pufájka fn. **'-t, '-ja** – *pufájka* < ukr./or. 'фуфайка';

– 1. pufajka, vattakabát, vattaruha 2. kötött alsóruha, trikó;
*Még esetleg megmaradt a **pufájka**.* (242_HALÁBOR_1952_NŐ_ANYTR)

válenki – fn. **'-t, '-ja** – *válenki, vájlínyki* < or. 'валенки';
 – posztószárú és -fejű csizma

***Vájlínyki**, a posztócsizma, ez ni, amit **kalosnyira** kell húzni, gumi.*
 (242_HALÁBOR_1952_NŐ_ANYTR)

Megvizsgáltuk e kérdés kapcsán az Akadémiai Kiadó által 2003-ban kiadott *Magyar értelmező kéziszótár* állományát is. Itt 36 általunk adatolt ukrán kölcsönzót találtunk. E tetemes mennyiség egyrészt azzal is magyarázható, hogy az itt előforduló szavak többsége a szláv nyelvekben és a magyarban is egyaránt meghonosodott latin, francia, német és olasz eredetű szavak. Pl.:

Balánsz – fr. eredetű fn. **'-t, '-ja** – *balánsz* < ukr. 'баланс';

– 1. egyensúly; 2. ellensúly;

...a tudomány a fejébe vót, de így gondolja el a **balánszot** az első évbe.
 (311_GUT_1919_NO_ANYTR)

Familia – lat. eredetű fn. **'-t, '-ja** – *familija* < ukr. 'фамілія';

– 1. népesebb család; 2. vezetéknev, családnév;

*Szüleim, mindenem, mind az egész **familiám**, családom mind tiszta magyarok voltak.*

(95_BÁTYÚ_1926_NO_ANYTR)

Kalosnyi – ném. eredetű fn. **'-t, '-ja** – *kalosnyi, kalusnyi* < ukr. 'калоши';

– sárcipő;

*Vájlínyki, a posztócsizma, ez ni, amit **kalosnyira** kell húzni, gumi.*

(242_HALÁBOR_1952_NŐ_ANYTR)

Kassza – ol. eredetű fn. **'-t, '-ja** – *kassza* < ukr. 'каца';

– 1. pénzszekrény; 2. a pénztár pénzkészlete;

*Hogy látod, hogy az elmúlt tíz évben ööö javult, vagy romlott, vagy vagy esetleg stagnált-e a a családi **kassza**?* (165_MEZŐGECSE_1983_FERFI_ANYTR)

Másrészről viszont a belső keletkezésű szláv elemek, főleg az orosz, a szovjet éra ideje alatt a magyar nyelvterületen is a mindennapos szóhasználat részévé vált. Pl.:

Kolhoz fn. **'-t, '-ja** – *kolhoz* < or. mozaikszó 'коллективное хозяйство → колхоз';

– 1. termelőszövetkezet; 2. az egykori Szovjetunióban kollektivizálással létrehozott mezőgazdasági szervezet

*Ezután elkerültünk (.) a beregi **kolhozba** dolgoztam (.), mint tűzoltó sofőr.*

(67_MEZŐKASZONY_1954_FERFI_ANYTR)

Kulák –fn. **'-t, '-ja** – *kulák* < or. 'кулак';

– 1. az egykori Szovjetunióban gazdasági és politikai korlátozásokkal sújtott gazda; 2. zsirosparaszt; 3. ököl;

***Kolhozba** nem vették fel, mivelhogy **kulák**.* (100_BÁTYÚ_1950_FERFI_ANYTR)

IRODALOM

- Bartha Csilla (1995). Nyelcsere, nyelvvesztés: szempontok az emigráns kétnyelvűség vizsgálatához. In: Kassai Ilona szerk., *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*, 37–47. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete
- Csernicskó István–Hires Kornélia (2003). A kölcsönzés. In: Csernicskó István szerk. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*, 125–126. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
- Csernicskó István (1995). A kárpátaljai magyarság és a kétnyelvűség (1945–1993). In: *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*, 129–145. Budapest
- Haugen, Einar 1950. The analysis of linguistic borrowing. *Language* 26:210–231.
- Kniezsa István (1955). A magyar nyelv szláv jövevényszavai. I. k. 1–2. Budapest.
- Kótyuk István (1991). A kétnyelvűség és a kárpátaljai magyar köznyelv. In: *Kétnyelvűség a Kárpát-medencében* 66–69. Kiadja a Széchenyi Társaság a Pszicholingva Nyelviskola közreműködésével. Budapest 1991.
- Kótyuk István (2007). Az ungi magyar nyelvjárás ukrán jövevényszavai — Украинские заимствования в ужанском венгерском говоре. Szerkesztette és az előszót írta Zoltán András. Kiadja a Nyiregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Tanszéke. Nyiregyháza.
- Lanstyák István–Szabó Mihály Gizella (1997). *Magyar nyelvhasználat – iskola. Kétnyelvűség*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó 6.
- Lanstyák István (1996). Anyanyelvi nevelés a határon innen és túl. In: Csernicskó István–Váradi Tamás szerk., *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat*, 11–15. Budapest: Tinta Könyvkiadó és Kiadványszerkesztő Bt.
- Lanstyák István (2006). Nyelvből nyelvbe. Tanulmányok a szókölcsonzésről, kódváltásról és fordításról. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó 21–22.
- Lizanec Petro (1970). *Magyar–ukrán nyelvi kapcsolatok (A kárpátontúli ukrán nyelvjárások anyagai alapján)*. Uzshorod: Uzshorodi Állami Egyetem.
- Lizanec Péter (1992). *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza I. kötet* Budapest: Akadémiai Kiadó, 1992, II. kötet Ungvár: Patent Nyomdaipari Vállalat, 1996, III. kötet, Ungvár–Debrecen: „Ethnica” Kiadó, 2003.
- Lizanec Péter (2003). A kárpátaljai magyar nyelvjárások szótára (A–C). *Acta Hungarica* IX. évfolyam (1998): 95–242.
- Molnár József–Molnár D. István (2005). *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. Beregszász.
- Rot Sándor (1967). Magyar–ukrán és ukrán–magyar kétnyelvűség Kárpát-Ukrajnában. In: *Nyr* 91 (1967) 185–191.
- Sulán Béla (1963). A kétnyelvűség néhány kérdéséhez. *Magyar Nyelv* 261.
- Trudgill, Peter (1997). *Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába*. Szeged: JGYTF Kiadó.
- Udvari István (1997). A ruszin (kárpátukrán)–magyar együttélés tükröződése Dmitro Keselya: Hoszundragosi c. művében. – In: *Szavak- Nevek- Szótárak- Írások* Kiss Lajos 75. születésnapjára. Kiss Gábor–Zaicz Gábor szerk. 423–435. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete Budapest, 1997.
- Zlinszky Aladár (1913). *Stilisztika és verstan*. In: Szathmári István szerk. *A magyar stilisztika útja*. Budapest : Gondolat, 1961. <http://mek.oszk.hu/06500/06592>
- Мокань А. А. (1977). Лексические унгаризмы в мараморошских украинских говорах. // *Вопросы финно-угорской филологии*. Выпуск 3. Ленинград 1977. 100–124.

2009. 10. 22.

A Magyar Elektronikus Könyvtár kárpátaljai
tükörszerverének ünnepélyes átadása.

*ILONA HUSZTI**

Analysis of Hungarian and Ukrainian children's English reading errors

Rezümé A jelen tanulmány egy olyan kutatást mutat be, melyben magyar és ukrán gyerekek hibáit vizsgáltuk angol olvasás közben. Az volt a feltételezésünk, hogy a gyerekek által ejtett hibák között különbség van az anyanyelvi befolyás és különbségek miatt (a magyar a finnugor nyelvcsaládba, az ukrán pedig az indoeurópaihoz tartozik; a magyar a latin ábécét használja, az ukrán a cirillt). A kutatás három hibatípusra összpontosított (hangtani, szókincsbeli, nyelvtani). Az eredmények azt mutatják, hogy a magyar gyerekek kevesebbszer hibáznak angol olvasás közben, ami az anyanyelv idegen nyelvre való hatásának is betudható.

Резюме У роботі представлено результати, пов'язані з дослідженням помилок під час читання учнями англійською мовою. Рідна мова цих учнів нетотожна: для одних – угорська, для інших – українська. Гіпотезою дослідження було те, що між помилками, які допускають учні, є відмінності, спричинені впливом різних рідних мов, відмінностями у граматичній і лексичній системах, а також їх походженням (напр., угорська мова відноситься до угро-фінської мовної сім'ї, а українська – до індоєвропейської; угорська мова використовує латинський алфавіт, а українська – кирилицю). Дослідження зосереджено на трьох видах помилок, пов'язаних з вимовою, лексичним запасом та граматикою. На підставі результатів дослідження встановлено, що учні, для яких рідною є угорська мова, допускають менше помилок під час читання англійською мовою. Це явище пояснюється впливом рідної мови на іноземну мову, яка вивчається.

1 Introduction

The research described in this paper was carried out among eleven-year-olds in a bilingual context. The learners were native Hungarian and Ukrainian children who studied English as a foreign language (EFL) in Beregszász, a small provincial town in Transcarpathia, Ukraine. The population of the town is multi-national and multi-lingual. The various languages of the nations living side by side have evident impact on each other (Bárány, 2005). The main aim of conducting the investigation was to obtain empirical evidence whether the two languages also influence the acquisition of a third one when learners learn a language as a foreign one.

The hypothesis was that the mother tongues of the learners did have impacts on the process of their acquiring English language reading skills. Based on this hypothesis, the research questions were formulated: What errors do young Ukrainian and Hungarian learners make when reading aloud in English? What might account for these errors? Are there differences between good and poor readers in terms of quantity and quality of miscues?

2 Theoretical considerations

2.1 Reading as a language skill

Chastain (1988) determines reading as a receptive skill because the person who reads a written text is receiving a message from the one who has written

* PhD, English teacher and teacher trainer, Department of Philology, Ferenc Rákóczi II. Transcarpathian Hungarian Institute.

the text. Various authors have also referred to reading as a decoding skill, which terminology derives from “the idea of language as a code, one which must be deciphered to arrive at the meaning of the message” (Chastain, 1988, p. 216).

There are various kinds of reading, e.g. silent and oral reading, analytical and syntactic reading, etc. (Stronin, 1986). The current study deals with oral reading. It is a type of reading during which the reader says a written text aloud (Sztanáné Babits, 2001). It is a bottom-up approach to the reading process (Urquhart & Weir, 1998) which means that ‘the reader begins with the printed word, recognizes graphic stimuli, decodes them to sound, recognizes words and decodes meaning’ (Alderson, 2000, p. 16).

The bottom-up approach is associated with ‘phonics’ approaches to the teaching of reading stating that first the recognition of letters (and the identification of the sounds they correspond to) must be learned by children before they can read words, phrases and sentences (Alderson, 2000). Reading aloud is mentioned in the academic literature as an assessment technique by which reading is tested or checked (see Fordham, Holland & Millican, 1995; Alderson, 2000), while other researchers attach importance to it in a different way. Panova (1989) says that reading a text aloud is important for maintaining and perfecting the pronouncing skills of the learners. It helps overcome psychological barriers and fear of starting to speak in a foreign language. Panova considers that by means of oral reading it is possible to master the sound system of a foreign language and it strengthens the phonetic ability to re-code signals at the letter level, as well as at the level of word, sentence and text. She believes that at the elementary stage reading aloud is an important means to develop a reading technique, while at the advanced level of language learning it mainly plays the role of control or expressive reading.

2.2 Good and poor readers

In the reading literature, readers are divided into good or successful readers and poor, or weaker, or unsuccessful ones. Sometimes they are also called fluent and less fluent readers (Alderson, 2000). One distinguishing feature between these two categories of readers is the use of reading strategies. Good readers use strategies flexibly. Among such strategies Alderson (2000) includes:

- recognising the more important information in text,
- adjusting reading rate,
- skimming,
- previewing,
- using context to resolve a misunderstanding,
- formulating questions about information,
- monitoring cognition (p. 60).

Although poor readers might possess the strategies mentioned above, they do not frequently know when and how to apply them. This is not surprising because studies on strategies used by unsuccessful second language learners revealed the same results (Vann & Abraham, 1990). Poor readers also differ from good ones in poor phonetic decoding, intensity to word structures and poor encoding of syntactic properties (Vellutino & Scanlon, 1987, in Alderson, 2000). Six component parts in the fluent reading process are suggested by Grabe (1991):

- automatic recognition skills,
- vocabulary and structural knowledge,
- formal discourse structure knowledge,
- content/world background knowledge
- synthesis and evaluation skills/strategies,
- metacognitive knowledge and skills monitoring.

Based on recent accounts of the fluent reading process, it is possible to conclude that fluent reading is rapid and purposeful, it is flexible and develops gradually (Alderson, 2000).

2.3 Reading errors or miscues made by foreign language learners

It is generally accepted that both good and poor readers make errors when reading. These mistakes are present in the silent reading process, but they are more distinguished when reading aloud. A reading error is the violation of speech communication by means of printed text (Wallace, 1992). Thus, for the purposes of the present study the construct of a reading error is defined as a case when during loud reading the reader's response to the text (i.e. observed response) differs from what is actually printed on the paper (i.e. expected response). Such errors are also referred to as miscues (Goodman & Burke, 1973). Reading errors can be approached from different angles, e.g. linguistic and psychological. From the lingual point-of-view, Klychnikova (1972, 2003) groups miscues into three categories: phonetic, lexical and grammatical.

Phonetic errors show violation in the pronunciation of separate sounds, words, word combinations and sentences. They may be especially noticed when reading aloud, though they may occur during silent reading, too. From time to time they are connected with violation of meaning. At the same time, the visual image of a word is in most cases stronger than the pronouncing one, therefore there is no violation of meaning. For instance, the learner reads the phrase 'The pen is on the table'. Incorrect articulation of sound [p] in the word 'pen' does not lead to incorrect understanding of the concrete meaning of the given phrase, because for the learner the visual image of the word 'pen' is closely connected with its meaning. Even if we speak about loud reading, this is of importance only for the listener, and not for the reader.

The case is the same with incorrect intonation of the phrase 'Is this a big dog?' It does not cause any difficulty in loud or silent reading either, as it is graphically marked by the question mark acquired by the learner visually (Klychnikova, 1972, p. 48).

A typical phonetic error is when the ending of regular verbs in the past simple (-ed) following voiceless consonants is read as [id] instead of [t], e. g. instead of [laikt] students read [laikid]. At the beginner and elementary levels pupils very often change the sequence of sounds in a word, e. g. the word 'big' is read as [gib], the word 'dog' is read as [god]. The reasons for these errors are various ranging from eagerness to pronounce words, phrases and sentences faster to interference of the mother-tongue on the foreign language learners.

Lexical errors occur when students replace one word by another when reading. Such examples of lexical errors were observed by Klychnikova (1972): reading 'river' instead of 'winter', 'bathroom' instead of 'birthday', etc. (p. 48). Goodman and Burke (1973) call this type of reading errors 'substitution miscues'.

Reading errors belonging to the grammatical type can be frequently observed when reading aloud. They are of different nature:

- agreement or concord between the subject and the predicate (a typical mistake here is omission of ending ‘-s’ of the verb in the present simple third person singular), e. g. ‘She plays with her sister’ is read as ‘She play with her sister’;
- omission of plural ending of nouns, e. g. ‘There are roses and daffodils there’ is read as ‘There are rose and daffodil there’;
- reading the English articles. The most common errors while speaking about the article are that students do not read it, replace the definite article with the indefinite one, or add an article where there is not any, e.g. ‘There are chairs in the room’ is read as ‘There are a chairs in room’;
- incorrect reading of verb tenses (e.g. errors of sequence of tenses, incorrect use of aspect, etc.).

In order to understand the nature of the whole reading process, it is very important to investigate the categories of miscues described above which is the aim of the present study.

3 Method

3.1 Participants

Eight eleven-year-old learners of English in their second year of study (two Hungarian and two Ukrainian good readers, and two Hungarian and two Ukrainian poor readers) were selected as subjects for this study. Among the good readers there were three boys (two Hungarians and one Ukrainian) and a Ukrainian girl. There were three female poor readers (two Hungarians and one Ukrainian) and a Ukrainian boy. The Hungarian learners came from the same school and grade, and had the same English teacher. These were true for the Ukrainian learners. The research was conducted in November, 2000 at two urban schools in Transcarpathia, southern Ukraine. In one of them, the language of instruction was Ukrainian, while in the other one it was Hungarian. These two schools were chosen because they had the best reputation in their region, full of gifted children.

The participants were selected with the help of their teachers. There was a letter written to the two English teachers in which they were told about the purpose of the study and politely asked to help and select the participants for it according to certain criteria. These selection criteria were the following: good and poor readers were needed for the investigation. Based on the literature on fluent reading, a good reader was defined as somebody who

- had good phonetic decoding skills, i.e. could pronounce an unknown word on the analogy of familiar words having similar letter clusters (e.g. Vowel + Consonant + Vowel, Consonant + Vowel + Consonant, etc.);
- had sufficient vocabulary and structural knowledge for his/her level, i.e. knew the lexical and grammatical material laid down by the syllabus for his/her level;
- was rapid and precise in his/her word recognition, i.e. the process of recognising a word took no more than two seconds and the word recognised in this way was proper and correct.

Consequently, a poor reader was someone who

- had poor phonetic decoding skills;
- had insufficient vocabulary and structural knowledge;
- was slow and imprecise in his/her word recognition.

Thus, four types of readers were required for the research. It was decided to have two subjects of each reader type, eight participants altogether. This number of participants was considered to provide an adequate number of miscues for reliable and valid qualitative analysis.

3.2 Research instruments

3.2.1 Texts

For tape-recording the selected participants' oral reading performance in English, a text was required which was unknown to the subjects. The text had to be short not to frustrate the participants, and authentic, or at least written by a native writer. A text which met the above requirements was selected (see Appendix 1).

The text needed piloting to see if it was appropriate for the research. One Hungarian boy aged 11 was chosen who was considered a poor reader by his teacher according to the criteria described above. It was considered that if a poor reader was able to read the text aloud, then it would be relevant for the present research. Before reading the text, the boy was given two minutes to get acquainted with the text. The recording was transcribed in order for the data to be retrievable. However, it turned out that the text did not serve its purpose: it was too long (more than ten typed lines), full of unknown words which the child pointed out after the recording (e.g. thousands, fireworks, soldiers), and proper names that caused anxiety in the child and influenced his oral reading performance (e.g. Edinburgh, Tattoo). Therefore, it was evident that the first text had to be changed for another one.

Based on the experience of the piloting of Text 1, new criteria for selecting the text for this research were created:

- the text had to be no longer than ten typed lines,
- its vocabulary had to be relevant for the learners' level of knowledge of English,
- it had to contain no proper names.

Taking into consideration these new criteria, Text 2 was selected (see Appendix 2). It was piloted in the same way as Text 1 was, but with another learner. As no difficulties emerged during the piloting of this text, it was decided that Text 2 should be used for the investigation.

3.2.2 Interview

An interview protocol was designed for conducting an interview with the English teachers of the learner participants. For better understanding between the interviewees and the researcher, it is advisable to use the respondents' native language (Seliger & Shohamy, 1990), therefore the two interviews were conducted in the mother tongue of the two teachers, i.e. Hungarian and Ukrainian. The interview protocol contained seven questions asking for information about oral reading tasks in the English lessons, e.g. how often such tasks are used in the lessons, why it is important to use oral reading tasks, etc. (see the English version of the interview protocol in Appendix 3).

4 Procedure

The research was carried out in November, 2000 in Beregszász, Ukraine. Before the recording of the learners' oral reading, a letter in which their help was asked to select the participants for the study was sent to the two English teachers. First, the recording of the Ukrainian subjects took place. After two good and two poor readers of English had been singled out according to the criteria enumerated above, the four learners were called in a room familiar to them one by one, but where their teacher was not present. Every child was shown the text to be read. They had the opportunity to look at it for two minutes to get familiarise themselves with it, as far as it was a completely unknown text. It was thought that this preparation time was needed to lessen the stress and anxiety the learners felt when facing an unknown person (the researcher), a tape-recorder and a task the circumstances of which were new to them.

The same procedure was followed a week later with the Hungarian subjects. The oral reading performance of the participants was transcribed phonetically with the help of the symbols of the International Phonetic Alphabet (Kenworthy, 1993). In both cases the teacher interviews were conducted after the recordings of the learners, the same day. The place of the interview in the first case (with the Ukrainian teacher) was the same classroom where the Ukrainian participants performed their task; in the second case, it was the staff-room of the school where the teacher worked.

5 Results and discussion

5.1 Teachers' answers to interview questions

To make sure that the Hungarian and Ukrainian participants were similar and comparable, there was need to ask a few supplementary questions from the teachers. So, to Question 1 (What method do you use in teaching reading in English to learners?), both teachers answered that they begin teaching reading in Form 5 (learners aged 10) using the method of Starkov and Dixon for this purpose (Starkov, Dixon, & Rybakov, 1990). This is a bottom-up phonic approach to teaching reading which means that first letters and sounds are taught, then words and whole sentences (answer to Question 2: What is the main point of this method?).

To Question 3 (How often do you have oral reading at the English lesson?), both teachers answered that oral reading, i.e. saying a written text aloud, is quite frequent, the Ukrainian teacher said she used this technique in every lesson, while the Hungarian teacher replied that oral reading was used in every second English lesson.

Question 4 inquired about the length of an oral reading task (How long does an oral reading task last?). Teachers replied that it usually ranged from five to ten minutes. The Ukrainian teacher said if there was need (e.g. in case of im-

proper pronunciation of separate words by learners), this kind of activity lasted for fifteen minutes.

When asked about the aim of oral reading in the English lessons (Question 5: What is the aim of oral reading in the lessons of English?), both teachers looked surprised at hearing such a question, as if they thought it was irrelevant to ask them about it. However, they immediately answered (excerpts from the transcripts are given in the author's translation):

Oral reading in the lessons is good because learners can hear their own pronunciation. If they make a pronunciation mistake, I can immediately correct it. (Teacher of the Hungarian learners)

Reading aloud is very important for practising English pronunciation, stress and intonation. (Teacher of the Ukrainian learners)

Thus, oral reading in the English lessons is mainly applied for practising good pronunciation. (This finding was supported by further studies conducted in the field of oral reading and reading miscues (Huszti, 2003; Huszti, 2007).)

The responses to the last two questions (Question 6: Do you give oral reading home assignments to learners? and Question 7: If yes, how often?) given by the two teachers are very similar. The English teacher of the Hungarian participants responded that she did not often give oral reading home assignments, these were quite rare. The English teacher of the Ukrainian participants said that

I seldom give separate oral reading home tasks to my pupils, but I always emphasise that it's good for their pronunciation if they practise reading a text or anything aloud at home.

From the teachers' answers it is evident that oral reading plays an important part in the teaching process in these two specific situations. It is used to practise good pronunciation, word and sentence stress and proper intonation. It is quite frequent in the lessons, but home assignments including oral reading tasks are rare.

It is interesting to note that the teachers did not mention comprehension as the aim of reading. Anyway, as the English teacher of the Ukrainian learners pointed out, if her learners did not understand the text they read, they translated the sentences either with the teacher's help, or using a bilingual dictionary. Both teachers also stated that reading aloud meant a good opportunity for their learners to practise speaking in English. It is obvious that the teachers meant pronouncing words and phrases since speaking a language is not equal to reading it aloud. The teacher of the Ukrainian learners even added that Hungarian learners of English are advantaged in acquiring better pronunciation and intonation compared to Ukrainian or Russian children in Transcarpathia because Hungarian learners are already familiar with the Latin alphabet via their native language, whereas Russian or Ukrainian learners are not. This refers to the evident influence of the learners' first language on the foreign one.

5.2 Discussion of mistakes made by participants during oral reading performance

During the data analysis phase, the reading errors were analysed: the observed response (learners' reading performance) was compared to the expected one, i.e. the word or words on the page (Alderson, 2000).

Based on the classification of Klychnikova (1972), three categories of errors were singled out: phonetic, lexical and grammatical. Four errors constituting lexical miscues were found: one made by a good Ukrainian reader ('dirty' instead of 'dry'), another by a poor Ukrainian reader ('winter' instead of 'weather') and two by the poor Hungarian readers ('plates' instead of 'plants') (see Appendix 4, List 1). The reason for making these mistakes might be the fact that the learners were not familiar with the words so they pronounced words they knew and the visual images of which are very similar to those of the unfamiliar words.

Two common grammatical mistakes by Ukrainian readers were found (see Appendix 4, List 2). The first was made by one of the good Ukrainian readers: instead of the definite article 'the' she pronounced the indefinite article 'a'. In the second case, one of the poor Ukrainian readers omitted the definite article 'the' when reading the sentence 'Summer is the hottest season'. Two reasons may account for these miscues. Either the article causes a problem to Ukrainian readers because this part of speech does not exist in Ukrainian, or they were due to the readers' anxiety felt during the recording of the performance. A probable third explanation that clarifies the reason for omitting words when reading aloud might be that when short elements of the text are omitted, it possibly means that the reader was processing the content too quickly for accurate oral reproduction.

The most number of miscues found are phonetic (see Appendix 4, List 3). They can be subdivided into several subtypes. To Type 1 belong intonation miscues (two examples), Type 2 represents improper word stress (6 examples) and Type 3 miscues are errors of pronunciation of sounds in words (134 examples).

Type 3 phonetic errors can be arranged into further subcategories (see Appendix 4, List 3):

- a) ending *-er* pronounced as [e] in words like *summer*, *flower*, *weather* by one good and one poor Ukrainian reader, and as Hungarian [ö]¹ by one good Hungarian reader in the same words;
- b) diphthongs pronounced as monophthongs in words like *daytime*, *flowers*, *wear*, *fly* by all the eight subjects;
- c) wrong monophthong pronounced instead of the proper one in words like *honey*, *summer*, *and* by all the eight subjects;
- d) short vowel pronounced instead of a long one in words like *short*, *season* by the good Ukrainian readers, one poor Ukrainian reader and one poor Hungarian reader;
- e) long vowel pronounced instead of a diphthong in words like *fly*, *dry* by one good Ukrainian reader, two poor Ukrainian readers and two poor Hungarian readers;
- f) [ö] pronounced as [z] by the four Ukrainian readers and as [d] by the four Hungarian readers in words like *the*, *they*;

¹ Hungarian [ö] is more rounded and closed than English [ɔ].

- g) adding an extra sound to the word *hottest*, read as [hostist] by one good Ukrainian reader and one poor Hungarian reader;
- h) wrong consonant sound pronounced instead of the proper one in words like *collect* [kolest], *bees* [di:z], *night-time* [haitaim], *hot* [not] by the four Ukrainian readers;
- i) wrong diphthong pronounced instead of the proper one in the word *wear* [wie] by one of the good Ukrainian readers;
- j) words read as written, e.g. *season*, *hottest*, *summer*, *short* by two poor Ukrainian readers and two poor Hungarian readers;
- k) diphthongs pronounced instead of monophthongs in words like *bees*, *honey*, *nectar* by two poor Hungarian readers;
- l) reversal miscue (when the order of sounds of a word is changed), e.g. *from* read as [form] by one poor Hungarian reader.

There are some very interesting cases among the miscues that have been singled out. In Type 3a, the ending -er of the words *flower*, *weather*, *summer* is read as [e] instead of [ə] by Ukrainian learners most probably because the latter does not exist in Ukrainian. The same ending is pronounced as clear Hungarian [ö], as this sound is the closest and easiest to pronounce for Hungarian learners whose English pronouncing skills have not been totally worked out yet. The influence of the learners' first language is evident from the mistake types 3b and 3h, when the visual images of Cyrillic letters correspond to letters in the Roman orthography (e.g. English 'y' is Ukrainian 'u'; English 'c' is Ukrainian 's', etc.).

Table 1 shows the number of reading errors made by learners during the oral reading performance. It is evident that both Ukrainian and Hungarian good readers make less miscues than their peers who were considered to be poor English readers by their teachers. It is also clear from the results that Ukrainian learners made almost twice as many reading miscues as their Hungarian peers. The reason for this can be traced back to the differences in the first language and its impact on the foreign language acquisition process.

Table 1. Number of miscues made by good Ukrainian readers (GU), poor Ukrainian readers (PU), good Hungarian readers (GH) and poor Hungarian readers

	GU	PU	GH	PH	TOTAL
Phonetic	38	47	20	37	142
Lexical	1	1	-	2	4
Grammatical	1	1	-	-	2
TOTAL	40	49	20	39	148
	89		59		

6 Conclusions and implications

The findings of the research supported the original hypothesis, i.e. they proved that the mother tongue of the learners has some impact on their acquiring reading skills in English as a foreign language. This influence is more significant among Ukrainian native speakers whose first language uses orthography (Cyrillic)

different from what the English language uses (Roman). This is not so salient among Hungarian learners whose mother tongue also uses the Roman alphabet.

As the results show, the most frequent error type among both the Ukrainian and the Hungarian learners was the phonetic one. This finding completely coincides with what Panova (1989) found among Russian learners. Another result shows that good readers make less miscues than poor readers.

The most crucial pedagogical implication of the study for English teachers is that they should pay more attention to learners' reading miscues. As the most frequent miscue type was phonetic, teachers should make learners more aware of and emphasize the differences between the norms of the learners' first language and English.

Another implication is for reading research: a comparative analysis of these learners' reading in Ukrainian and Hungarian as their first language and reading in English as their foreign language through miscue analysis. This research would answer the question whether there is a qualitative and quantitative difference between the miscues in these languages, and what difference there is between the processes of reading in Ukrainian and Hungarian and reading in English in general.

7 Limitations of the study

Finally, I am aware of the limitations of my study. First of all, more than eight learners should have been asked to participate in the research to obtain even more reliable and valid data on the processes investigated in the study.

Other aspects of the research methodology had limitations; for example, only one type of text was used to survey the learners' loud reading and no comprehension measures were applied to check how much the learners understood from what they read.

Nevertheless, I believe that the results of this research are of interest to those who research reading in a foreign language.

REFERENCES

- Alderson, J. C. 2000: /Assessing reading./ Cambridge, Cambridge University Press.
- Bárány, E. 2005: A nyelvek közötti kapcsolat néhány kérdéséről különös tekintettel a magyar – kárpátaljai ukrán (ruszin) nyelvi kölcsönhatásra Kercsa Tamara *Было чи не было (Hol volt hol nem volt)* meséskönyve alapján [About the relationships between the Hungarian and the Transcarpathian Ukrainian (Rusyn) languages on the bases of Tamara Kercha's book of tales titled 'Once upon a time']. -- In Huszti, I. – Kolyadzhyh, N. (eds.): /Nyelv és oktatás a 21. század elején/ [Language and education at the beginning of the 21st century]. Ungvár, PoliPrint. pp. 10--28.
- Chastain, K. 1988: /Developing second language skills: Theory and practice./ New York, Harcourt Brace Jovanovich.
- Fordham, P. -- Holland, D. -- Millican, J. 1995: /Adult literacy: A handbook for development workers./ Oxford, Oxfam/Voluntary Service Overseas. Gillett, K. 1993: /Sun and seasons./ Oxford, Oxford University Press.
- Goodman, K. S. -- Burke, C. L. 1973: /Appendix for theoretically based studies of patterns of miscues in oral reading performance./ Wayne State University, U.S., Department of Health, Education and Welfare.

- Grabe, W. 1991: Current developments in second-language reading research. -- /TESOL Quarterly./ 3. pp. 375--406.
- Hill, D. 1996: /Scotland./ London, Longman.
- Husztai, I. 2003: Why teachers of English in Transcarpathian Hungarian schools apply the oral reading technique in the English lessons. -- /Acta Beregsasiensis./ 3. pp. 35--41.
- Husztai, I. 2007: /The use of learner reading aloud in the English lesson: A look at the micro and macro levels of oral reading./ Unpublished PhD dissertation. Budapest, ELTE University.
- Kenworthy, J. 1993: /Teaching English pronunciation./ London, Longman.
- Klychnikova, Z. I. [Клычникова, З. И.] 1972, 2003: /Психологические особенности обучения чтению на иностранном языке./ [Psychological peculiarities of teaching reading in a foreign language.] Москва, Просвещение.
- Panova, L. S. [Панова, Л. С.] 1989: /Обучение иностранному языку в школе./ [Teaching foreign languages at school.] Киев, Радянська Школа.
- Seliger, W. -- Shohamy, E. 1990: /Second language research methods./ Oxford, Oxford University Press.
- Starkov, A. P. -- Dixon, R. R. -- Rybakov, M. D. 1990: /English textbook for form 5. Teacher's manual./ Kiev -- Uzhgorod, Radyanska Shkola.
- Starkov, A. P. -- Dixon, R. R. 1989: /English textbook for form 6. Pupil's book./ Kiev, Radyanska Shkola.
- Stronin, M. F. [Стронин, М. Ф.] 1986: Нужно ли учить умению читать вслух на иностранном языке? [Is it necessary to teach reading aloud in a foreign language?]. -- /Иностранные языки в школе./ 3. pp. 15--20.
- Sztanáné Babits, E. 2001: Az olvasási készség fejlesztéséről [About the development of the reading skill]. -- /Új Pedagógiai Szemle./ 51 (7--8). pp. 180--184.
- Urquhart, S. -- Weir, C. 1998: /Reading in a second language: Process, product and practice./ London, Longman.
- Vann, R. -- Abraham, R. 1990: Strategies of unsuccessful language learners. -- /TESOL Quarterly./ 2. pp. 177--198.
- Vellutino, F. R., -- Scanlon, D. M. 1987: Linguistic coding and reading ability. -- In: Rosenberg, D. S. (ed.): /Reading, writing and language learning./ Cambridge, Cambridge University Press. Vol. 2, pp. 1--69.
- Wallace, C. 1992: /Reading./ Oxford, Oxford University Press.

APPENDIX 1

Text 1

The Festival

Every summer thousands of people visit Edinburgh for the Festival. They can listen to music and watch plays and look at pictures. Every day for three weeks, visitors and Edinburgh people can see and do many different things in the mornings, the afternoons and the evenings.

One evening there is a firework display. On that evening there are no cars or buses in Princes Street. Princes Street and the gardens are full of people. They listen to music and watch the fireworks in the sky above the castle.

On other evenings there is the Tattoo. This is in the castle. Soldiers in different countries march inside the castle. There is music from Scottish pipers and other bands. Soldiers, seamen and airmen show their different skills.

At the end of the evening, one piper plays his pipes on the walls of the castle.

(Taken from: Hill, D. (1996). *Scotland*. London: Longman.)

APPENDIX 2

Text 2

Summer is the hottest season.

In summer, daytime is long and night-time is short.

In summer, many plants have flowers.

In summer, bees fly from flower to flower. They collect nectar to make honey.

The weather can be hot and dry.
What do you wear in summer?

(Taken from: Gillett, K. (1993). *Sun and seasons*. Oxford: Oxford University Press.)

APPENDIX 3

English Version of the Interview Protocol with Two English Teachers

- 1) What method do you apply for teaching reading in English to your learners?
- 2) Please explain the essence of this method.
- 3) How often do you have your learners read aloud in the lesson?
 - In every lesson
 - In every second lesson
 - Once a lesson a week
 - Once a lesson a month
 - Once in two months
 - Never
- 4) How long does a reading aloud task last?
- 5) What is the purpose of learners' reading aloud in the lesson?
- 6) Do you give oral reading home assignments to learners?
- 7) If yes, how often?

Thank you for your answers.

APPENDIX 4

Types of miscues

List 1. Lexical miscues

	Number of examples
dirty instead of 'dry'	1
winter instead of 'weather'	1
plates instead of 'plants'	2

List 2. Grammatical miscues

	Number of examples
a instead of 'the'	1
omission of the article the	1

List 3. Common phonetic miscues

Type 1	Number of examples
Hungarian-type intonation of special question	2
Type 2	
improper word stress	6
Type 3	
a) ending -er pronounced as [e] and Hungarian [ö]	16

b) diphthongs pronounced as monophthongs	29
c) wrong monophthong instead of the proper one	41
d) short vowel instead of a long one	4
e) long vowel instead of a diphthong	6
f) [z]or [d] instead of [ə]	13
g) additional sound	2
h) wrong consonant sound instead of the proper one	9
i) wrong diphthong instead of the proper one	1
j) words pronounced as written	8
k) diphthongs instead of monophthongs	4
l) reversal miscue (order of sounds changed)	1

TOTAL

142

Word count: 5560 words

Tóth Róbert

2009. 11. 26.

A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola és a Kárpátaljai Magyar Képzőművészek Révész Imre Társaság közös szervezésű tárlata – a Hollósy Simon Alkotótábor zárókiállítása.

Женщина и война: женский вопрос в романе В. Гроссмана «Жизнь и судьба» и Дж. Джонса «Отныне и вовек»

Rezümé E tanulmányban – Vaszilij Grosszman (1905 – 1964) *Élet és sors*, illetve James Jones (1921 – 1977) *Most és mindörökké* című műve alapján – a női szerepek összehasonlító vizsgálatára kerül sor. Mindkét író a női szeretet ábrázolásának nagy mestere, így aztán mindkét műben ez teljes nagyságában, sokoldalúságában és rendeltetésében mutatja magát. A női szeretet mindkét műben rendhagyó körülmények között bontakozik ki, mégpedig a második világháború kirobbanása előtti időkben, majd annak eseményei közepette. Akár az *Élet és sors*, akár a *Most és mindörökké* világában a nők szenvedélyesen szeretnek, alázatatosan tűnnek, és mélyen sajnálnak. A nők szeretetükkel erőteljes rombolást is véghezvisznek, de ugyanakkor mindig alkotnak is általa. Ez a szeretet szinte mindig lángoló, rejtélyes és árulásba hajló. Ezek a nők nem csak édesanyák, nem csak saját gyermekükkel szemben anyák, hanem az egész emberiséggel szemben is azok. Együtt érzők mindenkivel: legyen szó a saját férjükről, vagy épp az ellenségről, aki a szenvedést s a fájdalmat okozza. Mindkét szerző felhívja az olvasó figyelmét arra, hogy a női szeretet napjainkban inkább elválaszt, semmint egyesít. Hanyaglóban van a női szeretet: mintha egyedülálló bölcsessége nem tisztítaná már az életet. Mindennek oka pedig a nők iránt tanúsított kegyetlen bánásmód elterjedésével magyarázható. Vaszilij Grosszman és James Jones többször megemlítik azt az elfeledett igazságot, miszerint a legszentebb és legszebb dolog mind a nők-höz fűződik az ember életében.

Резюме Робота присвячена порівняльному аналізу ролі жіночих образів у романах російського письменника Василя Гроссмана (1905-1964) «Життя і доля» (1961) та американського письменника Джеймса Джонса (1921-1977) «Звідси й у вічність» (1953). В. Гроссман та Дж. Джонс є великими майстрами у зображенні жіночої любові. Вона представлена у досліджуваних творах у всій своїй величині, багатогранності та багатофункціональності, в надзвичайних умовах, а саме напередодні та протягом Другої світової війни. У романах «Життя і доля» та «Звідси й у вічність» жінки кохають, терплять, жакають, руйнують та творять своєю любов'ю, яка постає перед читачем щасливою та зрадливою, таємною та палаючою. Жінки в романах стають матерями не тільки своїх дітей, але й всього людства, співчують не тільки своїм синам, чоловікам, а й ворогам, які спричинили біль та страждання. Однак, автори романів застерігають читача, що жіноча любов, яка покликана об'єднувати людей, в наш час починає їх роз'єднувати, а дійова роль жінки, здатної своєю мудрістю очищувати життя від зла, занепадає. Причиною цього є прояв у різних формах та серед різних обставин жорстокості у ставленні до жінки. В. Гроссман та Дж. Джонс неодноразово нагадують читачам забуте сьогодні твердження про те, що все найцінніше і найсвятіше на землі пов'язано з жінкою.

Роман русского писателя В. Гроссмана (1905-1964) «Жизнь и судьба» (1961) и ведущего писателя США Дж. Джонса (1921-1977) «Отныне и вовек» (1953) – это два очень суровых мужских произведения, можно сказать, они даже перенаселены действующими лицами сильного пола, со своими мощными характеристиками, темпераментом, убеждениями, достоинствами и недостатками которых изучают и обсуждают, они по-своему важны для повествования о войне и истории XX века. Однако следует отметить, что в тесной толпе героев романов «Жизнь и судьба» и «Отныне и вовек» очень ограниченное внимание уделяется глубокому исследованию роли и позиции представительниц слабого пола, женщин, обладающих таинственной силой, способной творить среди любых обстоятельств времени нежность и тепло, уют и покой, влиять своей любовью на чувства и мысли мужчин не только в рамках исследуемых произведений В. Гроссмана и Дж. Джонса, но также, как говорит старый холостяк Джон

* II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológiai Tanszék, főiskolai tanár.

Тэрнер в романе «Отныне и вовек», – всего мира, потому что «миром правят женщины, [...]. И в этой игре рискуют только [...], мужчины, [...] а женщинам господь бог сдал сразу все козыри. [...] Так что уж лучше нам смириться с этим раз и навсегда» (Джонс 1987: 235). Несмотря на то, что мужчины «большие, сильные, умные, а нет рядом хрупкого женского тела – и они беспомощны, как дети» (Джонс 1987: 135).

В романах В. Гроссмана и Дж. Джонса ни на одной из страниц читатель «не теряет интереса к [...] простому земному существованию, к [...] упованиям и страхам, делам и сомнениям» (Оскоцкий 1991: 93) женщин, а в «Отныне и вовек» отдельной главе даже дано название – «Женщины», поэтому, если в обретенности этими произведениями мировой известности и признания в литературе прежде всего послужила их социальная сторона, именно глубокая, острая постановка коренных проблем в жизни человека XX века, смело можно заявить и о том, что такой заслуге и славе не в меньшей степени способствовала и лирическая сторона произведений В. Гроссмана и Дж. Джонса, образным выразителем и представителем которой есть прежде всего женщины. Характер лирических переживаний в душевном состоянии писателей имеет общее свойство в романах «Жизнь и судьба» и «Отныне и вовек», он, благодаря женщине, сильный и всеодолевающий среди насилия, борьбы и становится в текстах произведений одним из центральных предметов изображения в символическом и прямом воплощении.

Об особенной черте душевных и духовных поисков В. Гроссмана свидетельствует первое эссе писателя – «Сикстинская Мадонна» (1955). Важность этой работы и обращения к ней в данной статье состоит в том, что в ней заложены те корни женской концепции В. Гроссмана, которые постепенно развиваются в его творчестве 60-х годов и полностью воплощаются в женские образы романа «Жизнь и судьба». В «Сикстинской Мадонне» нет действия и характеров, в ней изложены только чувства, которые В. Гроссман обрел в «бессмертной» картине Рафаэля, переживания, которые превратились в символ и прочно вплелись в женский аспект романа «Жизнь и судьба». Для В. Гроссмана

«Мадонна с младенцем на руках – человеческое в человеке – в этом ее бессмертие. При первом взгляде на картину сразу, и прежде всего, становится очевидно: она бессмертна. В. Гроссман понял, что до того, как увидел Сикстинскую Мадонну, легкомысленно пользовался ужасным по мощи словом – бессмертие – смешивал могучую жизнь некоторых особо великих произведений человека с бессмертием. И полный преклонения перед Рембрандтом, Бетховеном, Толстым, он понял, что из всего созданного кистью, резцом, пером и поразившего его сердце и ум – одна лишь эта картина Рафаэля не умрет до тех пор, пока живы люди» (Гроссман: 1955).

Соответственно документальным данным, только благодаря случаю В. Гроссману в мае 1955 года удалось увидеть картину Рафаэля в оригинале. «Сикстинская Мадонна» была выставлена в Москве в музее имени Пушкина среди других сокровищ Дрезденской галереи перед их возвращением на родину (подробнее см. Бочаров 1989: 7). Но нельзя назвать случайным огонь, который вспыхнул в душе писателя при живой встрече с картиной именно в тот момент, когда В. Гроссман уже приступил к написанию романа «Жизнь и

судьба», вплотную погрузился в проблематику насилия и свободы, покорности и борьбы, судьбы и жизни. В. Гроссман именно в «Сикстинской Мадонне» закрепил те трудные и светлые мысли, теории о женщине, практическое применение которых он показывает на страницах «Жизни и судьбы», в сценах, где сила женской мудрости и любви творит чудеса во имя свободы и жизни, торжествует над злом и насилием. Звучание темы материнской любви, противостоящей ненависти и убийству, только усиливается размышлением В. Гроссмана о том, что «Мадонна всечеловечна» (Гроссман: 1955), что в материнстве сокрыто продолжение жизни, неумиряющая человечность и, «глядя вслед Сикстинской Мадонне, мы сохраняем веру, [...], что нет ничего выше человеческого в человеке. Ему жить, победить» (Гроссман: 1955). С точки зрения В. Гроссмана, Мадонна современна, она есть самым атеистическим выражением жизни, «человеческого без участия божества» (Гроссман: 1955). Мадонне

«все знакомо, она пришла к нам весной 1945 года [...] не гостьей, не путешественницей иностранкой, а с солдатами и шоферами по разбитым дорогам войны, она часть нашей жизни, наша современница. Она в наше время родила [...] своего ребенка. Страшно носить под сердцем сына и слышать рев народа, приветствующего Адольфа Гитлера. Мать кормит ребенка грудью, а тысячи тысяч складывают стены, тянут колючую проволоку, возводят бараки [...]. А в тихих кабинетах проектируются газовые камеры, автомобиледушегубки, кремационные печи [...]. Пришло волчье время, время фашизма [...]. И живописец Адольф Гитлер стоял перед ней в здании Дрезденской галереи – он решал ее судьбу. Но владыка Европы не мог встретить ее глаз, он не мог встретить взор ее сына – ведь они были людьми. Их человеческая сила восторжествовала над его насилием» (Гроссман: 1955)

По сравнению с В. Гроссманом у Дж. Джонса не существовала такая детальная и строгая разработка взглядов на женщину, также занимающую важное место в мире чувств и ощущений мужских образов романа Дж. Джонса. Однако автор романа «Отныне и вовек» владел прежде всего сложным комплексом эмоций, вынесенных им из службы в рядах армии США. Разумеется, речь идет об эмоциях, вызванных вследствие взаимоотношений между женщиной и мужчиной, а также возникших в ходе сознательной оценки и переоценки мужскими образами женского назначения и поведения под влиянием событийных обстоятельств повествования. Из обобщений о чувствах и ощущениях, обусловленных женской психологией, вырастает своеобразная эмоциональная философия Дж. Джонса, основанная на противостоянии силы жалости и нежности женщины с жестокостью и насилием действительности, выходящей далеко за пределы армейской жизни (каждый солдат и офицер в прошлом или настоящем был связан с внешним миром), изображенной в романе «Отныне и вовек».

В данной работе сделана попытка охарактеризовать и возвеличить именно женские персонажи, чьи жизни составляют «жаркую плоть, [...] страсть, глубину [...] этических и философских идей» (Оскоцкий 1991: 93) романов «Жизнь и судьба» и «Отныне и вовек», а также обратить внимание читателя на процесс и последствия совмещения авторами произведений логично несовместимого – мощи жестокой, разрушающей реальности минувшего века

(не исключительного явления и в веке нынешнем) с могучей силой тонкости, хрупкости и слабости женщины, чья рука, соответственно словам Пруита в романе Дж. Джонса, «слишком нежная для заключенной в ней мощи» (Джонс 1987: 253). Уже в начале романа «Жизнь и судьба» из уст Гетманова звучит авторский вопрос о том,

«как связать железную суровость, непоколебимость с нежностью, с любовью, не знающей ни закона, ни линии» (Гроссман 1990: 58).

Соответственно размышлениям В. Гроссмана, связывающим звеном между жестокой реальностью и нежностью может стать только женщина, её красота и энергия, на возможности которой автор «Жизни и судьбы» обращает внимание читателя и в «Сикстинской Мадонне». Соответственно В. Гроссману, в

«зрительном изображении материнской души кое-что недоступно сознанию человека. Мы знаем о термоядерных реакциях, при которых материя обращается в могучее количество энергии, но мы сегодня не можем еще представить себе много, обратного процесса – материализации энергии, а здесь духовная сила, материнство, кристаллизуется, обращено в кроткую Мадонну. Красота Мадонны прочно связана с земной жизнью. Она демократична, человечна; она присуща массам людей – [...] она всечеловечна. Она душа и зеркало человеческое, и все, кто глядят на Мадонну, видят в ней человеческое, – она образ материнской души, и потому красота ее навечно сплетена, слита с той красотой, что таится, неистребимо и глубоко, всюду, где рождается и существует жизнь, – в подвалах, на чердаках, в дворцах, в ямах» (Гроссман: 1955).

Переключка с концепциальными взглядами В. Гроссмана о женщине явно ощутима и в романе «Отныне и вовек». Мужчинам, как говорит Морин, одна из персонажей романа Дж. Джонса, «нынче требуются не шлюхи, а матери. Чтоб было за кого прятаться» (Джонс 1987: 364). Созвучность с мыслью героини Дж. Джонса о силе женщины, способной спасать и оберегать, отражается и в размышлениях разведчика Крапа в «Жизни и судьбе». Он ассоциирует верную близость женщины к мужчине с одним из самых надежных друзей человека, с собакой. «Женщина, как собака, идет следом за мужчиной» (Гроссман 1990: 200), подобно «дивной тени Мадонны», потому что, как говорит В. Гроссман,

«Мадонна выразила не только человеческое, но и то, что существует в самых широких кругах земной жизни, в мире животных, всюду, где в карих глазах кормящей лошади, коровы, собаки можно угадать, увидеть дивную тень Мадонны» (Гроссман: 1955).

В романе «Жизнь и судьба» и «Отныне и вовек» женщина выступает выразителем незапятнанной женственности, она, можно сказать, выполняет функцию единственного звена, которое способно своей еще не нарушенной природной слабостью и нежностью предотвратить разрыв в обвинуемом событийный мир романов цепи вечного зла (зло вечное не только в пространстве романов, а и за её пределами, потому что в истории человеческого рода очень ограниченное количество десятилетий можно назвать мирными, все остальное время всегда где-нибудь велись войны), не допустить его распространения. В исследуемых романах авторы продемонстрировали, как кристальная

чистота женской психики (такой психикой в романах обладает только женщина) может вносить гуманные и возвышенные духом чувства даже в крайне жестокие и грубые конфликты, ситуации, сеять жизнь вместо смерти и потерь. В романе «Жизнь и судьба»

«Право посылать на смерть во время войны отвергают матери. Но и на войне встречаются люди, участники материнского подполья. [...] Такие люди рапортуют в телефон начальнику: “Слушаюсь, есть выдвинуть пулемет”, – и, положив трубку, говорят: “Куда там его без толку выдвигать, убьют же хорошего парня”» (Гроссман 1990: 341).

Однако в этих романах слово «женщина» не всегда стоит в синонимическом ряду со словом «жизнь». Авторы романов предостерегают читателя, что женщина как миротворящее звено скоро станет недостающим в цепи грубости, оно выпадет, поскольку изношено психологически и физически. Женщина как носитель истинного тепла и любви потеряет свои качества, и мир превратится в арену вечной войны. Сегодня, как замечает В. Гроссман, «на смену оружию атомного распада идет термоядерное оружие, и скоро мы проводим Сикстинскую Мадонну» (Гроссман: 1955). Эта тенденция ощутима и на страницах романов, продемонстрировавших результаты насильственного вторжения в женскую природу деформирующих её обстоятельств времени (имеются в виду вредоносные, недобрые силы, направленные государством против личности), в которых живут героини В. Гроссмана и Дж. Джонса. Это время, словами автора «Жизни и судьбы», «было ужасно, оно поднялось на женщин и детей» (Гроссман 1990: 139). В романе «Отныне и вовек» условия времени выражены в форме фашистских законов армейской, уставной среды, синонимом которой многие из героев Дж. Джонса желали бы назвать словосочетание «американское общество», в котором живут не только мужчины, а также и женщины, дети. В этой среде даже в мирное время идет непрерывная война, в которой каждый за себя и нет спасения никому, она чаще всего между солдатами и офицерами (они могли бы стать представителями разных слоев американского общества и его нравов), между самими солдатами и самими офицерами. В романе В. Гроссмана «мировая война всех против всех» (Гроссман 1990: 464) также не закончилась последними залпами пушек, «война ушла [...], но покой не вернулся с тишиной» (Гроссман 1990: 454). Речь идет о том, что весь событийный мир романа «Жизнь и судьба» и «Отныне и вовек» предостерегает читателя, что в постоянных условиях агрессии и милитаризации общества женщина, дающая жизнь, вынуждена будет распространять жестокость, нести смерть, она превратится в ассимилированное звено цепи вечного зла и будет жить не соответственно своему сердцу, как Сикстинская Мадонна, которая в размышлениях В. Гроссмана, без страха на лице, не спела свои руки вокруг тела своего сына с такой силой, «чтобы смерть не смогла их разжать, и протягивает ребенка навстречу судьбе, не прячет свое дитя. И мальчик не прячет лица на груди у матери. Вот-вот он сойдет с ее рук и пойдет навстречу судьбе своими босыми ножками» (Гроссман: 1955), как это сделал маленький Давид в романе «Жизнь и судьба» и молодой Пруит, вынужденный нарушить описанное ниже посмертное завещание своей матери.

В. Гроссман и Дж. Джонс в своих романах изображают женщину не на фоне природы, поэзии, музыки, не в атмосфере нежного и красочного,

в которой следовало бы жить женщине соответственно ее земному назначению во все времена истории. Эта классическая среда, на фоне которой уже с античных времен поэты и писатели излагали свое восхищение телесной и душевной красотой женщины, авторами романа «Жизнь и судьба» и «Отныне и вовек» не используется. Женские образы В. Гроссмана и Дж. Джонса поражают читателя своей силой и уверенностью, бескорыстностью и самоотверженностью, красотой и нежностью, добротой и любовью, не среди мирного «царства деревьев» (Гроссман 1990: 215), песен и стихотворений, а на фоне окружившего их страха, зла и горя, жестокости и насилия. Пейзаж, мелодия, красота слова, в окружение которых попадают женские образы романа В. Гроссмана и Дж. Джонса, не возвышают женственность, не облегчают судьбу женщины, не спасают ее душу, а скорее и чаще всего полностью обманывают, подводят в трудное время, и не только женские, но и мужские образы романа В. Гроссмана и Дж. Джонса. В произведении «Жизнь и судьба» Софья Осиповна Левинтон, услышав музыку оркестра на лагерном плацу, теряет своё доверие к знакомой мелодии. Она впервые слышала эту музыку

«ребенком, слушала студенткой, молодым врачом; эта музыка всегда волновала ее живым предчувствием будущего. Однако музыка обманула ее. У Софьи Осиповны не было будущего, была лишь прожитая жизнь» (Гроссман 1990: 288).

Один из героев романа «Жизнь и судьба», Иконников, выводит целую теорию о постепенном упадке восприятия им могучей силы пейзажа, которая стала бессильной в спасении, в ней угасло пламя тепла и добра. Иконников когда-то,

«живя в северных лесах, вообразил, что добро не в человеке, не в хищном мире животных и насекомых, а в молчаливом царстве деревьев» (Гроссман 1990: 215).

Однако события времени, в котором живут и героини В. Гроссмана и Дж. Джонса, полностью разрушают суждение Иконникова и приводят его к прозрению. Он

«увидел движение леса, его коварную битву за землю с травами и кустарниками. Миллиарды летучих семян, прорастая, убивают траву, вырезают дружелюбный кустарник, миллионы ростков победившего самосева вступают в битву друг с другом. [...] Так живет лес в вечной борьбе всех против всех» (Гроссман 1990: 215).

Автор романа «Жизнь и судьба», выражаясь словами Иконникова, доводит читателю, что

«лишь слепые мыслят мир добра в царстве деревьев и трав. [...] Добро не в природе, не в проповеди вероучителей и пророков, не в учениях великих социологов и народных вождей, не в этике философов. [...] Обыкновенные люди несут в своих сердцах любовь к живому, естественно и непроизвольно любят и жалеют. [...] Это доброта старухи, вынесшей кусок хлеба пленному, [...] это доброта тех стражников, которые передают с опасностью для собственной свободы письма пленных и заключенных не товарищам по убеждению, а матерям и женам» (Гроссман 1990: 216).

Цель этого небольшого отступления в сторону мужских образов романа «Жизнь и судьба» – обратить внимание читателя на значение женщины, на ее ценность и незаменимость, на ее доброту, которую В. Гроссман называет

«бессмысленной, частной, случайной, безумной, вредной» (Гроссман 1990: 216). Эта доброта «инстинктивна, она слепа», ею в романе В. Гроссмана и Дж. Джонса владеют только женщины. В одном из эпизодов романа «Жизнь и судьба» женщина подаёт воду раненому немцу. Неадекватное проявление человеческого чувства и отношение женщины к тому, кто ее унизил, обидел, изъял у нее самых дорогих и близких, автор романа «Жизнь и судьба» называет «дурьей добротой» (Гроссман 1990: 216). Эта «дурья доброта» «и есть человеческое в человеке, она отличает человека, она высшее, чего достиг дух человека» (Гроссман 1990: 216) и чего в скором будущем может лишиться человечество навсегда. Возможно, поэтому не случайны предчувствия и размышления Тербера в романе «Отныне и вовек» о том, что «на этом свете кто и нужен, так это [...] женщины» (Джонс 1987: 140).

В романе «Жизнь и судьба» разные формы проявления этой доброты воплощены посредством деяний и чувств матерей и жен, а в романе «Отныне и вовек» преимущественно через персонажи любовниц, а также профессиональных проституток. В произведении «Жизнь и судьба» фактически отсутствуют страстная любовь между мужчиной и женщиной. В. Гроссман «предпочитает не эрос [...], а жертвенную и снисходящую любовь» (Оскоцкий 1991: 389), в отличие от романа «Отныне и вовек», в котором женская любовь наполнена прежде всего эротическим значением, смыслом и раскрывается скорее в эротических картинах, словно подтверждая мысль о том, что «через соитие и любовь человеческое раскрывает себя полнее, чем в любых иных обстоятельствах» (Маркиш: 2004).

В размышлениях о женской любви в романах «Жизнь и судьба» и «Отныне и вовек» центральное место принадлежит проявлению материнской любви, она своеобразно воплощена по формам её выражения. Материнская любовь в романах божественна и трагична, слабая и сильная, слепая и возвышенная. В. Гроссман посвятил «Жизнь и судьбу» своей матери, Екатерине Савельевне Гроссман. Смерть Екатерины Савельевны Гроссман превратилась для писателя в незаживающую до конца его жизни рану и оставила глубокий след в художественном пространстве «Жизни и судьбы». Восприятие могущественной и светлой материнской любви, тесно связывающей писателя с матерью, прямо излито В. Гроссманом на бумаге, в его письмах, написанных уже к умершей матери через 10 и 20 лет после ее смерти:

«Дорогая мама, вот прошло 20 лет со дня твоей смерти. Я люблю тебя, я помню тебя каждый день своей жизни, и горе мое все эти 20 лет вместе со мной неотступно.

Я писал тебе и 10 лет тому назад, и в моем сердце ты такая же, как была 20 лет назад. [...] ты была такой же, как при жизни своей, – моей матерью во плоти и сердце моем. Я – это ты, моя родная. И пока живу я – жива ты. А когда я умру, ты будешь жить в той книге, которую я посвятил тебе и судьба которой схожа с твоей судьбой.

[...]. Я плачу над письмами – потому что в них ты – моя доброта, чистота, твоя горькая, горькая жизнь, твоя доброта, благородство, твоя любовь ко мне, твоя забота о людях, твой чудный ум» (Губер 1990: 105-106).

Образ матери писателя, Екатерины Савельевны, в романе «Жизнь и судьба» воплощен в облике и судьбе Анны Семеновны Штрум, врача, матери

физика Штрума. Анна Семеновна Штрум представляет нежный образ самозабвенной материнской любви – в символическом и буквальном воплощении, она становится олицетворением материнской любви ко всему еврейскому народу. При этом, однако, следует отметить, что евреи у автора «Жизни и судьбы» в определенной степени выполняют только символическую роль, случившееся с ними в истории XX века символизирует уничтожаемое человечество планеты, независимо от национальности и вероисповедания. В повествовательном мире романа «Жизнь и судьба» Анна Семеновна Штрум начинает чувствовать свое еврейское происхождение, то, что она еврейка, только во время войны, уже в гетто, потому что до этого момента она считала себя русской интеллигенткой. В своих размышлениях в прощальном письме, переданном ею из «района Старого города» с проволочным ограждением, куда переселили евреев, Анна Семеновна напишет своему сыночку, Витеньке, что она

«никогда не чувствовала себя еврейкой, с детских лет росла в среде русских подруг, она любила больше всех поэтов Пушкина, Некрасова, и пьеса, на которой плакала вместе со всем зрительным залом, съездом русских земских врачей, была “Дядя Ваня” со Станиславским. А когда-то, Витенька, когда я была четырнадцатилетней девочкой, наша семья собралась эмигрировать в Южную Америку. И я сказала папе: “Не поеду никуда из России, лучше утоплюсь”. И не уехала. [...] И вот в эти ужасные дни мое сердце наполнилось материнской нежностью к еврейскому народу. [...]. Она напоминает мне мою любовь к тебе, дорогой сынок. [...] Есть ли человеческие слова, способные выразить мою любовь к тебе? Целую тебя, твои глаза, твой лоб, волосы. Помни, что всегда в дни счастья и в день горя материнская любовь с тобой, ее никто не в силах убить. Витенька... . Живи, живи, живи вечно. [...] Мама» (Гроссман 1990: 43-47).

Письмо матери Штрума к сыну – «это строчки великой книги человечества о себе» (Аннинский 1988: 255). Здесь следует отметить описание функции письма в романе «Жизнь и судьба» и Р. Ламонтом, который называет письмо Анны Семеновны Штрум ее «последним душевным желанием и завещанием» / “That letter [...], a spiritual last will and testament composed for Victor Strum” (Lamont 1985: 47) для сына и считает, что в этом письме звучит голос, отнятый смертью у родной матери автора романа. В. Гроссман сам озвучивает слова этого голоса, и он становится материнской душой для русско-еврейского народа:

“The author gives his mother the voice of which she was deprived by her tragic death; he becomes, in her stead, the maternal spirit of the Russian-Jewish people” (Lamont 1985: 47) / «Автор вручает матери голос, отнятый у нее трагической смертью; он входит в ее положение, становится материнской душой русско-еврейского народа» (Ламонт 1985: 47) (перевод – Б. А.) .

Акт проявления материнской любви Анной Семеновной Штрум в романе В. Гроссмана заслуживает наивысшего олицетворения – матери человечества.

Подобно Анне Семеновне Штрум любовью к людям, уважением их достоинства, справедливостью и благородством пронизаны и предсмертные слова матери, обращенные к ее сыну, Роберту Э. Ли Пруиту, в романе Дж. Джонса «Отныне и вовек». Мать Пруита в «свой последний час великого страха [...] тревожилась о его будущем, а не о том, что ожидало ее», и просила сына

дать ей единственное обещание, что он «без крайней нужды никогда никого не обидит, никому не причинит боли» (Джонс 1987: 37). Гордый, упрямый Пруит в романе Дж. Джонса, как и Штрум в романе В. Гроссмана, не только в пору своего человеческого счастья, но и причиненного в боях и конфликтах страшного греха старается остаться верным нежным, божественным и бессмертным словам матери о любви к ближнему и смиренному восприятию неизбежной смерти. Вдохновленный силой матери, сын Анны Семеновны Штрум знал, что

«каждый день, каждый час, из года в год, нужно вести борьбу за свое право быть человеком, быть добрым и чистым. И в этой борьбе не должно быть ни гордости, ни тщеславия, одно лишь смирение. [...] Ну что ж посмотрим, – может быть, и хватит у меня силы. Мама, мама, твоей силы» (Гроссман 1990: 448).

Подобно Штруму и Пруит в романе «Отныне и вовек» всегда надеялся, что у него хватит сил, и он

«примет смерть с таким же гордым безразличием, с каким приняла ее та, что была ему матерью. Он чувствовал, что в этом безразличии как раз и скрывается бессмертие» (Джонс 1987: 37).

Однако ни Штруму, ни Пруиту не предназначено судьбой остаться верными обещаниям матери.

В чувственном мире матерей Штрума и Пруита перед лицом смерти – единственное, что нельзя отнести к категории «безразличное», единственное, что имеет смысл – это их переживания за будущее своего ребенка, сына, нации и народа, как показывают В. Гроссман и Дж. Джонс. Переживания матери Пруита о будущей жизни своего сына, «а не о том, что ожидало ее», перекликаются и с материнскими чувствами военного врача Софьи Осиповны Левинтон в романе «Жизнь и судьба». Проявление ею материнской любви, преисполненной болью за всех живых, изображено автором в крайне тяжелых и жестоких обстоятельствах, среди стен смертоносной газовой камеры, порог которой героиня переступает с маленьким мальчиком, Давидом, с которым она познакомилась еще в эшелоне смерти. У старой девы Левинтон пробуждается материнское чувство к чужому ребенку. Она, погибая в камере смерти, прижимает к себе и обнимает маленького Давида, и до тех пор, пока «в ее сердце ещё была жизнь: оно сжималось, болело, жалело нас, живых и мертвых людей [...]» (Гроссман 1990: 295). В романе «Жизнь и судьба» только величественный инстинкт материнства и женская интуиция могут стать объяснением тому,

«что когда к месту казни устанавливались огромные очереди [...] были случаи, когда ожидать казни приходилось с утра до поздней ночи, в течение долгого жаркого дня, и матери, знавшие об этом, предусмотрительно захватывали бутылочки с водой и хлеб для детей» (Гроссман 1990: 109).

В описании проявленных героинями «с мужественной душой» (Гроссман 1990: 63) материнских чувств, любви как раз и таятся те силы, которые вопреки всем трудностям жизни, вопреки грозной атмосфере эпохи, в которой создавались эти романы, способны были привести к сохранению человеческого в человеке, предотвратить его полное уничтожение.

В романе «Отныне и вовек» одним из главных образов, посредством которого воплощена эссенция женского смысла, его неповторимая мудрость,

что способна противостоять разрушительным силам окружающего ее мира, есть героиня под именем Лорен (ее настоящее имя Альма Шмидт). Она проститутка, работает в публичном доме, однако как женщина в прямом смысле слова «Лорен действительно похожа на [...] спокойную, гордую принцессу» (Джонс 1987: 239). В художественном пространстве романа Дж. Джонса трудно отыскать женщину, занимавшуюся другим ремеслом, эта профессия есть неотъемлемой в мире мужчин без женщин, её функцией есть, как правило, продавать любовь, однако очень часто не без высоких и чистых чувств, даже постигающих уровень материнских, как и в случае Лорен и ее отношения к рядовому Пруиту. Для автора романа «Отныне и вовек» важна не профессия женщины, а её, достоинства, практицизм, а если речь идет о женщинах, занимающихся проституцией, то Дж. Джонс на их стороне, потому что, как «говорят старые служаки [...], самые хорошие жены получают из проституток» (Джонс 1987: 356). Несмотря на то, что солдатам Дж. Джонса доступна только продажная любовь, у некоторых сохранилось представление об истинной любви женщины, о ее заботе и нежности. Носителем этих качеств в романе «Отныне и вовек» выступает прежде всего Лорен. Взаимоотношения Пруита с Лорен образуют, по замыслу Дж. Джонса, тот образец, который дает представление о составляющих американское общество женщинах, вне зависимости от их социального положения, занимаемой должности, вероисповедования. Планы Лорен на будущее очень трезвые и справедливые. Работая в публичном доме, она заработает необходимую сумму денег и, сменив свое имя, вернется в свой тихий орегонский городок, где никто не узнает о ее недавнем занятии, и, как она размышляет, «то, что было раньше, постепенно отодвинется в прошлое и умрет. Останется только воспоминание, как о сне, в котором, бывает, приснится что-нибудь, а потом боишься, вдруг так и будет, но ничего никогда не происходит. Порядочным людям бояться нечего» (Джонс 1987: 263). Порядочность Лорен не подлежит оспариванию. Её образ создан на основе контраста силы, направленной государством против подавления личности, с могучей силой любящей, полной сострадания женщины. В её поведении нетрудно заметить ту дивную сторону женской концепции В. Гроссмана, которую он неоднократно вводит в художественное пространство «Жизни и судьбы» и которая очень созвучна с женским аспектом Дж. Джонса. Эта концепция основана на символическом изображении отношения матери и сына в романах, то есть способности женщины любить ребенка, с которым не связана биологически. При этом следует заметить, что женщина, любящая ребенка, не его рожденного, демонстрирует очень смелый выбор, сделанный её собственной волей против воли государств. Тема эта подробно разрабатывается в нескольких сценах романа «Жизнь и судьба» и в одном эпизоде романа «Отныне и вовек», однако в каждом эпизоде детьми матерей, словами В. Гроссмана становятся «пасынки времени» (Гроссман 1990: 118), любить которых некому, более того, запрещено тотальной властью ввиду необоснованных ими справедливых поступков против этой же власти. В произведении Дж. Джонса именно Лорен вместе со своей подругой Жоржеттой спасают от смерти раненого Пруита, самовольно покинувшего свой гарнизон, после того как он отомстил за смерть своего друга, убив штаб-сержанта Джадсона по прозвищу Толстомордый. Его убийство – это уничтожение маленькой частицы той

жестокости, которая не уступала практике нацистских концлагерей. Лорен и Жоржетта, не боясь укрывать человека, который своим поступком восстал против жестоких издеваний в рядах американской армии (общества), делают свой собственный выбор. Эти женщины в романе «Отныне и вовек» становятся заботливой матерью слабого ребенка, воина, восстают против фашистских проявлений власти. Лорен и Жоржетта превращаются в символ той материнской доброты, которая не вечная и, соответственно словам В. Гроссмана, «не заразительная» (Гроссман 1990: 216), а легко ранимая и истребляемая. Когда они проявляют свою заботу о Пруите, то

«твердое, решительное лицо Жоржетты, и мягкое, задумчивое лицо непоколебимой реалистки Альмы – озарялись [...] теплым отблеском, как на [...] картине „Святая Анна и Дева Мария, ухаживающие за Святым Иоанном и Иисусом“. Их улыбка: материнская, ласковая, счастливая и бесконечно заботливая, [...] изливала на Пруита такой океан нежности, что грозила навсегда утопить в мягкой бездне матриархата. [...] Обе такие трезвые и расчетливые, они не стыдились своей нежности и не скрывали ее. Причина была более чем очевидна. Две проститутки наконец-то нашли выход своим материнским инстинктам» (Джонс 1987: 672).

С определенными чертами аналогичности обыгрывается символическое отношение матери и сына и в одном из ключевых эпизодов романа «Жизнь и судьба». Речь идет о том, как русский водитель Семенов, попавший в немецкий плен, спасается от голода и изнеможения в доме украинской женщины, крестьянки Христи Чуняк. Семенов,

«попавший в плен [...], после десяти недель голодного лагеря [...] был направлен вместе с большой партией пленных красноармейцев в сторону западной границы. На одиннадцатый день пути, когда эшелон, стоял на станции Хутор Михайловский, охрана выгнала впавшего в беспамятство Семенова из вагона и передала станционным властям» (Гроссман 1990: 296).

Немецкий комендант не стал расстреливать Семенова, состояние которого было очень близко к смерти, а разрешил ему идти в сторону села, куда он волей судьбы добрался и попал в хату настоящего «человека, старой Христи Чуняк» (Гроссман 1990: 296), потерявшей на войне всю свою семью. Подобно Лорен и Жоржетте, Христя заботилась о Семенове, как мать заботится о маленьком ребенке, вопреки риску сокрытия русского пленного на территории, контролируемой немцами. Христя

«помогла Семенову сесть в корыто, и его изъеденное вшами тело почувствовало прикосновение ее шершавых, сильных ладоней, по плечам и по груди его потекла мыльная теплая вода. Он вдруг захлебнулся, затрясся, его забило, и, визгивая, глотая слюны, он вскрикнул: “Мама ... маманька ... маманька”.

Она вытирала [...] полотенцем его слезящиеся глаза, волосы, плечи. Подхватив Семенова под мышки, она посадила его на скамью и, нагнувшись, вытирала его похожие на палки ноги, надела на него рубаху и подштанники, застегнула белые, обшитые материей пуговицы. [...] Потом она легко, как куренка, приподняла Семенова, помогла ему взобраться на печку. Семенов лежал в полубреду. Его тело ощущало немислимую перемену, – стремление безжалостного мира уничтожить замученную скотину перестало действовать» (Гроссман 190: 297).

Как Лорен и Жоржетта, Христя Чуняк по своей собственной воле становится символической матерью неродному, даже неизвестному ей человеку, демонстрируя свою собственную победу над тотальным насилием и нацистским правопорядком.

В романе «Жизнь и судьба» есть еще одна женщина, имя которой не названо автором, и таким образом она является символической фигурой, которая благодаря своей бескорыстной и немотивированной любви одерживает победу над фашистским миром. После освобождения Сталинграда советскими войсками из подвала дома немецких военнопленных заставляли выносить «группы советских людей. В очередной выход из подвала офицер и его напарник шагали несколько быстрее обычного – груз был легче. На носилаках лежал труп девушки-подростка. [...] Толпа негромко ахнула» (Гроссман 1990: 429). К носилакам бросилась неназванная автором женщина, чтобы приглубить мертвое тело. «Деточка! Деточка! Деточка ты моя золотая! Этот крик по чужому ребенку потряс людей. Женщина стала расправлять еще сохранившие следы завивки волосы на голове трупа» (Гроссман 1990: 429). Потом она шагнула к немцу, ища глазами кирпич на земле. Рядом стоявший часовой не мог вмешаться, потому что он знал, что женщина «была сильней, чем он и его автомат» (Гроссман 1990: 429). Женщина не ударила немца, а достала из кармана своего ватника кусок подаренного ей накануне солдатами хлеба и отдала его пленному немцу. В этом акте немотивированной доброты скрывается сила женщины, недоступная и непостижимая для мужчин, эта сила могучая и навивная, как и вышеописанное обещание Пруита умирающей матери, которое, соответственно размышлениям Дж. Джонса, «давалось разве что в старину, в простое, [...] давно забытое время» (Джонс 1987: 37).

В ходе соединения и соотношения авторами силы женской слабости с мощью зла следует отметить, что функцию крайне жестоких ситуаций в романах не всегда выполняют только события войны и связанные с ней кровавые сражения, страдания на поле боя, мучения в плену. В романах В. Гроссмана и Дж. Джонса женщины влюбляются, ревнуют, умирают и совершают мужественные поступки как в сценах масштабного исторического значения, так и узкого бытийного, семейного, лирического, психологического характера. События войны для женщин в романах – это своеобразное испытание страхом не только их смелости и храбрости, а также разума, женственности, женской души, повседневные чувства, переживания, ощущения которой героини приносили в обстоятельства экстремальных ситуаций исследуемых произведений. Война и связанные с ней условия жизни героинь романов служат прежде всего своеобразным фоном, на основании которого раскрываются достоинство, доброта, терпение, мудрость женщин, живущих в разной культурной и социальной среде. Однако условия жизни на войне полностью противоречат женской природе, женскому назначению, приводят к разрушению самого ценного и святого, что есть на земле – женского сердца. В романе «Жизнь и судьба» во время всеобщей коллективизации Иконников «видел арестованную крестьянку, оборванную женщину с жилистой шеей, с трудовыми, темными руками, на которую с ужасом смотрели конвоиры: она съела, обезумев от голода, своих двоих детей» (Гроссман 1990: 12).

В романах «Жизнь и судьба» и «Отныне и вовек» тяжелые условия времени, в которых ведется повествование, потребовали внести определенные изменения и дополнения в классические, традиционные представления о женском назначении (напр., снисходительная заботливость и тревога о домашнем очаге, детях, муже), о женственности, о том, что женщина живет только соответственно ощущениям своего сердца. В этих произведениях традиционная вера в то, что красота, в какой бы она форме не проявлялась и существовала, в пейзажной, в телесной, в художественной, спасет мир от гибели – не находит подтверждения. Вникая в размышления В. Гроссмана и Дж. Джонса, не было бы целесообразно не согласиться с тем, что единственный гарант и залог сохранения и продолжения жизни, неумиряющей человечности скрыт прежде всего в женском уме, в женской природе – источнике, питающем столь легко гасимый огонь человеческого в человеке. В этих трагических произведениях чувствительное женское сердце, в котором по природе заложена ненависть к убийству, претерпевает сверхприродные изменения. Женщины в романах живут прежде всего не согласно предчувствиям своих сердец, а своеобразному разуму, особому, божественному уму, соответственно которому они, не веря в надежду, потому что, как говорит Анна Семеновна Штрум в романе «Жизнь и судьба», «надежда [...] никогда не связана с разумом, она бессмысленна» (Гроссман 1990: 44) и жертвуя собой, думают прежде всего не о собственном благополучии, счастье, а о спасении мира, которому угрожает гибель, о спасении нравов, которые утеряны или же деформированы; и ради свершения этих целей они приняли столкновение с нечеловеческим страданием и наибольшим ужасом, который может выпасть на долю женщины. Художественное оформление этой концепции отличается в романах, однако ее идейно-смысловое воплощение отмечается созвучностью и близостью. В романе «Жизнь и судьба» женщина осознанно отдаёт своего ребенка зверской судьбе во имя спасения мира от страха и зла, боли и мучений. Этот шаг уже был предсказан В. Гроссманом в «Сикстинской Мадонне». По логике войны (и ситуаций, равных ей) человек, чтобы вытеснить из своей жизни смерть, которую несет любая война, должен убивать, однако эта необходимость для женщины есть непереносимой. Способность уничтожать нежность, слабость, мягкость – неотъемлемое качество для воина на поле боя, ему необходимо убивать, чтобы он выжил в бою, однако для женщины эта трагическая необходимость есть формой самоубийства. Она недопустима, поскольку ведет к разрушению самих основ женственности, источника тепла, уюта, покоя, а главное – любви, без которой немислима жизнь и счастье, они полностью теряют смысл. Женщина, созданная для рождения жизни, может приспособиться к грубости, к насилию, к войне только сознательно уничтожив в себе свою женственность, как это случается и в романах «Жизнь и судьба» и «Отныне и вовек». Среди жестоких обстоятельств времени, о котором повествуется, женщина обрела эту способность, не поддающуюся объяснению при помощи здравого смысла. С единственной целью – достижения общего блага и спасения мира от всепоглощающего ужаса, смерти, страха, – уничтожила в себе свою женственность, душу, осознанно подчинилась человеческой смерти и обману исторической эпохи, истребила в себе самое святое – материнское чувство и любовь даже к самому драгоценнейшему – собственному ребенку. Все живое

должно содрогнуться от той картины, в которой В. Гроссманом показано восприятие матерью, Ревеккой Бухман, общей человеческой беды и осознание ею неотвратимости смерти в случае, если она не убьет своего ребенка, спасая таким образом людей, находившихся с ней рядом в укрытии на чердаке дома. Как повествует маленький Давид, очевидец случившегося,

«на чердаке, в убежище, за фальшивой кирпичной стеной сидели люди. Черные листы кровельного железа днем раскалялись. Иногда чердачное убежище заполнялось гарным духом. Гетто горело. Днем в убежище все лежали неподвижно. [...] И вдруг лай собаки. Нерусские голоса «Asta! Asta! Wo sind die Juden!», и над головой нарастает громохание, немцы вылезли через слуховое окно на крышу. [...] В убежище наступила тишина, страстная тишина, с напряжившимися мышцами плеч и шеи, с выпученными от напряжения глазами, с оскаленными ртами. Маленькая Светлана под вкрадчивое постукивание по стене затынула свою жалобу без слов. Плач девочки вдруг, внезапно оборвался, Давид оглянулся в ее сторону и встретил бешеные глаза матери Светланы, Ревекки Бухман» (Гроссман 1990: 104-105). «Она [...] сжала горло своему ребенку из страха, что его плач может раскрыть убежище на чердаке. После этого раз или два на короткий миг ему представились эти глаза и откинутая, словно у матерчатой куклы, голова девочки» (Гроссман 1990: 291).

За этим трагическим фактом, когда отдельное материнское чувство, покидая свое индивидуальную принадлежность, определенность, превращается в символ масштабного материнского инстинкта и переживания, скрывается очень важная и непроверяемая истина, однозначные выводы из которой автор «Жизни и судьбы» поручает логике читателя, погрузившегося в художественные глубины романа. Логическая трактовка этой истины заключается в полной несовместимости женской слабости, хрупкости, любви – со злом, жестокостью, насилием, войной в любых формах их проявления, и не всегда обязательно в виде боевых операций. Убийство маленькой Светланы матерью, несчастной и беспомощной в сложившихся обстоятельствах, приводит читателя к однозначной мысли о том, что если смерть солдата, мужчины, сына, отца на поле боя – это подвиг во имя жизни, то смерть Светланы от рук матери – это конец самой жизни, началом которой есть именно женщина, как и всего самого дорогого и святого, что есть на земле. Как в прошлом, так и в настоящем времени не существует здоровых оправданий прямому или замаскированному вовлечению слабого пола в любые акты, направленные на уничтожение человеческой жизни, его участие в подобных действиях снимает все сознательные границы между жизнью и смертью, ставит между ними знак равенства, потому что любое грубое, насильственное, постороннее вторжение в женскую природу, в логику женского мышления ведет к уничтожению земной жизни, к смерти женщины – начала не только человеческой жизни, но и «житейской человеческой доброты» (Гроссман 1990: 215). Совершенное героиней романа «Жизнь и судьба» становится предупреждением об угрозе гибели самой жизни и в современном обществе. Ревеккой Бухман овладела «слепая и жестокая сила жизни» (Гроссман 1990: 291), однако она не смогла полностью истребить её женское сознание, в котором посредством грубости и насилия только все сильнее генерировалось и усиливалось жертвенное чувство любви к людям. Эта «жестокая сила» продолжает свое влияние на человечество и

сегодня, она, обманчиво оправдывая свою абсурдность и противоестественность, предвещает новую войну на всей земле, событие, в котором слабый пол, уже без сознательного женского разума и сердца будет безрассудно убивать и жертвовать собой уже не во имя спасения мира, а ограниченных жестоких и грубых интересов, как это все чаще и чаще случается сегодня, например, вследствие террористических действий женщин-смертниц, поступков, неадекватных женской природе, жертвоприношению ради истинно высоких целей – спасения мира от зла и насилия, как это делали героини В. Гроссмана и Дж. Джонса.

По-своему живет грубая сила жизни и влияет на женские образы и в романе Дж. Джонса «Отныне и вовек». Героини Дж. Джонса проходят испытание прежде всего не обстоятельствами войны, а моральными и этическими нормами в поведении с женщиной в условиях времени, сложившегося в США накануне мировых военных действий. При этом следует отметить, что жизнь героинь Дж. Джонса, как и В. Гроссмана, находится в неразрывной связи с теми представителями сильного пола, которые есть непосредственными участниками военных действий – военачальников, солдат, и многие стороны женского вопроса, как и других достоинств романа «Отныне и вовек», раскрываются именно на фоне армейской и военной среды. Однако не следует искать объяснения источнику акта грубости и неуважения по отношению к женщинам в романе Дж. Джонса только именно в обстоятельствах этой суровой фонообразующей среды. Поступок с Карен Хомс, символом жертв многих американских женщин того времени, в котором происходит повествование, совершается еще в мирное время, грубость которого, однако, очень близка со временем, в котором жила Ревекка Бухман. Соответственно словам Милта Тербера, в любовном признании к Карен Хомс в романе «Отныне и вовек» – это было время, в котором американское общество делало все, «чтобы помешать (*истинной* – слова Б. А.) [...] любви, а то, чему оно помешать не могло, оно уничтожало» (Джонс 1987: 609). В результате разных форм проявления грубости всегда остаются душевные и физические увечья. Те женские образы, которые в «Жизни и судьбе» и в «Отныне и вовек» сталкивались с ними лицом к лицу, не смогли сохранить свои прежние женские достоинства, они чаще всего, даже не сопротивляясь, сознательно и жертвенно поддавались их воздействию, невзирая на последствия и веря в свои благодеяния, ради спасения ближнего. Ничто другое, как жестокость времени – «фашизм [...] пригнул [...] до своего уровня» (Гроссман 1990: 291) и Ревекку Бухман в романе «Жизнь и судьба», своими методами изуродовал ее душу, неотъемлемую частицу женского совершенства. Случившееся с Карен Хомс в романе «Отныне и вовек» не есть результатом массовых фашистских истреблений, однако явно следует их «скотским» и «грязным» методам обращения с людьми. Карен Хомс стала символом жертв зверского обращения с женщиной из-за собственного мужа, капитана Дейне Хомса, типичного «подлеца» времени, (представителя типичных в американском обществе норм «ценностей» в поведении с женщинами, «примерного» отца мальчика, «отпрыска, наследующего плоды благословленного обществом союза»; Джонс 1987: 334), заразившего ее трудно излечимой на то время болезнью (гонореей), вследствие чего она становится калеккой не

только в духовном смысле, но и в физическом. Страшные физические раны, причиненные Карен операцией, именуемой «гистероктомия» (Джонс 1987: 336), не оставили для нее малейшего шанса остаться женщиной. Ее «распорошили как виноградную кисть [...], выдавили из нее косточки и оставили, бесплодную, [...]» (Джонс 1987: 85). Для женщины такие физические раны, возможно, страшнее душевных, потому что женственность немислима без гармонического единения, совершенства телесного и душевного, примером нарушения баланса которого внешней грубостью времени и служит случившееся с Ревеккой Бухман и Карен Хомс, которые больше не считали и не могли считать себя женщинами. Главная общность в их жизни – насильственное извращение драгоценнейшего у женщины – возможности остаться или же быть матерью. Время и обстоятельства избавили их от перспективного, полноценного женского назначения. В трагической жизни Ревекки Бухман осталось только одно – её постепенное «превращение в золу» (Гроссман 1990: 293), а у Карен Хомс – «медленно жухнуть» (Джонс 1987: 85) на виноградной лозе, потому что больше она не женщина, несмотря на то, что

«снаружи все остается прежним, это ведь не кастрация [...], она по-прежнему выглядит и одевается, как женщина, с волосами и кожей ничего не происходит, они не портятся, и даже грудь не усыхает, потому что есть такие маленькие таблетки, которые поддерживают внешнюю оболочку в прежнем виде, как будто [...] ничего не случилось. Однако [...] она больше не женщина. [...] цель всего этого утеряна. И смысл тоже. Она выпотрошенная оболочка. [...] пустая шелуха, [...] детей [...] иметь не может» (Джонс 1987: 334).

Живет в романе В. Гроссмана и еще один трагический образ женщины – это образ скорбящей у могилы своего сына матери. Автор романа «Жизнь и судьба» утверждает: «Все люди виноваты перед матерью, потерявшей на войне сына» (Гроссман 1990: 76). Не существует оправданий и печали матери, Людмилы Николаевны Штрум, потерявшей своего сына, Толю, на войне. Описание ее чувств к умершему сыну – это «трагедия, выше всех трагедий, и скорбь, бездонней самой глубокой скорби» (Оскоцкий 1991: 266). Для матери осознание потери сына становится недоступным и исключительным, потому что

«она не могла ощутить того, что было [...] очевидно. [...] Ее чувство к сыну было таким сильным, что мощь совершившегося ничего не могла поделать с этим чувством, он продолжал жить» (Гроссман 1990: 78).

Мать вступает в противоборство со Смертью, которая отняла у неё сына, она пытается оживить своего Толю не только в своем сознании, не только через ее глубоко эмоциональный разговор с умершим сыном, но и через своеобразные физические поступки. Найдя на кладбище могилу своего сына, мать

«опустилась на колени, легонько, чтобы не причинить сыну беспокойства, поправила дощечку с его именем, он всегда сердился, когда она поправляла воротничок его куртки, [...]» (Гроссман 1990: 77).

Но «не воспоминания об ушедшем, а волнения действительной жизни охватили ее. [...] Вот Толя лежит в легонькой бязевой рубашке, босой, как же не дали одеяла, земля совершенно ледяная, и по ночам сильный мороз. Людмила прикрыла полый пальто Толины ноги, она сняла платок с головы и прикрыла им плечи сына» (Гроссман 1990: 77-78).

Мощь безумного отчаяния и страдания Людмилы Николаевны, проявленная в сценах на кладбище, превращается в символ божественной силы матери, становится легендой, в которой растворилась Смерть, мир ожил, образуя вечную земную жизнь для Толи. Стоя у могилы своего сына, она чувствует, что

«Живая вода хлынула поверх льда и вынесла из тьмы Толю, сбежала, исчезла, вновь отодвинулся тот мир, который на миг, сбив оковы, сам хотел стать действительностью, мир, созданный отчаянием матери. Ее отчаяние, подобно Богу, подняло лейтенанта из могилы, заполнило пустоту новыми звездами. В эти прошедшие минуты он один жил на свете, и благодаря ему было все остальное. Но могучая сила матери не удержала огромные людские толпы, моря, дороги, землю, города в подчинении перед мертвым Толей» (Гроссман 1990: 78).

В «Отныне и вовек» роль матери, скорбящей по погибшему воину, выполняет мужественная Лорен, любовь которой к Пруиту была выше, чем роман женщины с мужчиной. Только родная мать может вспоминать о гибели своего сына таким возвышенным тоном, как это сделала символическая мама Пруита, Лорен, способствуя этим рождению, быть может, одной из американских легенд, затмивших на время суровую и жестокую правду об армейской службе и испытаниях войны. В этой легенде, сочиненной Лорен, «настоящей [...] женщиной» (Джонс 1987: 827), Пруит именуется потомком аристократического рода, внуком генерала. Как утверждает Лорен, Пруит был не пехотинцем, а пилотом бомбардировщика, убитым во время обстрела японцами аэродрома в Хикеме. Он посмертно награжден «Серебряной звездой» (на самом деле Пруит был застрелен во время преследования).

В. Гроссман и Дж. Джонс – крупные мастера по изображению женской любви, она показана авторами во всей широте и необъятности, многосторонности и многофункциональности, ее значение в жизни человека обосновано практическим опытом жизни и мудрыми теориями самих авторов романов. В произведениях В. Гроссмана и Дж. Джонса женщины терпят, любят, прощают, жалеют, уничтожают, разрушают и созидают своей любовью – счастливой или обманутой, пылкой и потаенной, они становятся матерями не только своих детей, но и всего человечества, сочувствуют не только своим сыновьям, мужьям, отцам, а также врагам, причинившим боль, страдания и потери. Однако сегодня все чаще и чаще нежность и любовь, которая назначена для соединения людей, начинает их разъединять, а деятельная роль женщины, способной очищать нравы от грязи и зла, полностью теряется. Грубость, проявленная в разных условиях и формах по отношению к женщине, неминуема и в XXI веке. Созвучность случившегося с Ревеккой Бухман и Карен Хомс состоит именно в напоминании авторами романов о забытой, созидающей, вдохновляющей роли женщины, утерянной в этом жестоком и сложном мире, как и истинных ценностей представительниц слабого пола и смысла их божественного назначения. В. Гроссман и Дж. Джонс своими романами только хотели еще раз подтвердить читателю, что все самое святое и дорогое, что есть на земле, связано с женщиной.

IRODALOM

- Аннинский Л. (1988). Мирозданье В. Гроссмана. – /Дружба Народов. /10. стр. 253–263.
- Бочаров А. (1989). Время собирать камни. «Малая проза» Василия Гроссмана. – /Вопросы литературы. /7. стр 3–86.
- Гроссман В. (1990). /Жизнь и судьба./ Таллин, Издательство «Ээсти раамат».
- Гроссман В. (1955). /Сикстинская мадонна./
In: <http://lib.ru/PROZA/GROSSMAN/grossman19.txt>
- Губер Ф. (1990). Память и письма. – /Даугава. /11. стр. 96–118.
- Джонс Дж. (1986). /Отныне и вовек./ Москва, Издательство «Радуга».
- Маркиш Ш. (2004). Эротизм в русско-еврейской литературе. – /Иерусалимский журнал. /, 18. In: www.antho.net/jr/18.2004/24.php.
- Оскоцкий В. (1991). /«Жизнь и судьба» Василия Гроссмана. С разных точек зрения./ Москва, Издательство «Советский писатель».
- Lamont R. (1985). Vassili Grossman's Zhizn' i sud'ba: The "Life and Fate" of the first Soviet dissident novel. – /World Literature Today. / v. 59. № 1, pg. 46–48.

Az iskolaügy alakulása a Szovjetunióban a második világháború utáni években (1944–1953)

Rezümé Mindennapi életünk elengedhetetlen hozzátartozója az iskolai oktatás, ami az egész 20. századra jellemző volt. Amióta a tömegoktatás létezik, azóta azt a mindenkori állami hatalom próbálta irányítani, sok esetben kisajátítani. Nem volt ez másként a Szovjetunióban sem, hisz ott már az 1920-as években meghirdették az oktatás általánosságát és annak az állami építésbe való betagolását. A sztálini időszak oktatáspolitikája a szovjetek számára nagy honvédőnek nevezett háború után teljesedett ki. A háború után Sztálin még kilenc évig élt és irányította az országot. Ezen időszaknak az általános iskolaügyét tárgyaljuk az alábbiakban.

Резюме Шкільна освіта є невід'ємною частиною нашого повсякденного життя, що характерне для усього ХХ століття. Відтоді відколи існує загальна освіта влада намагалася керувати нею, підпорядкувати собі. Так було і в Радянському Союзі, де, вже починаючи з 1920-х років, була проголошена загальність освіти і її включення до системи державного будівництва. Освітня політика сталінської епохи набула завершені форми після Другої світової війни. Сталін прожив після війни ще дев'ять років. Нижче ми обговорюємо шкільну освіту саме цього періоду.

A Vörös Hadsereg 1944. január 27-én felszabadította a 900 napos blokád alól Leningrádot, márciusban északon elérte a balti államok határát, de Nyugat-Ukrajna felszabadításáért csak ekkor kezdődik el a harc. Május 12-ére felszabadult a Krim félsziget, júniusban elérték a finn határt, július 18-ára pedig a lengyelországi határt, 28-ra felszabadult a breszti erőd, ami 1941-ben a német támadás első elszervedője volt. A fenti felsorolásból kitűnik, hogy nem lehet egyszerűen kezelni a háború végének tényét a Szovjetunió területein, annak nagy észak-déli kiterjedése miatt sem. A háború vége egyes területeken más-más időpontot jelentett.

Az ország területen oda-vissza söprő háború súlyos károkat okozott. A Rendkívüli Állami Bizottság az anyagi károk felmérésével foglalkozott, ami a Szovjetuniót érte a háborús események következtében, s azt állapította meg, hogy 2569 milliárd rubel a teljes kár. Kiszámolták az elpusztított városok és falvak, ipari létesítmények és vasúti hidak, az acél és vasöntés veszteségeit, a gép- és állatállomány csökkenését. Ám senki sem nyilatkozott hivatalosan az emberi veszteségekről. A történészek a mai napig vitatkoznak ennek valós számáról. A legutóbbi orosz számítások a demográfiai egyensúly módszerét alkalmazva próbálták felmérni az emberi veszteségeket, s a nagy honvédő háborúban elesettek 26,6 millió főre teszik.¹ Azt viszont hivatalos adatok állítják, hogy a németek által megszállt területeken az 1941/42-es tanévben 82 ezer elemi, hétszintű és középiskola volt, amelyből Ukrajnában 8104, Belorussziában 6808, Litvániában pedig 682 iskolaépület semmisült meg,² ez összesen 15 594. Azt is hivatalosan közölték, hogy 1940-ben 191 545 iskolában 34 millió 784 tanuló, míg 1945-ben 186 853

* Történész, doktorjelölt, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Apáczai Csere János Könyvtárának igazgatója.

¹ История России. XX век. Ответственный редактор док. ист. наук В. П. Дмитриенко. Москва, АСТ, 2001. с.470.

² Очерки истории школы и педагогического мысла народов СССР (1941-1961)/ Под ред. Ф.Г. Паначина, М.Н. Коламаковой, З.И. Ргвкина. – Москва, Педагогика, 1988. с.16.

iskolában 26 millió 094 tanuló volt.³ A háború előtti és utáni iskolák számainak adatai közötti különbség 4692, ami 1/5-e az előbbi adatnak. A két forrás kiadása között tizenegy év telt el.

A felszabadított területeken hozzáálltak a civil élet helyreállításához, ami azonban nem történt meg egyik napról a másikra, igaz, hogy megszüntették a kötelező túlórák rendszerét, de egyben erősen centralizálták a munkaerő-gazdálkodást. A háború okozta súlyos szakemberhiányt azzal próbálták ellensúlyozni, hogy a gazdasági szakemberek képzését köztársaságoként központilag irányították.⁴ Az újjáépítés a negyedik ötéves terv (1946–50) feladata lett, s ennek képezte jelentős részét a közoktatás helyreállítása, hisz voltak olyan területek, ahol két-három évet szünetelt a rendszeres iskolai oktatás. A Vörös Hadsereg még el sem érte a Szovjetunió nyugati határait, mikor az Orosz Föderáció Népbiztosainak Tanácsa határozatot fogadott el „Az előmenetel és magaviselet számmal való ötpontos osztályzási rendjéről az elemi, hétéves és középiskolákban” és 1944. március 5-én megjelent az a kormányrendelet, mely az iskolaépületek nem célirányos használatáról szólt, amellet, hogy a frontvonal nyugat-kelet irányban való kétszeri átvonulása igen nagymértékű pusztítást végzett az épületek között. Különösen szembetűnő, hogy ezen épületeket, a bombázások mellett, főleg a frontkórházak és katonai parancsnokságok betelepítése is tönkretette. Miután elvonultak a harci események, a még épen maradt épületeket továbbra sem adták vissza rendeltetésszerű használatra, amit az SZKP központi lapja még 1944. szeptember 15-én is sérelmezett, s a kialakult helyzet ügyességét vizsgálását szorgalmazta.⁵

A nagy honvédő háború után Sztálin hatalmának csúcán állt, ő volt az, akinek irányításával a Szovjetunió legyőzte a hitleri Németországot. Ez a „győztes pozíció” határozta meg a korszak (1945–53) belpolitikai életét, ahol a generalisszimusz és a Kommunista Párt irányította az ország életét minden síkon. A vezetés magabiztosan készült a háború utáni életre, 1944 májusában a *Bolsevik* nevű lap vezércikként közölte *A szovjet értelmiség kádereinek marxista-leninista neveléséről* című értekezést. Ez már az új ideológiai offenzíva árnyékát vetítette előre, s ezt erősítették meg júliusban a Komszomol KB 12. plenumán, ami úgyszintén a politikai nevelésről szólt.⁶ Június 21-én a Szovjetunió Népbiztosainak Tanácsa határozatot fogadott el „Az iskolai oktatás minőségének javítását előirányzó intézkedésekről”. A Sztálinnak mint a Szovjetunió NT elnökének és Csadajevnek, a Szovjetunió NT ügyvezetőjének aláírásával megjelent utasítás elrendelte, hogy azok a tanulók, akik elvégezték az elemi és hétosztályos iskolát – záróvizsgát, akik pedig a középiskolát, azok érettségi vizsgát kötelesek tenni. Ezeket a záró- és érettségi vizsgákat az 1944/45-ös tanévtől kellett bevezetni. A határozat arról is rendelkezett még, hogy az érettségi vizsgák alkalmával kiemelkedő eredményeket felmutató, kitűnő magatartású középiskolai tanulók megjutalmazására arany-, illetve ezüstéremet kell létrehozni. Aranyéremmel azokat szándékoztak jutalmazni, akiknek magaviseletük kitűnő volt és a középiskola valamennyi tárgyából ötös

³ Народное образование в СССР. Общеобразовательная школа. Сборник документов. 1917-1973гг. Москва, 1977. с.66.

⁴ Font Márta-Krausz Tamás-Niederhauser Emil-Szvák Gyula: Oroszország története. Pannonica Kiadó, Bp., 2001. 558. oldal

⁵ Правда, №222, 15 сентября 1944г. с.3.

⁶ Правда, №235, 28 сентября 1944г.

osztályzatuk lett. Az ezüstérmét pedig azok kaphatták meg, akiknek minden érettségi vizsgatárgyuk ötös lett, és a többi tantárgyból legfeljebb 3 darab négyessel rendelkeztek.⁷

A hagyományos szeptemberi iskolakezdés előtt, augusztusban összorosz párttanácskozást hívtak össze Moszkvában a közoktatás témájában, melynek egyik központi kérdése volt a Komszomolnak mint ideológiai vezetőnek az iskolai oktatás szerves részévé való integrálása. Szeptember 2-án a párt központi lapja kiemelt vezércikkben számolt be arról, hogy a Szovjetunió iskoláiban megkezdődött a tanév. A lap tíz helyről tudósított, többek között Moszkva, Leningrád, Kijev, Baku, Kurszk városokból.⁸ S bár a sajtójelentések főleg az ország felszabadításának témájával voltak még tele, itt-ott a háború utáni békés élet egyes momentumai is fel-feltűntek. Ilyen a szeptember 10-én, a fent említett központi pártlap vezércikke, ami a FZO-iskolákba⁹, az ipari és vasúti szakiskolákba való felvételre buzdítja olvasóit, mondván a Szovjetunió Népbiztosainak Tanácsa határozata alapján az 1944/45-ös tanévben 350 ezer tanulót kell oda beiskoláznia, hisz fel kell építeni az országot a német pusztítás után.¹⁰ Vagy szeptember 13-án arról olvashatunk, hogy Gorkijban lezajlott a falusi tanárok kongresszusa, melyen a tapasztalatcsere mellett a párt és ideológia kérdéseiben hallgattak meg előadásokat a résztvevők.¹¹ Ez utóbbi már a májusban elindult új ideológiai offenzíva része volt.

Az 1944/45-ös tanévben az 1940/41-es órahálók szerint dolgoztak az iskolák, ami szerint a 3–4. osztályokban a történelem, földrajz és természettudomány alapjait is tanították. Ez annak ellenére volt így, hogy a Szovjetunió Népbiztosainak Tanácsa még 1943. szeptember 8-án rendeletet adott ki „A gyerekek 7. életévüktől való beiskolázásáról”¹², s ennek függelékében már elvetették az elemi osztályokban való szaktárgyoktatást, illetve azt csak az általános iskola osztályában, vagyis 4. osztálytól engedélyezték. Így a fenti rendelet csak az 1945/46-os tanévtől lépett életbe. Az alatt az egy év alatt, a hivatali rendelkezés kapcsán, módszertani szakcsoportok jöttek létre a tantervek, tanmenetek és tankönyvek tartalmának átvizsgálására. A tankönyveket nemcsak tartalmilag, hanem módszertani elemeiben és formáiban is vizsgálták. A szaktárgyi csoportok elsődleges feladatai közé tartozott az oktatandó tárgyak listáinak összeállítása, az elavult tantervi részek selejtezése, a tananyag tartalmának korszerűsítése és életkori sajátosságok szerinti felépítése, a formalizmus kiküszöbölése, az iskola és az élet közelítése. A közoktatás problémáinak komplex, tudományos kezelése véget 1944. február 14-én létrehozták az OSZFSZK Pedagógiai Tudományok Akadémiáját.¹³ A fent említett konkrét szakmai újítások még egy ideig elméleti szinten maradtak, hisz az épülethiány miatt sok helyen két-három váltásban dolgozó iskolák, illetve a lakhely hiányában szenvedő tanulók életkörülményei elkerülhetetlenül kihatottak az oktatás színvonalára és az előmenetelre.

Az oktatási helyhiány mellett még mindig heves vita tárgyát képezte, hogy maradjon-e a nekem szerinti elkülönített oktatás, amit 1943. július 23-án először

⁷ Учительская газета, №28, 5 июля 1944г.

⁸ Правда, №211, 2сентября 1944г.

⁹ Фабрично-заводское обучение = gyári-üzemi képzés

¹⁰ Правда, №218, 10 сентября 1944г.

¹¹ Правда, №220, 13 сентября 1944г.

¹² Сборник руководящих и инструктивных материалов по всеобщему обучению детей. Москва, 1944, с.14.

¹³ Народное образование в СССР. 1917-1973. Сборник документов. Москва, 1974. с.490.

77 nagyvárosban vezettek újra be, majd a szinte csak pozitív eredmény miatt 1944-ben még 69 városra terjesztették ki. A vita a kísérlet kiterjesztésének általánossága és kötelezősége körül folyt elég hevesen a pedagógiai szakfolyóirat hasábjain, újra felkavarva a még nem teljesen egyértelmű közeget.¹⁴

A háború utáni újjáépítés folyamán különben is igen sok termékeny szakmai vita zajlott a fent említett nyilvános szaksajtó hasábjain, melyeknek jelentős szerepe lett a közoktatásban zajló megújítás során. A fent említett két témán kívül, szinte az egész 1945-ös évben napirenden maradt a tanulók világnézeti nevelésének kérdése. A vitaindító tanulmányt N. F. Poznanszkij professzor publikálta a *Szovjetszkaja Pedagogika* hasábjain a tanévet lezáró 5–6. számban. A professzor szerint az iskola legfontosabb feladata, hogy a fiatalokból művelt és kultúrált állampolgárokat neveljen, akik képesek a kommunizmus végső győzelméért harcolni. Ez a feladat a tanulók kommunista világképének kinevelését is magába foglalta. Poznanszkij szerint nincs olyan oktatott tárgy az iskolában, amely megfelelő hozzáállás és kommentálás mellett ne tudná ezt az általános feladatot szolgálni. Ennek alátámasztására V. I. Lenintől hozott fel idézetet: „Nincs olyan tudományág vagy művészet, amelyet ne lehetne összekapcsolni a kommunizmus nagy elvével és a kétségkívül változatos munkával, ami a kommunista gazdaság létrehozásáért folyik.”¹⁵ Felrótta, hogy az iskolában a tanárok sokszor elfelejtik vagy mellőzik ennek a feladatnak a teljesítését, pedig az ember világképe és viselkedése között szoros kapcsolat van.¹⁶ A fenti véleményben megfogalmazott irányvonal végül is a szovjet közoktatás egyik alappillérvé vált, s végigkísérte azt egész a 80-as évek végéig.

Poznanszkij professzor vitaindító cikke felvezetőjévé vált az 1945. augusztus 7–11. között Moszkvában lezajlott összorosz tanácskozásnak, ami a közoktatásról szólt. Az OSZFSZK területéről érkezett küldötteken kívül, az akkor létező tagköztársaságok mind a legmagasabb szakminisztériumi vagy pártvezetői szinten képviseltették magukat. Ott volt a Karél SZSZK közoktatásügyi minisztere – Beljajev; az Észt SZSZK közoktatásügyi minisztere – Ju. Ju. Nut; a Lett SZSZK közoktatásügyi minisztere – Sztrazdony; a Moldáv SZSZK közoktatásügyi minisztere – Avenyjuk; az Üzbég SZSZK közoktatásügyi minisztere – Murahadzsajev; a Kazah SZSZK közoktatásügyi miniszter helyettese – V. P. Piveny; a Kirgiz SZSZK közoktatásügyi miniszter helyettese – I. G. Funyikov; az UK(b)P KB iskolai részlege vezetőjének helyettese – A. Povh és a Mongol Népköztársaság oktatási minisztere – Maslaj. Rajtuk kívül a Szovjetunió Népbiztosainak Tanácsa elnökhelyettese, az OSZFSZK Pedagógiai Tudományok Akadémiájának elnöke, egyben az OSZFSZK Közoktatási Minisztériumának biztosa, V. P. Potyemkin, N. Jakovlev – az OK(b)P KB iskolai részlegének vezetője, Ivan Baranyenko – a párt káderirányítási részlegének a közoktatási káderekért felelős vezetője, A. Mihajlov – a Komszomol KB titkára.¹⁷ Ebből a felsorolásból kitűnik, hogy aki a Szovjetunióban érintett volt a közoktatásban, az jelen volt ezen a köztársasági rendezvényen, hisz az Orosz Föderáció oktatási intézményeit fogta össze ez a tanácskozás. Ám az a háború előtt is elfogadott tény volt, hogy a Szovjetunión belül szinte minden oktatással kapcsolatos újítást, rendelkezést előbb az OSZFSZK részére adtak ki, amit aztán

¹⁴ Советская педагогика, 1945, №4, с.3.

¹⁵ Ленин В. И.: Полное собрание сочинений. Изд. 5-е. Москва. Т. 30. с. 417.

¹⁶ Советская педагогика, 1945, №5-6. с. 4-11.

¹⁷ Советская педагогика, 1945, №8, с. 2.

vagy átvett a többi tagköztársaság Közoktatásügyi Népbiztossága, vagy az OK(b)P, vagy a Szovjetunió Népbiztosainak Tanácsa terjesztette ki határozatával az egész országra. Ennek oka ott gyökerezett, hogy ekkor a Szovjetunióknak még nem volt össz-szövetségi Oktatási Minisztériuma. Így az OK(b)P iskolai részlege töltötte be ezt a szerepet, illetve az Orosz Föderáció volt a példa.

Az augusztus eleji tanácskozás fő előadója Potyemkin akadémikus volt, aki értékelte az elmúlt 1944/45-ös tanévet, felsorolván és megnevezvén azokat a legfontosabb eredményeket és hiányosságokat, melyek szinte az egész közoktatásra jellemzőek voltak. Amit a leginkább zavaró tényezőnek tartottak, az a formalizmus volt. Ennek megnyilvánulását elsősorban a mechanikus, passzív, gondolkodás nélküli memorizálásban látták. Itt hangzott el először kritika az 1928-tól alkalmazott oktatási módról, vagyis az ismeretek rögzítésének elhagyásáról, amit a 30-as évek tankönyvhiánya miatt négy lépcsőssé vált tanórák (1 – számonkérés vagy ismétlés, 2 – az új anyag vagy vázlatpontjainak bediktálása, 3 – az új anyag szóbeli elmondása, és ha maradt még idő, akkor, 4 – az épp elmondottak füzetbe való rögzítése) csak fokoztak. Ugyancsak itt hangzott el kritikaként az is, hogy a tanulók elméleti tudásukat nem tudják a mindennapi életben használni, a mechanikus memorizálásnak, aminek tartalmát és lényegét nem magyarázták el, így nincs is értelme a tanulók számára. A kialakult helyzet okát – elsősorban – a tanárok egy részének hiányos elméleti, gyakorlati és általános műveltségi szintjében, meg a közoktatási szervek nem elégséges módszertani segítségnyújtásában, a szakirodalom hiányában, a tanárok elégtelen önképzésében, az általános didaktikai elvek mellőzésében, illetve a még mindig létező, formális úton elért magas mutatók utáni hajszában határozták meg.¹⁸

A fenti kritika zöme helytálló volt az adott helyzetben, ám azt is tényként kell kezelnünk, hogy az 1944/45-ös tanév volt az első, amikor az elemi és hétosztályos iskolák végeztével záróvizsgával, a tizedik osztály után pedig érettségi vizsgával kérték számon a tanulók tudását. A számonkérés e formájára való felkészülés új volt a nevelési-oktatási folyamatban részt vevők – tanár és tanuló – számára. Igaz, hogy az 1944. augusztusi közoktatási értekezlet határozatának első pontjában felhívták az oktatók figyelmét a rendszeres ismétlés fontosságára. A Közoktatásügyi Népbiztosság egységes tételsorokat állított össze, biztosította a vizsgabizottság tagságát, amelyben egy felsőoktatási intézmény tanárának jelenléte is kötelező volt. Ezek azonban nem oldották meg a tanár dolgát, aki addig a rögzítésnek ilyen formáit nem gyakorolta és nem is gyakorolhatta, az idő vagy tankönyv hiánya miatt. Ezek a problémák már tanév közben megfogalmazódhattak, mert a Szovjetunió Népbiztosainak Tanácsa 1945. április 29-én az iskolai felügyelőségek (inspektorok) további munkájáról rendelkezve, a határozat elején leszögezte, hogy az a szerv, akinek segítségével a Közoktatásügyi Népbiztosság az ellenőrző munkát elvégzi, az az iskolai tanügyi felügyelők intézménye. Ez a rendszer az 1944/45-ös tanév folyamán számbelileg bővült, de ezután tanügyi felügyelőnek csak azt vehették fel, akinek felsőfokú végzettsége és legalább 5–10 éves pedagógiai és adminisztrációs gyakorlata volt. A rendelet külön kiemelte, hogy ezeket a tanügyi ellenőröket a helyi közoktatási szervek nem terhelhetik túl adminisztratív, gazdasági vagy egyéb papírmunkával, mivel nekik konkrét és közvetlen

¹⁸ Советская педагогика, 1945, №8, с. 3.

segítséget kell nyújtaniuk a tanároknak a nevelés és oktatás módszereiben, elől járva és segítve azok munkájának minőségi javulását.

Az 1943. szeptember 8-i Népbiztosainak Tanácsa rendelet alapján felállított módszertani csoportok munkájának eredményét 1945. július 25-én tették közzé az *Ucsityelyszkaja Gazeta* hasábjain. A Közoktatásügyi Népbiztosság elemi és középiskolai vezetése, illetve a Pedagógiai Tudományok Akadémiájának Oktatás-módszertani Intézete munkatársai által végrehajtott elemi iskolai tantervben megvalósított legfontosabb változtatás az volt, hogy az első három osztályban a természettudomány, földrajz és történelem megszűnt önálló tárgy lenni. Ezek elemi szintű ismeretei beolvadtak az orosz nyelv és olvasás órák anyagába mint szövegek. Ugyanekkor megjelent a 4. osztály számára az új történelem tankönyv, mely az 1937-től használatban lévő Sesztakov-féle könyvet váltotta fel. A tankönyvi váltás mellett égető kérdéssé vált a háborúban elpusztult iskolai (oktató) szemléltető eszközök hiányának pótlása. Ennek orvoslására a Szovjetunió Népbiztosainak Tanácsa 1945. május 14-i határozata arra kötelezte a Fegyver- és Repülőgépgyártó Népbiztosságot, illetve a helyi ipari létesítményeket, hogy bizonyos mennyiségű és a saját profiljukba beilleszthető iskolai szemléltetőt gyártsanak. Erre az 1943-ban adott 12 millió rubel helyett 1945-ben 60 milliót irányozott elő a kormányzat.¹⁹

Még az 1945-ös tanév végén, május 30-án rendelkezett a Szovjetunió Népbiztosainak Tanácsa az 1944. június 21-i határozatban felvetett kérdés jóváhagyásáról „Az arany és ezüstérmek, ill. az érettségi bizonyítványok mintájáról a középiskola végzősei számára”.²⁰

A nagy honvédő háború folyamán sok gyerek a 7. osztály után – vagy még előtte – termelői munkába állt, s számukra egy új formában oktató iskolát hoztak létre, a munkásfiatalok iskoláját. 1945. június 21-én a szovjet kormány rendelkezett arról, hogy ezek a fiatalok a vizsgaidőszakban pótlólagos eltávozási engedélyt kapjanak a munkából, miközben a fizetésüket folyamatosan számfejtették számukra. A 7. osztályban ez az eltávozási idő 15 munkanapot, míg a 10. osztály érettségi vizsgája esetén 20 munkanapot tett ki.²¹

A tankönyv és szemléltető eszközök mellet az oktatói gárda számbeli illetve szakmai felkészültségének növelését irányozták elő állami és pártvonalon egyaránt. Ennek érdekében felmerült az a lehetőség is, hogy a leány-középiskolákban hozzanak létre 11. osztályokat, melyek ún. pedagógia felkészítést adnának a végzősöknek, akik az iskola befejezésével azonnal az elemi osztályokba mennének dolgozni. Erről az OSZFSZK Népbiztosainak Tanácsa rendelkezett is 1945. augusztus 29-én.²² Aki vállalkozott iskolai munkára, azt 3–6 hónapos tanfolyam végeztével ki is küldték az elemi osztályokba dolgozni. Kevés volt a pedagógus, alacsony volt a bérük és sokat, egyre többet követeltek tőlük nemcsak szakmai téren, hanem társadalmi munkában, majd pártvonalon is. Az OK(b)P részéről újra felmerült a pedagógusszakma presztízsének emelési szándéka, amit Jakovlev, a párt KB iskoláért felelős részlegének vezetője a fent említett augusztusi tanácskozáson

¹⁹ Советская педагогика, 1945, №8, с. 5.

²⁰ Сборник приказов СССР, 1945, №3, с.43.

²¹ „A termelésben dolgozó és a munkásfiatalok iskolájában tanuló fiatal személyek pótlólagos szabadságáról az érettségi vizsgák idejére”, In: Сборник руководящих и инструктивных материалов по школам рабочей и сельской молодежи. Москва, 1947, с.13.

²² „Kiegészítő (tizenegyedik) pedagógiai osztály szervezéséről 25 leány-középiskolában”, In: Народное образование в РСФСР. Под редакцией М.П. Кашина и Е.М. Чехарина. Москва, Просвещение, 1969. с. 258.

meg is fogalmazott a nyilvánosság előtt.²³ A pedagógusi munka állami elismerése végett alapították a K. D. Usinszkijról elnevezett érmet, melyről az OSZFSZK Miniszter Tanácsa 1946. június 25-én rendelkezett.²⁴

1946. június 28-án megjelent a *Kuljtura i zszizny* tíznaponta kiadott folyóirat, ami a párt Központi Bizottsága propaganda és agitációs osztályának lapja lett. Az új folyóirat megjelenése előtt került a fent említett osztály élére *Andrej Zsdanov*. Ezek az események arra utaltak, hogy az ideológia növekvő szerepet kezdett játszani a párt és az állami rendszereken belül. Széleskörű támadást indítottak az összes ideológiai elhajlás ellen. Ezt kezdte el az 1946. augusztus 26-i OK(b)P határozat „A drámai színházak repertoárjáról, a Zvezda és Leningrád folyóiratakról”. Utóbbi szövegében Zsdanov megemlítette a hiányos iskolai ideológiai oktatást. E megjegyzés kapcsán írta A. M. Pankratov akadémikus meg „A történelemtudományban és a történelemoktatásban való burzsoá objektivizmus és kozmopolitizmus ellen” című cikkét. A Pankratov-cikkben a szerző Sztálint idézte az oktatás ideológiai jelentőségét taglalva, miszerint „az oktatás fegyver, aminek hatékonysága attól függ, ki tartja azt a kezébe, s kit akarnak ezzel a fegyverrel megütni”²⁵

1946. március 18-án a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa jóváhagyta „A Szovjetunió népgazdasága újjáépítésének és fejlődésének ötéves tervéről (1946-50) szóló örvényt”, melynek keretében elrendelte „... az elemi, hétéves és középiskolák számának 193 ezerre, a tanulói szám 31,8 millióra való emelését az ötéves terv végére, ill. az általánosan kötelező oktatás hétéves kortól való biztosítását úgy a városokban, mint a falvakban”.²⁶ Az égető taneszköz, illetve a többi tárgyi és anyagi szükséglet hiányát pótlandó iskolasegítő napokat, heteket, hónapokat szerveztek üzemek és gyárak. Ebben az időben csak rájuk vagy nekik termeltek, javították és/vagy építették azokat.²⁷ Mindezek ellenére alig enyhült a taneszköz- és tankönyvhiány, az 1945/46-os tanévben, országos szinten, elemiben két tanulóra, középiskolában három-négyre jutott egy darab tankönyv. Ezért a párt KB külön határozatban rendelkezett „Az iskolák tankönyvekkel való ellátásáról”, amit december 31-én publikált a *Kuljtura i zszizny* folyóirat. A KB rendeletének kivonata megjegyezte, hogy az 1945-ös 18 millió példányos tankönyvkiadással szemben 1946-ban több mint 50 millió példányt nyomtattak, de azoknak alig több mint a fele jutott csak el az iskolákba. Ennek oka nagyvalószínűség szerint abban kereshető, hogy az OSZFSZK Oktatási Minisztériuma kivonta magát a tankönyvelosztás munkájából, s azt átadta a kereskedelmi szervezeteknek. A könyvkereskedelmi egyesület (KOGIZ²⁸) és a Közlekedésügyi Minisztérium a tankönyveket másodlagosan fontos áruként kezelte, s hónapokig vesztegelt a vasúti raktárakban több száz ezer tankönyv. Hozzá nem értésről tanúskodott a tankönyvek számbeli elosztása is, mivel voltak olyan járások, ahová sokszorosan fölös példányt küldtek, ami raktárba került, míg más járásokba alig jutott belőlük. Ezek területi szinten több tízezer tankönyvet jelentettek. Maga az OSZFSZK Oktatási Minisztériuma egymillió 400 ezer

²³ Советская педагогика, 1945, №8, 72. oldal

²⁴ Народное образование в СССР... с.475.

²⁵ Преподавание истории в школе, 1949, №2. с. 7.

²⁶ Народное образование в СССР... с.44.

²⁷ Правда, 9 июня 1946г.

²⁸ KOGIZ = Книготорговое объединение государственных изданий / magyarul – Állami kiadványok könyvforgalmazó egyesülete

tartalékpéldányt hagyott meg magánál tartaléknak.²⁹ Ezeket a hiányosságokat felszámolandó, a párt Központi Bizottsága megtiltotta, hogy ezután tankönyvekből tartalékokat halmozzanak fel a közoktatási szervek vagy a könyvforgalmazó szervezetek. Amennyiben mégis szeretnének valamennyi biztonsági fölös tankönyvvel rendelkezni e hatóságok, akkor azt javasolták, hogy vásárolják vissza a tanulóktól a használt könyveket és újítsák fel azokat. Egyben szigorúan utasította az Oktatási Minisztériumot, hogy ezután a tankönyvkiadást, -elosztást és az intézményekbe való eljuttatásukat egyedül koordinálja és szervezze, ne adja ki a kezéből. A OM és a KOGIZ köteles volt kibővíteni azt a bolthálózatot, ahol az iskolai tankönyveket megvásárolhatták, minden járási központban létrehozva ilyen üzleteket. A Közlekedésügyi Minisztérium pedig elsődlegesen a tankönyveket kellett, hogy célba juttassa.

Az, hogy az ország és az oktatás is valóban átállt a békés életre, az 1946. augusztus 13-i Szovjetunió Miniszter Tanácsa határozata mutatta „Az 5-7. osztályok fiú és leány, valamint a 8-10. osztályok leánytanulói részére való katonai képzés eltörléséről és a 8-10. osztályok tanulói számára behívás előtti katonai képzéssé való átalakításáról”. A rendelet szerint csak a testedzést (testnevelést) hagyták meg az 5-7. osztályokban, 198 órát, heti két órával osztályonként. A 8-10. osztályokban ugyanebből 99 óra maradt testnevelésre, heti egy óra tanítással. Az eltörölt katonai képzés helyett új tárgyként vezették be a 8-10. osztályokban a behívás előtti katonai és fizikai felkészítést, ami heti két, éves 198 órát jelentett, s ehhez tartozott még 9. osztályban egy 20 napos táborozás a nyári szünidőben, ami 17 tanítási napot jelentett, napi hat, összesen 102 órában. Ezzel egy időben minden hétéves iskolában felszámolták a katonai vezetői beosztást, s helyette testedzők (nevelők) lettek, de megmaradt a katonai vezetői fizetésük. A rendelet életbelépésének ideje 1946. szeptember 1.³⁰ Fent említett tárgy megszűnése illetve átszervezése óraszámváltozást idézett elő, aminek köszönhetően 2781-ről 2903-ra emelték az anyanyelv és irodalom órák számát, 653-ról 743-ra az idegen nyelv, 330-ról 594-re a testnevelési órák számát. A nem orosz tannyelvű iskolákban az anyanyelv helyett az orosz nyelv óraszámát emelték.³¹ Ennek következtében az 1946/47-es tanévben az alábbiképpen nézett ki az elemi, hétéosztályos és az általános képzésű középiskolák tantárgyi terve.

Fenti hálóba rakták bele a párt KB december 4-i határozata alapján 1947-51 között 9. osztályba a logikát heti 2 órában és 10. osztályban a pszichológiát ugyancsak heti két órában.³² Ezt, természetesen, csak a heti óraszámterhelés növelésével tudták elérni, ami leginkább a 9. osztály számára volt zavaró, ugyanis 34 óra lett a heti tanítási óraszámuk. Az újonnan bevezetett tárgyak oktatására nem voltak megfelelően képzett tanárok, illetve idővel a tanulói túlterhelés is egyértelművé vált. Először csökkentették a heti óraszámot, majd 1955-ben a logikát, 1958-ban a pszichológiát is törölték a középiskolai tárgyak sorából.³³

²⁹ Народное образование в СССР... с.185.

³⁰ Учительская газета, 31 августа 1946г.

³¹ Очерки истории школы и педагогического мышления народов СССР (1941-1961)/ Под ред. Ф.Г. Паначина, М.Н. Колмаковой, З.И. Равкина. – Москва, Педагогика, 1988. с.133.

³² „A logika és pszichológia középiskolai oktatásáról”, In.: Народное образование в СССР...с.184.

³³ Уо. 185. о.

1. táblázat. Tantárgyi órarend az elemi, hétéves és általánosan képző középiskolák számára az 1946/47-es tanévben (Forrás: Медынский Е.Н. Народное образование в СССР. Москва, 1947. c.51, 64, 76.)

s/sz	A tantárgy megnevezése	Heti óraszám osztályonként										Összraszám a hét év alatt			Heti óraszám osztályonként			Heti óraszám	A tanórák száma az egész oktatás alatt
		I	II	II	IV	V	VI	VII	heti	éves	VIII	IX	X	VIII	IX	X			
1.	Orosz nyelv és irodalmi olvasás	14	14	15	8	10	8	6	75	2475	1	1	1	1	1	1	78	2574	
2.	Irodalom	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	5	4	13	429				
3.	Számтан	7	7	5	7	7	-	-	34	1122	-	-	-	34	1122				
4.	Algebra, mértan, trigonometria	-	-	-	-	6	6	6	12	396	6	6	6	30	990				
5.	Természettudomány	-	-	-	3	2	3	2	10	330	2	2	-	14	462				
6.	Történelem	-	-	-	2/3 ¹	2	3	2	9,5	314	4	4	4	21,5	710				
7.	A Szovjetunió alkotmánya	-	-	-	-	-	-	2	2	66	-	-	-	2	66				
8.	Földrajz	-	-	-	3/2	3	3	2/3	11	363	3	2/3	-	16,5	545				
9.	Fizika	-	-	-	-	-	2	3	5	165	3	3/2	4	14,5	478				
10.	Csillagászat	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	33					
11.	Kémia	-	-	-	-	-	-	3/2	2,5	82	2	2/3	4/3	10,5	346				
12.	Idegen nyelvek	-	-	-	-	4	2	3	11	363	4	4/3	4	22,5	743				
13.	Testnevelés ²	1	1	2	2	2	2	2	12	396	2	2	2	18	594				
14.	Rajz	1	1	1	1	1	1	-	5	165	-	-	-	5	165				
15.	Műszaki rajz	-	-	-	-	-	1	1	2	66	1	1	1	5	165				
16.	Ének	1	1	1	1	-	-	-	4	132	-	-	-	4	132				
	Mindösszesen:	24	24	25	27	31	30	30	195	6435	32	32	30,5	289,5	9454				

¹ Itt és ezután a számlálóban lévő szám a tanórák száma az első félévben, míg a nevezőben – a második félévben

² A fiúiskolák 8–10. osztályában (heti 2 órában) behívás előtti katonai felkészítés folyt, a leányiskolákban – (heti 1 órában) testnevelés, a második órával az iskola vezetősége rendelkezhetett

A Pedagógiai Tudományok Akadémiája munkájának egyik hozadéka volt, mikor sikerült elérnie azt, hogy 1946. augusztus 11-én az OSZFSZK Miniszter Tanácsa „Az autonóm köztársaságok és területek nem orosz iskoláiban való előkészítő osztályok szervezéséről” szóló határozatát kiadta. Korábban ilyen előkészítő osztályok a hétéves gyerekek számára csak a távoli északi vidékeken voltak. A változás abban állt, hogy a 6. életévüket betöltött gyerekeket alapszinten készítették elő az iskola első osztályába. A pozitív eredmények miatt, pár év leforgása alatt ez a kezdeményezés a többi tagköztársaság, majd az orosz tannyelvű iskolákra is kiterjedt. Az itt tanított anyag (írás, olvasás, számolás) azonban idővel teljes oktatási renddé szerveződött és az előkészítő (vagy ahogy a köznyelv használta, nulladik osztály) szerves részévé vált az iskolai képzésnek, kötelező jelzővel. Így valójában nem tíz, hanem tizenegy lett az általánosan kötelező iskolaévek száma, bár a 10. osztály volt a kibocsátó. Az anyanyelvi középiskolai képzés a Lett, Litván, Észt, Grúz SZSZK-ban már 1946-tól tizenegy éves volt. Ezek persze újabb állami kiadásokat jelentettek a közoktatási szféra felé. A kiadások az aktuális állami költségvetési kimutatásokban is fellelhetőek. Az 1947-es év állami költségvetéséből, melynek teljes összege 371,3 milliárd rubelt tett ki, 52,4 milliárdot a közoktatás kapott. Ez 14,3 milliárddal több volt, mint az 1946-os évben.³⁴

A fent említett tantárgyi rend változásával változott az osztályokban a vizsgarend is – az 1946/47-es tanév végén minden osztályban átvezető vizsgákat vezettek be anyanyelvből és irodalomból szóbeli formában, illetve a 4. osztályban a történelem és földrajz vizsgát eltörölték. Ám az 5., 7. és 10. osztályokban bevezették a szóbeli történelemvizsgát, a nem teljes középiskolai szint zárásakor – 7. osztályban – pedig a Szovjetunió alkotmányából is bizonyítaniuk kellett a tanulóknak. Az év végi minősítések ilyen felszaporodását azzal indokolták, hogy a vizsga a szovjet iskolában nem más, mint a tanulók tudásának állami ellenőrzése, a szovjet állam látni akarja, hogy az anyagi ráfordításoknak van értelmük.³⁵

Közvetlenül a háború utáni években, a közoktatás újjáépítése és átszervezése alatt az OK(b)P sokat foglalkozott és nagy figyelmet fordított az iskolákra. Az 1947/48-as tanévre való felkészülést már 1947 júliusában elkezdtek, s a felkészülések a pártszervezetek ellenőrzése alatt és irányításával folytak. A párt központi lapjában, a *Pravdában* deklarálták: „az iskola dolga, hogy az új világ építőit felnevelje, mert az iskola kérdése – további előrehaladásunk kérdése”.³⁶ Itt fogalmazták meg azt is, hogy az oktatás irányítása az egyik legfontosabb pártügy.

Utólag nézve az eseményeket, úgy tűnik, mintha a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának 1949 januárjában elindított, a nyugati tudományok elleni kampánya egy jól előkészített esemény lett volna. A *Pravda* 1947. augusztus 21-én, a szokásos tanévkezdés előtti iskolai szakmódszertani ülések előtt publikált cikkében azt sérelmezte, hogy a használatban lévő történelem tankönyvekben az orosz feltalálók csak, mint „görbe tükörben” jelennek meg a nyugatiak mellett, pedig sok találmány kapcsolódik a nevükhöz. Több figyelmet követelt számukra.³⁷

Pár nappal később ugyancsak a *Pravdában* olvashatunk először – Jelena Kononenko falusi tanár levelében – arról hogy az iskolai oktatást közelebb kell

³⁴ Правда, 21 февраля 1947г. с. 3.

³⁵ Правда, №125, 20 мая 1947г. vezércikk

³⁶ Правда, 10 июля 1947г. vezércikk

³⁷ Правда, №220, 21 августа 1947г. с. 3.

vinni a kolhozi termeléshez.³⁸ Az 1947. október 9(29)-én megjelenő OSZFSZK Oktatási Minisztériumának parancsa „Az iskolai földterületekről az elemi, hétéosztályos és középiskolákban” mintha ennek tett volna eleget. Ezek a területek vagy közvetlenül az oktatási intézmények mellett lettek kijelölve, vagy a kolhozok illetve szovhozok hasznóföldjeiből elkülönítve. Azt a módszert terjesztették ki minden falusi iskolára, amit a háború alatt, a hátszországba menekített, bentlakásos iskolákban élő tanulók és tanáraik számára alakítottak ki 1943-tól. A szaktárgyi (főleg természettudományi) gyakorlati órákon és tanítás után társadalmi munkában, a munkára való felkészülés címén kellett, hogy ezeket a földterületeket műveljék, mivel sem technika, sem munkaoktatás nem szerepelt a tantárgyak között. Utóbbi oktatását a Közoktatásügyi Népbiztosság 1937. március 4-i parancsa alapján szüntették meg.³⁹ Az iskolai földterületek kiosztásáról és megműveléséről szóló rendelet publikálása után vált nyilvánvalóvá, hogy ezt a szülők bevonása nélkül nem fogják tudni végrehajtani. Ezért az OSZFSZK Oktatási Minisztériuma december 2-án rendelkezett az elemi, hétéosztályos és középiskolai szülői bizottságok felállításáról. Itt volt először szó arról, hogy ezeknek a bizottságoknak az iskolai vezetéssel együtt kell működniük az intézmény felújításáért végzett munkálatokban, illetve a szülőknek az iskolához tartozó földterületek műveléséből is ki kell venniük a részüket, nemcsak mint szülőknek, hanem mint kolhoztagoknak, gyári-üzemi munkásoknak is, hisz az ott megtermelt élelmiszereket teljes egészében gyerekeik iskolai étkeztetésére fordítják.⁴⁰

Az OK(b)P KB iskolaügyi részlege által 1945 augusztusában meghirdetett irányvonal, mely a szovjet tanár presztízsének emelését helyezte előtérbe, nem maradt elméleti gondolat. Az iskolai inspektorok adminisztratív munkától való felszabadítása után, a tanárok szakmai segítségére az Oktatási Minisztérium 1947. december 6-i hatállyal rendelkezett a kerületi (városi) pedagógiai szobák létrehozásáról. Ezeket a szobákat az iskolai ellenőrök által kiválasztott vagy javasolt, vezető szaktanárok rendezték be, s a falusi vagy városi tanárok módszertani segítségért fordulhattak ide. Nemcsak elméleti és ideológiai irányvonalat nyújtottak (bár azt is), hanem az általános és szakoktatással foglalkozó legújabb irodalmat, a Pedagógiai Tudományok Akadémiája által kidolgozott módszerek leírását, konkrét bemutatását találhatta meg itt a tanár. A szobákat igyekeztek ellátni a legkorszerűbb szemléltető eszközökkel is, hogy legalább ötletet adjanak a falusi tanároknak, mivel oktatási szemléltetőkből leginkább ők szenvedtek hiányt.

Jelentős lépés volt a tanári munka elismertségének növelésében a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének 1948. február 12-i „A pedagógusoknak több éven át végzett kifogástalan munkájuk elismeréséül a Szovjetunió rendjeivel és érdemeivel való kitüntetéséről” szóló rendelete, mely az unió fennállása alatt végig érvényben maradt. Azokat a tanítókat, igazgatókat (iskolai vezetőket), tanulmányi vezetőket, tanulmányi felügyelőket és oktatási szerveknél dolgozó pedagógusokat, akik megszakítás nélkül az alábbi pedagógiai szolgálati idővel rendelkeztek, több éven át végzett kifogástalan munkájukért a Szovjetunió rendjeivel és érmeivel tüntették ki:

³⁸ Правда, №228, 28 августа 1947г. с. 3.

³⁹ Сборник приказов и инструкций Наркомпроса РСФСР, 1937, №7, с.138.

⁴⁰ Сборник материалов о работе школах, 2.изд. Москва, 1948.

- 10 évi munka után – „A kiváló munkáért” éremmel,
- 15 évi munka után – „A dicsőséges munkáért” éremmel,
- 20 évi munka után – „A tisztelet jele” rendjelével,
- 25 évi munka után – „A Munka Vörös Zászlaja” rendjelével,
- 30 évi munka után – Lenin-rendjellel.

A rendelet visszamenőleg is érvényes volt, ami azt jelentette, hogy a szolgálati időbe a rendelet megjelenése előtt végzett munkaviszonyt is be kellett számítani. Az első és soros felterjesztésnél mindig csak egy kitüntetést lehetett elnyerni, a felterjesztést pedig évente egyszer a szövetségi köztársaságok oktatási minisztériumai hajtották végre.⁴¹ Ugyancsak a tanári munka vonzóbbá való tételét, anyagi helyzetének javítását szolgálta a február 18-án kiadott OSZFSZK Oktatási Minisztériumának parancsa⁴² „Az elemi és hétéves iskolák tanárainak kedvezményeiről és privilégiumairól”, amit 1949. július 24-én a №11433-as számú rendeletével, a Szovjetunió Miniszteri Tanácsa kiterjesztett a falusi középiskolák tanáira, igazgatóira és a tanulmányi igazgató-helyetteseire is.⁴³ A kedvezmények között első helyen szerepelt a fent felsorolt pedagógusok és velük együtt élő hozzátartozók számára való lakás ingyenes biztosítása, illetve annak fűtését, világítását is a helyi tanácsnak kellett állnia. Az egész évre való fűtéshez szükséges szilárd tüzelőt pedig minden év szeptember 1-jéig le kellett szállítani számukra. Amennyiben a helyi tanács nem rendelkezett községi tulajdonban lévő lakással vagy házzal, akkor addig kellett bérelnie a pedagógusok számára, amíg azt felépítette. A pedagóguslakások/házak építéséhez 80–100 m³ faanyagot biztosítottak ingyen a helyi tanácsnak évente. Az aktív tanárok és a nyugdíjasok, az igazgatók és tanügyi helyetteseik családonként maximum 0,25 ha művelendő földterületet is kaptak, illetve az állami földkerethez tartozó területeken legeltethették jószágaikat.⁴⁴

Az iskolákban folytatott munka minőségének javítása volt a célja az OSZFSZK Miniszter Tanácsa 1948. június 17-i határozatának, amikor „Egy sor tárgynak idegen nyelven történő oktatásáról a fiúiskolákban” című korábbi Oktatási Minisztériumi rendeletet erősített meg. Az adatok szerint az ilyen iskolák zöme Moszkvában, illetve a tagköztársaságok fővárosaiban működött, s igen nehéz volt oda bekerülni. A nyelvtudás fontossága már a háború alatt igazolódott, ezért ezekben a kiemelt iskolákba anyanyelvi szaktanárokat foglalkoztattak német, angol, francia, spanyol, olasz nyelvterületekről. Részben a fenti iskolák oktatásmódszertanát is segítette az 1949 elején megszervezett Nemzetiségi Iskolák Tudományos Kutatóintézete, mely az OSZFSZK Pedagógiai Tudományok Akadémiájának keretein belül működött.

Azon, hogy az ideológiai oktatás az iskolák legfontosabb feladatainak egyike volt, nem változtatott az sem, hogy 1948 augusztusában meghalt Andrej Zsdanov miniszterelnök-helyettes, s helyébe Mihail Szuszlov került. Az iskolák és az oktatás ideologizáltsági szintjéről vallanak az írásbeli érettségi vizsgákra ajánlott fogalmazási témák orosz vagy anyanyelvből és irodalomból. Ezek tematikáját összevetve az 1949 és 1950-es év a legkirívóbb, mivel 3-3 témából kettő-kettő ideológiai-politikai, s csak egy irodalmi:

⁴¹ Ведомости Верховного Совета СССР, 1948.II. 18. №7, és még Сборник руководящих материалов о школе. Изд. АПН РСФСР, Москва, 1952. c.72-73.

⁴² Fenti OM parancs a Szovjetunió Miniszteri Tanácsa 1948. február 10-én kelt határozatán alapult

⁴³ Справочник директора школы. Москва, 1971. c.314.

⁴⁴ Uo. 312–313. oldalak

- 1949-ben, a) Minket Sztálin nevelt a nép iránti hűségre, s munkára és hőstettekre ihletett; b) A Lenini–Sztálini Komszomol a harcban és munkában;⁴⁵
- 1950-ben, a) Az országot győzelmek felé vezeti sugaras Sztálin, körülötte tömörül az egész nép (Dzsambul); b) A sztálini korszak ifjú emberi jellemének ábrázolása a szovjet irodalomban.⁴⁶

Ezek mellett csak 1950-ben jelent meg a *Puskin és Nyekraszov lírájának népiessége* téma. A vonal erősödését mutatja az OSZFSZK oktatási miniszterének, Iván Kaprovnak az új, 1950/51-es tanév kezdése előtt megjelent tanévnívó beszéde, melyben többször visszatért a javaslat, miszerint „*az új tanév legfontosabb feladata, hogy a legszélesebb körűen használjuk fel Sztálin elvtárs munkáját a nyelvtudományokról.*”⁴⁷

Az oktatásirányítást végző szervek szerkezeti változását jelezte az 1949. március 14-i Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnöksége által elfogadott törvény 78. cikkelye, mely össz-szövetségi minisztériummá nyilvánította a Felsőoktatási Minisztériumot,⁴⁸ ami eddig, csak a háború után, két átszervezésen esett át. 1946. március 15-én létrehozták a Szovjetunió Miniszter Tanácsa mellett működő, felsőoktatás ügyével foglalkozó össz-szövetségi bizottságot, amit ugyanazon év április 10-én átalakítottak a Szovjetunió Felsőoktatási Minisztériumává. Mindeközben az intézmény vezetését továbbra is ugyanaz a Kaftanov Szergej Vaszilyovics látta el, aki 1938 decemberében került, az akkor még a Szovjetunió Népbiztosainak Tanácsa mellett működő össz-szövetségi bizottság élére.⁴⁹

Ennél sokkal nagyobb horderejű volt az 1949 januárjától életbe lépett általánosan kötelező hétosztályos oktatás bevezetése falun és a tízosztályos városban. Az 1948-as adatok szerint több mint 220 ezer általánosan képző iskola volt a Szovjetunióban 34,5 millió tanulóval és 1,3 millió tanárral.⁵⁰ A rendelkezés az iskolák, de főleg a tanulói létszám lényeges emelkedését vonta maga után, ami a felsőoktatási intézményekbe felvettek és a középiskolából kibocsátottak arányainak eltolódásához vezetett. A probléma igazából ott gyökerездett, hogy mit kezdjenek az általános iskolát, vagyis a mindenki számára kötelező hétosztályt elvégzett gyerekekkel. Első racionális ötletként felmerült az (anyag) termelésbe való bevonásuk, ami azért is időszerű volt, hisz a gazdaság és termelés növekedése a munkaerő számának jelentős növekedését várta el, de bizonyos szakmai előképzettséggel. Ennek megoldása a Pedagógiai Tudományok Akadémiájára várt, ami az 1949. júniusi közgyűlésén a politechnikai képzés kérdését tűzte napirendre. Elsőként újra a tantervek tartalmi része került előtérbe, hisz ha közelíteni akarták az oktatást az élethez, akkor az ipari és mezőgazdasági termelési folyamatokat, azok szakaszait, okait kellett oktatni. Tehát fizikából és biológiából kellett kiszélesíteni az addig tanított anyag mennyiségét és tartalmát a tantervekben és a tankönyvekben. Ehhez a szaktárgyi képzést is hozzá kellett igazítani majd. A fenti felsorolás egy jelentős és nagy horderejű átalakítást várt el.

⁴⁵ Правда, №140, 20 мая 1949 г. vezércikk

⁴⁶ Правда, №141, 21 мая 1950 г. vezércikk

⁴⁷ Правда, №239, 27 августа 1950г. с.3.

⁴⁸ Правда, №75, 16 марта 1949 г. 1. oldal

⁴⁹ Государственная власть СССР. Высшие органы власти и управления и их руководители. 1923-1991. Историко-биографический справочник. Автор, составитель В.И. Ивкин. Москва, РОССПЭН, 1999. с.160-161.

⁵⁰ Правда, №140. 20 мая 1949. vezércikk

Az 1949/50-es tanévtől bevezetett oktatási változtatás új vizsgarend kialakítását vonta maga után, s nemcsak az átvezető, de az érettségi vizsgatárgyakat is érintette. Az eddigi egy-két átvezető vizsga helyett, mind a hétosztályos általános iskola, mind a tízosztályos középiskola utolsó két évfolyamán, a szaktárgyként oktatott elméleti anyag szinte teljes palettáját ellenőrizték év végén az alábbiak szerint:

- 6. osztályban – orosz nyelv, földrajz, növénytan, számtan;
- 7. osztályban – orosz nyelv és irodalom, mértan (algebra), Szovjetunió alkotmánya, történelem, földrajz, fizika;
- 9. osztályban – mértan, egyetemes történelem (újkor), földrajz, idegen nyelv, a darwinizmus alapjai;
- 10. osztályban – orosz nyelv és irodalom, mértan, algebra, fizika, kémia, Szovjetunió története, idegen nyelv, *a nemzetiségi iskolákban* még pluszban anyanyelv és irodalom.⁵¹

Ezekkel a vizsgákkal követni tudták a tanulók tudásszintjének alakulását a szaktárgyak terén. A készségfejlesztő tárgyak, mint a rajz, ének-zene oktatásának fejlesztését is napirenden tartotta az Oktatási Minisztérium, s 1951. január 15-én „Az iskolákban oktatott rajz és műszaki rajz állapotáról és javításának intézkedéseiről”, február 3-án pedig „Az ének és zene iskolában való oktatása javításáról” rendelkezett.⁵² Az 1943-tól működő Pedagógiai Tudományok Akadémiája (PTA) igen aktívan és hatékonyan működő szakdidaktikai műhelyeket hozott létre minden, iskolában oktatott tárgy legjobb művelőinek részvételével. Abban az időben, a körülményekhez képest viszonylag széles körű szakmai fórumot biztosító *Szovjetszkaja Pedagogika (Szovjet Pedagógia)* nevű szaklap, melyet az OSZFSZK Pedagógiai Tudományok Akadémiája gondozott, teret adott jó néhány tehetséges és ambiciózus pedagógusnak a gyakorlatban elért eredményeik közzétételére, illetve azok nagyobb mértékben való kipróbálására. Ennek az aktív és pezsgő szakmai munkának volt köszönhető, hogy a fenti két határozat értelmében szakmódszertani segítséget tudtak nyújtani már a készségfejlesztő tárgyak oktatóinak is.

A PTA 1949. júniusi közgyűlésén felvetett politechnikai képzés kérdéskörére, 1950–51-re körvonalazódni látszott a gyakorlati megvalósítást is tartalmazó válasz, mely a Sztálin által megfogalmazott irányba mutatott. A sztálini elvárás így szólt: „Nekünk most nem lehet megelégednünk a kommunista káderek képzésével úgy általában, a bolsevik káderekkel általában, akik képesek elbeszélgetni mindenről egy kicsit. A dilettantizmus és a mindentudás – feleslegesek most nekünk. Nekünk most bolsevik szakemberekre van szükségünk a fém- és textiliparban, a fűtőanyag- és vegyiparban, mezőgazdaságban, közlekedésben, kereskedelemben és így tovább”.⁵³ Ebből kifolyólag a PTA megfogalmazta a cél eléréséhez legfontosabb kérdést, ami a politechnikai oktatás tartalma volt, amely szerint a tanulóknak elsősorban a termelés fő ágazataiban kellett tudniuk eligazodni. Kérdésként merült fel az is, milyen úton kell elérni a gyakorlati tudás átadását. A válaszokat Kairov I. A., az OSZFSZK oktatási minisztere beszámolójában adta meg 1950. február 20-án, tömören:

⁵¹ Правда, №140. 20 мая 1950г. с.1.

⁵² Справочник директора школы. Сборник постановлений, приказов, инструкций и других руководящих материалов о школе. изд.2. Москва, Учпедгиз, 1955. с.206-208.

⁵³ Советская педагогика, 1951, №8. с. 11.

- a) a fizika, kémia, biológia tárgyaknál meg kell erősíteni a természeti törvényekről szóló témák, valamint a korszerű technika oktatását;
- b) termelési kirándulásokat kell szervezni gyárakba és üzemekbe, villanytelepekre, autó- és traktorállomásokra, kolhozokba, szovhozokba;
- c) a fizika és kémia laboratóriumi munkák kötelező sorába fel kell venni a technika és technológiával kapcsolatos témákat;
- d) gyakorlati munkákat kell szervezni a különböző technikai szerkezetek, modellek, készülékek és műszerek, a belső égésű motorok, az elektro- és rádiótechnika, a mezőgazdasági állatok megismerése céljából;
- e) órán és iskolán kívüli munkát kell szervezni a technika és a mezőgazdaság tanulmányozására;
- f) a tanulókat tevékenyen be kell vonni a társadalmi hasznos munka végzésébe.⁵⁴

1950 augusztusára ezeket a téziseket már konkrét kidolgozásban olvashatjuk a PTA hivatalos lapjában, először a falusi iskolák részére. Utóbbiak számára három kérdés és feladat köré építették a politechnikai képzést:

- a termelési technológiák alkalmazásának tudatos volta;
- az elektromos energia mezőgazdaságban való széles körű felhasználása;
- a növénytermesztési munkák fokozott gépesítése.

Az első esetben azzal indokolták a téma fontosságát, hogy a jövőben az elektromos energiát egyre több mezőgazdasági tevékenységben fogják alkalmazni, mert lerövidíti és/vagy racionálisabbá teszi a munkafolyamatokat. A jövő idő használata indokolt volt, hisz 1953. szeptember 1-jéig a kolhozok nem kaphattak állami erőművektől villamos energiát, nem voltak bekapcsolva a közületi villamos hálózatba. Azt viszont már 1950-ben is világosan lehetett látni, hogy az állattenyésztés hatékonyságának növelésében az elektromos energia használata elengedhetetlenné válik, pl. a takarmánykészítés és készletezés, itatás, fejés, tej-tárolás, gyapjúnyírás terén. Ugyanez volt érvényes a malmokra, fűrésztelepekre is. E gépek és berendezések szakszerű alkalmazásához pedig szakemberekre volt szükség. A másik irány a leginkább munkaigényes növénytermesztési folyamatok gépesítése volt, amihez a legkülönbféle mechanikus és belső égésű motorok, feldolgozó gépek tartoztak. Ezek kezeléséhez, javításához hozzáértő, a mechanikát, dinamikát, hőtant értő szakemberek szükségeltettek. A harmadik irány olyan középszintű szakemberek meglétét várta el, akik ismerik az agro- és zootechnikát, tudják mikor, mit és miért kell használni, illetve jártasak a mezőgazdasági vegyszerek (műtrágya, növény- és állatvédő szerek) alkalmazásában.

A fenti hármas igényből kiindulva erősíteni kellett a fizika, kémia, biológia és matematika oktatását a falusi iskolákban, illetve annak tartalmi részét kellett úgy átalakítani, hogy az a fent említett irányokban alkalmazott gyakorlati példákkal éljen, azokat mutassa meg a valóságban is.⁵⁵ Ezek az elképzelések azt várták el, hogy a fizika elméleti tudását a mezőgazdaságban alkalmazott eszközökön demonstrálják, a kémia bizonyos anyagait a mezőgazdasági vegyszerekkel, a biológiában a növény- és állattanban az agráriumhoz kötődőeket a valóságban is tanulmányozhassák a tanulók. Az elképzelések előrevetítették az addigi tárgyi

⁵⁴ Советская педагогика, 1951, №8. с. 19.

⁵⁵ Советская педагогика, 1950, №8. с. 23-28.

hálók radikális változását, sőt a heti óramegterhelés növekedését is, ami a tanulóokra nehezedő önálló munka és házi feladat növekedését is maga után vonta. Ezt próbálta orvosolni az Oktatási Minisztérium 1951. december 12-én kelt rendelete „A tanulók házi feladattal való túlterhelésének megszüntetéséről”, ami megróttta a szaktanárokat a túlzott önálló és otthoni munka tanulóokra való kiszabásáért.⁵⁶

A politikai vezetés mindenben kompetens volt, amit az 1950. június 20-án a *Pravda* által közölt sztálini *Marxizmus és nyelvtudomány*, valamint a július 4-én *A nyelvtudomány kérdéséhez* című tanulmányok is demonstráltak. A két cikknek azonnal „nagy” hatása volt nemcsak az érintett szaktudományokra, de az oktatás egész területére. December 1-jén a Szovjetunió Tudományos Akadémiája és az OSZFSZK Pedagógiai Tudományok Akadémiája elnökségei közös ülést tartottak, ahol a sztálini munkák alapján arra a következtetésre jutottak, hogy felül kell vizsgálni az orosz és idegen nyelvek oktatásának eddigi módszereit. Az eredményeket azonnal publikálni kellett a Szovjetunió Tudományos Akadémiája hírmondójában és a PTA hivatalos lapjában, egyben tudatni a tagköztársaságok, területi és körzeti szakhivatalaival. Az OSZFSZK Oktatási Minisztériuma felkérést kapott, hogy ellenőrizze át a tanterveket és a tankönyveket, amit a nyelvtanításhoz használnak.⁵⁷

Az 1951/52-es tanévtől, komoly előkészületek után, a legnagyobb városok és települések iskoláiban elkezdtek a Kairov által, 1950 februárjában felvázolt oktatási formák megvalósítását. A tanulmányi kirándulást az órai tárgyoktatás szerves részeként kezelték, s szinte minden tárgy oktatási tervébe beleépítették. Ezekkel a kirándulásokkal egyértelműen az volt a cél, hogy az iskolában folyó elméleti tárgyoktatásnak az életben való felhasználhatóságát bizonyítsák, illetve fordítva, hogy a látott információkat be tudják építeni az elméleti tudás szerkezetébe. A feladatok között szerepelt, hogy:

- a) a tanulók pontos elképzelést alkossanak lakhelyük természeti környezetéről;
- b) lássák az emberi élettér változásait;
- c) megismerjék a közöttük élő élmunkásokat, s meggyőződjenek arról, hogy a kommunizmus fel fog épülni;
- d) a fizika, kémia törvényei hogyan működnek a valóságban.⁵⁸

Egy osztályban átlagosan tíz-tizenegy kirándulást javasoltak tervezni, vagyis havi egyet, s a tíz tanulmányi év alatt ez 100-105 között mozgott. Ugyanazt az objektumot többször is meglátogatták a tanulók, különböző osztályokban. Az OSZFSZK Pedagógiai Tudományok Akadémiája az orjoli 4. számú női középiskola kirándulási tervét javasolta útmutatónak, amit az 1951/52-es tanévre dolgoztak ki, s azt először az iskola tanári kara, majd a PTA is jóváhagyott.

⁵⁶ Сборник приказов и инструкций министерства просвещения РСФСР, 1952, №1, с.17-20.

⁵⁷ Советская педагогика, 1951, №1. с. 3-4.

⁵⁸ Советская педагогика, 1952, №2. с. 20.

2. táblázat. A kirándulások összegzett száma a tanítási évek szerint

(Forrás: Советская педагогика, 1952, №2, 22. oldal)

Osztályok	Kirándulások összesen	Ebből a termelési szférában	Ebből		
			a természetbe	múzeumba és kiállításra	egyéb
I	9	0	9	0	0
II	8	1	6	1	0
III	13	5	6	2	0
IV	10	3	4	3	0
V	10	4	4	2	0
VI	10	7	1	2	0
VII	16	13	0	2	1
VIII	7	6	0	1	0
IX	13	12	0	1	0
X	8	8	0	0	0
Összesen:	104	59	30	14	1

3. táblázat. A kirándulások összegzett száma osztályok és a kirándulás tárgya szerint (Forrás: Советская педагогика, 1952, №2, 22. oldal)

s/sz	A kirándulás tárgya	Osztályok és a kirándulások száma										összesen
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	
1.	Kert, park, erdő, mező	4	3	3	2	3	1	-	-	-	-	16
2.	Veteményeskert	3	2	-	-	-	-	-	-	-	-	5
3.	Folyó, vízmosás	2	1	3	2	1	-	-	-	-	-	9
4.	Ipari termelés helye	-	1	4	3	-	3	9	5	7	4	36
5.	Mezőgazdasági termelés	-	-	1	-	3	3	3	-	4	-	14
6.	Intézmény, hivatal	-	-	-	-	-	-	1	1	1	1	4
7.	Múzeumok	-	1	1	3	2	2	2	-	-	-	11
8.	Kiállítások	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1
9.	Meteorológiai állomás	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-	2
10.	Patika, szakrendelő	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1	2
11.	Repülőtér	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
12.	Filmszínház	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1
13.	Vezetékes rádióközpont	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
	Összesen:	9	8	13	10	10	10	16	7	12	8	103

4. táblázat. A kirándulások összegzett száma osztályok és tantárgyak

szerint (Forrás: Советская педагогика, 1952, №2, 23. oldal)

s/ sz	A tantárgy megnevezése	Osztályok és a kirándulások száma										összesen
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	
1.	Orosz nyelv és irodalom	9/0	8/1	13/5		3/1	2/0	2/1	1/0	1/0	1/1	40/9
2.	Matematika									1/1	1/1	2/2
3.	Történelem				2/0	1/0	1/0					3/0
4.	Szovjetunió alkotmánya							4/3				4/3
5.	Földrajz				5/3	4/1	1/1	3/3	2/2	1/1		16/11
6.	Biológia				3/0	4/2	4/3	3/0		4/4		18/9
7.	Fizika						2/2	4/4	4/4	2/2	4/4	16/16
8.	Csillagászat											
9.	Kémia							3/3	3/3	4/4	3/3	13/13
10.	Pszichológia											
11.	Logika											
12.	Idegen nyelv											
13.	Testnevelés											
14.	Rajz											
15.	Műszaki rajz							1/1		1/1	1/1	3/3
16.	Ének											
	Összesen:											

Megjegyzés: a táblázatokban jelölt kirándulások végösszegeiben fellelhető eltérések abból adódnak, hogy a 2. és 3. táblázatokban a komplex kirándulások egyazon objektumba terveződtek, ám a 4-ben ez az egy kirándulás aztán szétesett néhányra, ahogy azt a tantárgy elvárta.

A 4. táblázatban a számlálóban lévő adat a kirándulások teljes számát, míg a nevezőben lévő – ezekből a termelési kirándulások számát jelzi.

A fenti mintatervként használt kirándulástervezetet aztán majd minden iskola átvette, amely belevágott az új rendszerű gyakorlati oktatásba. Termelésinek nemcsak az ipari vagy mezőgazdasági termelés helyszínére tett kirándulás számított, mint például az üzem, gyár, műhelyek, kolhozok, szovhozok, autó- és traktor-állomások, hanem az egyes gépek meglátogatása is (traktor, gépkocsi, kombájn, munkapad), vagy olyan objektumok, ahol egyes készülékeket, gépcsoportokat vagy berendezéseket tudtak megfigyelni (mint a szakrendelőben a röntgenkészüléket, filmszínházban a vetítőgépet).

1952. február 1-jén megjelent Sztálin könyve „A szocializmus gazdasági problémái a Szovjetunióban”, ami azt taglalta, hol állt épp a szocialista gazdaság fejlődése és mi okozta a legnagyobb gondot annak további fejlődésében. Bizonyos szinten azt is megfogalmazta, hogy a kulcskérdés a káderek szakmai képzettségi szintjében keresendő. Ez utóbbi egyértelműen a politechnikai képzésre utalt. E széleskörűen és alaposan előkészített kérdés mellett azért folyamatos volt az aktuális iskolai kérdések kezelése is. 1952. március 18-án az Oktatási Minisztérium „A sportpályák felszereléséről a hétéves és középiskolákban” rendelete, mely valójában az iskolai testnevelés oktatásához elengedhetetlen terület létesítéséről rendelkeztetett elsősorban, majd annak szabványosított kellékeiről.⁵⁹ Még mindig jelentős volt a két váltásban dolgozó iskolák száma, ezért folyamatos az iskolaépületek átadása is. A Pedagógiai Tudományok Akadémiája szakmódszertani kutatásainak köszönhetően már létezik az oktatási intézmények minimális taneszköz-parkjának listája. Ezt erősítette meg 1952. június 10-én „Az újonnan megnyitott iskolák tan- és gazdasági felszereléséről” szóló parancsával az Oktatási Minisztérium.⁶⁰

Tizenöt évnyi szünet után 1952. október 5-én összehívott 19. pártkongresszus jelentős momentumra volt, hogy a Központi Bizottsága nevében a beszámolót ekkor nem Sztálin, hanem *Georgij Malenkov* ismertette. A kongresszuson a párt nevét OK(b)P-ről a SZKP-ra változtatták, szervezeti módosítást is végrehajtottak, a Politikai Bizottság helyett egy szélesebb testületet hoztak létre a Központi Bizottság Elnöksége néven, a pártkongresszus irányelvei a Szovjetunió fejlesztését szolgáló 1951–55. évi ötödik ötéves tervhez előirányozta, hogy az időszak végére be kell fejezni az áttérést a hétéves oktatásról az általános középfokú (tízéves) oktatásra. Ezt először a fővárosokban, területi és járási központokban, nagyobb ipari városokban kellett elkezdeni, illetve előkészíteni a feltételeket, hogy a következő ötéves tervben, az összes többi településen is át lehessen térni az általánosan kötelező tízéves középiskolai oktatásra.⁶¹ Mindehhez előirányozták a szükséges tanári gárda számának növelését is. A kongresszuson kitűzték a célt: „*hogy tovább emeljük a szocialista oktatás jelentőségét az általános képzésű iskolákban, s a középiskolát végzett tanulóknak szabad szakmaválasztást biztosítsunk, neki kell látni a politechnikai képzésnek a középiskolákban, és el kell kezdeni az általános politechnikai képzésre való áttérést*”⁶²

Az általánosan kötelező középiskolai oktatásra való áttérés elkezdése felvevte az iskolai kollégiumok, illetve bentlakásos iskolák rendszerének kiszélesítését, főleg faluhelyeken. Viszont az előre meghatározott számban, kellő időre nem készültek el mindenhol a kollégiumok, s annak hiányát okolták a falusi tanulók kötelező oktatásból való gyakori kimaradása miatt. A tanulói létszám radikális emelkedése miatt az 1952/53-as tanévben az iskolák zöme két váltásban oktatott, s még mindig voltak helyek, ahol háromban.⁶³

Nemcsak a tanulói helyhiány, de a megfelelően képzett szaktanárok száma sem elégítette ki az általánosan kötelező középiskolai oktatásra való áttérés miatt

⁵⁹ Сборник приказов и инструкций министерства просвещения РСФСР, 1952, №19, с.21-22.

⁶⁰ Сборник приказов и инструкций министерства просвещения РСФСР, 1952, №30-31

⁶¹ КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. 9-е издание. Москва, Издательство политической литературы 1983. т.8. с.281.

⁶² Уо.

⁶³ Каиров И.А. О задачах школ в 1953/54 учебном году в свете решений XIX съезда КПСС / Советская педагогика, 1953, №10. с. 4.

megnövekedett igényeket. Egyedül az orosz és anyanyelvi tanárok képzése volt elegendő, sőt abból folyamatos volt a túlképzés a reform előtt és utána is. Ezt a felmérést Arszenyev A.M., az OSZFSZK oktatási miniszter-helyettese, 1952. decemberi beszámolójában tette közzé, amikor az ötödik ötéves tervben, az általánosan képző iskolák számára képzendő pedagógusok szaktárgyi megoszlását elemezte.

5. táblázat. A szükséges és a valós szaktanári képzés alakulása a Szovjetunióban 1940–1952 között (Forrás: Советская педагогика 1953, №1. 9. oldal)

A középiskolai tárgy neve	Az adott tárgy részaránya a középiskola 5–10. osztályaiban a főbb tárgyra fordított órákhoz képest (%-ban)	Az adott tárgy oktatására kibocsátott szaktanárok részaránya a tanító- és tanárképzők végzősei között az adott évben (%-ban)								
		1940	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	
Fizika és matematika	31	15,7	21,7	22,8	22,7	23,8	24,5	26,6	25,8	
Orosz ill. anyanyelv és irodalom	24	25,6	39,0	27,0	26,6	25,6	25,6	29,5	33,4	
Természettudományok, kémia és földrajz	20	28,0	22,1	23,4	22,7	21,3	21,9	20,2	18,6	
Idegen nyelvek	13	12,6	4,2	4,3	3,9	5,1	5,7	5,6	7,8	
Történelem	12	15,5	12,1	21,4	22,7	22,2	20,7	15,3	11,6	

IRODALOM

Korabeli források:

- Ведомости Верховного Совета СССР, 1948. II. 18. №7.
 Каиров И.А. О задачах школ в 1953/54 учебном году в свете решений XIX съезда КПСС / Советская педагогика, 1953, №10.
 КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. 9-е издание. Москва, Издательство политической литературы. 1983. т. 8.
 Ленин В. И.: Полное собрание сочинений. Изд. 5-е. Москва. Т. 30.
 Медынский Е.Н. Народное образование в СССР. Москва, 1947.
 Народное образование в СССР. 1917-1973. Сборник документов. Москва, 1974.
 Народное образование в СССР. Общеобразовательная школа. Сборник документов. 1917-1973гг. Москва, 1977.
 Сборник материалов о работе школах, 2-е изд. Москва, 1948.
 Сборник приказов и инструкций министерства просвещения РСФСР, 1952, №1, №19, №30-31.
 Сборник приказов и инструкций Наркомпроса РСФСР, 1937, №7.
 Сборник приказов СССР, 1945, №3.
 Сборник руководящих и инструктивных материалов по всеобщему обучению детей. Москва, 1944.
 Сборник руководящих и инструктивных материалов по школам рабочей и сельской молодежи. Москва, 1947.
 Сборник руководящих материалов о школе. Изд. АПН РСФСР, Москва, 1952.
 Справочник директора школы. Москва, 1971.
 Справочник директора школы. Сборник постановлений, приказов, инструкций и других руководящих материалов о школе. изд.2. Москва, Учпедгиз, 1955.

Korabeli sajtó:

Правда, 1944-50. évfolyamai
Преподавание истории в школе, 1949. évfolyam
Советская педагогика, 1945, 1950-53. évfolyamai
Учительская газета, 1944, 1946. évfolyamai

Szláv nyelvű szakirodalom:

Государственная власть СССР. Высшие органы власти и управления и их руководители. 1923-1991. Историко-биографический справочник. Автор, составитель В.И. Ивкин. Москва, РОССПЭН, 1999.
История России. XX век. Ответственный редактор док. ист. наук В. П. Дмитриенко. Москва, АСТ, 2001.
Очерки истории школы и педагогического мышления народов СССР (1941-1961)/ Под ред. Ф.Г. Паначина, М.Н. Колмаковой, З.И. Равкина. Москва, Педагогика, 1988.
Народное образование в РСФСР. Под редакцией М.П. Кашина и Е.М. Чехарина. Москва, Просвещение, 1969.

Magyar nyelvű szakirodalom:

Font Márta-Krausz Tamás-Niederhauser Emil-Szvák Gyula (2001). Oroszország története. Pannonica Kiadó, Bp.

K
o
h
á
n

L
á
s
z
l
ó

2009. 11. 26.

A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola és a Kárpátaljai Magyar Képzőművészek Révész Imre Társaság közös szervezésű tárlata – a Hollósy Simon Alkotótábor zárókiállítása.

A „Statisztika alapjai” témakör feldolgozása számítógép segítségével a középszintű oktatásban

Rezümé A matematikai statisztika napjaink egyik nagyon fontos tudományága. Az élet szinte minden területén alkalmaznak statisztikai felméréseket és kimutatásokat. A középszintű oktatási folyamatnak ezért nagyon fontos feladata a matematika statisztika alapjainak hatékony és korszerű megismertetése, felhasználásának bemutatása. Ezt leghatékonyabban a tananyag logikus egymásra építésével és a számítógépes eszközök megfelelő bevonásával valósíthatjuk meg a XXI. század küszöbén.

Резюме Математична статистика одна з найважливіших галузей сучасної науки. Немає, мабуть, такої ділянки життя, де не проводилися б статистичні дослідження та вимірювання, статистичні дані постійно пронизують наше сьогодення. Отже, в рамках навчального процесу загальноосвітньої школи важливим завданням є вивчення основ математичної статистики, це має здійснюватися ефективно та на сучасному рівні, необхідно навчити учнів користуватися арсеналом статистики. Реалізувати дане завдання потрібно згідно дидактичним принципом поступовості, а на початку ХХІ століття – однозначно шляхом залучення комп'ютерної техніки.

Bevezetés

A statisztika napjaink egyik nagyon fontos tudományága. Az élet szinte minden területén találkozhatunk vele; akár szemlélőként, akár pedig saját magunk készítünk statisztikai kimutatásokat.

Az esetek többségében a statisztikai vizsgálat óriási nagyságú adatsokasággal történik. Ezen adatsokaság feldolgozásának legegyszerűbb módja a speciális számítógépes alkalmazások használata. Ezen alkalmazások a XXI. század társadalmában egyre inkább mint hétköznapi használati cikkek jelennek meg. Ezen igényeket ki kell elégítsék oktatási módszereink! Ezt nagyon sok tanár meg is teszi azzal, hogy különböző módon és mértékben bevonja a számítógép és egyéb „modern” eszköz használatát a tanítási folyamatba, élve ezen eszközök adta előnyökkel. A statisztikát tekintve azonban nem mint lehetőséget látom a számítógép bevonását a tanulási folyamatba, hanem mint elengedhetetlen tényezőt. A valós életben ugyanis senki nem végez statisztikai számításokat számítógép alkalmazása nélkül, s nekünk erre kell felkészítenünk diákjainkat.

Ezen tanulmány célja, hogy megosszam a kollégákkal a tapasztalataimat, és buzdítsam a bátortalanokat, hogy lépjenek és tapasztalják meg a digitális világ előnyeit.

Mivel a tananyag és a módszer teljesen egymásra épül, ezért a teljes tananyag feldolgozása s annak bemutatása célszerű. Nem térek ki minden esetben a különböző tanórai mozzanatokra (számonkérés, házi feladat stb.), csak a témakör gerincét mutatom be, melyből ki-ki ötletet meríthet, miközben tervezi saját tanóráit.

* Gyulai Általános Iskola, matematika- és számítástechnika-tanár.

Az oktatási folyamat kitűzött céljai:

- A statisztika alapjai témakör megismertetése a diákokkal, a szerzett tudás elmélyítése.
- A számítógép bevonása a megismerési folyamatba (szemléletesebbé és érdekesebbé téve az oktatást).
- Számítógépes alkalmazások megismertetése, használatának elsajátítása és elmélyítése a statisztika témakörben.

A megvalósítás főbb szempontjai:

- A téma megközelítése gyakorlati oldalról: kialakulásának okai (pl. népszámlálás), jelenlegi formái, az auditóriumot érintő feladatok megvalósítása (osztályról különböző adatok gyűjtése, elemzése), feladatból következő problémamegoldás (előbb a feladat megfogalmazása vagy tanár által kijelölt feladat, a feladat problémáinak megoldása, esetleg újabb igények, a feladat megoldásának terminologizálása, az igények kielégítése újabb fogalmakkal, képletekkel).
- Számítógépes kivetítés használata a megismerési folyamatban: Microsoft PowerPoint bemutató elkészítése címszavak, definíciók, vázlatok és rövid magyarázatok szintjén.
- A feladatok megoldásának megvalósítása számítógép segítségével:
 - a feladatok megoldásához a diákok által már ismert Microsoft Excel táblázatkezelő alkalmazást használjuk;
 - a diákok számítógéppel dolgoznak a tanár útmutatása alapján;
 - a feladat megoldása a kivetítőn is történik, az egyes speciális statisztikai függvényeket a tanár itt ismerteti a diákokkal.

Várható eredmények:

- Megtanulnak a diákok kérdéseket megfogalmazni a statisztikai tudomány felé, megpróbálják kiválasztani ezen kérdések kielégítésének útját, megtanulják az összegyűjtött adatok helyes feldolgozását és kiértékelését.
- A szemléletes és rendszerezett elméleti anyag hosszú távú megjegyzése, annak gyakorlatban való hasznosítása.
- Természetessé válik a diákoknak a számítógép mindennapi használata. Készség kialakulása a környezetünk statisztikai szemlélésére, konkrét téma megvizsgálására és gyors következtetés levonásra

A témakör feldolgozása

A tananyag, ahol csak lehetséges, a problémamegoldást helyezi előtérbe. A tanár szerepe, hogy felkeltse a tanulók érdeklődését, juttassa el őket a problémához, és terelje gondolataikat a lehetséges megoldások felé.

Bevezetesként hangsúlyozzuk a téma fontosságát, hozzunk fel példákat, eszközöljük a különböző tantárgyakkal való integrációt.

 >/1. dia/

Statisztika

Alapfogalmak

 >/2. dia/

Bevezetés

- A tömegesen előforduló jelenségek és folyamatok számbavételével, az így nyert adatok vizsgálatával, elemzésével foglalkozik a statisztika. A statisztikus először adatokat gyűjt a vizsgálat tárgyát képező egyedekekről, az úgynevezett statisztikai sokaság elemeiről. Az információgyűjtés során vizsgált tulajdonságot ismérvnek nevezik.

 >/3. dia/

Népszámlálás

- Amióta az emberiség államokba szerveződve él, fontosnak érezték, hogy számba vegyék a népességet. Az ókorban Kínában számlálták meg az embereket először, Rómában a hadra foghatóság miatt volt fontos tudni a polgárok számát. A mai népszámlálások célja az adatok biztosítása a társadalom és a gazdaság számára.

/egyéb érdekes információk/

 >/4. dia/

Alapfogalmak 1.

- Statisztikai sokaság: A statisztikai vizsgálat tárgyát képező egyedek összessége.
- Számsokaság (adatsokaság): A statisztikai elemzésekhez összegyűjtött adatok.
- Minta: A statisztikai elemzésekhez összegyűjtött adatok. Ez általában egy vizsgálandó csoport véletlenszerűen kiválasztott csoportja.
- Ismerv: Így nevezzük az információgyűjtés során vizsgált tulajdonságot.

A tanár magyarázza a különböző fogalmakat, közösen felhoznak példákat, szemléltetve a definiált fogalmakat.

 >/5. dia/

Feladat 1.

- Gyűjtsünk adatokat egy meghatározott statisztikai sokaságról! Pl.: az osztályról.
 - Határozzuk meg az ismérveket!
 - mire figyeljünk?
 - Tervezzük meg az adatrögzítés formáját (pl.: táblázatot)!
 - Végezzük el az adatgyűjtést!

Ajánlott a statisztikai sokaságnak kijelölni az osztály tanulóit, ugyanis innen legegyszerűbb begyűjteni az adatokat, valamint a tanulók is érdekeltek lesznek az eredmény elérésében. Határozzuk meg közösen a különböző tulajdonságokat

(ismérveket), melyekről információt szeretnénk kapni. Mind a statisztikai sokaság, mind az ismérvek meghatározásának fő indukálója a kíváncsiságunk kell legyen (miről és milyen szempontok alapján szeretnénk megtudni többet a statisztikai mutatók alapján). Meg kell tanuljunk tehát kérdést feltenni a statisztikai tudomány felé. Hozzunk fel példákat különböző területekről: társadalom, gazdaság, piackutatás, termékfejlesztés stb.

Jelen esetben talán statisztika nélkül is meg tudjuk válaszolni a különböző kérdéseinket az osztályra nézve, de ha egy érdemben nagyobb és számunkra ismeretlen statisztikai sokaságról van szó, akkor kénytelenek vagyunk begyűjteni az adatokat, s elvégezni a megfelelő számításokat. Ezért demonstráljuk ezt a folyamatot az osztályon. Jelöljük ki az ismérveket: pl.: nem, hajszín, magasság, vércsoport stb. (amit még a csoport érdekesnek tart). Gondoljuk végig mindig a lehetséges válaszokat, és ha szükséges, korlátozzuk azokat, nehogy használatra alkalmatlan, nem egyértelmű válaszokat kapjunk. Például a hajszínnél érdemes felsorolni a lehetséges válaszokat (fekete, szőke, barna, vörös...), nehogy szőkésbarna, sötétszőke vagy ehhez hasonló, számunkra talán érthetetlen adatokhoz jussunk. A vércsoportnál engedjük meg a „nem tudom” választ is, nehogy valótlan adatot is kapjunk.

Tervezzük meg a táblázatunkat és adjuk meg a lehetséges rövidítéseket (1. táblázat). (A példában szereplő táblázat bal felső cellájának címkéje A1, jobb alsó cellájáé D35)

1. táblázat. Adatsokaság

A1	Neme f, n	Hajszín (fekete-f, szőke-sz, barna-b, vörös-v)	Magasság	Vércsoport (O, A, B, AB, nem tudom-n)
	n	b	162	AB
	n	b	168	n
	n	b	172	n
	f	b	172	O
	n	f	165	n
	n	b	165	O
	n	b	172	B
	f	f	175	A
	...			

D35

Végezzük el az adatgyűjtést: a tanulók sorban mondják a válaszaikat, amit mindenki rögzít.

Beszélgünk az adatgyűjtés más formáiról is, mint például a kérdőív és egyéb űrlapok készítése.

Kezdjük el az adatok feldolgozását!

 >/6. dia/

Alapfogalmak 2.

- **Gyakoriság:** Az egyes adatok előfordulásának száma.
- **Gyakorisági eloszlás (táblázat):** A statisztikai adatsokaságban előforduló lehetséges értékeket a gyakoriságukkal együtt gyakorisági eloszlásnak nevezzük. (táblázatba foglalva)

<

☞ >/7. dia/

Feladat 2.

- Készítsünk gyakorisági eloszlásokat a következő ismérvek alapján:
 - Nem
 - Hajsztín
 - Magasság (10-es csoportokra bontva az értékeket)

<☞

Az első két esetben az egyes adatok gyakoriságát az Excel „Darabteeli” függvényének segítségével határozzuk meg. Készítsük el a táblázatunkat, és a megfelelő cellákba szűrjük be az említett függvényt: Beszúrás/Függvény/Statistikai/Darabteeli (2. és 3. táblázat). A megjelenő párbeszédablakban a „Tartomány” a táblázat azon része, amely az ide vonatkozó adatokat tartalmazza (pl.: a „Nem” esetén A2-től A22-ig), a kritérium pedig az a tulajdonság, amit meg szeretnénk számolni (pl.: „Férfi” esetén „f”).

2. táblázat. Nemek szerinti gyakorisági eloszlás

A40	Nem	Előfordulás száma	
	férfi	12*	
	nő	19**	B42

* =DARABTELI(A2:A35;"f"), ** =DARABTELI(A2:A35;"n")

3. táblázat. Hajsztín szerinti gyakorisági eloszlás

A45	Hajsztín		Előfordulás száma	
	fekete	f	4 *	
	szóke	sz	4 *	
	barna	b	22 *	
	vörös	v	1 *	C49

* =DARABTELI(\$B\$2:\$B\$35;B46), ahol a kritérium a feltételt tartalmazó cellára mutat, ami pl.: az „f” esetén B46, „sz” esetén B47 ...

Ha elkészítjük a függvényt az „f” értékre (C46) úgy, hogy az adattartománynál abszolút hivatkozást használunk (\$-jel /F4 gyorsbillentyű/), a kritérium pedig marad az alapértelmezett relatív hivatkozás, másolva a többi cellába (B47, B48, B49), a megfelelő értékeket kapjuk.

Mivel a magasság esetén egy „folytonos” eloszlásról van szó, ezért nem célszerű és nem is mindig kivitelezhető az ilyen jellegű tulajdonság minden lehetséges értékének előfordulását keresni. Mit tegyünk ilyen esetben? Osszuk fel az értékkészletünket intervallumokra, és az egyes intervallumokba eső értékek számát határozzuk meg. Ehhez az Excel egy speciális tömbfüggvényét hívjuk segítségül: Gyakoriság. Készítsük elő a megfelelő táblázatunkat (4. táblázat).

A 2. oszlop (B54:B57) az általunk kiválasztott intervallumok felső határai, ezekre szüksége van a Gyakoriság-függvénynek. Jelöljük ki a harmadik oszlop 5 celláját (C54:C58, eggyel több cella, mint az intervallumok felső határait tartalmazó cellatartomány) és szűrjük be a függvényt: Beszúrás/Függvény/Gyakoriság.

A megjelenő párbeszédablak Adattömb mezőjébe adjuk meg az adatsokaságunk magasságokat tartalmazó tartományát (C2:C35), Csoport_Tömb mezőjébe pedig az intervallumok felső határait tartalmazó tartományt (B54:B57, eggyel kevesebb, mint a függvénynek kijelölt cellák száma). A párbeszédablakot, tömbfüggvényről lévén szó, a Crtl+Shift+Enter billentyűkombinációval zárjuk be.

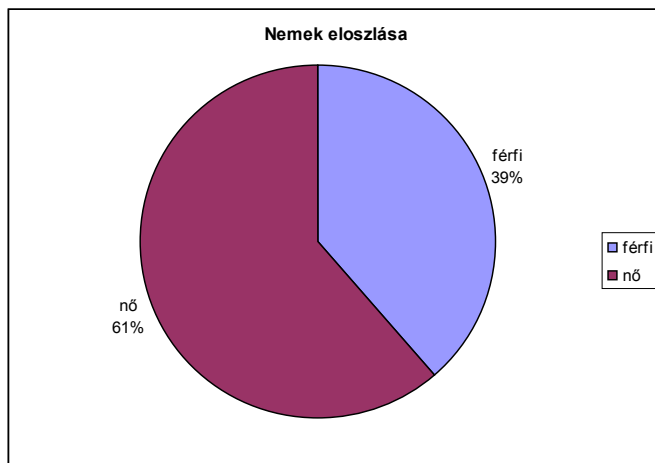
4. táblázat. A magasságok eloszlástáblázata (10-es csoportosításban)

A53	Magasság (10-es csoportokban)		Az intervallumba eső értékek száma
	160-170	170	14 *
	170-180	180	15
	180-190	190	1
	190-200	200	1
			0 C58

* {=GYAKORISÁG(C2:C35;B54:B57)}

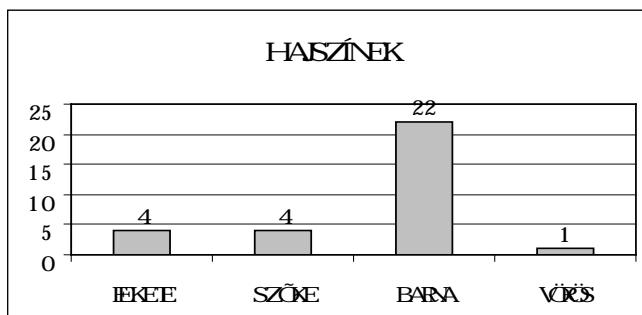
Gyakorisági eloszlás formájában az adatok már sokkal áttekinthetőbbek, többet mondóak. Hogy még látványosabb legyen a kapott eredmény, ábrázoljuk a különböző gyakorisági eloszlásokat grafikusan.

A nemek eloszlásának ábrázolására használjunk kördiagramot. A nemek eloszlását tartalmazó gyakorisági táblázatban jelöljük ki az előfordulások számát tartalmazó cellákat (B41:B42), válasszuk a Beszúrás/Diagram menüpontot, majd a megjelenő párbeszédablakban az alaptípusok közül válasszuk a „Kör” diagramtípust. A „Tovább” gombra kattintva végezzük el a megfelelő beállításokat, és illesztjük be a munkalapunkra a diagramot (1. ábra).

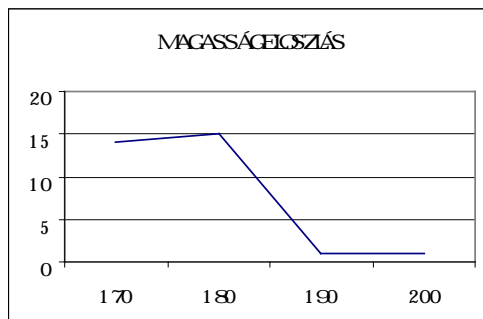
1. ábra. A nemek eloszlásának ábrázolása kördiagram segítségével

A hajszín ábrázolására használjunk hisztogramot (oszlopdigram) (2. ábra).

2. ábra. A hajszín eloszlásának ábrázolása hisztogram segítségével

A magasságok eloszlására célszerű poligont (grafikon) használni, mivel ez folyamatosságot érzékeltet (3. ábra).

3. ábra. A magasságok eloszlásának ábrázolása poligon segítségével

A fenti ábrázolások szemléletesek, könnyen olvashatóak.

>/8. dia/

Feladat 4.

- Készítsünk külön gyakorisági eloszlásokat a lányok és a fiúk adatairól!
- Hasonlítsuk össze a kapott adatokat!
- Ábrázoljuk közös diagramon a megfelelő gyakoriságokat!
- Vonjuk le a következtetéseket, reális-e a kapott kép?
- Oldjuk meg a problémát!

<

A 4. feladat elvégzéséhez érdemes előbb szétválasztani a fiúk adatait a lányokétól. Ennek egyik legegyszerűbb módja, ha az adatsokaságot sorba rendezzük a nemek ismérve szerint, s külön-külön táblázatba másoljuk a megfelelő adatokat. Ehhez jelöljük ki az adatsokaságot tartalmazó táblázatunkat (A2:D35), és adjuk ki az Adatok/Sorba rendezés parancsot. Válasszuk a „Nincs rovatfej” választókapcsolót és, hogy rendezze az adatokat az A oszlop szerint. Az így kapott táblázatból másoljuk ki egy másik munkalapra a nőkre, majd a férfiakra vonatkozó adatokat.

Mivel csak a hajszínnel fogunk foglalkozni, most elegendő csak ezen adatokat másolni (5. táblázat).

5. táblázat. A hajszín ismerv előfordulásai férfiaknál és nőknél

A1 Hajsztín (fekete, szóke, barna, vörös)	
Nó	Férft
b	b
b	f
b	sz
f	b
b	b
b	b
b	b
v	b
b	b
b	b
b	f
sz	b
sz	
sz	
b	
b	
b	
b	
b	
...	

B35

A kapott táblázat alapján elkészítjük a gyakorisági táblázatot (6. táblázat).

6. táblázat. A hajszín gyakorisági táblázata férfiakra és nőkre külön

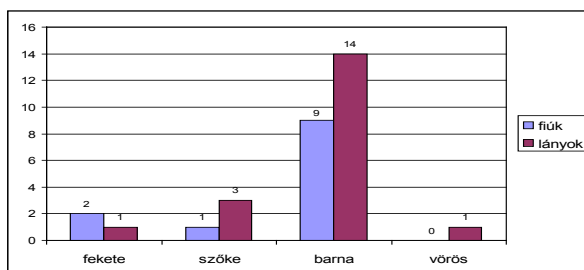
A38 Hajsztín		Nók	Férftak
fekete	f	1*	2**
szóke	sz	3	1
barna	b	14	9
vörös	v	1	0
Összesen		19***	12****

D43

* =DARABTELI(\$A\$3:\$A\$35;B39), ** =DARABTELI(\$B\$3:\$B\$35;B39), *** =SZUM(C39:C42),
**** =SZUM(D39:D42)

Ismét a „Darabtelji” függvényt használjuk, ahol a „Tartomány” a táblázat megfelelő oszlopai (Nők esetén A3:A35, férfiak esetén B3:B35), a „Kritérium” pedig a betűkódokat tartalmazó cellák hivatkozása. Az összesítéshez illesszünk be egy „AutoSzum” függvényt az eszköztár Σ jelzésű ikonjának segítségével.

A kapott értékeket ábrázolhatjuk közös diagramon. Ehhez jelöljük ki az előfordulások számát tartalmazó két oszlopot (C39:D42) és indítsuk el a diagramvarázslót (Beszúrás/Diagram).

4. ábra A hajszín eloszlása

Érzékeljük, hogy ez a kép nem igazán reális és használható összehasonlítás szempontjából. Lányok ugyanis sokkal többen vannak, mint fiúk, így szinte természetes, hogy majdnem minden esetben magasabb értéket érnek el. Hogyan oldjuk meg a problémát?

>/9. dia/

Relatív gyakoriság

- Relatív gyakoriság: az előfordulás és az összérték aránya.
- Ha adatsokaságokat akarunk összehasonlítani, akkor ezek viszonyáról a relatív gyakoriság segítségével kaphatunk reális képet.

<

Bővítsük ki a gyakorisági táblázatunkat a relatív gyakoriságokkal:

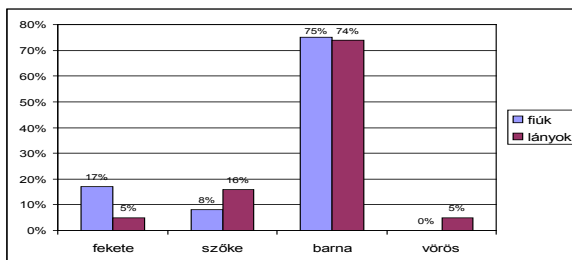
7. táblázat. Relatív gyakoriságok fiúknál és lányoknál

A38	Hajszín		Lányok	Fiúk	Lányok%	Fiúk%	F43
	fekete	f	1	2	5%*	17%	
	szőke	sz	3	1	16%	8%	
	barna	b	14	9	74%	75%	
	vörös	v	1	0	5%	0%	
	Összesen		19	12			

* =C39/C\$43

A relatív gyakoriságokat számítsuk ki képlettel: = előfordulás számát tartalmazó cella címkéje / összesen cella címkéje. Az „=” jelzi, hogy ez egy képlet és nem érték. Ha az összesen cella címkéjének sorértékét beállítom abszolút hivatkozásúvá (\$, F4 gyorsbillentyű), akkor a többi cellába csak át kell másoljam a képletet.

Végül jelöljük ki a relatív gyakoriságokat tartalmazó cellákat és állítsuk be a százalékos megjelenítést: Formátum/Cellák.../Szám/Százalék. Ábrázoljuk diagramon a relatív gyakoriságokat: Jelöljük ki mindkét oszlopot (E39:F42), válasszuk a Beszúrás/Diagram menüt és végezzük el a megfelelő beállításokat.

5. ábra. A relatív gyakoriságok ábrázolása

A relatív gyakoriságnál jól látszik, hogy például a barna hajszín a fiúknál erősebben dominál, mint a lányoknál, míg ez a gyakorisági eloszlások összehasonlításánál egyáltalán nem tűnt ki. Amennyiben szükséges, manipuláljuk az adatsohaságunkat, hogy szemléltetni tudjuk ezt a problémát.

< /10. dia/

Statisztikai mutatók

- A statisztikai sokaság mérete általában nagy, ezért fontos, hogy néhány számmal jól tudjuk jellemezni az összegyűjtött adatokat. Az ilyen számokat statisztikai mutatóknak nevezik.
- Ezeket két fő kategóriába sorolhatjuk:

a) Középtételek

b) Szóródás

< /

< /11. dia/

Feladat 5.

- Számítsuk ki az osztály félévi matematika átlagát!
 - Adatgyűjtés
 - Átlagszámítás
 - Gyakorisági eloszlás elkészítése
 - Súlyozott átlag számítása

< /

Az átlag nagyon gyakran használt statisztikai mutató. A tanulók számára is ismert ennek kiszámítási módja. Végezzük el most ezt Excelben. Először is vigyük be az adatokat egy új munkafüzet első sorába (A1:A11). Aztán számítsuk ki az átlagot az Excel „Átlag” függvényének segítségével: szűrjük be a függvényt egy cellába (B2) a Beszúrás/Függvény/Statisztika/Átlag paranccsal, a Szám1 mezőben megadva a jegyeket tartalmazó tartományt (A1:A11) (8. táblázat).

8. táblázat. A félévi matematikaosztályzatok átlaga

A1	7	5	4	9	6	11	8	10	9	10	...	A11
A2	Átlag	7,90*	B2									

* =ÁTLAG(A1:A11)

Készítsük el a jegyek gyakorisági eloszlását, hogy átláthatóbb képet kapjunk az osztályzatokról. Ehhez használjuk ismét a „Darabteeli” függvényt (9. táblázat).

9. táblázat. Az osztályzatok gyakorisági eloszlása

A4	Jegy	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	
	Előfordulás száma	0*	0	0	2	1	4	10	2	4	3	4	1	N5

* =DARABTELI(\$A\$1:\$AI\$1;B4)

Amennyiben a „Tartomány” mezőnél abszolút hivatkozást használunk (\$, F4 gyorsbillentyű), a függvényt átmásolva a többi cellába, a megfelelő értékeket kapjuk.

>/12. dia/

Átlag

- A számsokaság összegét elosztjuk a számsokaság darabszámával:

$$\bar{x} = \frac{x_1 + x_2 + x_3 + \dots + x_n}{n}$$

- ha a gyakorisági eloszlás adott, akkor a súlyozott számtani közép képletét alkalmazzuk:

$$\bar{x} = \frac{n_1x_1 + n_2x_2 + \dots + n_kx_k}{n_1 + n_2 + \dots + n_k}$$

<

>/13. dia/

Feladat 6.

- Egy cikk 1. bekezdésében 62 szó van. Adott a gyakorisági táblázat a betűk száma alapján (9. táblázat).
- Az adott táblázat alapján vizsgáljuk meg, hogy hány betűből áll egy átlagos magyar szó.
- Próbáljunk megoldást keresni az eredmény furcsaságára (nem egész szám).

<

Nagyon sok esetben már eleve a gyakorisági táblázat adott. Ilyenkor a súlyozott számtani közép képletét használjuk.

10. táblázat. Gyakorisági táblázat a szavakról a betűk száma szerint

A7	betűk száma:	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	
	szavak száma:	5	2	7	8	3	9	3	8	4	3	1	3	3	1	1	1	62**
		5*	4	21	32	15	54	21	64	36	30	11	36	39	14	15	16	413***
	Átlag=																	6,66****

* =B7*B8, ** =SZUM(B8:Q8), *** =SZUM(B9:Q9), **** =R9/R8

A harmadik sorban kiszámítjuk a betűk számának és az előfordulásuk szorzatát, az utolsó oszlopban pedig meghatározzuk a szavak összmennyiségét és a kapott szorzatok összegét „Szum” függvénnyel. Az átlag pedig ezen két összeg hányadosa (10. táblázat).

A kapott eredmény szerint egy átlagos magyar szó 6,66 betűből áll. Ez elég furán hangzik. Ha alaposan megnézzük a gyakorisági táblázatot, s esetleg még grafikusán is ábrázoljuk, jól látható, hogy a hatbetűs szavakból van a legtöbb. Ezt hívjuk az adatsokaság móduszának.

 >/14. dia/

Középértékek

Átlag (számtani közép):

- A számsokaság összegét elosztjuk a számsokaság darabszámával

Módusz:

- A számsokaságban legtöbbször előforduló szám.

Medián:

- Rendezzük nagyság szerint sorba a számsokaságot. A középsőt nevezzük mediánnak (ha két középső van, akkor ezek átlagát vesszük). Ugyanannyi adat nem nagyobb a mediánnál, mint amennyi nem kisebb.

<

 >/15. dia/

Feladat 7.

- A megadott osztályzatok alapján számítsuk ki három tanuló jegyeinek átlagát, móduszát és mediánját!
- Analizáljuk a kapott eredményeket!

<

Egy új munkalapon hozzuk létre a 11. táblázatot:

11. táblázat. 3 tanuló osztályzata

A1	1. tanuló	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3		
	2. tanuló	2	2	2	3	3	3	3	3	4	4	4	
	3. tanuló	1	1	2	2	3	3	3	4	4	5	5	L3

A kért középértékek kiszámítására az Excel azonos nevű beépített függvényeit használjuk. Szerkesszük meg a megfelelő táblázatot, és szűrjük be a kívánt függvényeket: Beszúrás/Függvény.../Statistikai/ Átlag, Módusz, Medián (12. táblázat).

12. táblázat. A három tanuló osztályzatainak átlaga, módusza és mediánja

A5		átlag	módusz	medián	
	1. tanuló	3*	3**	3**	
	2. tanuló	3	3	3	
	3. tanuló	3	3	3	D8

* =ÁTLAG(B1:L1), ** =MÓDUSZ(B1:L1), *** =MEDIÁN(B1:L1)

Amennyiben az első tanulóra elkészítettük a függvényeket, átmásolva azokat a többi tanuló sorába, megkapjuk a megfelelő képleteket és értékeket.

Meglepően tapasztaljuk, hogy a láthatóan különböző osztályzattal rendelkező gyerekeknél a kiszámolt statisztikai mutatóik teljesen megegyeznek: 3. Hogyan tehetünk különbséget mégis közöttük?

 >/16. dia/

Szóródás

- Vannak esetek, amikor a sokaságok jellemzésére nem elegendő középértékeket használni (lásd Feladat 7.)
- ezért bevezetjük a szóródást mérő számokat:
- **Terjedelem**
- **Átlagos abszolút eltérés**
- **Átlagos négyzetes eltérés és szórás**

<

 >/17. dia/

Terjedelem

- A legegyszerűbb mérőszám, amivel a minta szórtságát jellemezhetjük: a terjedelem.
- **Definíció:** A számsokaság legnagyobb és legkisebb számának különbségét **terjedelemnek** nevezzük.
- A terjedelmet egyszerűen meg tudjuk határozni, ezért gyakran használjuk. Hátránya, hogy egyetlen szélsőséges adat már nagyon befolyásolja ezt a mérőszámot. (Az ilyen szélsőséges adatokat például egyes pontozásos sportágakban úgy küszöbölik ki, hogy nem számítják a legkisebb és a legnagyobb pontszámot.)

<

 >/18. dia/

Átlagos abszolút eltérés

- A statisztikában használatos szóródás mérőszám lehet az átlagos abszolút eltérés.
- **Definíció:** Az $x_1; x_2; \dots; x_n$ számsokaság egy tetszőleges x számtól vett **átlagos abszolút eltérésének** nevezzük a következőt:

$$S_n(x) = \frac{|x_1 - x| + |x_2 - x| + \dots + |x_n - x|}{n}$$

- Megmutatható, hogy az átlagos abszolút eltérés a mediántól a legkisebb, az $S_n(\text{medián})$ számot a sokaság **átlagos minimális eltérésének** nevezzük. Általában az átlagtól vett eltéréssel szoktunk dolgozni, így mi röviden ezt fogjuk átlagos abszolút eltérésnek nevezni.

<

 >/19. dia/

- **Átlagos négyzetes eltérés és szórás**

- A négyzetösszegek jobban jellemzik a sokaság szerkezetét, ezért használják a szóródás jellemzésére az átlagos négyzetes eltérést.
- **Definíció:** Az $x_1; x_2; \dots; x_n$ számsokaság egy tetszőleges x számtól vett **átlagos négyzetes eltérése** nevezzük a következőt:

$$D_n^2(x) = \frac{(x_1 - x)^2 + (x_2 - x)^2 + \dots + (x_n - x)^2}{n}$$

- Ha x pontosan a sokaság átlaga, akkor ezt a számot a sokaság **szórásnégyzetének** nevezzük, a belőle vont négyzetgyököt pedig **szórásnak**.

>/20. dia/

Feladat 8.

- Határozzuk meg a Feladat 7. adatsokaságainak:
 - Minimumát
 - Maximumát
 - Terjedelmét
 - Átlagos abszolút eltérését
 - Átlagos négyzetes eltérését
 - Szórását

Előkészítjük a megfelelő táblázatot (A10:G13), és az Excel segítségével kiszámoljuk a kért mutatókat. (13. táblázat) Elegendő az 1. tanulóra megszerkeszteni a képleteket, a többire másolással áthelyezhetőek a relatív cellahivatkozásos formulák. A terjedelem és az átlagos négyzetes eltérés értékeit megfelelően a Max és Min értékek különbségéből, valamint a szórás négyzetéből kaphatjuk meg. A többi mutatót az Excel beépített függvényeinek segítségével határozzuk meg: Beszűrés/Függvény.../Statisztika/ Min; Max; Átl.Eltérés; Szórásp. A megjelenő párbeszédpanelekben a Szám1 mező a tanuló jegyeit tartalmazó tartomány.

13. táblázat. A tanulók osztályzatainak szóródása

A10	Min	Max	Terjedelem	Átl. absz. elt.	Átl. négyz. elt.	Szórás	
1. tanuló	3,00*	3,00**	0,00***	0,00****	0,00*****	0,00*****	
2. tanuló	2,00	4,00	2,00	0,55	0,55	0,74	
3. tanuló	1,00	5,00	4,00	1,09	1,82	1,35	G13

*=MIN(B1:L1); **=MAX(B1:L1); ***=C11-B11; ****=ÁTL.ELTÉRÉS(B1:L1); *****=HATVÁNY(G11;2); *****=SZÓRÁSP(B1:L1)

Miután az 1. tanulóra elkészítettük a formulákat, átmásolva azokat a következő sorokba, megkapjuk a kívánt eredményeket. A kapott értékek már jól tükrözik az adatsokaságok különbözőségét. Értelmezzük és értékeliük ki ezen különbségeket közösen a tanulókkal.

A középértékek és a szóródást mutató értékek együttese jól leírja az adatsokaságunk tulajdonságát.

Összefoglalás

A tanulási folyamat során a tanulók megismerkedhetnek a statisztika alapvető fogalmaival és formuláival. Megtanulnak kérdéseket feltenni a statisztikai tudomány felé, megtanulják a helyes adatgyűjtés, adatrögzítés és adatfeldolgozás folyamatát. Készségekre tesznek szert a számítógép ez irányú alkalmazásában.

Az ezen módszerrel tanított diákok többsége könnyedén megbirkózik azzal a feladattal, hogy iskolatársai körében statisztikai felméréseket készítsen különböző témakörökben: érdeklődési körök, továbbtanulás, jövőterv, szabadidő, hobbi, fiú- és/vagy lányideál stb. S mindezt gyorsan, hatékonyan és pontosan el tudják végezni a számítógép segítségével. További célkitűzés lehet más tantárgyak idevonatkozó feladatainak feldolgozása, elemzése akár természettudományi körben, akár társadalomtudományi, egészségvédelmi vagy más irányban. Az izgalomra vágyó diákok számára felajánlhatunk egy kódolt szöveg megfejtését, szemléltetve ezzel azt is, hogy még a filológia sem statisztika-, s így matematikamentes.

Feladat: Az alábbi szöveg eredetileg E. A. Poe „*Marie Roget titokzatos eltűnése*” című detektívtörténetének egy részletét mutatja be. Ezt először a „kis ábécének” megfelelően átírtuk. Ezután minden betűt egy másik betűvel helyettesítettünk (önmagát is megengedve), ugyanazt a betűt mindig ugyanazzal. Egyszerűség kedvéért az írásjeleket elhagytuk, s minden betűt nagybetűvel írtunk. A szóköz jelölésére ugyanazt a betűt használtuk, mint a Q betű jelölésére, szóközzel viszont egy betűt sem jelöltünk. A könnyebb áttekinthetőség kedvéért a betűket tízesével csoportosítottuk, a tízes csoportok közti üres hely tehát sem „valódi” betűt, sem szóközt nem jelent. A feladat az eredeti szöveg megfejtése!

ZODTWUFYCA	DICOPHOYFD	WKJOUZDWKM	MCFMACDIPL	LOUDOTCKJD
MCATCMACDC	FDLPKFWFCV	CLICUDONDC	KMPUMDKOUJ	DMCFMCUCLD
GCKCKDTCVD	RWVWFOUDVW	UQWKZOMROD	ZWVJDLPMOM	OFODCACQTC
UUJCKDROAM	DZODTOAYCU	OLDLYFDKOI	ODHWKMDCFD	LYFDKIOIDH
OUDODZWKMM	CFMUCLDYFD	OLLWADOD1IO	KWFNYUPFCP	DTCAMOUYUZ
OKOQHOUJGD	WATORIOUD	UWDZODODZW	KMCFMCUDMO	KOKMDFYBWD
CBBCUDWKJO	UDOTYKJCMD	TOAYCDONDC	KMPUCFCLWA	DHYFCKMDOD
HOKWFNYUPF	CVDTOADTOA	DCKCAYDODM	CKRCFDIYNW	UJWFFOVWM

IRODALOM

Számadó László: A statisztika alapjai. KöMaL (www.komal.hu)

М.І. Шкіль, З.І. Слєпкань, О.С. Дубінчук: Алгебра і початки аналізу 10-11 кл. – К.: Зодіак-Еко, 2001

Róth Józsefné Dr.–Dr. Sugár András: Általános statisztika (szakközépiskolásoknak). Nemzeti Tankönyvkiadó

Veres Ágota

2009. 11. 26.

A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola és a Kárpátaljai Magyar Képzőművészek Révész Imre Társaság közös szervezésű tárlata – a Hollósy Simon Alkotótábor zárókiállítása.

BEREGSZÁSZI ANIKÓ–SÉRA MAGDOLNA***

Magyar vagy ukrán iskola? (Az iskolai tannyelvválasztásról egy vizsgálat eredményeinek tükrében)

Rezümé Jelen tanulmány az iskolai tannyelvválasztás kérdésével foglalkozik egy empirikus vizsgálat eredményeinek tükrében. A kutatás során mélyinterjúk készültek olyan beregszászi és munkácsi magyar szülőkkel, akik magyar, illetve ukrán iskolába írárták gyerekeiket a 2008–2009-es tanévben. A beszélgetések során arra kerestük a választ, hogy milyen tudatos és/vagy rejtett társadalmi célok és motivációk vannak a szülők döntéseinek hátterében, illetve tisztában vannak-e döntéseik társadalmi és nyelvi következményeivel.

Резюме У статті аналізуються соціолінгвістичні інтерв'ю батьків угорської національності м. Мукачеве та Берегова, діти яких почали навчання у школах з українською мовою навчання у 2008/2009 навчальному році. Автори шукають відповіді на те, чим мотивувалися батьки записуючи своїх дітей (більшість яких практично зовсім не володіли українською мовою на початку навчального року) у школу, де мова навчання – державна мова України, а не рідна мова дитини.

Bevezető gondolatok

Az oktatástervezésnek, a különböző oktatási stratégiáknak különösen hangsúlyos szerepe van a kisebbségi közösségek nyelvmegtartásában, továbbá abban is, hogy a felnövekvő nemzedékek a nyelvcseré és a beolvadás, vagy pedig a nemzeti értékek megőrzése és továbbadása mellett döntenek-e. Az oktatás a nyelvi tervezési célok elérésének egyik hatékony eszköze, hiszen az oktatási intézmények valamely társadalmi, gazdasági és/vagy politikai célok mentén szervezik tevékenységüket az ún. rejtett tantervek révén. Ezen társadalmi, gazdasági és politikai célok eléréséhez azonban szükségesek bizonyos nyelvi készségek, feltételek is (Vö. Skutnabb-Kangas 1997). Az oktatás relatív sikerességének vagy sikertelenségének elemzésekor az egyik leggyakrabban vizsgált tényező az oktatás nyelve. Számos vizsgálat eredménye igazolja, hogy mind az anyanyelven, mind az államnyelven oktató programok magas és alacsony eredmény szintet egyaránt elérhetnek: az oktatási programnál ugyanis a tannyelv mellett figyelembe kell venni számos más tényezőt is, így például az oktatás nyelvi és társadalmi célját, körülményeit stb. (Lásd pl. Bartha Csilla (1999, 2003), Göncz Lajos (1995), és Tove Skutnabb-Kangas (1997), Beregszászi–Cserniczkó–Orosz (2001), Beregszászi (2002).)

Egy kisebbségben élő közösség, mint amilyen a kárpátaljai magyarság jövője, megmaradása szempontjából lényeges és megkerülhetetlen kérdés az anyanyelvű iskolahálózat létének kérdése. Az anyanyelvű iskola az anyanyelvi kultúra, a nemzeti identitás őrzője és formálója. Az anyanyelvű kultúra és iskolarendszer megőrzése a kárpátaljai magyar közösség megmaradásának egyik záloga. Az Ukrajnában jelenleg folyó, a nemzetállam kiépítését szolgáló oktatáspolitikai döntések és a kisebbségi oktatásra vonatkozó hatalmi elképzelések a kárpátaljai magyar iskolahálózat jövőjét negatívan befolyásolják (Vö. Cserniczkó 2008a, 2008b, 2009, Cserniczkó–Göncz 2009).

* PhD, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológiai Tanszék, docens.

** II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, történelem–magyar szakos ötödéves hallgató, a Zrinyi Ilona Kárpátaljai Magyar Szakkollégium diákja.

A kutatásról

A fenti társadalmpolitikai szituáció nemcsak a politikusok és oktatási szakemberek érdeklődési körét befolyásolja, hanem a mindennapok szintjén hatással van a kárpátaljai magyar szülők tannyelvválasztási döntésire is. Jelen írás egy olyan kutatás részeredményeiről számol be, mely azt vizsgálta empirikus módon, hogy a szülők milyen motivációk és milyen társadalmi célok mentén választanak iskolát gyermeküknek. A vizsgálat a szociolingvisztikai mélyinterjú módszerét alkalmazva gyűjtött adatokat elsős gyermekek szüleitől arra vonatkozóan, mi befolyásolta őket abban, hogy milyen tannyelvű iskolát választottak iskolába induló gyermeküknek. A mélyinterjú a tannyelvválasztás kapcsán felmerülő problémákra, illetve a szülőket befolyásoló tényezőkre szeretett volna rávilágítani, keresve a választás mögött rejlő tudatos és rejtett motivációkat és társadalmi célokat.

A kutatás két városban, a magyar többségű Beregszászban és a nem magyar többségi lakosságú Munkácson folyt a 2008–2009-es tanévben, két-két iskolában (az egyik iskola magyar tannyelvű volt, míg a másik ukrán tannyelvű). Az iskolák a következők voltak: a magyar tannyelvű Beregszászi 4. Sz. Kossuth Lajos Középiskola, az ukrán tannyelvű Beregszászi 5. Számú Középiskola, az ukrán tannyelvű Munkácsi 20. Számú Középiskola, illetve a magyar tannyelvű Munkácsi 3. Sz. II. Rákóczi Ferenc Középiskola. Mind a négy intézményben elsős gyermekek szüleivel készültek mélyinterjúk.

A mélyinterjúk elemzése

Beregszászban és Munkácson is mindkét intézményben két-két elsős (magyar nemzetiségű) tanuló szüleivel készültek beszélgetések, vagyis olyan elsős magyar diákok szüleivel, akik között voltak, akik magyar, illetve akik ukrán tannyelvű iskolába íratják gyermeküket. A kutatás arra kereste a választ, hogy miért döntöttek épp az adott tannyelvű iskolák mellett, illetve döntésüket milyen tényezők befolyásolták.

A beszélgetések a következő témakörök mentén folytak:

- I. Személyes adatok
- II. Identitás és nyelvhasználat
- III. Tannyelvválasztás
- IV. Az oktatás és a közösség jelene és jövője

Az adatközlők személyes adataira azért volt szükségünk, hogy a tannyelvválasztással kapcsolatos kérdésekre adott válaszaikat esetleg tudatosan vagy ösztönösen befolyásolhatják személyes tapasztalataik, melyeket saját társadalmi és nyelvi szocializációjuk alatt megéltek. Az adatközlők kevés száma és a mélyinterjú műfaja nem alkalmas arra, hogy a személyes adatokat független változóként kezelve korreláltassuk azokat az adott válaszokkal. A személyes adatokból kiderül, hogy a megkérdezetteknek az életkora, mivel kisgyerekes szülőkről van szó, nem haladta meg a negyven életévet, arról a korosztályról van szó, melynek iskolai szocializációja az 1980-as évek második felére, végére, vagyis a Szovjetunió létének utolsó éveire, illetve a független ukrán állam megalakulásának első évtizedére esik. Ez köztudottan az az időszak, amikor az iskolai másodnyelv oktatás színvonala,

az oroszról az ukránra való áttérés miatt, nagyot zuhant. Ezek a személyes tapasztalatok, illetve az, hogy az adatközlő maga milyen tannyelvű iskolába járt, sok esetben indokként, magyarázatként szerepelnek a szülők tannyelv-választási döntéseinél.

Jelen tanulmányban a harmadik témakörben, a tannyelv-választás témakörében elhangzott válaszokat elemezzük a következő kérdésekre adott válaszok mentén.

Véleménye szerint a kárpátaljai magyaroknak meg kell-e tanulniuk ukránul? Miért?

A legtöbb adatközlő egyetértett abban, hogy a kárpátaljai magyaroknak meg kell tanulniuk ukránul, hiszen ez az államnyelv, az államnyelv ismerete nélkül pedig Ukrajnában nem fognak érvényesülni. Ám voltak olyanok is, akik (látszólag, a dikció szintjén) az ellenkezőjét állították:

„Mert ez egy többnemzetiségű ország, akkor ne kötelezzenek engem arra, ha nekem magyar az anyanyelvem, akkor, úgy születtem, úgy tanultam, akkor engem ne kényszerítsenek, hogy megtanuljak japánul, azért mert ide jött egy japán. Ugyanúgy, ahogy az ukránok felvették ezt az ukránságot, hogy Ukrajna, mer Ukrajna, meg mindenki beszéljen ukránul, de az emberek leéltek hetven, nyolcvan, vagy ötven évet magyarul, akkor próbálja meg őket valaki rákényszeríteni, amit ő nem akar.” (6, Beregszász, ukrán tannyelvű, férfi)

A fent említett adatközlő azon szülőkhöz tartozik, aki (véltetően) nem tudatosan választotta az ukrán tannyelvet gyereke számára. Elvben tiltakozik az „ukránság” ellen, ám gyakorlatilag mégis a többségi tannyelvet választotta gyereke számára, azzal indokolva döntését, hogy a gyerekeknek meg kell tanulnia az államnyelvet, hiszen ezen a nyelven kell majd érettségiznie és továbbtanulnia.

Egy másik adatközlő szerint, akinek a gyereke egy olyan városba él, ahol a lakosságnak csak a 13%-a magyar (Munkács), a következőket felelte erre a kérdésre:

„Meg kell, mert nem tudunk akkor így érvényesülni, így is sok kritikát kapok, hogy miért adtam a gyereket magyar iskolába, semmi jövő, meg ilyenek, de már megszoktam. Szó se lehetett róla, hogy orosz vagy ukrán iskolába.” (7, Munkács, magyar tannyelvű, nő)

A válaszból kiviláglik egy érdekes társadalmi reakció, miszerint azokat a szülőket kritika éri/érheti, akik annak ellenére, hogy ukránul kell „érvényesülni” és ukránul kell érettségizni, mégis a magyar tannyelvű iskolát választják gyerekek számára. Bár azt is meg kell említeni, hogy az adatközlő gyerekének az ukrán nyelvvel kommunikáció terén nincsenek problémái, hiszen olyan városban él, ahol kisebbségben vannak a magyar anyanyelvűek, a környezeti nyelv hatása erős, ám ő mégsem a „könnyebb utat (értsd: asszimiláció) választotta, hanem fontosnak tartotta azt, hogy a gyerek magyar tannyelvű iskolába járhatson.

„Egyértelmű. Tehát a kárpátaljai magyarság egy kiszorított helyzetben lesz, előbb-utóbb. Viszont a magyar tannyelvű iskolákban éppen az oktatási rendszer miatt ezek képtelenek megtanulni ukránul, az ukrán nyelvtanítás az iskolákban, az rettenetesen rossz. Nincs kidolgozott rendszer. Az én véleményem, határozott véleményem, az ukrán nyelvet ezeknek a gyerekeknek idegen módszerrel, idegen nyelv módszerével kellene tanítani.” (5, Beregszász, ukrán tannyelvű, férfi).

Érdekes, hogy azok a szülők, akik magyar többségű településen élnek, nem tartották olyan fontosnak és lényegesnek azt, hogy magyar tannyelvű

iskolába írássák gyereket, mint azok, akik nem magyar többségű településen élnek. Inkább arra törekedtek, hogy a gyerek minél hamarabb megtanulja az államnyelvet, bármilyen módszerrel is. Ennek egyik oka épp Beregszász város magyar többségűsége lehet, minek köszönhetően az anyanyelv támogatottsága az iskolán kívül is megvan. A másik ok pedig, szintén a viszonylagos többségi helyzetből fakadóan, az államnyelv nem megfelelő szintű ismerete a beregszászi magyarok esetében. Utóbbit sok szülő az ukrán tannyelvű iskola választásával igyekszik orvosolni, mondván, a magyar nyelv támogatottsága a családban és a környezetben úgyis megvan.

Milyen tannyelvű óvodába íratta gyermekét? Miért döntött így?

Négy szülő magyar tannyelvű óvodába íratta gyermekét, három ukrán tannyelvű óvodába, míg egy adatközlő gyereke magyar tannyelvű óvodába íratta gyermekét, de miután eldöntötték a feleségével, hogy ukrán tannyelvű iskolát választanak gyerekek számára, az utolsó fél évet a gyerek már ukrán tannyelvű óvodában töltötte, de volt olyan is, aki kétnyelvű óvodába íratta a gyereket, arra hivatkozva, hogy akkor már eldöntötték, hogy ukrán tannyelvű iskolába fogják a gyereket íratni.

„Hát volt, nagyobb részt az magyar volt, az utolsó fél év az ukrán nyelvű”(5, Beregszász, ukrán tannyelvű, férfi).

„Én ukránba íratam, hogy alap legyen meg, mert mindenképp magyar iskolába akartuk adni, de azért valamilyen szinten az a gyereknek a fejébe az lera-kodik, az, muszáj mindenképpen, s azt majd tudja kamatoztatni.” (2, Beregszász, magyar tannyelvű, nő)

Tehát a Beregszászon tanuló magyar diákok szülei azért, hogy a gyerek el-sajátítsa az ukrán nyelvet, többféle módszert használtak. Volt, aki ukrán tannyelvű óvodába íratta gyermekét, majd azután magyar tannyelvű iskolába, de volt olyan is, aki ukrán tannyelvű óvodába, majd pedig azután ukrán tannyelvű iskolába íratta gyermekét. Míg a Munkácson tanuló magyar diákok közül mindenki magyar tannyelvű óvodába íratta gyermekét. De két szülő már nem a magyar tannyelvű iskolát választotta a gyerek számára, hanem az ukránt, arra hivatkozva, hogy otthon úgyis megtanulja a magyar nyelvet.

„Gyereket meg tudom tanítani, a feleségemnek is van rá képessége, hogy megtanítsa a magyar nyelv írására és olvasására..” (5, Beregszász, ukrán tannyelvű, férfi).

„Ukrán, aztán magyar, mert ez így ment, míg kicsi volt, először volt ukránba, majd nagyobb, és átment magyarba, hogy jön majd az iskola, akkor magyar óvodába kell íratni” (8, Munkács, magyar tannyelvű, nő).

Ki döntötte el, hogy melyik iskolába fog járni a gyerek? Miért döntöttek e mellett az iskola mellett? Mi befolyásolta a döntést?

A válaszok többségében az szerepelt, hogy a szülők közösen döntöttek a tannyelv választás kérdésében, de volt olyan is, aki az mondta, hogy azért, mert *„a férjem is ebbe az iskolába járt”*, illetve egy szülő azt mondta, hogy a férje döntött úgy, hogy az adott intézményben fog a gyerek tanulni, de ő ellenezte a döntését. Ám voltak olyan egyértelmű, tudatos válaszok is, amelyekben indokként nevezték meg azt, hogy a gyereknek ukránul kell majd érettségiznie, és *„akkor már inkább ukrán tannyelvű iskolába járjon a gyerek”*, hiszen végeredményben mindenkinek, anyanyelvétől függetlenül, ukrán nyelven kell majd számot adnia tudásáról.

„Mert ahogy már jönnek kifelé ezek az új reformok, a gyerekek mindenképpen hiába magyar, akkor is végeredményben ukránul kell vizsgáznia. Akkor nem mindegy, ha ukránul fog tanulni” (6, Beregszász, ukrán tannyelvű, férfi).

„Ez egy közös megegyezés volt a feleségemmel. Bár az igazság, hogy az ő érvei voltak a hangsúlyosabbak, én vonzódtam egy picit a magyarhoz, de azt látom, hogy a magyar iskolába fejezett gyerekek, én tanítom őket, egyszerűen képtelenek ukránul beszélni.Én meg vagyok győződve, hogy én magyarul a gyereket meg tudom tanítani, a feleségemnek is van rá képessége, hogy megtanítsa a magyar nyelv írására és olvasására, és nem hiszem, hogy ezzel a magyarságtudatát rombolni fogjuk, kifejezetten tanítom arra, hogy magyar legyen. Ettől függetlenül, akiket ismerek, azok az idegen nyelvet mindig más országban tanulták meg, ahol idegen nyelven kellett nekik tanulni. Akiket angolként ismerek, azok elmentek külföldre tanulni, pl. Angliába egy-két évre betegeket ápolni, csak azért, hogy angolok között lehessenek. Ugyanígy németre. S azt látom, hogy az ukránt is muszáj így megtanítani, mert egyszerűen nem tudják megtanítani ezt nekik” (5, Beregszász, ukrán tannyelvű, férfi).

Az adatközlő tannyelv-választási döntését a magyar tannyelvű iskolákban folyó ukránnyelv-oktatás alacsony színvonalával indokolta. Ez a válasz jól bizonyítja, hogy a mai napig nincs kidolgozva a kárpátaljai magyar kisebbségi iskolákban a megfelelő módszer arra, hogy azok a gyerekek, akiknek az anyanyelve nem egyezik a többség nyelvével, tehát kisebbségi nyelvet beszélnek, megfelelő szinten elsajátítsák az ukrán, azaz a többségi nyelvet. A szülők talán sokszor épp azért, mert „végeredményben ukránul kell érettségizni”, választút elé kerülnek: gyerekek milyen tannyelvű iskolában szerezheti meg a megfelelő tudást arra, hogy „érvényesüljön tudjon Ukrajnában”.

Meg van elégedve az oktatás színvonalával gyermeke jelenlegi iskolájában?

Erre a kérdésre a válaszok szintén attól függenek, hogy ki milyen tannyelvű iskolába íratta a gyermekét, hiszen a válaszokból kiderül, hogy azok a szülők panaszkodtak nehézségekre, akik magyar többségű városban élnek és ukrán tannyelvű iskolába jár a gyerekek. A válaszokból látszik, hogy a szülői tannyelv-választási motivációk között szerepel az az indok is, miszerint ha a szülőnek anno nehézségei voltak tanulmányai során a hiányos másodnyelvi tudása miatt, akkor a gyermekét ettől szeretné megkímélni (rejtett módon önmagát kompenzálni) az ukrán tannyelv választásával. Kiviláglik továbbá az is, hogy milyen megterhelő, estenként mennyi pluszterhet ró a gyerekekre, ha nem anyanyelvén tanul.

„Az amit leadnak talán egy kicsit sok is. Tehát a mai tanrendben, tehát nem csak ebben az iskolában, ezt látom a magyar iskolákban is, egy olyan erőltetett menetben megy, amit nem tudom, hogy a gyerekek mennyire lesznek képesek követni. Egyébként Ő nagyon könnyen fogja föl. Azokat a dolgokat, amik nekem problémát jelentettek, pl. magyar iskolából bekerültem a technikumba, ahol oroszul kellett, azokat a problémákat Ő már első osztályba legyőzi. Nekem, amikor bekerültem a technikumba, az is problémát okozott, hogy kell mondani plusz és mínusz. Viszont ezeket az alapokat már mind megszerzik, s a beszédjük, az olvasás, az angolba is, az idegen nyelveknek a tanulásával is már másmire képesek, amit én 7-ik, 8-ik osztályos koromra sem voltam képes” (5, Beregszász, ukrán tannyelvű, férfi).

„Tűzásba van sűrítve, túl erős, túl erős az oktatás. De nem tudom, lehetséges ezen a színvonalon jobb is, de másik szinten egy kicsit nehéz is nekik, túl gyors” (5, Beregszász, ukrán tannyelvű, férfi).

Összegzés

Jelen vizsgálat arra tett kísérletet, hogy kisgyermekes szülőkkel készített interjúk alapján megpróbálja feltérképezni a kárpátaljai magyar szülők tannyelv-választással kapcsolatos döntési motivációt. Vizsgálatunk alapján a szülőket az alábbi tényezők befolyásolják, illetve motiválják:

- szociális tényezők (vegyes házasság, vallás, anyagi helyzet),
- a társadalmi mobilitással összefüggő sztereotípiák (könnyebb lesz a továbbtanulás, jobban kap munkát, ha tudja az államnyelvet),
- a nyelvtudás megszerzésének az igénye,
- valamint az oktatás színvonala.

Azok a megkérdezett kárpátaljai magyar szülők, akik az ukrán tannyelvű elemi iskolát választottak gyerekeik számára, a következőkkel indokolták döntésüket:

- ne legyen olyan nehéz a gyereknek, mint nekem volt (a többségi nyelv ismeretének hiányából fakadóan),
- tanuljon meg ukránul,
- tanuljon ukránul, mert ezen a nyelven fog csak tudni érvényesülni,
- illetve az ukrán iskolában magasabb az oktatás színvonala.

Azok a megkérdezett magyar szülők, akik magyar tannyelvű elemi iskolát választottak gyerekeik számára a következőkkel indokolták döntésüket:

- a szülők is az adott iskolába jártak, a gyerekeik is az adott intézményben tanulnak (mintegy közösségi szokásjog alapján),
- egy magyarnak ez a természetes, el sem tud képzelni más választást.

A hivatalos ukrán oktatáspolitikai jelenleg folyamatban lévő oktatástervezési lépései fokozottan hatással vannak a kárpátaljai magyar szülőkre az iskola tannyelvének megválasztásakor, mely hatás egyaránt lehet a közösség viszonylatában pozitív (az identitás megőrzésére irányuló törekvések felerősödése, így a magyar tannyelvű iskola választása), valamint negatív (az asszimiláció felgyorsulása, az ukrán tannyelvű iskolai képzés választása), mindez pedig a legszorosabb összefüggésben van a társadalmi mobilitással.

Megállapítható, hogy a megkérdezett kárpátaljai magyar szülők véleménye az elemi iskolai tannyelv-választással kapcsolatosan önellentmondásosak, hiszen elvben tiltakoznak az „ukránosítás”, a folyamatban lévő oktatáspolitikai rendeletek ellen, ám gyakorlatilag mégis alárendelik magukat ezeknek.

Minden szülő a legjobbat szeretné a gyermekének, s épp ezért ebben a helyzetben válaszút elé érkezik. Milyen módon tudok a legjobbat adni a gyermekemnek? Hogyan fog tudni érvényesülni az életben? Mivel segíthetem a gyermekem boldogulását a jövőben? Sok a megválaszolatlan kérdés a szülő fejében, amelyek megválaszolását kutatási eredményeinkkel segíthetjük ugyan, de a döntések meghozatala nem a mi feladatunk. A kárpátaljai magyar nyelvészek, politikusok, oktatók, társadalmi szervezetek, hiteles emberek felelőssége abban áll, hogy kutatási eredményeiket és társadalmi céljaikat bemutatva és megfogalmazva megismertessék a szülőket döntéseik társadalmi és nyelvi következményeivel.

IRODALOM

- Bartha Csilla (1999). *A kétnyelvűség alapkérdései – Beszélők és közösségek*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Bartha Csilla (2003). *A kisebbségi nyelvek megőrzésének lehetőségei és az oktatás*. In: Nádor Orsolya és Szarka László szerk., *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Beregszászi Anikó–Csernicskó István–Orosz Ildikó (2001). *Nyelv, oktatás, politika*. PoliPrint, Ungvár.
- Beregszászi Anikó (2002). *Magyar nyelvi tervezés Kárpátalján. Célok, problémák és feladatok*. Doktori értekezés: kézirat.
- Csernicskó István (2008). *Ukrajna összhangra törekszik. Az ukrainai oktatáspolitikai nyelvi vonatkozásai. Kisebbségkutatás 2008a/2: 302–315.*
- Csernicskó István (2008). *A nyelvészek társadalmi felelőssége, avagy: néhány év az anyanyelvi iskola mellett. KárpátInfo 2008b. július 28., 5.*
- Csernicskó István–Göncz Lajos (2009). *Tannyelv-választás a kisebbségi régiókban: útmutató kárpátaljai magyar szülőknek és pedagógusoknak*. Magyar Köztársaság Miniszterelnöki Hivatala Budapest.
- Csernicskó István (2009). *Az ukrainai oktatáspolitikai a nyelvi asszimiláció szolgálatában. Korunk 2009/február 33-40.*
- Göncz Lajos (1995). *A tannyelv hatása a tanulók személyiség fejlődésére többnyelvű környezetben*. In: Kassai Ilona szerk., *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*, MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 65–81.
- Skutnabb-Kangas, Tove (1997). *Nyelv, oktatás és a kisebbségek*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 6–7.

2009. 10. 05.

A legendás Aranycsapat hátvédje, az olimpiai aranyérmes, világbajnoki ezüstérmes, 49-szeres magyar válogatott Buzánszky Jenő előadása.

A tanári hivatás nehézségei egy kutatás tükrében

Rezümé A XXI. század nagymértékben próbára teszi azokat az embereket, akik a segítő szakmában tevékenykednek. Ezen emberek közé tartoznak a tanárok is: hosszú távon intenzív erőfeszítéssel dolgoznak más emberekkel, emberekért. Így a tanár első számú célpontja lehet a kiégés szindrómának (burnout). Ezen tanulmányban szeretném áttekinteni a kiégés szindróma eddigi megközelítéseit és egy empirikus kutatásban bemutatni egy kárpátaljai iskolában, a Beregszászi Magyar Gimnáziumban mért eredményeket.

Резюме XXI століття у великій мірі випробує тих людей, які працюватимуть у сфері допомоги людям. До цих людей належать також вчителі: адже вони довгий час інтенсивно працюють задля інших людей. Так, вчитель є у центрі ризику синдрому „професійного вигорання” (burnout). У даній роботі зроблено спробу переглянути сьгоднішні погляди на синдром „професійного вигорання”, і в емпіричному дослідженні показати дані в одній закарпатській школі – Берегівській угорській гімназії.

A kutatás elméleti háttere

A kiégés fogalma először a technológiában vált elterjedtté. A kiégés egy folyamatot jelent, mely az energiaforrás gyengülésétől a teljes megszűnéséig (burned-out) tart.

Hasonló folyamatra figyeltek fel a kutatók nemcsak a technológiában, hanem az embereknél is. Először Herbert Freudenberger (1974), pszichoanalitikus használta a szakmai viselkedés leírására a burnout megnevezést. Meghatározása szerint a kiégés nem más, mint: „...*krónikus, emocionális megterhelések, stresszek nyomán fellépő fizikai, emocionális, mentális kimerülés állapota, amely a reménytelenség és inkompetencia érzésével, célok és ideálok elvesztésével jár, s amelyet a saját személyre, munkára, illetve másokra vonatkozó negatív attitűdök jellemeznek*”.

A szindrómát elsősorban a segítő foglalkozást űző embereknél diagnosztizálták – ápolók, orvosok, majd a tanárok körében. 1977-ben Schmidbauer bevezeti a segítő szindróma fogalmát. Pszichoanalitikus megközelítésből vizsgálta a segítő személyiségét, pályaválasztásuk motivációját, a segítő-kliens kapcsolat nehézségeit.

Cherniss megfogalmazása szerint a kiégés „*olyan folyamat, amelyben a stressz és a hajszolt munka hatására a hajdanában elkötelezett szakember eltávolodik munkájától*”.

Dista Kafry (1981) csak a segítő foglalkozással kapcsolatban használja a kiégés fogalmát: „*A kiégés tartós vagy ismételt emocionális terhelés eredménye más emberekért való hosszú távú, intenzív erőfeszítéssel összefüggésben*”.

Christina Maslach (1982) szerint a burnout hátterében az érzelmi kapacitás kimerülése áll, melynek következménye, hogy a segítő nem képes pozitív érzéseket, tiszteletet, empátiát tanúsítani kliense iránt.

Hézszer Gábor (1996) a kiégési folyamat jellegét hangsúlyozza: 12 lépcsőfok vezet a teljes kiégésig:

- A bizonyítani akarástól a bizonyításkényszerig.
- Fokozott erőfeszítés.

* II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Pedagógia és Pszichológia Tanszék, tanársegéd.

- A személyes igények elhanyagolása.
- A személyes igények és a konfliktus elhanyagolása.
- Az értékrend megváltozása.
- A fellépő problémák tagadása.
- Visszahúzóadás.
- Magatartás- és viselkedészavarok.
- Deperszonalizáció.
- Belső üresség.
- Depresszió.
- Teljes kiégettség.

A megközelítésekben közös, hogy a segítő a tartós érzelmi megterhelés és stressz hatására fizikai, lelki és érzelmi kimerülés állapotába kerül, melyet szokásos eszközeivel már nem képes megoldani, uralni.

A burnouttal kapcsolatos további kutatások két irányban folytak: a személyiség, illetve a munkahely specifikumai oldaláról próbálták megközelíteni a szindrómát.

Freudenberger három olyan személyiségtípust azonosított, amely ki van téve a kiégés veszélyének: az áldozatkész és elkötelezett, a túlzottan elkötelezett, munkába bonyolódó és az autoriter, lekezelő.

A burnouttal kapcsolatos empirikus vizsgálatok a nyolcvanas években kezdődtek el.

Megalkották a Maslach Burnout Inventory (MBI-1981) kérdőívet, mely a humán munkakörben dolgozók kiégését hivatott meghatározni.

Pines 1978-as vizsgálata pozitív korrelációt mutatott a burnout és a képzettség foka, az önkiteljesedés vágya mint a foglalkozásválasztás motivációja, s az ezzel járó nagyfokú szakmai elvárások, valamint a pályán eltöltött időtartam között.

Barth 1990-es kutatása a kiégés okait a következőkben határozta meg: sok stressz, nagy megterhelés – érzelmi kimerülés, kevés motiváció a munkában, kis-mértékű munkahelyi megelégedettség –, csökkent teljesítmény, a munkahelyen megromlott kapcsolatok.

A burnout szindróma kialakulásának meghatározói:

- speciális karakter,
- humán szolgáltatások, amelyekben a későbbi frusztráció számos „beépített forrása” eleve megtalálható,
- a segítők gyakori nagy kezdeti lelkesedése, magas aspirációs nivója mellett a teljesítmények mérésének hiányzó kritériumai,
- alacsony jövedelem, hosszú munkaidő, extra igénybevétel mellett nagy felelősség,
- elégtelen intézményi támogatás,
- adminisztratív terhek,
- a karrier, az előrejutási lehetőségek korlátozotttsága,
- elégtelen megbecsültség érzete mind a kliensek, mind a társadalom részéről.

Barth kutatásaiból kiderül az is, hogy az öt szolgálati évet betöltő tanárok mintegy 25%-a mutatja a burnout jeleit.

Azt láthatjuk, hogy a kiegész veszélye a segítő szakmában, így a tanári hivatásban is nagyon is valóság, nem csak „tavaszi fáradtság”, mely veszélyeket rejt mind a segítő (tanár), mind a segített (diák, szülő, kolléga), mind a szervezet (iskola) számára. Szükséges a beavatkozás több szinten is: „*Ti vagytok a föld sója. Ha pedig a só megízetlenül, mivel lehetne ízét visszaadni?*” (Máté 5,13).

A kutatás módszertana és elemzése

A burnouttal kapcsolatos kutatásomat a Beregszászi Magyar Gimnázium tanárai között végeztem. Mindösszesen 23 tanár töltötte ki a kérdőíveket. A válaszadók közül 4 férfi és 19 nő. A tanári pályán eltöltött idő változatos: a pályakezdőtől a nagy szakmai tapasztalattal rendelkezőkig terjed.

Kitöltésre 3 kérdőív került, melyek a következő eredményeket hozták:

Az első két kérdőívet Thomas h. Holmes és Richard H. Rahe alkották meg. Az első stresszmérő teszt az elmúlt évi stresszpontszámokat hivatott mérni. A kapott válaszok alapján minden vizsgálati személy a második kategóriába tartozik (25–47 pont között), mely a stresszel való megbirkózás fokozott szintjére utal.

A kérdésekre érkezett összpontszámok átlaga 61 pont. E felett a következő kérdésekre érkezett magasabb pontszám:

- Gyakran érez fáradtságot? – 77 pont
- Reggel kimerültnak érzi magát? – 69 pont
- Gyakran felejt el dolgokat? – 68 pont
- Egyre nehezebben tud kikapcsolódni? – 68 pont
- Úgy érzi, hogy nincs ideje önmagára? – 88 pont

A vizsgálati személyek közül a legtöbben érznek fáradtságot, illetve reggeli kimerültséget, mely pszichoszomatikus folyamatok alapja is lehet, valamint megnehezítheti a mindennapi hatékony munkavégzést.

Szembetűnő a 10. és 11. kérdésekre érkező magas pontszám (kikapcsolódás és önmagára fordított idő). Súlyos problémákhoz vezethet a segítő hivatásban, így a pedagógus pályán is az ember saját igényeinek elhanyagolása – a Hézszer szerinti skálán a harmadik és negyedik lépcső.

Ezen mutatók azért is aggasztóak, mivel a vizsgálat a tanévkezdés elején folyt (2009. október). Látható, hogy már a tanév kezdetén tapasztalható bizonyos fokú kimerültség, illetve fokozott stresszhatás. További vizsgálatot igényelne az, hogy e folyamat az idő előrehaladtával milyen irányba változik.

Pozitív összefüggés mutatkozik a magas stresszpontszámok és a kiegészi skálán való előrehaladás között.

Az átlag 32 pont felett teljesítők (11-en) közül 8-an (73%) azon kategóriába tartoznak, akik hajlamosak a kiegészre – azaz a magasabb stresszpontszám magasabb kiegészi lehetőséggel párosul.

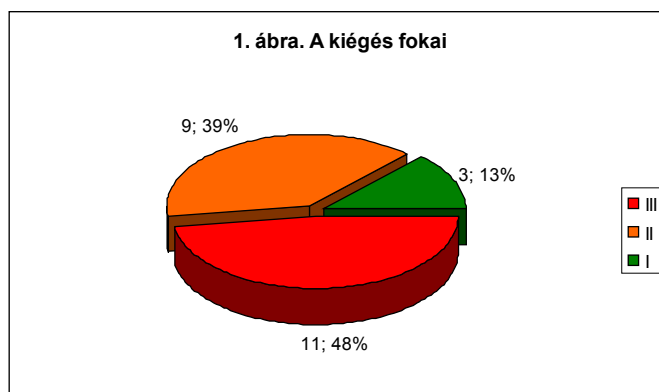
A második kérdőív a stresszel való megküzdés „stílusát” vizsgálja. Ezen mutatók alapján a vizsgálati személyek a következő csoportba sorolhatók:

- Agresszív – 8 (35%)
- Visszahúzó – 10 (44%)
- Bátortalan – 1 (5%)
- Nincs vezető megküzdési stílus – 4 (17%)

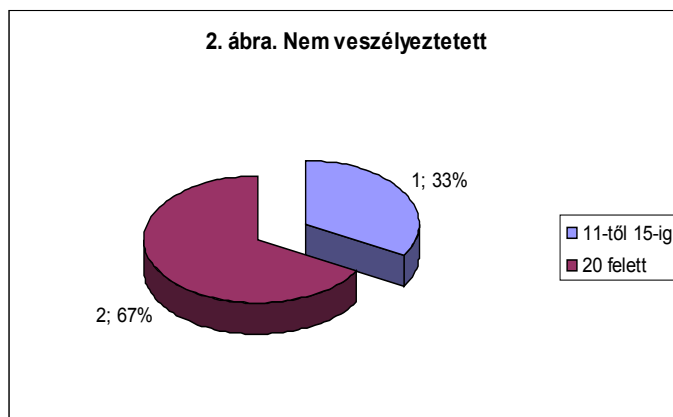
Az agresszív és visszahúzódó megküzdési stílussal rendelkezők 50%-a a kiégésre hajlamos kategóriába tartozik. Ezen eredmények alátámasztják Freudemberger állítását, miszerint a veszélyeztetett kategóriába az autoriter és ál-doctorkész személyiség típussal rendelkezők tartoznak. Tehát összefüggés mutatkozik a stresszel való megküzdés típusa és a kiégés fokozata között.

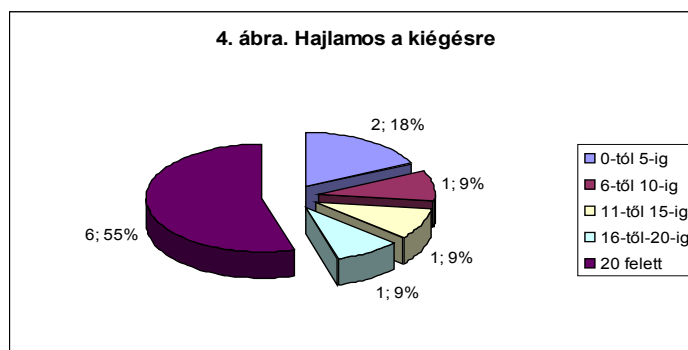
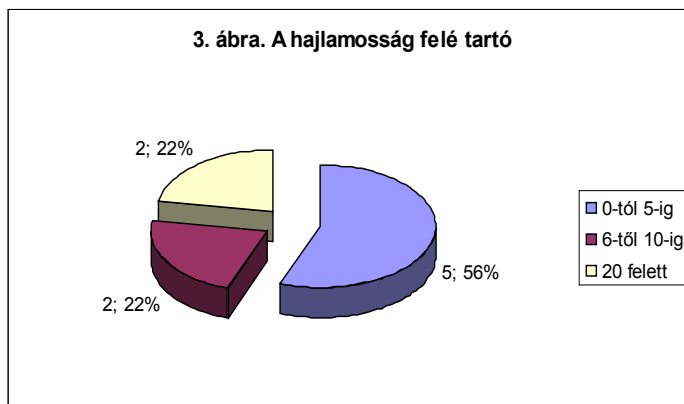
A harmadik kérdőív a kiégés fokát méri. Ezen eredmények alapján a vizsgálati személyek a következő 3 csoportba sorolhatók (1. ábra):

- I. Nem veszélyeztetett – 3 (0–25 pont)
- II. A hajlamosság felé tartó – 9 (26–35 pont)
- III. Hajlamos a kiégésre – 11 (36–50 pont)

A tanári hivatásban eltöltött évek száma és a kiégési folyamat előrehaladtágát a következő ábrák (2–4. ábra) mutatják.

A kérdőívben szereplő kérdésekre adott pontszámok átlaga 52 pont. Ezen átlag felett a tanárok a következő kérdésekre adtak magasabb pontszámokat:

1. Könnyen kifáradsz. Inkább fáradtnak érzed magad, mint energikusnak.
2. Bosszant, amikor az emberek azt mondják neked: „Nem tűnsz annyira jónak mostanában”.

7. Egyre ingerlékenyebb vagy. Egyre indulatosabb. Egyre csalódottabb vagy az emberekben körülötted.

9. Túl elfoglalt vagy, hogy telefonon felhívj valakit, jelentéseket olvass el, vagy üdvözlőlapokat küldj ki.

10. Testi panaszoktól szenvedsz (fájdalmak, fejfájások, hosszadalmas megfázások).

15. Keveset adsz mások véleményére.

A válaszokból látható, hogy problémát okozhatnak a tanári hivatás betöltésében a szubjektív dízskomfort érzése, az esetleges testi panaszok, pszichoszomatikus tünetek, az állandó túlterhelés érzése, az időhiány, melyek mind elősegítik a kiégési folyamat, a burnout szindróma előrehaladtát a teljes kiégésig.

További kutatást igényelne a kiégés szindróma okainak vizsgálata, valamint a prevenció lehetőségeinek tisztázása a tanári hivatásra való felkészítésben.

Összefoglalás

A tanári hivatás egyik legújabb kihívása a tanár-diák, tanár-szülő, tanár-tanár és tanár-társadalom kapcsolatok sikeres fenntartása mellett a kiégés szindróma elleni való hatékony fellépés.

A kutatási eredményekből nyilvánvaló, hogy a tanári pálya próbára teszi a stresszel való megbirkózási készségeket. A tanárok zöme stresszhatásoknak van kitéve, és érzékeli is ennek negatív hatásait mind testi (fáradtság, kimerültség), mind lelki téren (kikapcsolódás és önmagára fordított idő hiánya) egyaránt. Sajnos a „tünetek” már igen korán, a tanév második hónapjának elején érezhetők. Ugyan- ebben az időszakban a tanárok 48%-a már hajlamos a kiégésre, ami szintén testi (fejfájások, energikusság csökkenése) és lelki (ingerlékenység, időhiány, másoktól való eltávolodás) panaszokban válik nyilvánul meg.

Mindez **1–1,5 hónappal** a tanévkezdés után. Vajon hogyan folytatódik így a mindennapi munka a katedrákon (hisz a stresszhelyzetek, konfliktusok száma egyre növekszik)? Milyen megoldási lehetőségek kínálóznak a kárpátaljai pedagógusok számára a kiégés szindróma elleni való védekezésben? A kérdések megválaszolása további kutatásoknak lehetnek tárgyai.

IRODALOM

- Freudenberger, Herbert J. (1974). Staff Burn-out. *Journal of Social Issues*, 30.
- Hézsér Gábor (1996). *Miért? Rendszerszemlélet és lelkiigazgatói gyakorlat*. Pasztorálpszichológiai tanulmányok. Kálvin János Kiadó, Budapest
- Kovács Mariann (2006). *A kiégés jelensége a kutatási eredmények tükrében*. *Lege Artis Medicinae*, 16(11).
- Maslach, Christina, Jackson SE (1982). Burnout in health professions. A socialpsychological analysis. In: Sanders GS, Suls J (eds.). *Social Psychology of Health and Illness*. NJ Erlbaum: Hillsdale
- Pálfí Ferencné (2005). *„Amikor már kihűlt a láng”: a kiégés vizsgálata ápolók körében*. *IME*, 4(10)

A kétnyelvű környezetben történő gyermekkori írott nyelv-elsajátítás elméleti háttere

Rezümé A cikk a gyermekkori kétnyelvű környezetben történő íráselsajátítás elméleti hátterét foglalja össze pszicholingvisztikai szemszögből, vagyis mindazt, amit eddig tudunk e keveset kutatott témáról. Egyrészt az írott nyelv-elsajátítási folyamatot tárgyalja, másrészt a kétnyelvű környezet lehetséges hatásainak megjelenését e folyamat során. Végezetül kitekintést nyújt a téma gyakorlati kutatási lehetőségeire.

Резюме У роботі узагальнюється теорія навчання навиків письма дітей у двомовному середовищі. Процес навчання письма розглядається з точки зору психолінгвістики. Цей підхід на сьогодні малодосліджений. Увага зосереджується не тільки на самому процесі навчання письма, але і на впливі двомовного середовища на цей процес. У роботі звертається окрема увага на перспективність проведення досліджень, пов'язаних із темою.

1. Bevezetés

A posztliterális korában élünk (Bencsik 2005: 70), amikor az írásbeliséggel kapcsolatos tevékenységi formák – írás és olvasás – látszólag másodrendűvé váltak a beszélt nyelvvel szemben. Erről tanúskodik több vizsgálat és felmérés is (pl. *Terestyéni* 80-as években végzett felmérése, melyet a 90-es évek közepén ismételt meg, vagy a PISA-vizsgálatok eredményei).

Az írott és beszélt nyelv a nyelvtudomány történelme során váltakozva kerültek privilegizált helyzetbe, egyszer egyiket, majd a másikat tekintették fontosabbnak, felsőbbrendűnek. Mindeközben különböző elméletek születtek mind az írásról, mind pedig a beszédről. A tudományos kutatások az elmúlt században mostohán bántak az írott nyelvvel, sokáig inkább a beszédképzéssel, illetve -észleléssel foglalkoztak a nyelvészek, a beszéd ontogenetikus fejlődését vizsgálták.

Az egyén „teljes nyelvi kompetenciájának” kialakulásához viszont az anyanyelv hangzó és írott formájának birtokbavételére, valamint az első idegen nyelv korai elsajátítására is szükség van. Ezek az alapvető „nyelv-elsajátítási formák” (vö. Lengyel 1999: 1).

A témával való foglalkozás jogosultságát támasztja alá, hogy az anyanyelv- vagy akár idegennyelv-elsajátítás nemcsak a hangzó formát, a szóbeli kommunikációt érinti, hanem éppolyan fontos szerep jut az írásbeliséggel kapcsolatos készségeknek, az írásnak és olvasásnak is.

A cikk célja, hogy pszicholingvisztikai megközelítésből összefoglalja az írott nyelv-elsajátítással kapcsolatos legfontosabb elméleteket, valamint ezek gyakorlati vetületeit konkrétan a kisgyermek fejlődése során. A módszertani megfontolásokra, az írás- és olvasástanítás metodikai eszközeire, ezek használatára nem térek ki. A következő kérdésekre keresem a válaszokat:

- Mikor, kb. melyik életévben kezdődik el az írott nyelv spontán elsajátítási folyamata?
- Milyen készségekkel és képességekkel kell a gyerekek rendelkeznie ahhoz, hogy a folyamat sikeresen folyjon, záruljon le?

* II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológiai Tanszék, tanársegéd.

- Mi áll az előforduló hibák hátterében, valamint mi okozza az írászavarokat?
- Milyen szerep jut ebben a folyamatban a kétnyelvű környezetnek?

2. Az írás mint multidiszciplináris jelenség

(Lengyel 1999: 6)

2.1. Az írásbeliség kialakulása – történelmi megközelítés

Mindenki számára ismeretes, hogy a beszéd az emberiség létezése óta jelen van, míg az írásbeliség nem tekint vissza ilyen hosszú múltra. Az egyiptomi, sumer és korai hettita kultúra korából származnak az úgynevezett *jelentésrögzítő* írásmódok, melyek legelső formája a piktografikus írásrendszer volt, melyek a művészi megnyilatkozások és a valódi nyelvi közlések határán helyezkedtek el, és nem mindig lehetett egyértelműen eldönteni, hogy milyen cézzal születtek. Egyiptomban és Mezopotámiában i. e. 3000-re, Kínában i. e. 1500-ra datálható piktogramokat találtak. Ide sorolhatók még az ideografikus írások, az ékírás, az egyiptomi hieroglifák és a logografikus írás is (vö. Crystal 1998: 250–253).

Az írásfejlődés második periódusában megjelentek a *hangrögzítő (fonológikus)* írásmódok, melyeknek három formáját különböztetjük meg: a szillabikus vagy szótagírásokat, az alfabetikus írásokat, melyek egyrészt mássalhangzóírások és a fonetikus (teljes ábécével rendelkező) írások lehetnek (vö. Crystal 1998: 253–255, Benczik 2005: 73).

2.2. A nyelvtudomány szemszögéből

Az írás megjelenésével és elterjedésével sokáig tartotta magát kiváltságos helyzetében, a nyelv tökéletes változataként, az irodalom elsődleges közvetítő közegeként tekintettek rá. Az emberiség történelmében az írás megjelenésével számottevő változások történtek, áthidalhatóakká váltak az eddigi időbeli és térbeli korlátok. A mindennapokban beszélt nyelv viszont háttérbe szorult.

A 19. században olyan vélemények jelentek meg, melyek azt hangsúlyozták, hogy a beszéd több ezer éves múltra tekint vissza az ember életében, nyelvészajátítási folyamatában hamarabb találkozik vele, ebből kifolyólag kitüntetett figyelmet szenteltek az orális nyelv vizsgálatának. Az írás háttérbe szorult, egy ideig azt a nézetet vallották, melyet Bloomfield a következőképp fogalmaz meg: „Az írás nem nyelv, hanem csupán a nyelv rögzítésének módja látható jelek segítségével” (Crystal 1998: 227). A prágai iskola képviselői természetesen nem értettek egyet ezzel a radikálisnak is mondható kijelentéssel, programjukba felvették az írott nyelv kutatását is. Ezen a területen kiemelkedő teljesítményt nyújtott L. Hjelmslev, aki szerint a nyelv lényege nem a rögzítés módjában keresendő (vö. Lengyel 1999: 6)

Az írott és a beszélt nyelv összefüggései, egymásra gyakorolt hatásai a nyelvészek szemszögéből is több síkon megközelíthetők. Elsősorban meg kell említenünk, hogy az írott és hangzó produktum eltérő kommunikációs helyzetben születik, ami magába foglalja a térbeli és időbeli különbségeket. Az írás térben, a beszéd pedig időben létezik. Ez többek között magába foglalja azt az alapvető különbséget, mely a szóbeliség mellett voksol, hogy az írásbeliség a nyelv szegmentális elemeit használja fel a kívánt információ közlésére, a szupraszegmentális jegyeket

viszont kevésbé tudja átadni. Az írásjegyek által ugyanis nem lehet a kommunikáció résztvevői között ugyanazt a hatást elérni, mint a mimika, hanglejtés, hangsúly által, melyek a szóbeli kommunikáció során a beszédpartnerek rendelkezésére állnak. Gyakrabban fennáll a félreértelmezés vagy értetlenség veszélye is írott produktumok esetén, hiszen hiányzik az interaktivitás, nem áll fenn pl. a visszakérdezés lehetősége.

Az írott nyelvhez viszont többször vissza lehet térni, állandó és statikus. Szokás mondani, hogy a szó elszáll, az írás megmarad. Az írás általában hosszabb nyelvi megfontolások alkalmazása által jön létre, hiszen számolni kell azzal, hogy a címzett térben távolabb van, és a kontextus nem nyújt segítséget. Emiatt formálisabb, gazdagabb nyelvi tartalmakat közvetít, és a társadalom inkább normaként tekint rá. Tehát az írott és beszélt nyelv nemcsak a médium által, hanem a megformálás tekintetében (koncipiálisan) is különbözik egymástól, ezáltal pozitívan támogatva és kiegészítve egymást.

A nyelvtudomány fejlődése során tehát elhalványult az a nézet, melyet eleinte *Bloomfield* képviselt, és az írott nyelv nemcsak az orális kifejezésmód árnyékaként jelent meg, hanem *önálló kifejezési formává* vált. Ezáltal rájöttek arra is, hogy egyes szövegformák esetében a szóbeliséget, másokban pedig az írásbeliséget célszerű alkalmazni.

Az írásbeliség és szóbeliség úgymond pozitív és negatív pólusait feladva *M.A.K. Halliday* és iskolájának képviselői egy skálán képzelik el az írott és hangzó szövegeket, melyek e skála szerint lehetnek „erősen orálisak”, „orálisak”, „inkább orálisak”, „inkább írottak”, „írottak”, „erősen írottak” stb. (vö. Lengyel 1999: 8, Halliday 1985 alapján).

Morfológiai szemszögből is felfedhetők különbségek, pl. a lexikai és grammatikai morfémák előfordulási hányadosában, a különböző szófajok használata terén. Ez viszont nem jelenti azt, hogy az egyik bármivel is jobb vagy érthetőbb lenne a másiknál.

2.3. Szociolingvisztikai megvilágítás

A szociolingvisztika több szempontból is vizsgálja az írást és ennek látható eredményét, az írott nyelvi produktumot. Összefoglalva elmondható, hogy az említett diszciplína egyrészt az írás különböző társadalmakban betöltött szerepét vizsgálja, azaz hogy az írott nyelv egy bizonyos egyén, társadalmi réteg vagy egy egész társadalom életében milyen jelentőséggel bír, mennyire határozza meg az interakciókat, az életvitelüket szűkebb és tágabb értelemben. Másrészt a szociolingvisztikai kutatások tárgyát képezi az is, hogy milyen funkciókat tölt be az írás egyes kultúrákban.

Vannak olyan társadalmak is, amelyek egyáltalán nem rendelkeznek írásbeliséggel, ezáltal kevesebb közlési csatornát tudnak alkalmazni, szegényesebb az információközlési stratégiakészletük. Az írásbeliséggel rendelkező társadalmakban az írni és olvasni nem tudó egyéneket megbélyegzi az analfabétizmus, emiatt hátrányos megkülönböztetésben részesíti őket a társadalom. Az írás- és olvasáskészség elsajátítása pozitívan hat az egyén kognitív fejlődésére, többféleképpen képes információkhoz jutni, tágabb kommunikációs szférában mozog, mindkettő a megélhetés, a túlélés záloga (Lengyel 1999: 9).

2.3. Pszicholingvisztikai megközelítés

A pszicholingvisztika részéről még nem alakult ki egyértelmű tudományos álláspont arról, hogy a gyermek hogyan jut el arra a szintre, amikor már tud írni, hogy tanulási vagy elsajátítási folyamattal állunk szemben. Ahhoz, hogy az írás ontogenetikus leírása elkészüljön, mindenekelőtt tisztázni kell az írott és a hangzó nyelv összefüggéseit. Egyes kutatók az írott nyelvet csak a hangzó nyelv származékának tekintették (vagy tekintik). Ez az álláspont azt jelenti, hogy az írást nem lehet elsajátítani, csak megtanulni.

Az írást kutató felmérések azonban bebizonyították, hogy egyes írásban előforduló hibák (erről egy későbbi fejezetben bővebben) a hangzó nyelvvel nem, vagy csak közvetve állnak összefüggésben, tehát feltételezhető, hogy az írott nyelv autonóm rendszerként működik a hangzó nyelv mellett. Állandó kölcsönhatásban vannak egymással, úgymond támogatják egymást a gyermek nyelvfajlás során.

Tisztázni kell még azt is, hogy az írott nyelv elsajátítása során az írást és az olvasást nem lehet mereven elválasztani egymástól, hiszen mindkét esetben a nyelv vizuális megjelenési formája kerül feldolgozásra. Olvasás során egy írott szöveg jeleit kell észlelni, feldolgozni és értelmezni, míg az írás arra szolgál, hogy szövegeket állítsunk elő, miközben az olvashatóság a cél.

2.3.1. Az írástevékenység mint folyamat

Hogy valójában mi történik, miközben írunk, mindeztidáig rejtély maradt a kutatók számára. Különböző modellek születtek erről, egy bizonyos, hogy a folyamat különböző részfolyamatokra bontható, melyeket *Crystal A nyelv enciklopédiájában* (1998) a következőképp jellemez:

- A tervező fázisban megszületik egy gondolat, mely alapján készül egy lexikális/grammatikus vázlat. Ekkor az író eldönti, hogy mit akar a címmel közölni, és hogyan tegye meg azt az érthetőséget tűzve ki maga elé célul.
- Következő lépésként mérlegelésre kerülnek az írásra vonatkozó társadalmi és nyelvi normák, mint pl., hogy egy betűrendszeren belül kell maradni, a központozás és helyesírás szabályait érdemes figyelembe venni stb.
- A kivitelezési fázisban választ az egyén egy kifejezési formát (kézírás, gépírás stb.), és motorikus képességeinek megfelelően létrehoz egy írott produktumot (vö. *Crystal 1998: 265*).

Mindemellett számolni kell még a hibákkal, javításokkal, átírásokkal, ezek értelmezésével, előfordulásuk hátterében álló pszichikai és/vagy nyelvi folyamatokkal. A gondolkodás és az írás kapcsolatáról sem szabad megfeledkezni, hiszen az írás egyrészt kognitív folyamat. Az írás tehát nem egyszerűen a hangzó nyelv rögzítése, hanem kreatív tevékenység. *Lengyel Az írás* (1999) című könyvében a következőképp fogalmaz: „Az írás tehát nem egyszerűen egy birtokolt nyelvi forma (az orális) más formában való megjelenése, hanem a nyelvi feldolgozási folyamatokban is változást, változtatást igényel és idéz elő” (*Lengyel 1999: 134*).

2.3.2. Az írást előkészítő fázis jellemzői

A gyerek nyelvfajlás során rendszerint elsőbbséget élvez a hangzó nyelv elsajátítása, az írott nyelv birtokbavétele csak ezután történik meg. A kérdés csak az, hogy mikor kezdődik el ez a folyamat, és milyen részkapességekkel kell a gyerekeknek rendelkeznie ahhoz, hogy képes legyen az írásra.

A gyerekek nemcsak hangzó világba születnek, fejlődése folyamán állandóan találkozik vizuális ingerekkel rajzok, képeskönyvek, reklámfeliratok stb. formájában, melyek természetesen befolyásolják kognitív fejlődésüket még akkor is, ha kezdetben erről csak beszédben tudnak számot adni, nem pedig írásban. A gyerekek tehát nemcsak beszélő, hanem író-olvasó-rajzoló társadalomba is születnek (vö. Lengyel 1993: 11).

Már az iskolába lépés előtt van a gyerekeknek valamiféle elképzelésük az írásról-olvasásról, tapasztalhatunk olvasói, írói magatartást gyermekeink részéről, mely rendszerint mosolyt csal a felnőttek arcára (főleg ha a könyv fordítva van a gyerek kezében), miközben sem a felnőtt-, sem pedig a gyermektársadalom nincs tudatában annak, hogy mi is történik valójában. Ezt támasztja alá a *bontakozó írásbeliség elmélet* (Szinger 2005: 2), mely *Maria Clay* nevéhez fűződik. „A bontakozó írásbeliség az írás és olvasás fejlődésének legkorábbi fázisával foglalkozik, azzal az időszakkal, amely a születéstől az írás és olvasás konvencionális értelemben vett megtanulásáig tart” (Lesiak idézi Sulzby & Teale-t 1997: 144). Az írásbeliség kialakulását nem bizonyos képességek elsajátításának sorozataként fogják fel, hanem valós írásos tevékenységek gyakorlásaként. Ehhez természetesen az óvodákban nem direkt olvasás- és írástanítási módszereket alkalmaznak, mint ahogyan ezt a XIX. században tették. Sokkal inkább a készség- és képességfejlesztést tartják szem előtt az óvodai programok.

A bontakozó írásbeliséget Szinger (2005) szerint, Crawford és Lesiak összefoglalói alapján, a következő alapelvek jellemzik:

- Egy gyermek literációs fejlődése nagyon korán, akár a születéstől elkezdődik.
- Az esetek jelentős részében az írás és olvasás spontán módon megjelenik a gyermek környezetének köszönhetően, az írott (nyomtatott) szövegekkel való kapcsolat következtében.
- A gyermek tudása az őt körülvevő világról a tevékenységekben való aktív részvétellel, és nem pusztán a felnőttek utánzása vagy gépies tanulás révén fejlődik. „... A kisgyerekeket nem az írásbeliségről való tanulás érdekli, hanem maga a tevékenység” (Strickland & Morrow 1988: 70).
- Az írásbeliség funkciói szerves részét képezik a tanulási folyamatnak.
- A felkészítést hangsúlyozó teóriával szemben a gyermek folyamatos előrehaladását emeli ki (Szinger 2005: 4).

Azokban az intézményekben, ahol ezt az elvet követik az írásbeliségre való felkészítés során, író sarkokat alakítanak ki, ahol tudatosan próbálgatják a kis csemeték képességeiket, valamint olyan környezetet teremtenek, ahol a gyereket gazdag vizuális ingerek érik különböző formában. Vizsgálatok bebizonyították, hogy már a 3-4 éves gyerekek is képesek voltak megfelelő felkészítést és célirányos gyakoroltatást követően a későbbiekben a felnőttekéhez hasonló literációs tevékenységről számot adni. Ezeknek az intézményeknek az a célja, hogy a gyerekek iskolába lépésükkor képesek legyenek felfedezni kapcsolatokat az írott és hangzó nyelv között, gondolataikat, érzelmeiket bizonyos szinten jelekkel is tudják kifejezésre juttatni, felismerjék és tudjanak produkálni néhány betűt vagy betűsorozatot, pl. a saját nevüket le tudják írni.

Ilyen környezetben könnyebben fejlődnek a gyerekek speciális részkészségei is, melyek nélkülözhetetlenek a konvencionális íráselsajátításhoz. A részkészségek két alapvető csoportra oszthatók:

- Általános részkészségek: ide tartoznak az emlékezet, logikus gondolkodás, figyelemkoncentráció, tevékenységi türelem, tempó, ritmusérzék, érzelmvilág, képzelet, motiválhatóság (Gósy 1999: 241–242).
- Speciális részkészségek: a kommunikációs magatartás kialakítása, az olvasás-írás céljának és funkciójának ismerete, a nyelvi tudatosság kialakítása, szótagolási készségek fejlesztése, a vizuális kommunikáció szokásainak ismerete, a metakognitív készségek kialakítása (A. Jászó 2001: 86).

Az írás és olvasás ontogenezisében központi szerepet tölt be a nyelvi tudatosság kérdése. A. Jászó a következőképp definiálja a fogalmat: „A nyelvi tudatosság olyan intuitív analízis képesség, melynek segítségével megfigyelhetjük beszédünket, s alkotórészeire bontjuk [...], megközelíthetünk mondat-, szerkezet-, szó-, szótag- és fonématudatot. [...] A nyelvi tudatosság nem azonos a metakognícióval, a kisgyermek kognitív és nyelvi fejlődésében a metakognícióhoz való közelítés. A metakognícióhoz képest ösztönös tevékenység, de akkor, amikor tanítják, tudatos tevékenységgé válik...” (A. Jászó 2006: 153) Vitatott a kutatók körében, hogy a nyelvi tudatosság előfeltétele-e az olvasni-írni tanulásnak, vagy az utóbbi tevékenységek révén fokozatosan alakul ki. E két szemléletet ötvözők tábora azt vallja, hogy kölcsönhatás van közöttük, de kezdetekben mindenképp szükség van előkészítésre, a részkészségek kialakítására.

A nyelvi tudatosság fejlődése során több állomást különböztetünk meg. Az írás- és olvasáselsajátítás folyamatában azonban elsősorban a fonetikai és fonológiai tudatosságnak tulajdonítanak kiemelkedő jelentőséget. Vagyis, hogy a gyerek ráébred, hogy az, amit mond vagy hall, hangokból áll, majd arra is rájön, hogy az egyes fonémák meghatározott sorrendbe való elhelyezése jelentéssel jár, felcserélésük pedig megváltoztatja a szó jelenését is. Ez viszont az óvodások mintegy harmadánál nem, vagy csak részben alakul ki. Ezért szükséges a célzott fejlesztés az óvodai csoportokban (vö. Szinger 2005: 13).

Mindemellett nagyon fontos a gyerekek finommotoros mozgásainak a fejlesztése, ami valójában az óvodai programok integrált részeként kell jelen legyen az óvoda mindennapjaiban. A specifikusan írásmozgásos tevékenység fejlettsége, a koordináció képessége a gyerek életkorától és érettségi szintjétől függ. Az íráshoz szükséges feltételekhez tartoznak még a megfelelő szintű anyanyelv elsajátítása (orális formában), a kezesség kialakulása, a helyes ceruzafogás és testtartás, az irányok ismerete, a figyelem fenntartására és megosztására való képesség, feladatalkötelezettség, megfelelő tempó. Az írást előkészítő fázis a következő szakaszokra osztható (Nagy 1980):

- a firkálás korszaka, a 3. életév végéig, a 4. életév elejéig tart;
- az elemi írásmozgás szintje, 4. életév elejétől az 5. életév közepéig húzódhat el;
- az egyszerű írásmozgás szintje, az 5. életév közepétől a 6. életév közepéig;
- az összetett írásmozgás szintje, a 6. életév közepétől a 7. életév közepéig¹;

A fenti szakaszelméletből kitűnik, hogy miután a gyermek kb. 3. életévében megtanul beszélni, tehát kialakul egy alapvető anyanyelvi tudás, még 3–4 évre van szükség ahhoz, hogy az íráshoz és olvasáshoz szükséges részkészségei kifejlődjenek.

¹ Az életkorbeli határok természetesen csak irányadóak, nem mérvadóak

2.3.3. A konvencionális írástanulás pszicholingvisztikai kérdései

Az előzőek ismeretében tehát nem véletlen, hogy a gyerekeket Európa több országában (pl. Ukrajnában² is) 6–7 éves korban iskolázzák be. Ekkorra érik el azt a fejlettségi szintet, mely lehető teszi a formális oktatásban való részvételt.

Az írott nyelvelsajátítás kezdeti szakaszában aszimmetrikus összefüggés áll fenn a nyelv hangzó és írott formája között. Ez azt jelenti, hogy eleinte az írott nyelv közelebb áll a beszédhez, mint a beszéd az íráshoz, vagyis ha a gyerek nem tud valamit leírni, hamarabb áttér a beszédhez, mint fordított esetben (vö. Lengyel 1993(a): 22, Lengyel 1999: 11).

Az elsajátítási folyamat alapvető része a *vizuális inger* (pl. egy szó, melyet el kell olvasni, vagy le kell írni). Lengyel *Perfetti*-re támaszkodva leszögezi, hogy ez a stimulus fonetikai/fonológiai élményt vált ki az írni tanulóban. Hasonlóképpen, ahogy az orális és írott nyelv kölcsönösen támogatják egymást, a fonetikai/fonológiai és vizuális inger is interaktívan erősítik egymást (vö. Lengyel 1999: 12). Ez a folyamat sikeres/sikertelen lefolyása eredményezi a helyes/helytelen *szófelismerést*. Eközben megjelenik az agyban a szó reprezentációja, ez alapján megkeressük, azonosítjuk, majd lehívjuk a szót a mentális lexikonban és az ehhez illeszkedő perifériákban. A *keresés, azonosítás, lehívás* az írás- és olvasási folyamatok alapvető és nélkülözhetetlen mechanizmusai.

A szófelismerést több tényező befolyásolja, melyeket két csoportra oszthatunk:

- *Pozitívan* hat a szófelismerésre, tehát segíti, gyorsítja azt: a szógyakoriság, kontextusbeli vs. izolált szavak, ismeretek struktúrája (általánostól a konkrét felé haladva), regularitás, konzisztencia.
- *Negatívan* ható tényezők, tehát nehezítik, lassítják a felismerést, növelik a hibák előfordulási arányát: szószerűség, szóhosszúság, stimulusminőség gyengülése.

A szófelismerési folyamatban kitüntetett jelentőséggel bír a szavak eleje, hiánya növeli a hibalehetőséget, míg a szöveg elmaradása kevésbé vált ki hasonló eredményt.

Hogy ezek a tényezők milyen hatást váltanak ki mennyiségileg és minőségileg, az függ a nyelvtől, az írásrendszertől, az életkortól, az olvasási és írási tapasztalattól.

A szófelismerés folyamatáról különböző modellek születtek, mindegyik más szemszögből világítja meg a jelenséget, de mindegyik alapját normálisan fejlődő gyerekek mentális lexikonja és pszichikus funkciói képezték. Az írási, olvasási zavarral (diszgráfia, diszlexia) rendelkező egyéneket, az agrafiásokat és/vagy alexiásokat kizárják ezek a modellek.

Az egyik legismertebb *Morton* nevéhez fűződik, ez a **logogen modell (közvetlen elérési modell)**, amely egyidejűleg demonstrálja a hangzó és írott nyelvben történő szófelismerési folyamatot. A modell központjában áll egy logogenrendszer, melyben a szótári egységek gyakoriságuk alapján vannak rendszerezve. Mindegyik logogen rendelkezik egy minimális gyakorisági szinttel, küszöbszinttel. Az aktivizálódás csak akkor történik meg, ha a stimulus eléri ezt a szintet. Az egymáshoz közel lévő egységek között asszociációs kapcsolatok vannak. A modell nem informál arról, hogy az újonnan tanult szavak hová kerülnek,

² Azért pont Ukrajnát jegyeztem meg, mert itt szeretném további kutatásaim nagy részét elvégezni

hiszen nekik nincs logogenjük. Az újabb változat alapján viszont magyarázatot kaphatunk a kontextus és az azonos szemantikai mező befolyására, hiszen a rendszer rendelkezik egy „belső szemmel”, mely érzelmi, értelmi és akarati tényezőket ötvöz, és eszerint módosítja az egyes egységek aktivizálódását, vagyis a szófelismerést (vö. uo.: 19).

A **kereső (kutató) modellek** (Forster és Becker fejlesztette ki az első változatot) alapvetően abban különböznek az előzőtől, hogy az észlelt információk nem közvetlenül a lexikai egységet érik el. A modell szerint rendelkezünk egy azonosító mechanizmussal, ami egybeveti a beérkező vizuális/auditív információkat a különböző fiókokban gyakoriságuk alapján rendszerezett lexikai egységekkel. Ha az azonosítás végén a beérkezett információ megfelel a tárolt adatoknak, akkor sikeres a felismerés. Mondatok vagy nagyobb egységek felismerésekor különböző kapcsolatrendszerek aktiválódnak, a „master file”-ban lexiko-grammatikai és lexiko-szemantikai kapcsolatok vannak tárolva. A kontextushatásra viszont nem nyújt kielégítő magyarázatot (vö. Lengyel 1993(b): 79).

Norris **ellenőrző modellje** szerint kritériumok alapján történik meg a szófelismerés. A lexikon folyamatosan rendelkezésre bocsátja azokat a szavakat, amelyek a perceptuális elemzés alapján megfelelnek, majd ezek a kontextus által további ellenőrzésre kerülnek. A szófelismerés akkor történik meg, amikor elegendő bizonyíték gyűlt össze. A következő modell viszont, *Marlsen-Wilson és Tyler kohort modellje* pont a kontextualitásra nem tud magyarázatot adni, és csak az orális nyelvben történő szófelismeréssel foglalkozik (uo.).

Napjainkban az ún. **hibrid (aktiváló-verifikáló) modelleket** használják a szófelismerés magyarázatára, mely szerint az azonosítási folyamat egyidejűleg szimultán és párhuzamosan történik. Az azonosított szekvencia kétféleképpen kerülhet a verifikációs rendszerbe, egyrészt a szenzoros feldolgozás alapján, másrészt az előzetes kontextus révén. A modelltípus figyelembe veszi mind a szűkebb, mind a tágabb kontextuális hatásokat a jóslási és elvárési stratégiák kialakulása révén (uo.).

A **konnekcionista** felfogás alapján a szófelismerés nemcsak szegmentálisan (betűről betűre) történik, hanem a gyerekeknek e szinten túl kell jutni a szekvenciális szintre (szótag, szó felismerése), amikor már képes az információkat párhuzamosan és egyidejűleg feldolgozni. Ezenkívül a szófelismerést nemcsak szabályok irányítják, hanem a stimulus versengésre ösztönzi a mentális lexikon elemeit (vö. Lengyel 1999: 21).

2.3.4. Mit kell megtanulni az írás során?

Az írás tanításának pedagógiai módon többféle módszere is lehetséges. A modellek az írni és olvasni tanulás időbeli viszonyai, valamint az írástípusok alapján térnek el egymástól. Ennek értelmében megkülönböztetünk *késleltetett írástanítást* (az olvasás megelőzi az írást), *párhuzamos olvasás-írástanítást*, *elemző-összetevő írástanítást* (először nyomtatott nagybetűket tanítanak, majd a kötött írást) (vö. H. Hámorszky 1995: 119-120).

Az írás legelemibb alkotóelemei a jelentéssel nem bíró grafikus-vizuális jegyek, melyek konfigurációjából születnek a nagyobb nyelvi egységek. A jegyek változhatnak egy nyelven belül is attól függően, hogy nagy- vagy kisbetűt akarunk írni, álló vagy dőlt írással, nyomtatottan vagy zsinórirással kívánjuk rögzíteni

vizuálisan gondolatainkat. Ennek megfelelően, ha a *jegyeket* (/ \ – O) bizonyos szabályokat követve összekötjük, betűket kapunk. Hogy mindezt helyesen tettük-e meg, egy „jegykonfiguráció-blokk” (Lengyel 1993(a): 39) ellenőrzi. A *betűk* lehetnek önállóan vagy más betűkkel kombinálva *grafémák*, melyek a nyelv funkcionális elemei. A grafémák a nyelv legkisebb jelentést megkülönböztető, míg a *lexémák* a nyelv legkisebb jelentéssel bíró egységei. A grafémák írásmódtól függő megjelenési formái a gráfok (A, c, s), ugyanazon graféma különböző manifesztációi az *allográfok* (A, a). Az írott nyelvben vannak *archigrafémák* (o, ó), melyek csak egy jegyben különböznek egymástól. Ezek a definíciók megfelelnek a fonológia meghatározásainak. Az írott nyelvben a graféma ugyanazt jelenti, mint a beszélt nyelvben a fonéma. Ez azt jelenti, hogy az írás megtanulásának előfeltétele bizonyos *graféma-fonéma megfeleltetési szabályok* elsajátítása és használata. A gyerek csak akkor tanul meg írni, ha képes lesz a hangokhoz betűket, a fonémákhoz megfelelő grafémat rendelni.

Az elemek összekapcsolása terén is követni kell bizonyos szabályokat, ha a helyesírásnak is meg akarunk felelni. A fonematikus írásokon belül *sekély és mély írásmódot* különböztetünk meg, melyek abban különböznek egymástól, hogy a sekély eltünteti, a mély pedig megtartja a morfémahatár. Sekély írásmódot használunk akkor, ha valamit úgy kell leírni, ahogy kimondjuk, pl. a *kutyának, lámpának* szavak esetében, vagy pl. teljes hasonulás esetén, pl. *busszal, olvass*. Ha viszont a hangzó nyelv eltünteti a morfémahatárt, vagyis a hallott fonémához több lehetséges grafémát is hozzá lehet rendelni, akkor mély írásmódot alkalmazunk, mely az írásban rögzíti, megőrzi a morfémahatárt. Ilyen szavak pl. a *multság, látja* stb. Bonyolítja a helyzetünket, ha a morféma határain olyan betűk találkoznak egymással, melyek alkothatnak egy, ill. két grafémát, pl. *rizsszem* szavunk esetében. A magyar nyelv írott változatában váltakoznak a sekély és mély írásmódok, és ezzel a gyerekeknek is tisztában kell lenniük az íráselsajátítás egy megfelelő szintjén. H. Hámorszky szerint „Az írás akkor emelkedik a rajzolgatás fölé, akkor lesz tudatos, ha a leírandó szót elemezzük: hangjaira bontjuk, emlékezetünkben megkeressük a hangok grafikus jelét, s ezeket a kellő sorrendben leírjuk. Tudatosan az ír, aki képes elolvasni a lemásolt szót, és ismeri az így keletkezett szókép jelentését” (H. Hámorszky 1995: 119).

2.3.5. Az íráshibák okai

Az íráselsajátítás különböző szintjein különböző tipikus hibák fordulnak elő. Két-három év iskolai írástanulás után elvárható a gyerektől, hogy a fonéma-graféma megfeleltetési szabályokat alkalmazni tudja. A 7-8 éves korosztály képes anagrammák megfejtésére, valamint szavak felismerésére izoláltan és kontextusban is. Erre alapozva végzett Magyarországon és Finnországban Lengyel egybevető vizsgálatokat, melyek eredményeiből az alábbi következtetéseket lehet levonni:

- Ebben az életkorban még fokozottan érvényesül az írott és beszélt nyelv fentebb említett interferenciája. Vagyis ha a gyerek olyan szabályba ütközik az anagrammák megoldása során, amit az írott nyelvre vonatkozó szabályrendszere alapján nem tud megoldani, akkor a beszélt nyelvhez fog igazodni. A problémás területeken a grafomotorikus kivitelezésben is hibák léphetnek fel.
- Az írott nyelv fokozott autonómiája jellemző a részműveletek megoldása révén.

- Fokozatosan érvényesülnek az írott nyelv öntörvényei.
- A szófelismerést befolyásoló tényezők kimutathatóak (szó elején kevesebb hiba, közepén, végén több).
- Képesek a nyelvi információkat párhuzamosan feldolgozni (vö. Lengyel 1999: 43–44).

A következő, 10 éves korosztály vizsgálatakor az előző korcsoportnál fellépő tipikus hibák már csak elvétve fordulnak elő, de ennek a kornak is megvannak a buktatói az íráselsajátítás folyamatában. A legjellemzőbb hibák a következők voltak (csökkenő sorrendben felsorolva): betűcsere, kvantitás- és ékezetjelölés, betűkihagyás, egybeírás, felesleges betűk beiktatása, szövegtagolási hibák, különírás, ékezzel kapcsolatos (többszörös) hibák, egyéb, a fentiekhez nem illő hibák, betűnél nagyobb egység kihagyása. Mindegyik hibatípusnak más-más ok tulajdonítható. A betűcserék többsége a grafomotorikus kivitelezésből, a jegykonfigurációk nem megfelelő használatából ered, ami csak jelentéktelen összefüggésben áll a hangzó nyelv sajátosságaival, tehát ez is a két rendszer egymás melletti létét bizonyítja (vö. Lengyel 1999: 128–129). Meglehetősen hamar kialakul a gyerekekben a mássalhangzók magánhangzóktól való megkülönböztetésének képessége, ezért ezeket a gyerekek ritkán cserélik fel. A későbbiekben ritkább az olyan grafémák közötti csere, melyek jegykonfigurációja jelentősen eltér egymástól, mint az archigrafémák esetén.

Az írás során a betűk hatnak egymásra, ezáltal hasonulhatnak egymáshoz. Hasonulási folyamatok gyakrabban fordulnak elő hátulról visszafelé, mint fordítva. A belső reprezentációban nem betűről betűre, grafémáról grafémára jelenik meg a leírandó szó. A morféma- vagy szótaghatárokon található grafémák erősebbek, így ezek visszahathatnak a betűsorban előrébb álló grafémák kivitelezésére. Ebben a korban már képesek arra a gyerekek, hogy a fizikailag nem, vagy csak alig észlelhetően elválasztó határokat felfedezzék. Még ebben a korban is jellemző, hogy gyakori a zöngés-zöngétlen oppozíció rögzítésében a sekély írásmód alkalmazása (vö. uo.: 140). Az elsajátítás megfelelő szintjén azonban kialakul a gyerekekben az a képesség is, hogy morfémacsoportok összetartozását felismerje, s ezáltal ne történjen meg zöngésülés vagy zöngétlenedés.

A mássalhangzók és magánhangzók kvantitását illetően megállapítható, hogy okaik az esetek többségében nem vezethetők vissza a hangzó nyelvre, hiszen vannak olyan szabályok, vagy különböző listák a rövidséget-hosszúságot illetően, melyeket be kell magolni a helysírás érdekében, például az „-it” képző mindig hosszú, a „háború” és „falu” szavak végén lévő „u, ú” (vö. uo.: 159).

A betűkihagyás a szóban bárhol előfordulhat, de a szó elejének védettsége is megfigyelhető, abszolút a szó elején nem maradhat el betű.

Az egybeírás/különírás hibatípusok főleg a hangsúly eltolódásával magyarázható, tehát összefüggésben áll a hangzó beszéddel. Ezek a sekély írásmód szupraszegmentális szintű megjelenési formái (vö. uo.: 166–167).

Amikor a gyerek felesleges betűket iktat be, akkor valószínűleg elmaradt a kontrollművelet pl. nehezebb graféma-fonéma megfeleltetési szabályok esetén, ami hiperkorrekt formák létrejöttéhez vezethet (vö. uo.: 169).

A szövegtagolási hibák több szinten jelentkezhetnek: mondatok között és mondaton belül. A szöveg nagyobb egységeinek tagolását könnyebben elsajátítják a gyerekek, mint a mondaton belüli lexémák elhatárolását (vö. Lengyel 1993(a): 104–105).

Önjavításra elvileg minden gyerek képes, de ritkán élnek ezzel a lehetőséggel. Ezen a ponton újra megfigyelhető a szó elejének védettsége, ami jelen esetben azt jelenti, hogy a szó elején gyakrabban észreveszik és javítják hibáikat, mint más pozíciókban (vö. uo.: 107).

Összegzésképp elmondható, hogy a graféma-fonéma megfeleltetési szabályokat lépésről lépésre lehet elsajátítani. Az egy betű egy graféma viszony könnyen elsajátítható. A két betű egy graféma ismerete prototípusok (C, CS, GY, SZ, S, Z) révén alakul ki. Meg kell azt is tanulni, hogy vannak olyan esetek is, amikor ugyanazt a fonémát egy grafémának számító két betű jelöli-e („egy”) vagy két önálló graféma, ami egyidejűleg két betű is („adjuk”).

Az íráselsajátítás kezdetén a gyerek képtelen a vizuális kivitelezést és a kontrollt párhuzamosan elvégezni. A gyakorlás viszont képessé teszi őket arra, hogy szinkronba tudják hozni e műveletet (vö. Lengyel 1993a).

2.3.6. Az írás diszfunkciói

Az írásbeliség diszfunkcióhoz tartoznak a szerzett diszlexia és diszgráfia – főleg Európában és Észak-Amerikában alexia és agráfia kifejezésekkel illetik a rendellenességeket –, valamint a fejlődési diszlexia és diszgráfia, melyek kialakulására nincs egyértelmű magyarázat (vö. Crystal 1998: 345–346). A diszfunkciók összefüggésben állnak egymással, a diszlexia az esetek 99,5 százalékában együtt jár írási és számolási nehézségekkel is, és ez fordítva is igaz. Statisztikai adatok alapján megállapították, hogy a lakosság kb. 5-7 százaléka él együtt súlyos diszgráfiával/diszlexiával, és kb. ugyanilyen azoknak az aránya, akik enyhébb fokú rendellenességekkel küzdenek.

A diszgráfia főleg az íráskészség gyengeségében, valamint a helyesírási hibákban mutatkozik meg. A diszgráfias gyerekekre jellemző, hogy nem tudja követni a füzetben a vonalakat, nem szabályosak a szavak közötti térközök. Ugyanazt a betűt többféleképpen írják le, szabályosságot viszont e téren nem lehet felfedezni. Az archigrafémákat hajlamosak felcserélni, az írott sorok hullámszerűen, egyszer lefelé, egyszer felfelé ívelnek. A helyesírás terén tipikus, hogy a hosszú és rövid mássalhangzókat nem képesek megkülönböztetni, a hagyományos írásmód szabályait (ly, cz, eő stb.) nem képesek betartani. Írástempójuk rendszerint lassú, a gyorsabb tempó gyakran az olvashatóság rovására megy. Diktáláskor gyakran lemaradnak, mivel nehezen találják meg a halott fonémának megfelelő grafémát, betűképet. Lemaradásukat igyekeznek behozni, emiatt előfordul, hogy elhagyják az utolsó szótagot, de egész szavak is kimaradhatnak. A központosásra nem fordítanak figyelmet, a szövegek tagolásában gyakran hibák fordulnak elő.

Az írászavarok hátterében leggyakrabban mozgástervezési nehézségek és a vizuális értékelés hiányosságai állnak, de ezt rendkívül nehéz általánosítani, minden gyereknél másképp jelentkeznek ezek a zavarok. Gyakori, hogy a gyerek minden írásjegyet képes külön-külön megformálni, csak a folyamatosságban vannak zavarai. A betűk felismerésének rendellenességében a vizuális hiányosságok lapulnak, nem ismerik fel a betűk alakját és körvonalait, és ezért nem csak látászavarok lehetnek felelősek, hanem a megfelelő idegi rendszer zavarai. Előfordulhat, hogy a helytelen, túl görcsös ceruzafogás is problémákat okozhat. Ez a kéz izmainak alacsony izomtónusa miatt következhet be. Pszicholingvisztikai megközelítésből jelentős a vizuális memória elégtelen működése, ami abban nyilvánul

meg, hogy a gyerek nem képes visszaemlékezni a betűalakokra. Fontos még az is ebben a vonatkozásban, hogy az információfeldolgozási rendszerben is hibák léphetnek fel, ez okozza a lassúságot (vö. Selikowitz 2005).

A tanulási nehézségeket gyakran nem veszik észre időben, s ez rányomja bélyegét a gyerek kognitív fejlődésére, valamint pszichikai problémákat is okozhat. Ha a gyerekek túl sokat hangsúlyozzák hibáit, nem speciálisan fejlesztik készségeiket, állandóan negatív visszajelzéseket kap, idővel kialakul benne az alacsonyabb rendűség érzése, önértékelése gyengül. Ezért nagyon fontos a diagnosztizálás, bár ez nagyon nehéz, mert ezeket a zavarokat nem lehet egyszerű standardizált tesztekkel mérni. A pedagógusképzésben viszont kellő figyelmet kell fordítani arra, hogy a pedagógusok képesek legyenek felismerni a nehézség jeleit és megfelelő időben tudjanak szakértőket bevonni.

3. Kétnyelvűség

A kétnyelvűség fogalmát a nyelvtudomány fejlődése során sokan sokféleképpen magyarázták. A definíciókban determináló faktor a nyelvtudási szint. Az egyik véglétet képviseli *Bloomfield*, aki úgy gondolta, hogy csak azt lehet kétnyelvűnek számítani, aki mindkét nyelvet anyanyelvi szinten beszéli. A másik véglét mellett *Diebold* a következőképp foglal állást: a kétnyelvűség „*egy második nyelv lehetséges modelljeivel való érintkezés és ezek anyanyelvi környezetben való használatának képessége*” (Karmacsí idézi *Diebold*-ot 1961). Ez viszont azt jelenti, hogy az is kétnyelvű, aki nem beszéli, csak érti a másik nyelvet. E meghatározás alapján népes lenne a kétnyelvűek tábora. Az arany középutat képviseli *Skutnabb-Kangas* (1988), aki szerint a definíciókat eleve négy csoportra kell osztani: az elsajátítás ideje, elsajátításuk sorrendje, a nyelvtudási szint és a nyelvhasználat jellegzeteségei vagy identitás alapján (vö. *Lesznyák* 1996: 218).

A pszicholingvisztikai meghatározások inkább a nyelvtudáson és a nyelvelsajátításon alapulnak. A nyelvtudás magába foglalja mindegyik készség (olvasás-, írás-, beszéd-készség, hallás utáni megértés) bizonyos szintű meglétét.

A kétnyelvűséget illetően megkülönböztethető egyéni és közösségi kétnyelvűség. A továbbiakban bővebben az utóbbira térnék ki, mivel alapvetően magyar anyanyelvű gyerekek írott nyelvelsajátítási folyamatát szeretném a későbbiekben figyelemmel kísérni, tehát a kétnyelvű környezetet háttértényezőnek tekintem.

3.1. Kétnyelvű környezet

Bartha (1999) megfogalmazásában a két- vagy többnyelvűség azt jelenti, hogy az azonos területen élő különböző nyelvi csoportok különböző jellegű és kiterjedtségű kapcsolataik révén kapcsolatba kerülnek egymással. A közösségi kétnyelvűséget elsősorban olyan környezetben szokás vizsgálni, ahol kisebbségi csoportok élnek a többségi társadalomban, mivel ilyen helyzetben a fennálló hatalmi viszonyok révén a kisebbség tagjai kényszerítve érzik magukat arra, hogy elsajátítsák a többségi nyelvet bizonyos szinten, s ezáltal kétnyelvűekké váljanak, hiszen ez a záloga az életben való érvényesülésnek és boldogulásnak. Ezt természetesen nem negatívumként kell(ene) kezelni, hiszen a kétnyelvűség nem betegség, nem kell tőle félni, de felmerül kérdésként az is, hogy e törekvés miatt feladják-e a

kisebbség tagjai anyanyelvük ápolását, identitásukat, mennyire asszimilálódnak a többségi társadalomban a ranglétrán történő feljebbjutás érdekében.

A kétnyelvű társadalmak kapcsán mindenképp meg kell említeni a *diglosszia* fogalmát, mely azt jelenti, hogy e társadalom kétnyelvű egyénei hajlának arra, hogy nyelvválasztásukat a különböző nyelvhasználati szinterekhez igazítsák. Eszerint informális szintereken (család, baráti kör, templom stb.) inkább a kisebbségi anyanyelvet, míg formális szintereken (hivatal, orvosi rendelő stb.) a többségi nyelvet részesítik előnyben. Ebből kifolyólag a többségi nyelv magasabb státusúvá válik, birtoklása magasabb iskolázottságot, magasabb társadalmi pozíciót feltételez. Ha nem állítanak ezzel szembe pozitív attitűdöket a kétnyelvűséggel érvelve, a kisebbségi nyelvet fokozatosan elnyomja a többségi, egyes esetekben nyelvváltás is bekövetkezhet (vö. Lesznyák 1996: 221).

Ez a kérdés a nyelvválasztási stratégiák, kódváltás témakörébe tartozik. Ezt viszont a szociolingvisztika hivatott kutatni, a pszicholingvisztika a közösségi kétnyelvűség vonatkozásában inkább azzal foglalkozik, hogy a kétnyelvű környezet milyen befolyást gyakorol a gyerek kognitív fejlődésére, valamint anyanyelv- és/vagy idegennyelv-elsajátítására mind a hangzó, mind az írott nyelvet illetően.

3.2. Kétnyelvű környezet lehetséges hatásaia nyelvelsajátításra

Amikor a gyerekek iskolába lépnek, az írás-olvasás készségének elsajátítása által az eddigi ismereteik a világról új dimenziókban manifesztálódnak, elmélyülnek. Ezek után már nemcsak arra támaszkodhatnak, amit hallanak, hanem arra is, amit egyedül el tudnak olvasni vagy le tudnak írni. Ezáltal ezek az ismeretek egy magasabb szinten vésődnek tudatukba. Ezért nagyon fontos, hogy kétnyelvű környezetben azt a nyelvet, amelyen eddigi ismereteiket megszerezték, továbbfejlesszük, vagyis hogy megtanuljanak anyanyelvükön írni, olvasni.

Kezdetben azt feltételezték, hogy a kétnyelvűség negatívan befolyásolja a gyerekek kognitív fejlődését. Úgy gondolták, hogy ha a gyermek egyszerre két nyelvet tanul, akkor egyiket sem tudja majd megfelelő szinten elsajátítani, vagyis két fél nyelvet sajátít el egy egész helyett. A közelmúltban végzett empirikus kutatások eredményei azonban megdöntötték ezt az elméletet, s bebizonyosodott, hogy a kétnyelvűség pozitívan befolyásolja a gyerek megismerési folyamatait, a kognitív fejlődését, ha mindkét nyelvet egy meghatározott szinten birtokolja (küszöb-modell). Az anyanyelvi jelenségek tudatosítják az idegen nyelvi rendszer másságát, ezáltal annak rendszerbe való képződését segíti elő. A két nyelvi rendszer összehasonlítása által felfedezett különbségek erősítik a másik nyelv rendszerét (vö. Velki 2001: 9–10.).

Hogy a kétnyelvűek agyában egy összetett vagy két különálló nyelvi rendszer működik-e, amely(ek) kiszolgálja/kiszolgálják a nyelvi folyamatokat, az vitatott kérdés. A pszicholingvisztika a kétnyelvűséget kontinuumként próbálja megközelíteni. A skála két végén az előzőeknek megfelelően *összetett* és *koordinált kétnyelvűség* helyezkedik el (vö. Navracsics 1999). Egyesek úgy gondolják, hogy az elsajátítás idejétől függ az, hogy egy összetett vagy két egymás mellett működő rendszer alakul ki. Hat éves korig az előzőt, míg tizenhárom éves kortól az utóbbit tartják valószínűsíthetőnek. Mások szerint a gyerekekben születésétől fogva két nyelvi rendszer fejlődik. A hibrid-elméletek képviselői pedig úgy vélik, hogy elsődlegesen egy kevert nyelvi rendszer alakul ki, mely a későbbi fejlődés során elkülönül és két önálló egységként működik (vö. Karmacsi 2007: 22).

Grosjean és Léwy kidolgozta a *lexikai elérés bilingvális modelljét*, mely két nyelvi rendszer létét feltételezi, melyek egyszerre függetlenek egymástól, de ugyanakkor kapcsolatban is állnak. Ha egy kétnyelvű monolingvális kommunikációt folytat, akkor a használt nyelv rendszere erősen aktív, míg a másiké csak gyengén. A kétnyelvű tehát nem két egynyelvű ötvözete egy testben. Rámutat arra, hogy a kétnyelvű a nyelvhasználat terén sohasem éri el azt a szintet, még ha az anyanyelvéről van is szó, mint az egynyelvű beszélő (vö. Grosjean 1989). Paradis (1986) is hasonló eredményre jutott *alrendszer hipotézisében*. Szerinte mindkét nyelvnek megvan a maga idegi kapcsolatrendszere, melyek az előhívásban részt vesznek, s ezek egy átfogó rendszeren belül helyezkednek el.

Cummins a kétnyelvűek kognitív fejlődését a *jéghegy modellel* illusztrálja, ami azt jelenti, hogy a felszín fölött két különálló hegycsúcs látszik, ez a két nyelv, de a felszín alatt ezek összeérnek, tehát egy alapból emelkednek ki. Ez az ún. *közös alapkészség* vagy *központi operációs rendszer*, mely mindkét nyelvet kiszolgálja. Ezen a rendszeren keresztül a készségek és fogalmak egyik nyelvből a másikba transzferálhatóak (vö. Lesznyák 1996: 224).

Az agyban a nyelvi rendszer(ek)en belül nemcsak a beszélt nyelv rendszere, hanem az írotté is jelen kell legyen. Eszerint tehát hogyan működik az agyban a két nyelv írott rendszere? A vizuális stimulus nyelvtől függősége (pl. egy látott betűsor anyanyelven vagy idegen nyelven) befolyásolja-e a szófelismerés során a keresését, azonosítást, lehívást? Vajon az írott nyelvben is történnek-e kódváltások, ugyanolyan elvek alapján működik-e az írott nyelvhasználat is, mint ahogyan a sokat vitatott beszélt nyelv esetén. Erre vonatkozóan nem sok információ áll a rendelkezésünkre sem az elmélet, sem pedig a gyakorlati kutatások terén.

4. Kitekintés a téma gyakorlati kutatási perspektíváira

Kárpátalja magyar kisebbségi tagjaként a mindennapokban érzékelem a kétnyelvű környezet esetleges hatásait az írott kommunikációban. Gyakran előfordul, hogy hibákat vétek írás közben amiatt, hogy a latin és cirill betűrendszereket alkalmazva nem a megfelelő betűalak jut eszembe. Főleg az ukrán nyelven történő írás folyamán kell néha egy pillanatra megállni, s elgondolkodni azon, hogy a cirill ábécében melyik az a betű, amelyet le kell írni.

Ha én felnőttként, az ukrán nyelv írott változatát több mint két évtizede elsajátítva, hasonló jelenségeket veszek észre magamon, akkor mi történhet a magyar anyanyelvű kisgyermek fejében, aki az óvodában az ukrán nyelvről semmilyen ismeretet nem szerzett, első osztályban anyanyelvén kezdi az íráselsajátítást, majd második osztályban a cirill betűkkel is meg kell birkóznia. Olyan szavakat kell leírni, amelyek értelme egyáltalán nem világos számukra. Felmerülő és a jövőben kutatandó kérdések ezzel kapcsolatban a következők:

- Milyen gyakran történnek betűcserék a két írásrendszer között, s ezeket vajon mi indukálja?
- Milyen változásokat idéz elő a mentális lexikonban, ha több nyelv írott változatát birtokoljuk és gyakoroljuk?
- Befolyásoló tényező-e, ha a gyerekek még ehhez az angolt/németet is

- egyidejűleg tanulják mind beszélt, mind pedig írott változatban?
- Ugyanazokat a technikákat alkalmazza-e a gyerek az ukrán írott nyelv elsajátításakor, mint amelyeket anyanyelve esetén alkalmazott?
 - Az anyanyelv írott változatának ismerete nyújt-e segítséget az ukrán írás megtanulása során, vagyis érvényesül-e Cummins jéghegy-modellje?

Még ennél is szélsőségesebb azoknak a magyar anyanyelvű gyerekeknek az esete, akiket szüleik minden előzetes nyelvi ismeret nélkül ukrán iskolába íratnak be. A magyar gyerek ebben az esetben az anyanyelvén nem tanul meg írni-olvasni, esetleg egy későbbi szakaszban, vagyis az a nyelv, melyen eddig kommunikált és megszerezte a világról ismereteit, melyen első gondolatait megfogalmazta, nem nyer megerősítést az írás-olvasás által. Ez sajnos a politikai és társadalmi viszonyok miatt egyre gyakoribb jelenség Kárpátalján. Ungváron és Munkács környékén, ahol kisebb százalékban élnek magyarok, már régebb óta megfigyelték ezt a jelenséget, de Beregszász környékén csak az utóbbi két évben terjedt el ez a rohamosan fertőző jelenség, amióta a továbbtanulás csak akkor lehetséges, ha ukrán nyelven tesznek emelt szintű érettségét.

A felvetett probléma további kutatásokra ad lehetőséget, hiszen össze lehet hasonlítani az anyanyelvén, valamint ukrán nyelven oktatótt magyar nemzeti-ségű gyerekek anyanyelvi ismereteit, írását, kognitív fejlődését.

Kutatásaimat longitudinális, keresztmetszeti és egybevető vizsgálatok segítségével szeretném végrehajtani. Saját gyerekeim (öt- és hatéves kisfiúk) írott nyelvvelsajátítási folyamatait figyelem meg elsődlegesen, majd ezeket a vizsgálatokat kiterjesztem további magyar anyanyelvű gyerekekre is. Magyar tannyelvű iskolák 1–4. osztályaiban végeznék felméréseket, s ezeket ukrán iskolában tanuló hasonló korú gyerekek eredményeivel hasonlítanám össze. Szeretnék kiválasztani egy óvodai csoportot (4–5 éves korú gyerekek csoportját), amelyben a gyerekek fejlődését követném nyomon a bontakozó írásbeliség megjelenési formáit és lehetőségeit szemügyre véve. A felmérésekből keresztmetszeti és egybevető elemzések segítségével több kérdésre is választ kaphatunk, melyekről a későbbiekben különböző fórumokon tájékoztatnám az érdeklődőket.

5. Összegzés

Összefoglalásként megállapítható, hogy a kutatók abban egyetértenek, hogy a gyerekek hosszú utat kell bejárnia ahhoz, hogy elmondhassuk róla, hogy kompetens írott nyelvhasználóvá vált, függetlenül attól, hogy az elsajátítási folyamat egy-, két- vagy többnyelvű környezetben történik-e meg. Ez az út több buktatót is rejteget, mint például a graféma-fonéma megfeleltetési szabályok, a sekély-mély írásmód elsajátítása, valamint annak felismerése, hogy ezeket változtatva lehet csak a helyesírási szabályokat betartani. Ezekben a kritikus pontokon egyesek túljutnak, mások egész életük folyamán nehézségekkel küzdenek.

Az elsajátítási folyamatot a pszicholingvisztikai kutatások hivatottak feltárni, de a pedagógusoknak képeseknek kell lenniük arra, hogy levonják a tanulási/tanítási folyamat szempontjából releváns következtetéseket. Gyermekeink sikereiért és kudarcaiért ők is felelősek, de néha a tanár legjobb igyekezete ellenére sem képes segíteni. Ilyen esetekben többnyire az idegrendszeri vezérlésben, a mentális

lexikonban, a szófelismerés képességet lehetővé tévő vizuális memóriában keresendő a kudarc gyökere. Mindezeket hivatott kutatni a pszicholingvisztika mint nyelvtudományi diszciplína.

Hogy a különböző problémákra pszicholingvisztikai megközelítésből választ tudjunk adni, még sokat kell dolgozni, hiszen még nagyon sok vitatott és feltáratlan kérdés van az írott nyelv-elsajátítást illetően. S ez fokozottan igaz a kétnyelvű társadalmakra.

IRODALOM

- A diszgráfia tünetei. http://www.tanulasmodszertan.hu/dizlexia/dizlexia_cikk4.htm
- Adamikné Jászó Anna (2001): *Anyanyelvi nevelés az ábécétől az érettségig*. Budapest, Trezor Kiadó.
- Adamikné Jászó Anna (2006): *Az olvasás múltja és jelene*. Budapest, Trezor Kiadó.
- Benczik Vilmos (2005): *A szóbeliség-írásbeliség paradigma*. In: *Iskolakultúra* 2005: 70–85 o. Anyanyelvi nevelési tanulmányok I. Pécs, Molnár Nyomda és Kiadó Kft.
- Crystal, David (1998): *A nyelv enciklopédiája*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Diebold, Richard (1961): *Incipient bilingualism*. In: *Language* 37: 97–112.
- Gósy Mária (1999): *Pszicholingvisztika*. Budapest, Corvina.
- Grosjean, François (1989): *Neurolinguists, beware! The bilingual is not two monolinguals in one person*. *Brain and Language* 36: 3–15.
- Hernádiné Hámorszky Zsuzsanna (1995): *Tanítói kézikönyv az ABC-ház tankönyvcsalád használatához az általános iskola 1. osztályában tanítók számára*. Szeged, Mozaik Oktatási Stúdió.
- Karmacs Zoltán (2007): *Kétnyelvűség és nyelvsajátítás*. Ungvár, PoliPrint.
- Kernya Róza szerk. (1995): *Az anyanyelvi nevelés módszerei. Általános iskola 1-4. osztály*. Csokonai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola és a Móra Ferenc Könyvkiadó Rt.
- Lengyel Zsolt (1997): *Bevezetés a pszicholingvisztikába*. Kézirat. Veszprém
- Lengyel Zsolt (1993a): *Nyelvsajátítási és nyelvtanulási formák*. Kézirat. Veszprém
- Lengyel Zsolt (1993b): *Pszicholingvisztika nyelvszakosoknak: beszédértés, beszélés, írás-olvasás idegen nyelven*. Veszprém, OOK Press Kft.
- Lengyel Zsolt (1999): *Az írás. Kezdet-folyamat-végpont. Az írástanulás pszicholingvisztikai alapjai*. Budapest, Corvina.
- Lesiak, J. L. (1997): *Research based answers to questions about emergent literacy in kindergarten. Psychology in the Schools* 34.2: 143–160.
- Lesznyák Márta: *Kétnyelvűség és kéttannyelvű oktatás*. In: *Magyar Pedagógia* (1996) 96. évf. 3. szám 217–230.
- Nagy József (1980): *5-6 éves gyermekeink iskolakészültsége*. Budapest: Akadémia Kiadó.
- Navracsics Judit (1999): *A kétnyelvű gyermek*. Budapest: Corvina.
- Selikowitz, Mark (2005): *Diszlexia és egyéb tanulási nehézségek*. Budapest, Medicina Könyvkiadó Rt.
- Strickland D.-L. Morrow (1988): *New perspectives on young children learning to read and write. The Reading Teacher* 42: 70–71.
- Szinger Veronika: *Az óvoda feladata az írás és olvasás előkészítésében*. http://www.mentor-konyvesbolt.hu/mentor/news/beszedgyogvitas_szinger.pdf
- Szinger Veronika (2006): *Az iskoláskorú testvér, mint példakép a kisgyermek literációs tevékenységében*. In: *Iskolakultúra* 2006: 151–165 o. Anyanyelvi nevelési tanulmányok II. Pécs, Molnár Nyomda és Kiadó Kft.
- Velki Magdolna: *Anyanyelv idegen nyelvi környezetben (Pszicholingvisztikai megközelítés)*. 1–6.o. <http://www3.sympatico.ca/mvelki/atelierhongrois/Magyar/Kutatas/Megkozelitesek/pszicholing.htm>
- Velki Magdolna (2001): *Az anyanyelv oktatásának problémája idegen nyelvi környezetben kisiskolás korban (Megfigyelések, tapasztalatok, módszerek)*. 1–10. o. <http://www3.sympatico.ca/mvelki/atelierhongrois/Magyar/Kutatas/Nyelvek/anyanyelv.htm>

Egy Rett-szindrómás eset bemutatása

Rezümé A Rett-szindróma egy nagyon komplex tünetegyüttesből összetevődő állapot. A diagnózis felállításához számtalan vizsgálatra van szükség, mivel az orvosok a tünetek sokasága miatt nem mindig a Rett-szindrómára gyanakodnak. Ez a folyamat nagy erőfeszítést, türelmet kíván a szülőktől és a gyermektől egyaránt. Viszont a pontos diagnózis megszületését követően elkezdődhet a terápia, amely segít a családnak a nehézségek leküzdésében. Kutatásomban ezekről a vizsgálatokról és terápiákról írok.

Резюме Синдрома Ретта має багато симптомів. Для того, щоб поставити діагноз, потрібні різні обстеження, оскільки лікарі не завжди підозрюють, що це синдром Ретта. Цей процес вимагає напруження сил, терпіння батьків та дитини. Після точного діагнозу починається лікування, яка допоможе сім'ї перебороти труднощі. Проведенні обстеження і лікування описано на прикладі конкретного випадку.

A Rett-szindróma felismerése a tünetek összetettsége miatt sok esetben még az orvosok számára is nehézségeket okoz. Sok vizsgálaton kell átesnie a gyerekeknek, míg végül diagnosztizálni tudják a szindrómát. Esettanulmányomban ezeket a vizsgálatokat írtam le egy Rett-szindrómás kislány példáján, nyomon követve fejlődését és betegségét születésétől négy és fél éves koráig. A szülők és a kislány személyi jogait tiszteletben tartva, a hely és név leírása nélkül kerül bemutatásra az eset.

Remélhetőleg a cikk, ha csak kis mértékben is, de segítséget nyújt más érintetteknek minél hamarabb felismerni a Rett-szindróma tüneteit és elkezdni a megfelelő terápiás kezeléseket. A lehetséges terápiákról előző cikkünkben olvashattak (Acta Beregsasiensis, 2008. 2. kötet).

Az eset kapcsán néhány konkrét gyakorlatot is bemutatok, amelyeknek elvégzését gyógypedagógusok, orvosok, konduktorok ajánlottak a kislánynak.

Anamnézis

Az anya terhessége zavartalan volt. Egy héttel a szülés határideje előtt a jelentkező furcsa fájások miatt bement a kórházba, de az orvosok azt mondták neki, hogy nyugodjon meg, nincs semmi baj és hazaengedték.

Egy hétre rá, a kijelölt napon megszületett L. Aggodalmat csak egy dolog keltett, hogy zavaros volt a magzatvíz. Ezért az anya oxitocint kapott.

L. 54 centiméter, 3050 grammos volt, amikor világra jött, és 9-10 apgar értékkel (az újszülött születés utáni felmérésére szolgál, amit 0,5 és 10 perccel a születés után készítenek) rendelkezett. Három nap elteltével hazamehettek.

A gyerek rendszeren fejlődött. Az anya elmondása szerint L. 7 hónapos volt, amikor egyedül felült, 10 hónaposan fordult hasra, 13 hónapos volt, amikor fölállt, 14 hónaposan kezdett el járni.

Egyévesen már mondott szavakat (adjál, lámpa), és volt egy mondata is: esik az eső. Ezek a szavak és ez a mondat hangzottak el tőle először és egyben utoljára, ugyanis a későbbiekben sem ezeket, sem pedig más szavakat nem lehetett tőle hallani.

* „Édes élet” Orvosi-szociális Rehabilitációs Központ, gyógypedagógus.

A szülők számára 1,5 éves korában vált nyilvánvalóvá, hogy a kislánnyal valami baj van. A gyermek nem figyelt oda arra, amit mutatnak neki, nehéz volt felkelteni figyelmét és hosszabb ideig lekötni játékkal vagy bármi mással. Ha valamilyen játék a kezébe került, azt rögtön a szájába vette, majd rövid időn belül eldobta. Nem beszélt, és a szülők úgy látták, hogy a hozzá intézett beszédből nagyon keveset ért meg (nem teljesített egyszerű utasítást sem). Jobb oldalon, a tarkója egy részén rendszeresen tépkedte a haját, illetve a hasát, hátát vakarta, elsősorban akkor, ha fáradt, álmos volt. Nem tudott választani, nem volt kedvenc itala vagy étele, mint a többi gyereknek. L. mindent megevett.

Vizsgálatok

Egy budapesti kórházban különböző vizsgálatokat végeztek el rajta. Először EEG-re küldték. (ElektroEncefaloGráf az agykéregben keletkező parányi elektromos feszültségeket a fejbőrre helyezett elektródákkal elvezeti, felerősíti, és mozgó papírra (ma már inkább számítógép képernyőjére) rajzolja. Az így kapott görbék ("agyhullámok") alapján vizsgálható az agy elektromos működése. L. esetében kimutathatók voltak a tüskék, de rohamok nem társultak hozzá. Ezt a jelenséget epileptiform jeleknek nevezik (utólag kiderült, hogy ez a Rett-szindróma egyik tünete).

MRI-re (Mágneses Magrezonancia) is sor került, viszont ez a vizsgálat semmilyen rendellenességet nem mutatott ki. Ezután került sor a hallás-, fül-orr vizsgálatra, mellkas röntgenre, vérvételre. A leletek negatívak lettek.

Ezt követően anyagcserezavarra kezdtek gyanakodni. Aminosav-vizsgálatot végeztek, ami nem mutatott egyértelmű anyagcsere-betegségre utaló jeleket.

Ezután egy korai fejlesztő központba irányították az anyukát és a kislányt. Itt egy komplex vizsgálat során az adaptív-gondolkodói, a nyelvi, valamint a szociális-érzelmi fejlődés területén jelentős elmaradást tapasztaltak. Az elmaradás mértékét L. kooperációs nehézségei miatt nem sikerült pontosan meghatározni.

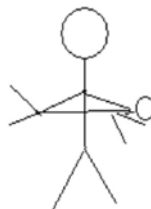
A fejlődés elősegítése végett a kislány egyéni gyógypedagógiai fejlesztésben vett részt. Az érzetek integrációjának nehézsége, valamint a nagymozgások terén látott elmaradás miatt, tervezett szenzomotoros tréningre hordták szülei. Ez sokat javított állapotán. A tréningnek köszönhetően a kislány lépcsőn is megtanult járni (amit előtte nem tett). A tréningen kívül még lovagló és úszásterápián is részt vett.

Előírt terápiák

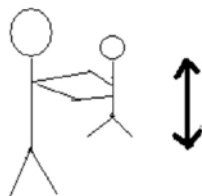
L. fejlesztése konduktora által meghatározott gyakorlatok a TSMT (Tervezett szenzomotoros tréning) keretében zajlottak, a következő beosztással:

- 2 hétig heti 3x
- 4 hétig heti 5x
- 2 hétig heti 4x

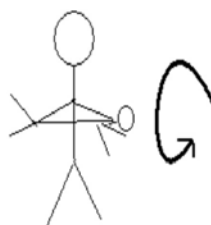
1. hintáztatás 2x

2. emelgetés 10x

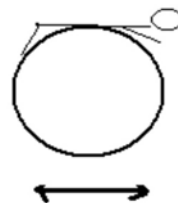
3. körbe forgás 10x jobbra, 10x balra

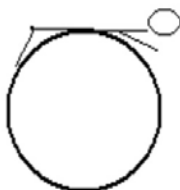
4. göcögtetés
(labda segítségével)

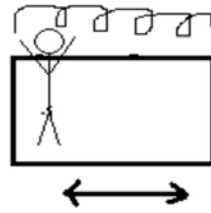
5. hintáztatás előre-hátra 2x

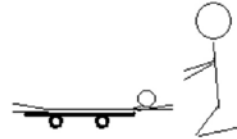
6. hintáztatás oldalra 2x

7. pléden forgatás (becsavarni a plédbe, a kezei kinyújtva legyenek, aztán hirtelen kipöndöríteni a plédből. Ezt mind a két irányba elvégezzük.)

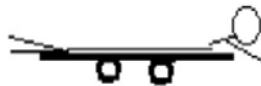
8. gördeszkán való húzás-tolás, lendületesen 10x

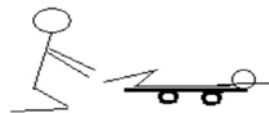
9. lökni két ember között 10x oda-vissza

10. „tol-tol” segítséggel

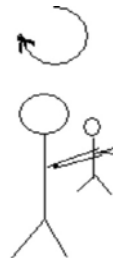
11. elrugaszkodás számolásra 10x

12. előre bukfenc, felültetve

13. pörgetés 10 x jobbra, 10 x balra

L.-nél még nagyon fontos volt a „Rett-es mozgások” fékezése és izmai nyújtása.

2. Az egyéni gyógypedagógiai foglalkozásokon a legnagyobb nehézséget L. rendkívül könnyen terelődő, szórt figyelme, valamint impulzív viselkedése jelentette. Spontán helyzetben a tárgyak, játékok felkeltették érdeklődését, de nem tudta azokat funkciójuknak megfelelően használni. A kezébe kerülő tárgyakat röviden megvizsgálta, megforgatta és szinte azonnal a szájába vette, majd kiejtette a kezéből, vagy eldobta és többet nem foglalkozott velük. Idejének jelentős részét járkálással töltötte miközben kezével, karjával folyamatosan ismétlődő mozdulatokat végzett és csak igen rövid időre volt bevonható közös tevékenységbe.

A foglalkozásokon arra törekedtek, hogy L. figyelmét, érdeklődését egy tárgy vonzásában megtartsák. Olyan feladathelyzetet teremtettek számára, melyből nem tudott könnyen kilépni, és amelyben biztosan tudott teljesíteni. Kezét hátulról irányítva egyszerű feladatok kivitelezését gyakorolták, így pl. nagyobb szájú edénybe pakolás, nagy lyukű karika felfűzése rúdra.

Beszédhasználatára a halandzsa nyelv volt jellemző, amelyben időnként értelmes szavak jelentek meg. Jelzései nem mindig voltak egyértelműek, gyakran előfordult, hogy nem értették meg pontosan, mit szeretne, ilyenkor keservesen sirt. Indokolatlannak tűnő hangulatváltozások, érzelmi reakciók is megfigyelhetők voltak a kislánynál.

A leírt terápiáknak és gyógypedagógiai foglalkozásoknak köszönhetően L. 2 éves volt, amikor megértette, milyen játékot kérnek tőle és azt odaadta. 3 évesen tudta hajtani a játékmotort.

További vizsgálatok

Egy budapesti kórház ajánlására Pécssett került kivizsgálásra a kislány. Vérvizsgálatot végeztek, amely laktát és piruvát emelkedett értéket mutatott (ezt a későbbi vizsgálatok is mutatták). DNS-vizsgálattal állapították meg, hogy a kislány Rett-szindrómás.

Napközi otthonban

A kislány három és fél évesen került napközi otthonba, ahol egy évet töltött. Nagyon rossz állapotba került oda: sokat sikított, köpködött, pofozkodott. Semmilyen feladathelyzetbe nem volt bevonható, ritkán vett fel szemkontaktust. Manipulációs szintje alacsony, szem-kéz koordinációja kezdetleges szinten volt.

A sikítást kommunikációs célra használta, s ha sikítására érintéssel vagy bármilyen közelítéssel válaszoltak, akkor azt megerősítésnek vette.

Gyerekekkel nem játszott, inkább csak elvult közöttük, és szemlélte őket. Fel-alá járkált, ugrándozott, nevetgált közben.

A napközi szakembere elmondása szerint, először viselkedés terápiát alkalmaztak nála. A fejlesztése érzékelésen, észlelésen, látáson, halláson, tapintáson alapult. A Fröhlich-féle bazális stimuláció elemét is belevitték a kislány fejlesztésébe. Ennek lényege a testi tudatosság fejlesztése különböző anyagokkal, tárgyakkal (pl. tüskés labda gurítása a kézen, tenyéren).

A kognitív fejlesztést teljesen az alapoktól kezdték 5–10 perces foglalkozásokkal, fokozatos időkitolással, heti rendszerességgel. Ehhez nagy segítséget nyújtanak a kommunikációs kártyák. Ezeknek két fajtája van:

- Napirendkártyák
- Kis kommunikációs kártyák.

L.-nél mindkettőt alkalmazták, mivel nagyon fontos a Rett-szindrómásoknál a vizuális megsegítés és a napi rendszeresség.

A kis kommunikációs kártyákra azok a dolgok, tárgyak képei kerültek, melyeket a gyermek szeretett. L. esetében ez például a tejszelet volt. E kártya segítségével kellett megtanulnia kérni azt. Ha ez a készség kialakult nála és rögzült, akkor lehet erre építeni és további kártyákkal dolgozni. Lehet, hogy egy ilyen készség kialakítása több évbe is beletelhet.

Integrált óvodában

Négy és fél éves korában a napközi otthonból egy integrált óvodába került, ahova igen hamar beilleszkedett. Igaz, az első nap az alvásidőt végigsikította, de másnap már csendben volt. Sőt pár alkalom elteltével azt is elérték, hogy elaludjon egy fél órára.

Kényszermozgásait nem tudta koordinálni, ezért társait akaratlanul is gyakran megütötte. Egy idő után a gyerekek megértették, hogy L. nem szándékosan bántja őket, és annak ellenére, hogy nem olyan ügyes, mint ők, nagyon megszerették a kislányt.

Egyik jellemzője még L.-nek – ami más gyerekekre nem jellemző –, hogy nem kerülte ki a dolgokat, átment rajtuk. Magasabb volt a fájdalomküszöbe, mint az átlagos gyerekeknek, és nincs veszélyérzete sem. Nagyon erősen kell megütnie magát ahhoz, hogy elkezdjen sírni. Az anyuka elmondása szerint egyszer úgy megsütötte a kezét, hogy szinte felhólyagzott, de ő erre sem reagált.

A sikítózásról leszokott, de ennél egy rosszabb tulajdonság jelent meg nála: a köpködés. Ezentúl ezzel hívta fel magára a figyelmet.

Sok mindent megértett, és úgy tűnt, hogy adekvátan végrehajtja. Kicsit segített az öltözködésnél, emelte a kezét, lábát. Ismerte az „emeld fel a kezéd”, „add a lábad” kifejezéseket.

Ha köszönni akart, akkor a hosszú „ssssz” hangot hallatta. Ez jelentette nála a „szia”. Elkezdett válogatni az ételek között.

A terápiák és az integrált fejlesztés pozitív hatással voltak L.-re. A kívüllónak ezek a kis változások jelentéktelennek tűnnek, de L. és szülei számára nagy jelentőséggel bírtak.

IRODALOM

- Kalmár Krisztina (2005). *Útmutató a Rett-szindrómás gyermekek fejlesztéséhez*. Magyar Rett-szindróma Alapítvány: Tájékoztató a Rett-szindrómáról.
- Dr. Kálmán Zsófia (2001). *Augmentatív és alternatív kommunikációs füzetek III*. Bliss Alapítvány, Budapest.
- Az adatok orvosi dokumentációkból és szakemberek (pszichológusok, konduktorok) elmondásából származnak.

MOLNÁR FERENC*

A ruszin nép szerepe az 1848–49. évi máramarosi események idején

Rezümé Jelen tanulmány a ruszin nép szerepét vizsgálja az 1848–49. évi máramarosi események idején. A fenti vármegye lakosságának több mint a felét kitevő ruszinság jelentős hányada a helyben megalakított 19. honvédhadosztály 1. dandárjában teljesített szolgálatot. Fő feladatuk a határvédelem, a Debrecenben székelő magyar kormány háterszágának biztosítása és a fegyvergyártás volt. Ugyanakkor fontos megemlíteni, hogy Máramaros területén előfordultak kisebb, magyarellenes lázadások és csatározások, amelyekben a helyi ruszin parasztság egy része is részt vett. A munka igyekszik minél teljesebb képet mutatni a máramarosi ruszinok 1848–49. évi tevékenységeiről, illetve kutatja ez utóbbiak lehetséges okait és következményeit.

Резюме Стаття дає огляд ролі русинів у подіях 1848-1849 рр. у Маромороші. Більше половини населення, у названому комітаті складала національність, які у значній кількості служили у першій бригаді 19-ї дивізії. Головне їх завдання було – захист кордону, охорона тилу угорського уряду з центром у Дебрецені та забезпечення виготовлення зброї. Але була така частина русинів, яка брала участь у міських бунтах і нападах проти угорської визвольної боротьби. Тему висвітлено для широкого кола, а також зроблено спробу показати причини і наслідки діяльності мароморошських русинів.

Máramaros megye 1848–49. évi történetéről nagyon kevés adatunk van. A mel-lékhadszintértéként számon tartott soknemzetiségű közigazgatási egység központja a magyar forradalom és szabadságharc idején Máramarossziget volt. 1847-es adatok szerint a vármegyében élő 176 615 főnyi népesség 5 koronai mezőváros¹, 1 mezőváros, 162 falu és 34 „telep” lakója; közülük 13 463 magyar, 7 268 német, 56 811 oláh, 89 454 orosz (ruszin) és 9619 zsidó nemzetiségű volt².

A fenti adatok szerint a megye lakosságának 51,4%-a ahhoz a ruszin etnikumhoz tartozott, amely a vizsgált korszakunkban – de már a Rákóczi-szabadságharc idején is – hitvallást tett a magyarok ügye mellett. Jelen munka célja, hogy a szakirodalmi és levéltári kutatásokra³ alapozva, összefoglalja a máramarosi ruszinság tevékenységének 1848–49. évi vonatkozásait, és ezzel gazdagítsa a forradalomról és szabadságharcról eddig felhalmozott tudásunkat.

Az 1848–49. évi máramarosi események rövid története

A forradalom – vagy helyesebben a forradalmi változások – időszaka jelen dolgozatban az 1848. nyári–ősi helyi eseményeket jelenti, mivel nemzetiségi területeken a magyar kormány is csak óvatosabban fogott hozzá a nemzetörség kialakításához, nehogy ezek irányítása a nemzetiségi mozgalmak kezébe csússzon át⁴.

* A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola történelem szakos, 5. évfolyamos hallgatója. A tanulmányt dr. Csatáry György lektorálta.

¹ A Máramarosban lévő sóbányák mellett létrejött települések 1329-ben közösen kaptak az uralkodótól privilégiumokat. Ez az öt máramarosi koronaváros Huszt, Visk, Hosszúmező, Sziget és Técső voltak (Csatáry, 2003, 5–6. o.).

² Fényes, 1847, 371. o.

³ A fent említett levéltári kutatásokat a Kárpátaljai Állami Levéltár (KÁL) beregszászi részlegén található 1000. levéltári fond dokumentumainak esetén végeztem el, ami a 19. honvédhadosztály 1. dandárjának iratanyagát tartalmazza.

⁴ Bagu-Szakáll, 1994, 47. o.

Magyarországon, így Máramarosban is, a hadseregszervezés teljes lendülettel Jellasics hadainak kiverése után indult meg, amikor 1848 októberében nyilvánvalóvá vált, hogy előbb-utóbb számolni kell a császári-királyi csapatok fő erőinek támadásával⁵. 1848 végén–1849 elején az északkeleti megyék (Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros) területén állomásozó csapatok fő funkciója a határvédelem volt. Például 1848 decemberében a 21. és 22. honvédszászlóaljkat a Vereckei-hágó védelmére rendelték ki. Hasonlóan a 22. honvédszászlóalj őrizte novemberben Máramaros határát Rapaics Dániel vezetésével. A későbbiek során Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros határvédelmére a kormány komolyabb haderőt nem tartott fenn, csupán a IX. hadtestet. Ahhoz, hogy megvédjék a sorosokat, a meglévő haderőt szét kellett volna forgácsolni. Ezt a tervet a katonai vezetőség elvetette, és a határ védelmét a nemzetőrökre bízta. Tudunk például a nemzetőrök új-holjatyini és toronyai (1849. március), osztrákokkal vívott ütközeteiről. Egy János ugocsai alispán egyik jelentésében megállapítja, hogy egyre gyakrabban fordulnak elő ellenséges támadások a máramarosi határvidék túlsó, galíciai oldaláról. Azt is megtudjuk, hogy Verecke környékén felváltva teljesítenek szolgálatot a munkácsi, az ugocsai és a 21. zászlóalj egyes századai. Nemzetőrök voltak Izán, Toronyán, Vereckén⁶.

A 19. hadosztály megalakulásának fő oka – az északi hadsereggel összehangolva – a határvédelem volt. Ezt mind a szakirodalom és mind az 1000. fond iratai alátámasztják; illetve tudósítanak a Galiciában állomásozó Barco tábornok által vezetett 4. Deutschmeister ezred 1. zászlóaljához tartozó ellenséges, a levéltári iratokban „orosz” vagy „muszka” csapatoknak nevezett egységek betöréséről⁷. Ezek a lokális jellegű támadások Máramaros vidékét főként 1849 telén és tavaszán érték. A magyar hadügyminisztérium a fent nevezett galíciai támadások ellensúlyozására és a Zempléntől Máramarosig terjedő határszakasz védelmére elrendelte a 19. hadosztály két dandárjának megalakítását. Az 1. dandár parancsnoka Zurics Ferenc⁸, a másodiké Lázár Vilmos lett. Míg előbbi 1849. február 13-tól a Szatmár-Ugocsa-Máramaros megyében levő csapatok (dandár) parancsnoka lett, addig Lázár Zemplén, Bereg és Ung határait őrizte. A két parancsnoknak teljhatalma volt az alakulataik felett⁹.

'49 nyarára a Felső-Magyarországon harcoló erők már önálló hadsereget képeztek. Idetartozott az előbb említett felső-magyarországi hadtest, a lengyel légió, valamint a Munkács központtal szerveződő, Kazinczy ezredes vezette 19. (tartalék) hadosztály. Parancsnoka Dembinski, majd Wysocki volt. Kazinczy fő feladata az volt, hogy a Máramaros, Bereg és Ung megyék területén állomásozó 19. hadosztály szervezési munkálatait kellőképpen ellássa, illetve, hogy őrizze Magyarország északkeleti határait. Kazinczy Ferenc 19. hadosztálya és Wysocki IX. hadteste

⁵ Kedves, 1992, 8. o.

⁶ Bagu, 2002, 93–94. o.

⁷ Molnár, 2009, 62. o.

⁸ **Zurics Ferenc honvéd alezredes** – 1812. Szarvkő (Sopron m.) -? Debrecen. Vagyontalan polgári származású, magyar (?). A nagyváradi katonai nevelőintézetben tanul. Kilépett főhadnagy (1830–1848 júliusáig a 37. gyalogezredben szolgált). Júliustól a debreceni nemzetőrség kiképzője. Szeptembertől százados, két század debreceni önkéntes nemzetőr (a „veres szallagosok”) parancsnoka az aradi ostromseregben. XII. 18 (1)-től e beosztásban őrnagy. 1849. I. 17 (1)-től honvéd őrnagy, a 68. zászlóalj parancsnoka. II. 13-tól a Szatmár-Ugocsa-Máramaros megyében levő csapatok (dandár) parancsnoka. V. 25-én 3. osztályú katonai érdemjellel tüntetik ki. V. 29 (23)-tól alezredes, dandárnok, majd hadosztályparancsnok Kazinczy ezredes seregében. Néhány havi vizsgálati fogság után kegyelmet kap (Nagyvárad, 1850. VI.). Haláláig Debrecenben él (BONA, 1987, 344. o.).

⁹ Fakász, M.-Fakász, J., 2002, 44–47. o.

együttesen alkotta az északi hadsereget. Wysockinak 9 ezer embere és 34 lövege volt, míg Kazinczynak 3000 katona és 8 löveg állt rendelkezésére. Ámde még mielőtt a szervezés munkálatai kellőképpen előrehaladtak volna, az oroszok átkeltek a Tiszán, s ezzel lehetetlennek tűnő helyzetbe hozták Kazinczyt¹⁰.

Kazinczynak két lehetősége volt: harc a túlerővel vagy a fegyverletétel. Utóbbit választotta: 1849. augusztus 25-én a világosi fegyverletétel hírére az erdélyi hadsereg hozzá csatlakozott maradványaival (Gál Sándor vezette csapat), Zsibónál feltétel nélkül letette a fegyvert a cári csapatok előtt. Ezzel az utolsó mozgó magyar haderő is kapitulált¹¹.

A szabadságharc 15. vértanújának neve és dicső tettei elválaszthatatlanok vidékünkötől, hiszen a hadosztályának soraiban nemcsak magyarok harcoltak, hanem szűkebb pátriánk ruszinjai közül is igen sokan.

A máramarosi ruszinok és az 1848 – 49. évi események

A Máramaros megyében többségében lévő nemzetiségek helyi vezető rétegei, a kevés román származású, de már elmagyarosodott megyei tisztviselő és a ruszin papság kezdettől fogva támogatta a magyar polgári átalakulást és később egyértelműen a szabadságharc oldalára állt¹². 1849. május 17-én Kossuth Lajos is elismerte a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegyében (Máramaros, Bereg, Ung, Ugocsa, Szatmár, Szabolcs, Hajdú és Zemplén megyék) szolgálatot teljesítő papság hazafiasságát¹³. A szabadságharc leverése után pedig az osztrák reakció az egész egyházmegyében nem tudott magának ruszin mártír lelkészt találni¹⁴.

A ruszin liberális intelligencia vezetőinek egy része azonban, köztük Dobrjanszki Adolf¹⁵ és Duhnovics Alexander¹⁶, a bécsi vezetéstől kapott hamis ígéreteknek következtében (például Ungvár központtal ruszin régió megszervezésének

¹⁰ Hadtörténelmi Közlemények, 1941, 246-247. o.

¹¹ Hermann, 1998, 49. o.; Hadtörténelmi Közlemények, 1941, 258-261. o.; KORÁNYI, 1861, 165-184. o.; Pásztor, 1979, 83-85 és 94-116. o.; Fakász M.-Fakász J., 2002, 71-75. o.

¹² A görög katolikus egyház támogatta a változásokat, Popovics Vazul munkácsi püspök felkérte papjait a forradalom, majd a szabadságharc támogatására. A harcokban 82 felszentelt unitus pap vett részt nemzetőrtisztként, tábori lelkészként és haditudósítóként. Az 1848-as események legismertebb ruszin származású részvevője Vasvári Pál, aki a 12 pont megfogalmazásában is közreműködött. A ruszin önkéntesek leglátványosabb sikere az 1849. április 22-i podheringi győzelem: a Munkács melletti községben Andrejkovics Endre hadnagy irányításával megakadályozták a császári csapatok átkelését a Latorcán, és ezzel megóvták a várat (GÖNCZI, 2007, 15. o.).

¹³ Bendász, 1997, 30-31. o.

¹⁴ Uo., 1997, 44. o.

¹⁵ Dobrjanszki Adolf (szül. Rudló, 1817 – megh. Innsbruck, 1901) ruszofil politikus és publicista, a kassai akadémián filozófiát, Egerben jogot tanult. Eleinte támogatta az 1848-as forradalmat, de amikor a Kossuth-kormány nem adta meg a ruszinoknak a remélt, szabadságjogokat, szembefordult vele. Az 1848-as prágai szláv kongresszus egyik szervezője. A galíciai és kárpátaljai keleti szláv lakosságot egy tartományban szeretne volna egyesíteni, s ezért előbb Bécs szolgálatába állt. 1849 októberében helytartóvá nevezték ki az ungvári kerületi főkormánybiztos mellé. Az abszolutizmus korában a négy, ruszinok által lakott megye főispánja, aki elvbarátainak ajándékozta az adminisztráció jobb állásait. A kiegyezés után még megpróbálkozott a parlamenti küzdelemmel, de hamarosan Lembergbe, majd Innsbruckba költözött. Fantáziadús írásai nemigen vették figyelembe a történelmi tényeket, a gyakorlati valóságot (GÖNCZI, 2007, 19. o.; S. BENEDEK, 2003).

¹⁶ Duhnovics Alexander (Duchnovics Olekszandr) (szül. Topolya, 1803 – megh. Eperjes, 1865) a ruszin nép nemzeti öntudatra ébresztésének legfőbb alakja. Az ungvári gimnázium után a kassai akadémiát, majd az ungvári szemináriumot fejezte be. 1843-tól az eperjesi püspökség kanonoka, ehhez a városhoz kapcsolódik tudományos-felvilágosító tevékenysége. Ő adott ki elsőként ruszin nyelvű tankönyvet. Műveiben, kortársaitól eltérően, kétféle nyelvezetet használt: a nép számára írott könyveiben a népi nyelvezetet, az ún. magas irodalomban az orosz (GÖNCZI, 2007, 19. o.).

lehetősége) üdvözölte az osztrák kormánynak az orosz cárhoz intézett folyamodványát. Ennek megfelelően az orosz sereg 1849 júliusában átlépi a Kárpátokat. A ruszin intelligencia egy része az említett okok miatt, ha nem is tárt karokkal, de legalább is ellenszenv nélkül fogadta az orosz katonákat. Ezt támasztják alá a hadjárat orosz résztvevőinek visszaemlékezései¹⁷.

A máramarosi ruszinság legnagyobb részét nem a fentebb említett két vezető réteg alkotta, habár kétségtelen, hogy csonka társadalom lévén, a legnagyobb mértékben, az elithez tartozó papság tudott hatni az irástudatlan parasztságra. A fő kérdés tehát az volt, hogy a ruszin parasztság milyen mértékben akart és tudott szerepet vállalni a magyar szabadságharcban.

Először is meg kell említenünk, hogy Máramarosban, a magyar honvédséghez nagy számban csatlakoztak ruszin nemzetiségűek. E jelenségnek több oka is volt. Egyrészt hatottak rájuk azok a magyar törvények és rendeletek, amelyek a régió lakosságát is *újonckiállításra* szőlítették fel¹⁸. Helyi szinten ezeket a kinevezett kormánybiztosok¹⁹ és a megyékre felosztott újonckontingensek kiállításával foglalkozó vármegyei apparátus tartatták be a görög katolikus papok közvetítésével, vagy ha kellett, a megyében állomásozó katonaság segítségével. A magyar katonaság kötelékébe való csatlakozásnak volt egy másik oldala is. A máramarosi ruszinok nagy része nincstelen, földdel alig rendelkező paraszt volt, akiknek a hadsereg magában hordozta a megélhetés és egy esetleges tiszti pálya esetén, a karrier lehetőségét is. Ezenkívül, bizonyára volt egy olyan hányaduk is, akik megértették, hogy a magyar forradalomnak köszönhetően felszabadulásukat a jobbgyi kötöttségből, és felismerték, hogy ennek védelméről van szó²⁰.

Kazinczy Lajos ezredes 1849. július 23-án egy helyzetjelentést²¹ küld Görgeinek, amelyből kiderül, hogy a 20., 21., 105. és 106. honvédszászlóaljak „*itt szedelve, egy megbocsáthatatlan hibából itt is alkalmaztattak*”. Ezek közül a zászlóaljok közül a 20. tisztán ruszinokból állott²². Levéltári kutatásaim alapján elmondható, hogy az említett nemzetiség fiait ugyancsak jelentős számban voltak foglalkoztatva a 105. honvédszászlóaljban²³. Ez az egység a galíciai *határ védelmének* céljából megalakított – egyébként Várady Gábor által vezetett – Máramarosi Önkéntes Zászlóaljból jött létre 1849 májusában²⁴. A 105. honvédszászlóalj vonatkozásában sikerült – néhány técsői szállásolási jegyzékből²⁵ – kimutatást (lásd: *1. táblázat*) készíteni ezen csapategység hat századának 1849. június–júliusi környéki létszámáról.

¹⁷ Pavlenko, 1999, 84–90. o.

¹⁸ Ehhez hasonló felhívást az OHB december 18-án intézett Máramaroshoz, mely mozgó szabadcsapatok alakítására szólította fel a megye kormánybiztosát, Mihályi Gábort (HERMANN, 1998, 42. o.).

¹⁹ István nádor és Szemere augusztus 24-én a román származású Mihályi Gábort nevezte ki a magyarországi román- és ruszinlakta törvényhatóságok (Máramaros, Ugocsa, Bereg, Ung, Szatmár, Közép-Szolnok, Kóvár és Kraszna megyék), valamint a 17. (2. román) határőrezred királyi biztosává. Feladata a nemzetiségi lakosság felvilágosítása és a békét veszélyeztető személyek elleni határozott fellépés volt. Mihályi területi illetékességi köre a 17. (2. román) határőrezred esetében átfedte Vay Miklósét. Mihályi kinevezésével befejeződött a magyarországi nemzetiségek által lakott területeken a királyi biztosi intézmény kiépítésének folyamata (HERMANN, 1998, 35. o.).

²⁰ BONA, 1987, 66. o.

²¹ Ezt az eredetileg német nyelvű iratot Görgey István könyve közli magyar fordításban: 1848 és 1849-ből. II. köt. 608-609. o.

²² BONA, 1987, 67. o.

²³ Következéseimet a KÁL beregszászi részlegének 1000. fondjának irataira alapozom (F. 1000, op. 1., od. zb. 2-5.)

²⁴ F. 1000., op. 1., od. zb. 3., l. 47. (Klapka hadügyminiszter-helyettes, Debrecen, 1849. máj. 12.)

²⁵ F. 1000., op. 1., od. zb. 22.

1. táblázat

A 105. honvédszászlóalj századainak létszámkimutatása

Század sorszáma	Szállásolás helye	Szállásolás ideje	Létszám (fő)
1.	Técső	Júl. 4-11.	185 ¹
2.		Júl. 8-10.	166 ²
3.		Júl. 4-10.	156 ³
4.		Jún. 15.	165 ⁴
5.		Júl. 4-10.	174 ⁵
6.		Júl. 8-10.	166 ⁶
Összesen			1012

¹ F. 1000., op. 1., od. zb. 22, l. 11. (Várady százados, Rakaszói tábor, 1849. júl. 12.)² F. 1000., op. 1., od. zb. 22, l. 16. (Horváth százados, Técső, 1849. júl. 11.)³ F. 1000., op. 1., od. zb. 22, l. 8. (Mózer főhadnagy, Técső, 1849. júl. 10.)⁴ F. 1000., op. 1., od. zb. 22, l. 1. (Técső, 1849. jún. 15.)⁵ F. 1000., op. 1., od. zb. 22, l. 9. (Nyegre százados, Técső, 1849. júl. 10.)⁶ F. 1000., op. 1., od. zb. 22, l. 7. (Técső, 1849. júl. 10.)

A Máramarosi Önkéntes Zászlóaljhoz hasonlóan egy másik félreguláris seregben, az ún. Máramarosi Guerilla csapatban is szolgáltak ruszinok. 1849. április elején e csapat a verhovinai határszakasz védelme során kisebb csatározásba keveredik, amelyben nagy veszteségeket szenved „*az igen rossz készületű fegyverrel ellátott csapat*”²⁶. E csapatnál is nagy gondot jelentett az a tény, hogy a szabadcsapat nemzetiségi katonáit egyazon helyen toborozták és vetették be, ami a ruszinokat arra kényszerítette, hogy saját „földiek” ellen harcoljanak. Ezt felismerve, a verhovinai tábor parancsnoka, Bangya őrnagy a Mandits-féle egységet Debrecenbe küldte egy reguláris seregbe történő besorolás céljából²⁷.

A Máramarosban toborzott és ugyanott szolgálatot teljesítő, ruszinokat is foglalkoztató egységeknél gyakoriak voltak a szökések. Például a 1849. május 3-án Várady azt írja, hogy a Máramarosi Önkéntes Zászlóaljnál a „szökés... *igen elharapodzott*”²⁸, illetve ugyanezen a napon a megye Központi Választmánya közlése, hogy Máramarosban számos szökött katona van löfegyverrel ellátva, de ezeket a lóporhiány miatt úgysem igen tudják használni²⁹.

Tovább csökkentette a ruszin határőr csapatok harci potenciálját és -kedvét, hogy a mindennapos szolgálatteljesítés szempontjából oly fontos fegyverekből, élelmiszerekből és öltözéki felszerelésekből nem állt rendelkezésre a pótlás és az utánpótlás által megkívánt mennyiség, sőt ezeknek minősége is erősen kifogásolható volt³⁰.

A gyakori szökések indikátorai voltak a megyében határőri szolgálatban alkalmaztatott ruszin csapatok alacsony kohéziós szintjei. Ez utóbbit növelendő, a magyar katonai vezetők ruszin papokat alkalmaztak, akik a főként görög katolikus többségű alakulatoknál próbálkoztak meg a kohéziós szint növelésével. Így ír erről a Máramarosi Önkéntes Zászlóalj őrnagya: „*E nagy részint görög catholica vallásu zászlóalynál lévén e nép fő ősze tartó kapcsa – egy lelkész nélkülözhetetlen*”³¹.

²⁶ F. 1000., op. 1., od. zb. 2., l. 24. (Mandits százados, Kövesliget, 1849. ápr. 3.)²⁷ F. 1000., op. 1., od. zb. 2., l. 27. (Mészey őrnagy, Ökörmező, 1849. ápr. 9.)²⁸ F. 1000., op. 1., od. zb. 2., l. 39. (Várady őrnagy, Máramarossziget, 1849. máj. 3.)²⁹ F. 1000., op. 1., od. zb. 27., l. 7. (Máramaros Megye Központi Választmánya, Máramarossziget, 1849. máj. 3.)³⁰ MOLNÁR, 2009, 65–68. o.³¹ F. 1000., op. 1., od. zb. 4., l. 17. (Várady őrnagy, Máramarossziget, 1849. ápr. 7.)

A helyben toborzott és állomásoztatott alakulatoknál sokszor fordult elő, hogy a határőrizeti vagy őrségi szolgálatot éppen elunó katona hazament, vagy épp az otthoni munkák miatt volt „kénytelen” otthagyni a szolgálati helyét. Ez azt eredményezte, hogy az elszökött katonák helyére mindig újakat kellett behívni és kiképezni. Asztalos százados szerint az optimális állapot az lett volna, ha a ruszinlakta településekről (pl. Luhi, Kőrösmező, Rahó stb.) fiatal, még nőtlen férfiakat toboroztak volna be³². A gyakorlat azonban többnyire nem ezt a józan észből fakadó ötletet követte. Például a Kőrösmezői 3. Vadászcsapathoz tartozó 175 katona közül 101 főnek volt felesége (57,7%).

Fontos megjegyezni, hogy a máramarosi határszakaszon az örökösbe sokszor besegített a civil, ruszin lakosság is. Mészey őrnagy írja egyik tudósításában³³, hogy Ökörmezőnél egy század honvédség az ottani „*parasztokkal vegyesen öröködik a széleken*”. Ez utóbbi sor arról tanúskodik, hogy a határszélen élő civil lakosságtól a sorkatonáskodás mellett további szolgálatokat és kötelezettségeket követeltek meg a magyar szabadságharc ügyében. Ugyancsak nélkülözhetetlennek bizonyultak az ún. *kalauzok*, akiket a helyi erdészekből és pásztorokból toboroztak. Feladatuk a honvédek hegyi vezetése volt³⁴.

A civil lakosság kötelezettségeiről rendszerint a *Közlöny* nevű magyar kormánylap is tudósított. A 22. számában például előírta, hogy „*a községek tartoznak a futárokat előfogatokkal a legpontosabban ellátni*”³⁵. Az egyik levéltári irat tanúskodik arról, hogy a fuvarozás szempontjából Máramarossziget, Rahó és Kőrösmező között „állomások” és előfogatok voltak kijelölve. Az állomási helyeken kívül lakó fuvarosok, „*mind azon kellően igazolandó napokra, mellyeken érdem módjuk nem akadt, külön külön egy ezüst forintot kapnak*”³⁶. Egy másik dokumentumból³⁷ pedig megtudhatjuk, hogy a fuvarozást igénybe vett katona a szolgáltatás igénybevétele esetén köteles volt a fuvarost vagy készpénzzel kifizetnie, vagy ha ez nem volt nála, akkor egy később beváltható „nyugtatóványt” kellett adnia. Ez a forrás említ egy másik, a lakosság részéről teljesítendő kötelezettséget, a katonák „*beszállásolását*”. Ezzel kapcsolatban a megyei központi választmány a katonatisztek részéről, a helyi lakosság számára havonként írt elő egy, a kifizetés alapjául szolgáló „bizonyítvány” kiadását³⁸. A beszállásolással és a fuvarozással kapcsolatban további információkat tudhatunk meg Zurics Ferenc dandárparancsából³⁹:

– a lakosok számára a szállás és fuvarozás készpénzben fizetendő, vagy annak összegét betudhatják a fizetendő adójukba;

– a verhovinai tábor körüli helységek előljáróinak kézbesíteni kell egy, a szállásbérre vonatkozó kimutatást.

³² Asztalos levelében ezt az állítását két okkal indokolja: egyrészt a vadászszázadában szolgáló helyi katonáknak nagyobb hasznát lehetne venni a szükséges erdőkezelési munkákban, másrészt mivel ezen személyeknek nagy többsége házas, ezért családjukat nem tudják eltartani a katonai szolgálatért kapott napi 8 krajcárból. Forrás: F. 1000., op. 1., od. zb. 4., l. 49. (Asztalos százados, Kőrösmező, 1849. jún. 6.)

³³ F. 1000., op. 1., od. zb. 1., l. 18. (Mészey őrnagy, Ökörmező, 1849. ápr. 21.)

³⁴ F. 1000., op. 1., od. zb. 6., l. 1-2. (Garamb kincstári igazgató, Máramarossziget, 1849. jún. 26.)

³⁵ F. 1000., op. 1., od. zb. 21., l. 3. (*Közlöny* magyar kormánylap, 22. sz., 1849. febr. 8.)

³⁶ F. 1000., op. 1., od. zb. 2., l. 69. (Máramaros Megye Központi Választmánya, Máramarossziget, 1849. jún. 11.)

³⁷ F. 1000., op. 1., od. zb. 5., l. 13. (Máramaros Megye Központi Választmánya, Máramarossziget, 1849. ápr. 18.)

³⁸ Uo.

³⁹ F. 1000., op. 1., od. zb. 23., l. 2. (Zurics Ferenc őrnagy-dandárparancsnok, Máramarossziget, 1849. ápr. 1.)

Máramaros ruszin népe szintén nagy szolgálatoakat tett a Kabolapoljánai központtal működő *fegyvergyártás* terén. A kabolapoljánai vastermelés a település mellett található hegy alatt, a régebbi településrészen, Kobilán, a „Handal”-nak nevezett telepen 1775-ben indult meg. A szabadságharc idején 1848. november 18-án a kabolapoljánai vasgyárat fegyvergyárrá alakították át. Hrabonyi Adolf igazgató mindössze egy hónap alatt szereltette fel az ágyüöntödét. Előbb vas, később rézágúkat öntöttek, de hamarosan még haladóbb módszert honosítottak meg – fűrták az ágyücsöveket. 1848. december 24-én karácsonyi ajándékként elküldték Bemnek az első kabolapoljánai ágyúkat. A fegyvergyár üzemelésében nagy érdeme volt Mózer Vilmos tüzérparancsnoknak. A kabolapoljánai fegyvergyárba Besztercebányáról fegyvergyári munkások, Diósgyőrből szuronygépészek és puskaművesek érkeztek. A borsodi 22. honvédszászlóalj – melyben közel 400 román és ruszin is harcolt – vezetésére a honvédelmi kormányzat 1848 decemberében a vidékre vezényelte Rapaics Dániel őrnagyot. Feladata a fegyvergyár működésének biztosítása mellett a szabadságharcos katonai egységek tevékenységének összehangolása, hatékonyabbá tétele volt⁴⁰.

A fent említett fegyvergyár működésébe nyerhetünk betekintést a kabolapoljánai Térparancsnokság parancsnokának egyik leveléből⁴¹. E szerint a fegyvergyár 1849. június 25–30. között az alábbi eredménnyel működött:

1. Puskacsó forrasztatott	96 db
2. – „ – furatott	49
3. – „ – köszörültetett	78
4. – „ – próbáltatott	78
5. – „ – megrepedt	8
6. – „ – jó maradt	70
7. – „ – felszereltetett	40
8. Az illető helyre béküldetett	60
9. Szurony furatott	50

Hrabonyi Adolf igazgató két nappal később írt leveléből⁴² pedig megtudhatjuk, hogy a fegyvergyár öntött acél és köszörűkő hiányával küszködik. Utóbbi köveket egyébként Királyvölgyön törték, az „*odavaló sóbánya tisztség*” irányítása alatt.

Az 1848–49-es magyar forradalom és szabadságharc idején a máramarosi ruszinságnak a fegyvergyártás mellett nagy szerepe volt a megye területének, azaz országos viszonylatban az 1849 januárjától májusáig Debrecenben működő magyar kormányzat tiszántúli hátországának biztosításában. Az egyszerű, tanulatlan ruszin paraszttömegek nem fordultak szembe a magyar kormányzattal. Kisebb lázadások, ellenségeskedések azonban előfordultak. Ennek egyik oka a bécsi propaganda volt⁴³. Ezenkívül, a Habsburg-kormányzat galíciai ruszinokból is toborzott kémeket, provokátorokat, és katonai egységeket⁴⁴ foglalkoztatott a galíciai–máramarosi

⁴⁰ KOVÁCS, 2007, 108-110. o.

⁴¹ F. 1000., op. 1., od. zb. 24., l. 121. (Jakab térparancsnok, Kabolapoljánai, 1849. júl. 1.)

⁴² F. 1000., op. 1., od. zb. 24., l. 125. (Kabolapoljánai, 1849. júl. 3.)

⁴³ A Tisza-völgyi parancsnok például tudósít arról, hogy 1849 májusában az ellenséges határszakaszon Galiciából származó, magyarelles, orosz nyelven íródott propagandaújságot talált, amit három példányban elküldött a 19. honvédhadosztály 1. dandárparancsnokának, Zurics Ferencnek, Máramarosszigetre. Forrás: F. 1000., op. 1., od. zb. 12., l. 1.

⁴⁴ Solymosi József osztrák levéltári forrásokra alapozva PhD-disszertációjában leírja, hogy 1849 tavaszáig a lembergi főhadparancsnokság részéről csak a határt védő alakulatok állomásoztak Ung, Bereg és Máramaros határvidékén. Szerinte Barco tábornok 3600 fős dandárjának sikertelen támadása egy tehetségesebb hadvezérral nagyobb eredményt érhetett volna el. Ezért nem meglepő az osztrák fél viszonylagos határvidéki passzivitása e három megye területén (SOLYMOSI, 2009, 11. o.).

határszakasz mentén, akik közül az utóbb nevezettek 1849 telén–tavaszán több lokális csatározást vívtak a határ magyar oldalán szolgáló magyar parancsnokság alatt álló alakulatokkal. 1849. március 21-én az egyik legnagyobb ilyen jellegű csatározás Toronya környékén történt⁴⁵. Valószínű, hogy a magyar határőrség részéről több halálos áldozatot is követelő esemény megtervezésében és kivitelezésében a helyi ruszin lakosság is segédkezett az ellenségnek. A támadásról tudósító jelentését Mózer táborig főbiztos zárta: „*tisztelt fő szolgabíró úr gondos legyen Szinevér Polyánára és Szinevérré*”⁴⁶. Valamivel több mint egy hét múlva (március 30) a magyar rögtönítélő hadbíróóság három színevéri lakost ítelt golyó általi halálra⁴⁷. A bíróság ezen szigorú eljárás módját a *Közlöny* című magyar kormánylap is előírta: „*A ki az ellenségnek seregeinek állásáról hirt viszen, vagy mond, az halál fia*”⁴⁸.

A megtorlást Bangya őrnagy folytatta, aki 1849. április elején Hidegpatak felső részét porig égette, a helység alsó része pedig „*ügy Pilipecz helysége is fehér lobogókkal jövéen előmbe, a népet – mint mely jó szellemű szívesen fogadtam, papjaik által felvilágosítottam*”⁴⁹. Az előző dokumentumok elemzése során kiderült, hogy a magyar határőrök Máramaros és az ott élő helyi népek pacifikálásához, ha kellett, erőszakot is alkalmaztak. Ugyanakkor nem zárható ki annak a lehetősége sem, hogy később a török hadsereg ezredeseiként, osztrák kémként tevékenykedő Bangya őrnagy⁵⁰ Hidegpatak felégetését bécsi utasításra, provokáció céljából tette volna. Erre vonatkozó adatokat azonban sem a szakirodalomban, sem a levéltári forrásokban nem találtam. Akármilyen okból is történtek a magyar megtorló intézkedések, egy azonban bizonyos: a határvidéken kialakult konfliktusokkal szemben minden alkalommal határozottan fellépő kormánybiztosok⁵¹, nemzetőrparancsnokok, megyei tisztviselők nem hagyták elfajulni az eseményeket, így a magyar kormánynak ezen a vidéken nem kellett tartani nemzetiségi konfliktusoktól.

A helyi ruszinság elégedetlenségének lehetséges forrása volt a magyar tisztviselők viselkedése, illetve az általuk bevezetett új szabályok. Ez utóbbiak gyakran bizonyultak érthetetlennek és idegennek számukra, s ez egyfajta félelmet is szült ezekkel szemben⁵². Ilyen új rendeletek tucatjával lehet találkozni a *Közlöny* különböző számaiban. A kormánylap 4. száma például megtiltja az ellenséggel való hivatalos levelezést, és bárminemű érintkezést, illetve a megszállt területeken szabadcsapatok felállítatását és népfelkelést rendel el⁵³. Ez azért is volt fájó a ruszinság számára, mert a Kárpátok másik oldalán élőkkel „*atyafisággal viszonyban*” voltak⁵⁴. További előírásokat a 11. szám is tartalmazott. Eszerint: aki az ellenségnek hivatalt elvállal vagy engedelmessékedik – hazaáruló; ezenkívül tilos volt az ellenség által megszállt területekre terményt, élelmiszert bevinni⁵⁵.

⁴⁵ F. 1000., op. 1., od. zb. 2., l. 10. (Mózer táborig biztos, Bogdány, 1849. március 22.)

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ F. 1000., op. 1., od. zb. 10., l. 2–10. (Mandits százados, 1849. márc. 30.)

⁴⁸ F. 1000., op. 1., od. zb. 21., l. 1–2. (*Közlöny* magyar kormánylap, 11. szám, 1849. jan. 26.); MOLNÁR, 2009, 69–70. o.

⁴⁹ F. 1000., op. 1., od. zb. 11., l. 1. (Bangya őrnagy, Volóc, 1849. ápr. 2.)

⁵⁰ BONA, 1987, 98–99. o.

⁵¹ A máramarosi eseményeket kontrolálendő, és az ismétlődő galíciai, a helyi forrásokban „orosz”-nak nevezett betörések miatt 1849. március közepén „*a rend helyreállítására Mihályi Gábor Galliczia s Bukovinai Határszéli Biztos Úr mellé*” Mánn József személyében egy újabb máramarosi kormánybiztosot neveztek ki. Forrás: F. 1000., op. 1., od. zb. 2., l. 6. (Mánn kormánybiztos, Beregszász, 1849. márc. 16.)

⁵² SOLYMOSI, 2009, 12. o.

⁵³ F. 1000., op. 1., od. zb. 21., l. 1. (*Közlöny* kormánylap, 4. szám, Debrecen, 1849. jan. 18.)

⁵⁴ F. 1000., op. 1., od. zb. 12., l. 1. (Mészely őrnagy, Kőrösmező, 1849. máj. 31.)

⁵⁵ F. 1000., op. 1., od. zb. 21., l. 2. (*Közlöny* kormánylap, 11. szám, Debrecen, 1849. jan. 26.)

1849 júniusában íródott egy igencsak tanulságos irat, amely a verhovinai parasztság magyarellenességéről ír. Bangya őrnagy e jelentésében azt a meggyőződését vetette papírra, miszerint a ruszinok magyarok iránt viseltetett ellenszenvének oka: a magyar tisztviselők rosszlelkűsége és zsarolása⁵⁶. Elemezve a dolgot, Bangya őrnagnak mindenképpen igaza van abban a tekintetben, hogy a magyar vezetőség által tanúsított nem megfelelő magatartás (zsarolások, megtorlások) óhatatlanul megnyitotta a teret a bécsi intrikák előtt. Ezután már csak egy valami érthetetlen: miért nem büntették meg az egyszerű népen elősködő parancsnokokat, hisz Kossuth már januártól elrendelte, hogy „*azon katona, 's tiszt, ki a föld népén zsarol, 's méltatlanságot követ el...agyon lövessék!*”⁵⁷”.

Összességében megállapítható, hogy a szabadságharc folyamán Máramaros vármegye nyugodt háttér volt a főhadszíntéren küzdő seregek számára, és gyakorlatilag innen nem kellett számítani jelentős méretű ellenséges támadásra. Persze ehhez az is hozzájárult, hogy a határ túl oldalán állomásozó osztrák szolgálatban álló csapatok sem voltak túlságosan erősek. A Máramarosban szolgáló különböző nemzetiségű, köztük ruszin honvédek, papok és parasztok, a hátszág biztosításával járultak hozzá a leginkább az ország 1848–49. évi páratlan teljesítményéhez. Fő érdemük abban áll, hogy tevékeny szerepet vállaltak a határvédelemben való részvételben, a belső nyugalom megőrzésében és a hadianyaggyártás zavartalan működésének biztosításában. Lehetőségeihez és helyzetéhez mérten, a helyi ruszinság „megcselekedte, amit megkövetelt a haza”.

IRODALOM

- BAGU, B.–SZAKÁLL, M. (1994). *A szabadságharc nemzetőrei*. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, .
- BAGU, B. (2002). *1848-49-es emlékhelyek Kárpátalján*. Mandátum Kiadó, Budapest–Beregszász.
- BENDÁSZ, I. (1997). *Az 1848-1849-es szabadságharc és a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye*. KMKSZ, Ungvár.
- BONA, G. (1998). *A szabadságharc fegyveres ereje*. Hadtörténelmi Közlemények, 1. sz., Budapest, 3–27. o.
- BONA, G. (1987). *Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848–49*. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest.
- CSATÁRY, Gy. (2003): *A máramarosi öt koronaváros a Rákóczi-szabadságharc idején 1703–1711*. KMKSZ, Ungvár.
- CSATÁRY, Gy. (1999). *Szabadságharc a végeken Anno 1848–1849*. Clio, Ungvár.
- DER, D. (2001). *Az északi mozgó hadtest létrejötte*. Aetas 21/2, Budapest, . Interneten: <http://epa.oszk.hu/00800/00861/00018/2001-2-21.html>
- FAKÁSZ, M.–FAKÁSZ, J. (2002). *Északkelet-Magyarország a szabadságharc viharában*. Kárpátaljai Magyar Cserkészszövetség, Munkács.
- FÉNYES, E. (1847). *Magyarország leírása*. I. rész. Magyarország általánosan. Pest, 371. o.
- GÖNCZI, A. (2005). *A máramarosi skizmaper*. In: *Kárpátalja Társadalomtudományi Tanulmányok*.

⁵⁶ F. 1000., op. 1., od. zb. 7., l. 67. (Bangya őrnagy, Hársfalva, 1849. jún. 11.)

⁵⁷ F. 1000., op. 1., od. zb. 23., l. 5. (Csatlós katonaszállásolási biztos, Máramarossziget, 1849. máj. 10.)

Szerkesztette: BERECSZÁSI ANIKÓ ÉS PAPP RICHÁRD. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet–II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Budapest–Beregszász, 13-30. o.

GÖNCZI, A. (2007). *Ruszin skizmatikus mozgalom a XX. század elején*. PoliPrint–II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Ungvár–Beregszász.

GÖRGEY, I. (1885-1888). *1848 és 1849-ből*. Budapest.

Hadtörténelmi Közlemények (1941). *Adatok a Kazinczy-hadosztály történetéhez*. Budapest, 246-261. o.

HERMANN, R. (1998). *A kormánybiztosi rendszer 1848-49-ben*. Hadtörténelmi Közlemények, 1. sz., Budapest, 28-77. o.

KEDVES, GY. (1992). *A szabadságharc hadserege. I. A lovasság*. Sygnatura, Budapest.

KORÁNYI, V. (1861). *A zsidói fegyverletétel. Honvédek naplójegyzetei*. 2. kiadás. Pest.

KOVÁCS, S. (2007). *Máramarosi bércék között*. Budapest.

MOLNÁR, F. (2009). *A máramarosi határvidék hadászati problémái az 1849. évben*. Acta Beregsasiensis, 2. sz., Beregszász, 61-71. o.

PÁSZTOR, E. (1979). *A tizenötödik aradi vértanú*. Kossuth Könyvkiadó–Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest.

PAVLENKO, G. (1999). *Az 1848-49. évi forradalom Kárpátalján*. In: *Tanulmányok Kárpátalja, Erdély és a Felvidék múltjából*. Szerkesztette: NAGY FERENC. Nyiregyháza, 79-95. o.

ROMSICS, I. (2004). *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és a 20. században*. Napvilág Kiadó, Budapest.

S. BENEDEK, A. (2003). *A gens fidelissima: a ruszinok*. Belváros-Lipótváros Ruszin Kisebbségi Önkormányzat, Budapest. Interneten: <http://mek.oszk.hu/03200/03292/html/index.htm#9>

SOLYMOSI, J. (2003). *Adalékok Máramaros vármegye 1848-49-es történetéhez*. In: *Ad acta. A Hadtörténelmi Levéltár Évkönyve 2002*. Szerk: LENKEFI FERENC. Budapest, 62-66. o.

SOLYMOSI, J. (2009). *Forradalom és szabadságharc Északkelet-Magyarországon 1848-49-ben (Az Ung, Bereg, Máramaros és Ugocsa vármegyék területén történt események)*. Doktori (Phd) értekezés, Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Budapest.

UDVARI, I. (1994). *Ruszinok*. In: *Együtt élő népek a Kárpát-medencében*. Szerkesztette: ÁCS ZOLTÁN. Budapest.

DOBOS SÁNDOR*

Bereg vármegye főispánjának fondja Beregszász XVIII. századi utcaneveiről

Rezümé Beregszász XVIII. századi utcaneveivel kapcsolatban a szakirodalomban kevés utalást találunk, többnyire a város Pap utca és ún. Újváros különálló részéről olvashatunk említéseket. Ugyanakkor a fellelt adatok azt is valószínűsítik, hogy Beregszász 1775-ig hármastagolt-ságú város lehetett, azaz „Főváros”, Új- és Papváros (más néven Paputcza) nevű részekből állt. Az általam vizsgált levéltári forrásanyagok számos adatot tartalmaznak Beregszász XVIII. századi utcaneveire vonatkozóan. Különösen az adóösszeírások és adásvételi, tulajdonviszonyokat rögzítő iratok érdekesek e tekintetben, amelyek alapján a XVIII. század során folyamatosan nyomon követhetjük a város főleg Akasztó, Árok, Árdó, Félszer, Kis, Malom, Pap utcái neveinek előfordulását. Több iratban is találunk olyan utcákat, mint Hatházi, Szénégető és ún. Újvárosi különálló rész (utca). Ugyanakkor egy-egy alkalommal néhány iratban találkozunk olyan utcákkal, mint Barát, Tóth utca, valamint Bereg megye krónikása, Lehoczky Tivadar által sem ismert újabb utcanevekkel, min Újváros és Vége, Újvárosi Sikátor, Kis Kassa vagy a város szer-kér útja megnevezésekkel. A nevezett utcák és a város későbbi évszázadainak utcanév-feltérképezése céljából elengedhetetlenül szükséges más forrásgyűjtemények vizsgálata.

Резюме На основі аналізу спеціальної літератури автор констатує, що мало даних про назви вулиць Бересас (Берегово) у XVIII столітті. Більше згадуються вулиці Пап та Уйварош. Вивчені матеріали дають можливість стверджувати, що до 1775-го року назване місто мабуть складалося з трьох частин: Фоварош, Уй- і Папварош (тобто Головна, Нова та Церковна). Знайдені автором архівні матеріали містять багато даних про назви вулиць міста у XVIII столітті. Особливо цінними є в цьому плані додаткові переписи міського населення, документи купівлі і продажу та про майновий стан. Названі документи підтверджують існування таких вулиць міста: Окосто, Арок, Ордов, Филсер, Кіш, Моллом, Поп, Готгазі, Синигето, Уйварош, Борат і Товт. Автором знайдені і такі назви вулиць, яких не згадує в своїй трьохтомній монографії літописець Береського комітату Тиводор Легоцкі: Уйвароші Шікатор, Кішкошшо.

Ahogy a határrészeket, a dűlőket, erdőket célszerű névvel megkülönböztetni, úgy az emberi települések belső részeit, azaz az utcákat, tereket is rendszerint névvel látták el már igen rég időktől fogva. Ennek természetesen az volt az előfeltétele, hogy a házak sorba rendeződjenek, tehát valóban utcák, terek alakuljanak ki. Így van ez Beregszász esetében is, azonban a város utca- és térneveinek kutatása nehézségekbe ütközik, mert még nem készült olyan átfogó történeti munka, amely a város utca- és térneveinek pontos alakulását mutatná be a különböző évszázadokban. Igaz találunk néhány újságcikket Beregszász utca- és térneveinek XX. századi történetével kapcsolatban, amelyek a rendszerváltás után az utcák, terek történelmi nevének visszaállításáért folytatott politikai-kulturális harc idején születtek, de ezek többnyire az utcák és terek rendszerváltás előtti és utáni neveit rögzítik. Jelen pályamunkában Beregszász XVIII. századi utcaneveinek a szakirodalomban és a levéltári forrásanyagokban számomra fellelhető adatok alapján történő feltérképezésére vállalkoztam.

Beregszász régi történetét tárgyaló szakirodalomban a város utca- és térneveivel kapcsolatban számtalan utalást, adatot találunk, azonban ezek alapján nem lehet teljes egészében feltérképezni a város utca- és térneveinek pontos alakulását a különböző évszázadok során. Ez különösen igaz Beregszász XVIII. századi történetére, amelynek tárgyalása során a szakirodalomban kevés adatot találunk ezekkel kapcsolatban. Csanádi György *Sorsfordító évek*

* A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola történelem szakos, V. évfolyamos hallgatója. A tanulmányt dr. Soós Kálmán lektorálta.

sodrásában¹, Zubánics László *Beregszászi kalauz*² című helytörténeti munkáikban többé-kevésbé részletesen foglalkoznak Beregszász történetével, azonban a város történetének XVIII. századi szakaszának leírása során utca- és térnevekről nem tesznek említést. Botlik József–Dupka György *Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján*³ című történeti munkájukban csak vázlatosan tárgyalják Kárpátalja valamennyi magyarlakta településének, köztük Beregszásznak a történetét is. Csatóry György *Levéltári kalászatok*⁴ című munkája több utalást is tartalmaz Beregszász utcaneveivel kapcsolatban, azonban ezek az 1848–49-es szabadságharc idejére datálódhatnak. Ezen történeti munkákkal szemben forrásértékűnek számít Lehoczky Tivadar 1881-ben megjelent *Beregvármegye monográphiája* című három kötetes műve és a kéziratai alapján megszerkesztett, 1999-ben kiadott *Adalékok Beregszász történetéhez* című mű, amelyekben több utalást is találunk a város XVIII. századi történetének tárgyalása során Beregszász utcaneveiről.

Lehoczky a beregszászi ispotály, azaz a szegényekháza történetének leírása során többször is megemlíti a város Pap utcai és Újvárosi különálló részeit. 1715-ben azt olvashatjuk nála, hogy a Rákóczi-féle szabadságharc után a szepesi kamara Bokros Ferenc katolikus parochus birtokába jutatta az ispotályt, az Újvárosi és Pap utcai jobbágyokkal együtt.⁵ 1752-ben úgy tudja, hogy Hoffner helyi plébános panaszra következtében az úriszék még ez évben elhatározta, hogy a Pap utca és Újvárosi lakosok mint a plébános és ispotály alattvalói tegyenek eleget kötelességüknek.⁶ 1755-ben az Újvárosi és Pap utcai lakosok panaszkodása kapcsán írja, gróf Schönborn meghagyta tisztségének, hogy igyekezzen elejét venni a lelkész viszálykodásának.⁷ 1775-ben ugyancsak arról értesít bennünket, hogy a munkácsi uradalom határozata értelmében az Újváros nevű utcabeliek, kik a múlt század első felében külön bíró és tanács hatósága alatt állottak, ezentúl a beregszászi városi tanács hatósága alá tartoznak, mert egy községen belül két tanács nem működhet.⁸ 1774-ben az Árok utcával kapcsolatban olvashatjuk, hogy ugyanezen évben leégett⁹ 1778-ban a (római katolikus) lelkész tulajdonának tárgyalása során írja, hogy a látogatási jegyzőkönyv szerint akkor a lelkész birtokába 3 kaszáló, egy a mezőn, egy aranyos alatt és egy Bereg felől, 3 kert, Búcsún egy telki illetőség, a Pap utcában pedig 18 telek tartozott.¹⁰

A szakirodalom alapján a XVIII. században csak az Árok és Pap utcával, illetve egy ún. Újvárosi különálló résszel (utcával) kapcsolatban találunk adatokat. Azonban joggal feltételezhetjük, hogy a városnak nemcsak ez a három utcája volt, mivel Lehoczky úgy tudja, hogy már korábban, 1699-ben II. Rákóczi Ferenc uradalmához tartozó adófizető polgárainak az összeírása kapcsán Beregszászban a következő utcák voltak: Árok-utcza, Hatházi, más néven Félszer-utcza, Akasztó-utcza, Kis-utcza, Szénégető-utcza, Ardó-utcza, Malom-utcza, Tót-utcza.¹¹ Ugyanakkor azt

¹ Csanádi György: Sorsfordító évek sodrásában. Ungvár, 2004. 16–24. o.

² Zubánics László: Beregszászi kalauz. Beregszász, 2001. 17–19. o.

³ Botlik József–Dupka György: Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1993. 64–70. o.

⁴ Csatóry György: Levéltári kalászatok (tanulmányok, szövegközlemények). Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1993. 118–119. o.

⁵ Lehoczky Tivadar: Adalékok Beregszász történetéhez. Ungvár, 1999. 119. o.

⁶ Uo. 95. o.

⁷ Uo. 96. o.

⁸ Lehoczky Tivadar: Adalékok Beregszász történetéhez. Ungvár, 1999. 53. o.

⁹ Lehoczky Tivadar: Beregvármegye monográphiája. III. kötet, Ungvár, 1881. 107. o.

¹⁰ Uo. 132. o.

¹¹ Uo. 104–105. o. – Az Akasztó-utcával kapcsolatban megjegyzi, hogy annak nevét később Naményi-utczára változtatták.

is leírja, hogy az ún. Újváros külön községet képzett, amellyel kapcsolatban megjegyzi, hogy a XVI. századi okmányok szerint Beregszász hármastagoltságú város lehetett,¹² azaz főváros, Új- és Pap-városi (más néven Pap-utcza) részekből állt.¹³

Beregszász utca- és térneveinek pontos feltérképezése és adatgyűjtés céljából megvizsgáltam a Kárpátaljai Állami Levéltár fondjegyzékét, amelynek során találtam olyan forrásgyűjteményeket, amelyek vélhetően tartalmazhatnak idevonatkozó adatokat. Ezek többek között olyan forrásanyagok, mint Bereg vármegye főispánjának és alispánjának iratai, Beregszász polgármesterének, városi jegyzőjének, rendőrkapitányságának, pénzügyi igazgatásának iratai, valamint Podkarpatszka Rusz levéltári katasztrális térképei.

Az iratanyagok nagyságára való tekintettel Bereg vármegye főispánjának iratait kezdtem áttekinteni, amely 1342-től 1919-ig tartalmaz iratokat a vármegye, s azon belül Beregszász történetével kapcsolatban. Ezen forrásgyűjtemény 1 opiszát tanulmányoztam át, amelynek iratai közül az 1700-as évektől kezdődően találtam olyanokat, amelyek értékes adatokkal szolgáltak Beregszász XVIII. századi utcaneveinek feltérképezéséhez.

Ismeretes a levéltár fondjainak rendezési elve (a fondok kronológiai sorrendben tartalmazzák az iratokat), ezért az általam fellelt anyagban 4 tematikát sikerült csoportosítani.

Az első csoportba az adóösszeírásokat tartalmazó iratokat gyűjtöttem össze. 11 adóívet vizsgáltam meg, amelyekben az adófizetők utcánként vannak összeírva. Az 1. táblázatban foglaltam össze ezen adóösszeírásokban fellelhető utcák neveit:

1. táblázat. Beregszász XVIII. századi adóívei által tartalmazott utcanevek

Sorsz.	Az adóívek dátuma	Utcanevek
1.	1713. január 7-8.	Felszer, Akasztó, Kis, Ardó, Újváros ¹
2.	1720. július-augusztus	Felszer, Akasztó, Ardó, Újváros és Vége ²
3.	1725-28	Felszer, Akasztó, Kis, Ardó ³
4.	1728. május 28.	Felszer, Akasztó, Kis, Ardó ⁴
5.	1744-48	Felszer, Akasztó, Kis, Ardó ⁵
6.	1761	Akasztó, Ardó, Árok, Felszer, Kis, Újváros ⁶
7.	1762	Akasztó, Ardó, Árok, Felszer, Hatházi, Kis ⁷
8.	1767	Árok, Felszer, Újváros ⁸
9.	1768	Ardó, Árok, (...), Hatház, (...), Kis, Malom ⁹
10.	1770. március 15.	Akasztó, Ardó, Felszer, Kis, Újváros és Pap-utcza ¹⁰
11.	1771. április 28.	Ardó, Árok, Felszer, Hatház, Kis ¹¹

¹ F. 10. op. 1. No 407. 2-4. o. ² Uo. No 448. 2-4. o. ³ Uo. No 489. 2-4 o. ⁴ Uo. No 505. 2-4. o. ⁵ Uo. No 653. 1-3. 6-7. 11-12. 14. o. ⁶ Uo. No 901. 1-4. o. ⁷ Uo. No 914. 1-3. o. ⁸ Uo. No 990. 1. 4. 8. o. ⁹ Uo. No 1014. 1-5. o. – a pontokkal jelölt helyeken kiolvashatatlanok az utcanevek. ¹⁰ Uo. No 1047 1. 7. 12-14. o. ¹¹ Uo. No 1072. 43-49. o.

A második csoportot a végrendeletek és személyes iratok alkotják, itt témánkkal kapcsolatban számos adatot találunk. 1716 és 1748 között Csobolya András beregszászi nemes személyes irataiban Beregszász Akasztó- és Hatház-utcáival kapcsolatban találunk utalásokat¹⁴:

¹² Lehoczky Tivadar: Beregvármegye monográphiája. III. kötet, Ungvár, 1881. 106. o.

¹³ „Adalékok Beregszász történetéhez.” Ungvár, 1999. 73. o.

¹⁴ F. 10. op. 1. No 428. 1. 8. o.

- „(...) jöve mi előnkbe Bihari Ilona és Seres Pál, tenni mi előttünk ilyen vallást, hogy az Akasztó-utcán levő telkeket (...) Csobolya Andrásnak és feleségének eladta 15 magyar forintokon.”
- „(...) jöve mi előnkbe Varga Szabó István tenni mi előttünk ilyen vallást, hogy Hatház-utcában levő házát adta és örökösen vallotta Csobolya Andrásnak és feleségének 40 vonás forintokon.”

1736-ban egy bizonyos Tóth Mihály beregszászi lakos által adócsökkentés ügyében íródott kérvényében olvashatjuk, hogy ő a Pap-utcában lakott.¹⁵ 1757-ben Beregszász város Fehér Mihály végrendeletének azonosítása során keletkezett iratában többször találkozunk az Ardó-utczával¹⁶: „(...) Ardó-utczában vagyon féltelek Bíró András szomszédságában, ezt is mert, hogy anyámtól való hagyom a gyermekeimnek; Ardó-utczában vagyon egy házam két telkével együtt hagyom a feleségemnek, éltéig viselje gondját (...)”. 1759-ben Székely János beregszászi nemes végrendeletében olvashatjuk, hogy a Kis-utczában fekvő házát telkestül, Székely János fiának hagyja örökségül, míg a Szénégető-utcán levő fél telkének harmadrészét, a hozzátartozó kenderfölddel együtt, menyére hagyja, hozzávaló hűségéért.¹⁷ 1777-ben Lengyel Andrásné végrendeletében több említést is találunk a Malom-utczáról¹⁸: „(...) Malom-utczában levő házamat telkével együtt hagyom Márton fiamnak, mivel nagyobb lévén talán alkalmasabb lészen gondja viselésére; ugyan ezen utczában az Újvárosi Hidvégi tályon másfél telkemet (...), hagyom a két kisebb fiamnak Andrásnak és Mihálynak (...)”. 1798-ban Kitera János beregszászi lakos tulajdonát rögzítő iratban olvashatjuk többek között, hogy „Árok-utczában vagyon egy házam telke”.¹⁹

A harmadik csoportba a tanúkihallgatási jegyzőkönyvek és a Schönbornok jogsértései következtében keletkezett panasziratokat foglaltam, amelyekben ugyancsak több adatot találunk Beregszász utcaneveivel kapcsolatban. 1721-ben a beregszászi protestáns és római katolikus templomok közötti tulajdonvita ügyében keletkezett jegyzőkönyvben az Újváros és Végéről, illetve a Pap-utczáról találunk említéseket²⁰. 1770-ben a beregszászi Katona Péter ügyében készült tanúkihallgatási jegyzőkönyvben olvashatjuk, hogy „tudja vagy hallott-e a tanú, hogy Félszer-utcán lakó Molnár Mihály, józan és részeg lévén, maga házában utcán, vagy kocsmákon, milyen okból tett káromkodásokat”.²¹ 1772-ben Tóth András ellen elkövetett támadás ügyében Beregszászban készült tanúkihallgatási jegyzőkönyv írja²²: „(...) Újvárosi Tóth András házán a tavasz télen micsoda gyalázat esett, tudja-e a tanú (...)”. 1774. március 15-én Pap Jakab és Márton beregszászi kereskedőknek a Schönbornok intézője ellen készült panasziratából tudjuk meg, hogy a Hatház-utczában élő Zakariás kereskedő régtől fogvást legkisebb árendát sem fizet az uraságnak több társával együtt.²³ 1776-ban a beregszászi kórház építése ügyében keletkezett főispáni rendeletekben több utalást is találunk az Újváros és Pap utczával kapcsolatban²⁴: „(...) Hát az igazé? Hogy az ispotályhoz tartozó Újvárosi és Pap-utcát Beregszász város szakasztotta és inpopulálta volna? Hogy a

¹⁵ F. 10. op. 1. No 566. 1. o.

¹⁶ Uo. No 840. 1. o.

¹⁷ Uo. No 865. 2. o.

¹⁸ Uo. No 1208. 5. o.

¹⁹ Uo. No 1939. 1. o.

²⁰ Uo. No 453. 1–2. o.

²¹ Uo. No 1045. 1. o.

²² Uo. No 1106. 1–2. o.

²³ Uo. No 1145. 1. o.

²⁴ Uo. No 1195. 6. o.

város inpopulálta vagy szakasztotta volna, Újváros és Pap- utczákat azt se nem hallotta se nem tudja a tanú, hanem úgy hallotta, hogy a város kérésére az akkori tettes Földes uraság engede az ispotály és papok szolgálatára a fenn említett utczákat, melyek közül az egyiket ugymint a Pap- utcztát Vég- utczának is hívták. (...)”.

Az utolsó nagy csoportot az adásvételi és más jogügyletekkel kapcsolatos iratok alkotják, amelyekben többnyire a következő esetekben találunk adatokat a város utcaneveivel kapcsolatban. 1715-ben a városi lakosok tulajdonváltásairól készült jegyzőkönyvben azt olvashatjuk, hogy egy bizonyos István deák a maga szabad akaratanál fogva oly vallást tett a városi tanácsa előtt, hogy tudniillik, amely kis szántó földje volt az Akasztó-utcza végén adta és vallotta zálogságra.²⁵ Ugyanezen jegyzőkönyvből tudjuk meg, hogy „egy Kézy István nevű beregszászi lakos feleségével egyetértésben, a Félszeren lévő fele telkét, a romlott házával együtt, eladta 38 magyar forintokon”.²⁶ 1769-ben Beregszász város adásvételi és más jogügyleteiben keletkezett irataiban újabb értékes adatokat találunk a város utcaneveivel kapcsolatban:

- „(...) jöve mi előnkbe Dupka Mihályné tenni mi előttünk ilyen vallást, hogy amely fél telke volt Malom-utczában adta és örökösen vallotta Pus-kás Istvánnak és feleségének Veres Barbarának 21 vonás forintokon (...)”;²⁷
- „(...) jöve mi előnkbe Lőrinc (...) maga szabad akarata szerint feleségével tenni mi előttünk ilyen vallást, hogy amely háza volt Barát-utczán adta (...) Pauman Györgynek 20 német forintokon”;²⁸
- „(...) jöve mi előnkbe Ardó-utczai Tóth András felesége tenni mi előttünk ilyen vallást, hogy amely darab földje volt az Újvárosi Kertalatt adta és örökösen vallotta Lőrinc András uramnak és feleségének egy német fo-rintokon bírassák örökösön szabadosan”;²⁹
- „(...) Diószegi József felesége tön mi előttünk ilyen vallást, hogy amely darab teleke volt Félszer-utczán Huszti Miklósétől elszakadva most már ismét visszaszerelte (...)”;³⁰
- „(...) jöve mi előnkbe macsolai Homoki Gergely felesége tenni mi előt-tünk ilyen vallást, hogy amely pusztá teleke volt Pap-utczában, melynek szomszédsága napkeletről az Újváros sikátora, nap nyugatról Molnár Bálint teleke, adta és örökösön vallotta Kotfis Mihálynak 9 vonás forin-tokon”;³¹
- „(...) Németi Erzsébet tesz mi előttünk ilyen vallást, hogy amely darab tengeri földje volt Szénégető-utczá végén (...) adta édesfiának Takó János-nak és feleségének (...)”;³²

1797–1798-ban megkötött beregszászi birtokügyekben olvashatjuk, hogy egy bizonyos „Ehhamber(?) Ferenc az Árok- utczában lévő egy házas telkét adta és örökösen által cserélte (?) Andrásnak és feleségének azon házáért és teleknek harmad részéért, amely az Akasztó utczában található”.³³

²⁵ F. 10. op. 1. No 416. 5. o.

²⁶ Uo. No 416. 1. o.

²⁷ Uo. No 1028. 30. o.

²⁸ Uo. No 1028. 56. o.

²⁹ Uo. No 1028. 67. o.

³⁰ Uo. No 1028. 7. o.

³¹ Uo. No 1028. 10. o.

³² Uo. No 1028. 12. o.

³³ Uo. No 1903. 12. o.

Az adásvételi és más jogügyletek során keletkezett iratanyagok alapján táblázatba foglaltam a bennük fellelhető utcaneveket, (2. táblázatban

2. táblázat. Beregszász XVIII. századi adásvételi irataiban előforduló utcanevek

Sorsz.	Az adásvétel dátuma	Utcanevek
1.	1715	Akasztó, Árok, Felsősz ¹
2.	1761–1770	Ardó, Kis, Pap, Szénégető ²
3.	1768	Akasztó, Ardó, Kis, Kis Kassa, Pap, Újváros ³
4.	1769. február 18-szeptember 2.	Akasztó, Ardó, Barát, Felsősz, Kis, Malom, Pap, Szénégető, Újváros, Újváros Sikátora, Újvárosi Kertalatt ⁴
5.	1772. január 5–december 31.	Akasztó, Ardó, Felsősz, Hatházi, Malom, Pap, Szénégető, Tóth, Újváros, Újváros Sikátora ⁵
6.	1775 augusztus–december	Akasztó, Ardó, a város szekérútja ⁶
7.	1778	Akasztó, Árok, Felsősz, Malom, Pap, Újváros, Újvárosi Kertalatt ⁷
8.	1779–1785	Akasztó, Ardó, Árok, Barát, Felsősz, Kis, Malom, Pap, Szénégető, Újváros ⁸
9.	1797–1798	Akasztó, Árok ⁹ , Ardó, Kis, Pap ¹⁰
10.	1799	Ardó, Újváros ¹¹

¹ F. 10. op. 1. No 416. 1. 5. 7. 12. o. ² Uo. No 897. 1–15. o. ³ Uo. No 1007. 2–3. 6–7. 13. 17. 22. 25. 35. o. ⁴ Uo. No 1028. 2. 7. 10. 12. 14–16. 20–21. 25. 30. 32. 34–35. 37. 39–40. 42. 45. 56. 66–67. 69. o. ⁵ Uo. No 1098. 1–4. 6. 8–9. 11. 13–15. 17. o. ⁶ Uo. No 1167. 2–3. o. ⁷ Uo. No 1228. 7. 9. 11. 13. 16. 23–24. 28–29. 32. 40. 43. 55–56. 59. o. ⁸ Uo. No 1236. 6. 8. 10. 14. 16. 20–21. 23–25. 27. 32. 34. 36–37. 43–44. 47–48. 50. 53. 57. o. ⁹ Uo. No 1903. 9. 12. 15. o. ¹⁰ Uo. No 1934. 1. 3. o. ¹¹ Uo. No 1954. 2–3. o.

IRODALOM

- BOTLIK JÓZSEF–DUPKA GYÖRGY (1991). *Ez hát a hon...* Ungvár.
 BOTLIK JÓZSEF–DUPKA GYÖRGY (1993). *Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján*. Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó.
 CSANÁDI GYÖRGY (2004). *Sorsfordító évek sodrásában*. Ungvár.
 CSATÁRY GYÖRGY (1993). *Levéltári Kalászatok (tanulmányok, szövegközlemények)*. Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó.
 LEHOCZKY TIVADAR (1881). *Bereg vármegye monográphiája*. 3. kötet, Ungvár.
 LEHOCZKY TIVADAR (1999). *Adalékok Beregszász történetéhez*. Ungvár.
 ZUBÁNIC LÁSZLÓ (2001). *Beregszászi Kalauz*. Beregszász.

BRAUN LÁSZLÓ*

Bercsényi Miklós (1665–1725)

Rezümé Gróf Bercsényi Miklós egyéniségét több szempontból is megvilágíthatjuk – egyrészt mint vidékünk neves személyiségét, másrészt mint a Rákóczi-szabadságharc legendás alakját. Vitézsége a törökellenes harcokban, valamint házasságkötései révén egyaránt hozzájárultak társadalmi felemelkedéséhez. Szerepe a szabadságharc előkészítésében és idején meghatározó volt. Az említett időszakban megítélése a történelemtudományban különösen vitatott. Rákóczi főgenerálisának idealizált személyétől a szabadságharc szerencsétlen végkimenetelének okozójáig tart jellemzése. Azonban a vezérlő fejedelem, II. Rákóczi Ferenc az *Emlékiratokban* tisztelettel írt hűséges társának érdemeiről.

Резюме Діяльність графа Міклаша Берчені можна розглянути з різних сторін: з одного боку як знамениту особу нашого краю, з іншого – як легендарного діяча визвольної боротьби під керівництвом Ференца Ракоці II. Героїзм у протитурецьких війнах та одруження допомогли йому зміцнити своє суспільне становище. Берчені зіграв визначну роль у підготовці та визвольній боротьбі. В історіографії про його діяльність у цей період точиться багато дискусій. Деякі історики ідеалізують Берчені, інші звинувачують його у невдалому закінченні визвольної боротьби. Великий князь Ференц Ракоці II у своїй праці „Спогади” з пошаною писав про заслуги свого вірного друга.

A székesi Bercsényi-család Erdélyből származott, s Székes nevű helységről kapta az előnevét. Maga Bercsényi (II.) Miklós 1665-ben született Nyitra vármegyében, Temetvény várában. Mikor is pontosan, az kérdéses, hiszen Bánkúti Imre *Gróf Bercsényi Miklós* című monográfiájában szeptembert vagy októbert említ,¹ Papp Klára Bercsényi Miklósról írott rövid életrajzában az október hónapot jelöli megszületési hónapként², míg más források szerint az december 6-ra tehető.

Tanulmányait az ifjú Bercsényi Miklós Nagyszombaton végezte, s ott rendkívül sokirányú érdeklődésről tett tanúbizonyságot. Egyaránt érdekelt a történelem és a földrajz, az építészet és a mechanika, a fizika és a vegytan, s „a latint oly tökélyre vivé, hogy e nyelven rögtönözve is szónokolt és verseket írt”³. Később Esterházy Pál nádor udvarába került.

Apjával együtt a császár hű alattvalói voltak. 1683-ban ugyan behódoltak Thökölynek, de amint arra lehetőség nyílt, a török kiűzésében részt vettek a császár oldalán, s a törökellenes harcok lehetőséget nyújtottak a Bercsényieknek, hogy rangjukat és befolyásukat visszaszerezzék.

Bercsényi Miklós 1685-től vágsellyei kapitány, aki Budavár és Szeged visszafoglalásánál kitűnt hősiességével, ezért 1686 végétől Szeged és a hozzátartozó véghelyek kapitánya lett ezredesi rangban, s 1687-ben már aranysarkantyús vitéz. Részt vett a nagyharsányi győzelemben (1687), a titeli vár visszafoglalásában, harcolt a császári hadsereg dél-magyarországi és balkáni hadjárataiban. 1688-tól, mindössze 23 évesen, a bányavidéki főkapitányság helyettes parancsnoka (substitutus generalis)⁴.

* II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Történelem és Társadalomtudományi Tanszék, tanár.

¹ Bánkúti I.: Gróf Bercsényi Miklós. Budapest, 1991. 10. o.

² Papp K.: Bercsényi Miklós. 2004. 128. o.

³ Uo.: 128. o.

⁴ Bánkúti I., 1991. 10-11. o.

Abban az évben (1688-ban) kötött először házasságot (összesen háromszor nősült). Feleségül vette Homonnay Drugeth György lányát, az akkor 33 éves Krisztinát, akitől 10 évvel volt fiatalabb, és akinek már ő a harmadik férje volt (az első gróf Forgách András, akitől volt egy 11 éves fia, Pál; a második Pálffy Ferenc volt).

1689-ben született meg első gyermekük, Bercsényi László, aki később Franciaország marsallja lett. 1691-ben a második, Zsuzsika, de annak születése után Drugeth Krisztina meghalt. Amikor ugyanabban az évben meghalt Drugeth Bálint is, korbáviai püspök és esztergomi kanonok, s azzal kihalt a Drugeth-dinasztia férfi ága, megpróbálta megszerezni a családi birtokot. Először elnyerte Lipót császártól Ung vármegye örökös főispáni tisztségét (1691 augusztusában, majd 1692-ben beiktatták). Ezek után jelentős pénzüsszeg lefizetésével övé lett a birtok is (175 ezer forintot fizetett, ebből 50 ezer volt a felesége része, s az egészet Bercsényi 100 ezer forintban akarta beszámíttatni)⁵.

1695-ben ismét megnősült, feleségül vette gróf Csáky Krisztinát, akinek szintén a harmadik férje volt, s aki szintén 10 évvel volt idősebb nála. Második felesége első férje gróf Erdődy Sándor horvát bán volt, akitől négy gyereke született; a második gróf Draskovich Miklós országbíró, aki 1687-ben halt meg.

Bánkúti Imre Bercsényi Miklós minden frigyét érdekházasságnak értékelte⁶. Mindenesetre annyi bizonyos, hogy a hivatali előmenetel mellett a házasságkötések jelentős anyagi gyarapodást hoztak, s emellett bekerült a magyar arisztokrácia világába⁷.

A gróf igazi főúri életet élt. Az ungvári várat kijavíttatta, megerősítette, a palotát nagy fényűzéssel rendezte be. A várat kívülről öt gyönyörű virágos- és vadaspark övezte. Az előkelő életmódot tükrözte az udvartartása, lakomái vagy akár népes vadászatai is⁸.

Azonban éppen ebben az időben magas hivatali pozíciójából kifolyólag került szembe bizonyos mértékben az udvarral, illetve kénytelen volt elgondolkodni a császárhoz való feltétlen hűségéről.

Kassán 13 felső-magyarországi vármegye azzal bízta meg, hogy Bécsben járja ki a területre eső hadiadó mértékének csökkentését, és maga is egyre többször tapasztalta meg az azzal kapcsolatos visszaéléseket. 1696-ban Bercsényi Miklós a felső-magyarországi és a tiszai megyék főhadbiztosa lett, s ezt a tisztségét 1698-ig töltötte be⁹. Az 1697-es hegyaljai felkelés leverésére kénytelen volt katonákat toborozni, de nem sok része volt annak elfojtásában. Inkább az amnesztia ígéréssel próbálta elérni a fegyverletételt¹⁰.

Rákóczi Ferenc 1698-ban költözött a munkácsi birtokára. A kölcsönös látogatások és a közös vadászatok egyre bizalmasabb barátokká tette őket. Bercsényi ismertette meg Rákóczival a valóságos magyarországi helyzetet, bemutatta a magyar nemesség számos tagjának, akik eleinte bizalmatlanul fogadták a még magyarul sem jól beszélő későbbi fejedelmet. Így kezdődött el a szervezkedés, bár Köpeczi Béla megállapítása szerint ez inkább csak tervezgetés volt, amely a nemesség szűk rétegére korlátozódott, nem tűzött ki maga elé pontos célokat és nem jutott túl a panaszkodáson és a tanácskozáson¹¹.

⁵ Papp K., 2004. 129. o.

⁶ Bánkúti I., 1991. 11. o.

⁷ R. Várkonyi Á.: Feleselő képek (Bercsényi-képek a magyar történetírásban). 1993. 25. o.

⁸ Keresztyén B.: Gróf Bercsényi Miklós. Kárpátalja, 2002. július 19.

⁹ Papp K., 2004. 129. o.

¹⁰ Uo.: 129. o.

¹¹ Bánkúti I., 1991. 16. o.

A szervezkedés elárulása után Rákóczit letartóztatták, majd később a bécs-újhelyi börtönből sikerült megszöknie. Bercsényi, amint hírül vette a letartóztatást, Lengyelországba menekült.

Bercsényi fontos szerepet játszott a szabadságharc előkészítésében is. A lengyelországi francia követ így írt róla XIV. Lajos királynak: „Bercsényi nagyon szellemes, tehetséges és hazájában nagy tekintéllyel bíró férfiú... Ha az általa előterjesztettek annyira egyeznek felséged érdekeivel, amint én hiszem: akkor a főúrnak és ügyének a fölkarolása kiváló fontossággal bír.”¹²

A szabadságharc idején válik igazán a katonai és politikai élet egyik központi szereplőjévé, az ország második emberévé. A Tiszabecs–Tiszaújlak határában lezajlott első csata után Rákóczi tábornokká nevezte ki Bercsényit. 1703 őszén a sikeres felvidéki hadjárat vezetője. 1704-ben a sikeres dunántúli hadjáratban is részt vett. Győzelmekben és kudarcokban egyaránt volt része, nem őt tartják a szabadságharc legtehetségesebb hadvezérének. Nem is részesült alapos katonai ismeretekben. Rangjait származása alapján érte el¹³. Ennek ellenére a szabadságharc vezéralakjává vált Rákóczi után, amit még Bécsben is elismertek. Egyaránt nagy szerepet játszott abban, hogy – kapcsolatai révén – a nemesség nagy része átálljon a felkelés oldalára, valamint a parasztság fegyverre szólításában nagyon fontosak voltak az 1704-ben kiadott pátensei (Bercsényi Miklós pátense a fegyverre kelt jobbágyok felszabadításáról 1704. április 2. Léva; Sopron vármegyének szóló pátens a fegyverre kelt jobbágyok felszabadításáról)¹⁴.

1704-ben Selmecbányán Bercsényi vezette a Béccsel folytatott béketárgyalásokat, melyekről Rákóczit folyamatosan tájékoztatta. Ebben az időben keletkezett némi viszály ő és Rákóczi között, akit az erdélyi rendek fejedelmüknek választottak. Bercsényi¹⁵ a hatalom túlzott megnövekedésétől tartott.

1705-ben a szécsényi országgyűlésen azonban ő javasolta a rendi konföderáció kimondását és Rákóczi vezérlő fejedelemmé választását. A szenátus első tagja és a kuruc hadak főgenerálisa lett. A felső-magyarországi rendek előtte tették le a hűségesküt a konföderációra. A nagyszombati béketárgyalásokat is ő vezette, amelynek fegyverszünet lett a végeredménye.

Az 1707-es ónodi országgyűlésen a fejedelmi politikát megkérdőjelező Túróc megyei követek lekasabolása is hozzá és Károlyi Sándor grófhhoz kapcsolódnak¹⁶. Ezután mondták ki a Habsburg-ház trónfosztását, s híressé vált Bercsényi mondata: „Eb ura fakó, József császár nem királyunk többé”. Bercsényit ekkor fejedelmi helytartóvá nevezték ki.

1707 nyarán az ungvári várban fogadta David Ivanovics Corbea cári követet, akivel a fejedelem is találkozott július 24-én, amikor Ungváron járt¹⁷. Rákóczi Bercsényit küldte Varsóba a cárral és tanácsadóival folytatott tárgyalások lebonyolítására. A magyar küldöttség vezetését a fejedelem azért bízta Bercsényire, mert ő ismerte a lengyelországi helyzetet, valamint a francia párt lengyel főurait még előző bujdosásának idejéből. Korábban a nagyszombati béketárgyalásokon megfelelő diplomáciai tapasztalatot szerzett, és tudott lengyelül is¹⁸. Az 1707 szeptemberében aláírt szövetség az oroszokkal, amelyen I. Péter a lengyel koronát is

¹² Papp K., 2004. 130. o.

¹³ Bánkúti I., 1991. 28. o.

¹⁴ Csató Gy.: Gróf Bercsényi Miklós levelei és emléke Ung vármegyében. 2004. 19-20. o.

¹⁵ Papp K., 2004. 130. o.

¹⁶ Uo.: 130. o.

¹⁷ Csató Gy., 2004. 120. o.

¹⁸ Kőpeczi Béla: Bercsényi Miklós és az orosz orientáció. 1993. 37. o.

felajánlotta Rákóczinak, az egyetlen olyan szerződés volt a szabadságharc alatt, amelyet egy uralkodó és a magyar konföderáció feje, választott erdélyi fejedelem aláírt. A szerződés előkészítője és egyben az orosz orientáció legelszántabb híve Bercsényi volt – mint ahogy azt a korabeli francia és angol diplomácia is állította. Később, a nemzetközi politikai viszonyváltozása következtében az orosz segítség elmarad, s akkor – mint a levelezésekből az kitűnik – Rákóczi és Bercsényi között egy elvi jellegű vitára került sor az orosz orientációval és általában a külpolitikával kapcsolatban. Rákóczi kritikáira a gróf azzal válaszolt, hogy a franciák, angolok és a hollandok sem támogatták a magyar ügyet. Függetlenül Rákóczi és Bercsényi vitájától, a cár véleménye is hasonló volt. Amikor a bécsi udvar I. Péter szemére vetette a varsói szerződést, ő úgy védekezett, hogy azt állította, csak a nyugattal akart kapcsolatot keresni, s azt csak Magyarországon keresztül tehetette meg, valamint soha nem adott Rákóczinak semmiféle védelmet, csak közvetítést vállalt, ahogyan azt az angolok és a hollandok is tették¹⁹.

A szatmári békekötést és az azt megelőző béketárgyalásokat egyaránt különbözően értékelik a kortársak és a kutatók. Innen ered, hogy egyesek Károlyit realista, míg mások – pl. Márki Sándor – idealista, meg nem alkuvó politikusnak állítják be²⁰. R. Várkonyi Ágnes két Bercsényi-képet állít egymással szembe: Thaly Kálmán munkáját, *A székesi gróf Bercsényi család 1470–1835-öt*, amelynek tekintélyes része Bercsényi Miklósról szól és Szegfű Gyula *Károlyi és Bercsényi a szatmári béke előtt* című akadémiai székfoglaló írását. Két teljesen különböző szemlélet: az egyik idealizálja Bercsényit, a másik különösen kritikusan szemléli a gróf tevékenységét. Az összehasonlított két írás megjelenése között rövid idő telt el (1885–1892, valamint 1940), azonban a társadalmi és politikai változásokat figyelembe véve lényeges eltérések voltak a korok között. S ahogyan a szerző cikkében megállapítja: „... minden kor a maga problémáira keres választ a történelemben, akarva akaratlanul, s a tudomány szigorúan objektív igényeivel készült művek is különböző korokban más és más szempontból világítják meg ugyanazt a szakaszt a múltnak”²¹. Az egyik – Thaly Kálmán munkája – a Monarchia békés időszakában, a kiegyezés erős hatása alatt keletkezett, a másik a második világháború utolsó békés éveinek feszült szakaszában jött létre. Míg Thaly szerint a szabadságharc utáni békekötésnek az alapjait is Bercsényi rakta le, addig Szegfű szerint éppen Bercsényi távolította el a fejedelmet Károlyitól. Bercsényi jelentős hatását Rákóczira a császári kormányzat is ismerte és ki akarták zárni a tárgyalásokból, de az *Emlékiratokban* is vannak arra utaló jelek, hogy a szabadságharc vége felé a fejedelem szívesebben döntött a főgenerálisa nélkül. Azért, hogy Rákóczi nem fogadta el a szatmári békét – Szegfű Gyula szerint –, egyértelműen Bercsényi okolható.

A szabadságharccal és a szatmári békével kapcsolatban nemcsak Rákóczi és Károlyi, de az előzőekben leírt álláspontok alapján Bercsényi és a békét megkötő gróf esetében is felvetődik az idealista és a realista politika képviselőinek a viszonya. Egy-egy sorsfordító történelmi esemény meghatározása tehát az adott jelenkor befolyása mellett még a meg nem alkuvás és a kompromisszumkeresés vonalán is folyik, s ez a szabadságharcok jellemzésére még inkább érvényes. A függetlenségpártiak, elsősorban az etikai tartás üzenete miatt az idealistát, míg a fokozatos reformok hívei, kihangsúlyozva a gazdasági-kulturális fejlődést, a

¹⁹ Köpeczi B. 1993. 39. 40. o.

²⁰ Uo.: 5. o.

²¹ R. Várkonyi Á., 1993. 8. o.

realista politikát részesítik előnyben²². E két irányvonal vitája az utóbbi időszakban az 1848-as szabadságharcra kapcsolatban újult ki és sokkal inkább jelen van a köztudatban. A személyek jellemzésében még ez a személyes hozzáállás is komoly meghatározó tényező.

A szatmári béke Bercsényit Lengyelországban érte. 1716-ban a Habsburg-török háború idején a törökök szolgálatába állt. Megpróbált hadat szervezni Rákóczival, azonban a törökök kudarcával nem számoltak.

1718-ban Konstantinápolyba került feleségével együtt, majd 1720-ban Rodostóba költöztek. II. Rákóczi Ferenc az otthonától távol is nagyra értékelte Bercsényi Miklóst. Ha voltak is ellentétek közöttük, amelyek talán a szabadságharc végére felerősödtek, a bukás utáni helyzet egészen más hangulatot teremtett. A fejedelem a következőket írta Bercsényiről az *Emlékiratokban*: „...Egyébként hatalmas szelleme... könnyen átlátta az ügyeket. Nehezen tudtam mérsékelni barátom természetét, aki ismerte titkaimat, s száműzetésemnek és szerencsétlenségemnek hű társa volt.”²³ Második felesége, Csáky Krisztina 1723-ban, 69 éves korában halt meg. Bercsényi fél év múlva harmadszor is megnősült, feleségül vette elhunyt felesége komornáját, egykori titkárának, Kőszeghy Pálnak a lányát, Zsuzsit. Kőszeghy Zsuzsiba Mikes Kelemen is titkon szerelmes volt, és így írt képzeletbeli nagynénjének: „Ha énnekem is annyi volna a ládámban, mint másoknak, talán a madár is maradt volna. De rendszerint a szegény fogja meg a madarat, s a gazdag eszi meg. Aztot tudom, hogy a szívnek semmi része nem léssen ebben a házasságban; aztot maga is tudja, hogy a testnek sem léssen”²⁴.

Bercsényi 1725. november 6-án halt meg, s a rodostói görög templomban temették el. Sirjára valószínűleg Rákóczi fejedelem íratta fel: „Címeinél fogva híres, érdemeit tekintve dicsőséges és most egy maréknyi föld fedi a száműzöttet.” 1906-ban földi maradványai második feleségével együtt a kassai dómban lelt nyughelyet Rákóczi fejedelem mellett.

Bercsényi Miklós a szabadságharc egyik kezdeményezője volt és vezéralakjai közé tartozott. Mindezt a köz érdekében, hazája iránti szeretetből tette. Rákóczi vezető szerepét sohasem kérdőjelezte meg, aki viszont nem kételkedett Bercsényi hűségében, áldozatkészségében.

IRODALOM

- Bánkúti Imre (1991). *Gróf Bercsényi Miklós*. Budapest.
- Csatáry György (2004). *Gróf Bercsényi Miklós levelei és emléke Ung vármegyében*. Ungvár.
- Keresztyén Balázs (2002). *Gróf Bercsényi Miklós*. Kárpátalja, július 19.
- Kőpeczi Béla (1993). *Bercsényi Miklósról emlékezünk*. Bercsényi Miklós és kora. Hódmezővásárhely.
- Kőpeczi Béla (1993). *Bercsényi Miklós és az orosz orientáció*. Bercsényi Miklós és kora. Hódmezővásárhely.
- Papp Klára (2004). *Bercsényi Miklós*. Nagy képes milleneumi arcképcsarnok. Szerk.: Rác Árpád. Rubicon-Ház Bt.
- R. Várkonyi Ágnes (1993). *Feleselő képek (Bercsényi képek a magyar történetírásban)*. Bercsényi Miklós és kora. Hódmezővásárhely.

²² Kőpeczi B. 1993, 5. o.

²³ Uo.: 7. o.

²⁴ Keresztyén B., 2002. 10. o.

Magyar László

2009. 11. 26.

A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola és a Kárpátaljai Magyar Képzőművészek Révész Imre Társaság közös szervezésű tárlata – a Hollósy Simon Alkotótábor zárókiállítása.

Adalékok a Rákóczi-szabadságharc kultuszának forrásaihoz

Rezümé Jelen témára vonatkozóan két év sajtóanyagát vizsgáltuk a különböző folyóiratokban: 1903. és az 1911. évet. A hetilapokból összegyűjtöttük azokat a cikkeket, amelyek az akkori társadalmat és felfogást jellemezték a Rákóczi-hagyományt illetően. A feldolgozott sajtóforrások arról tesznek tanúbizonyosságot, hogy mennyire fontos a történelmi hagyomány és a történelmi személyekről és eseményekről való megemlékezés. A megrendezett ünnepek pedig arra hivatottak, hogy megőrizték a Nagyságos Fejedelem és szabadságharcának dicső emlékezetét. Akárcsak napjainkban, a vizsgált időszakban is fontosnak tartották, hogy egy-egy ünnepségen legyen minél több résztvevő, hogy ezáltal dokumentálni tudják majd azt, hogy mennyien tudnak lelkesedni és együtt érezni, ha a haza dicsőségéről van szó. Rámutattak arra, hogy a múlt nem más, mint tanulság az utókorra.

Резюме Тема наукової статті «Додатки до джерел культу визвольної боротьби Ракоці». Протягом двох років нами були опрацьовано газетні матеріали різних видань: 1903 рік та 1911 рік. Опрацьовані джерела доводять, наскільки важливі історичні традиції та вшанування історичних подій та осіб. Влаштування свят потрібне, щоб зберегти пам'ять про Ференца Раковці II та його повстання. Вони показали те, що минуле – це повчання для майбутнього.

A kultusz, mint fogalom fokozott tiszteletet, túlzó megbecsülést jelent, mely megmutatkozik történelmünk nagy alakjait illetően is. Ez a tisztelet és megbecsülés segít ápolni történelmi értékeinket, és példaképként állít egy- egy olyan személyt, aki munkálkodott embertársai sorsának javulásán, mint tette azt II. Rákóczi Ferenc is.

Az alábbi adatokat a beregszászi Kárpátaljai Állami Levéltár iratai és sajtótermékei¹ közül válogattuk ki. Az összegyűjtött és feldolgozott adatok arra próbálnak választ adni, hogy milyen tartalma volt a Rákóczi-hagyománynak a népi tudatban és történelemszemléletben az adott időszakban.

A Rákóczi-szabadságharc kultuszának forrásai az 1903. évi sajtótermékekben

Rákóczi neve magába foglalja mindazt, ami Magyarország történelmében „eszményi, magasztos és erőteljes” – olvashatjuk egy 1903-as hetilapban.² Nagy hazaszeretet és hősség fűződik II. Rákóczi Ferenc nevéhez, amely „kétszáz esztendővel ezelőtt a harcok szomorú sorsa fölött búsongó magyarok ezreinek szívébe bizalmat, bátorságot, lelkesedést öntött...” Az irás rámutat arra, hogy különös érzés kerít hatalmába minden magyart, ha Rákóczira gondol és adja emléket annak, akinek „halott pora is honszerelemre tanít, noha távol nyugszik az tőlünk. Minden magyar szívében föllobog a lelkesedés lángja, ha Rákóczi nevét hallja.”

Kétségkívül nagy jelentőséget tulajdonítottak a Fejedelem szabadságharcának, törekvéseinek a 20. század elején. A lelkesedést illetően pedig – ahogyan

* Dédai Általános Iskola, történelem- és földrajztanár. A tanulmányt dr. Csatóry György lektorálta.

¹ Hat hetilap: Bereg, Ung, Ungvári Közlöny, Ugocsa, Görögkatholikus Szemle és Kárpáti Híradó.

² II. Rákóczi Ferenc. Ungvári Közlöny 1903. június 4.

az újságcikk szerzője fogalmazott: „Lobogjon és ne is lohadjon le soha sem, mert hozzáfogható hős és fejedelme nem volt Magyarországnak soha sem!”

1703-tól Rákóczi neve már sokat jelentett mindenki számára, mivel „az ő dicsőségére szólt minden tárogató, az ő indulójának varázshangjai mellett rohantak ezren és ezren halálmegvetéssel a csata tűzébe.” 1903-ban – az évforduló kapcsán – a tárogató újra megszólalt és „édes-bús hangja belenyilallott szívünkbe, hogy fölélessze a régen elnémult dicsőséges napok emlékét. Legnagyobb szabadsághősünk, II. Rákóczi Ferenc dicsó, lélekemelő, ez országos emlék ünnepén zárjuk mindnyájan szívünkbe az ő szent nevét, dicsóteljes emlékezetét!” – hívja fel a figyelmet az írás.³

Rákóczi egész életét hazája fölszabadításáért és magyar népének jólétéért élte. Munkács várának a császáriak általi elfoglalása után elszakították édesanyjától, Zrínyi Ilonától. Élete legnagyobb részét családjá nélkül töltötte és „így nem is érezhette ennek áldásos melegét, ami reá nézve annál fájdalmasabb volt, mert szíve szeretetre áhítozott.” Huszonhat éves volt, mikor a kurucok kérésére a nemzeti mozgalom élére került.

Rákóczi nagy vagyon mellett hatalmat és előkelő rangot is örökölt. Kitúnó nevelésben volt része, ismereteit folyton gyarapította. Hat nyelven beszélt és mint szónok is helytállt: „vihar gyanánt ragadta magával hallgatóit”. Emellett széles látókörű diplomatának számított, aki a nemzetközi viszonyokban igen jól kiismerte magát. Tisztán átlátta az államelmélet szükségleteit, a nép anyagi és szellemi igényeit. Számos reformeszmét gondolt ki és valósított meg. Meg volt győződve, hogy amire vállalkozott, arra az „Isten akarata és a gondviselés szemelte őt ki Magyarország megmentésére.”⁴

A bécsi kormány 1701. április 18-án Rákóczit mint összeesküvőt elfogatta és Bécsűjhelyre vitette. A börtönből Lehmann kapitány segítségével kiszabadult és Lengyelországba menekült. Szökése után a bécsi kormány fej- és tulajdonvesztésre ítélte. Ezután lengyel területen, Drohobicsban 1702. június 12-én értesült Rákóczi a kurucok dolhai vereségéről. Ő maga Magyarország határát június 14-én érte el, ahol csaknem ezer ember várta nagy lelkesedéssel. A harcolni vágyó nép ezután özönlött Rákóczihoz, mint felszabadítójához: „sírtak, térdre borultak előtte és hálálkodta neki, hogy bejött megmentésükre”⁵.

Június 16-án Rákóczi a hozzá csatlakozó harcolni vágyókkal a Vereckei-szoroson magyar területre ért, és első feladata Munkács várának elfoglalása volt a németektől. A németek azonban bekerítették a várost, melyből Rákóczi csak nehezen tudott kiszabadulni harcosaival. Ekkor csatlakozott hozzá Bercsényi gróf, a fejedelem helyettese, fő hadvezére. Most már egy kellően szervezett csapattal indultak előre egy nagy hadjáratra, amely nyolc évig változó szerencsével hozott Rákóczinak „dicsőséget, szomorúságot, borostyánt és töviskoszorút...”⁶ Mikor 1707-ben Magyarország fejedelmévé választották, a bécsi udvar ezt nem ismerte el. 1720-ban Rodostóba érkezett, ahol 1735. április 8-án meghalt. Konstantinápolyban édesanyja mellé temették el, a sírjaikat hosszas kutatás után Thaly Kálmán⁷ 1899-ben sikerült megtalálnia.

³ Polgár Géza írása

⁴ Az idézetek szintén az Ungvári Közlöny 1903. június 4-i számában található

⁵ *Rákóczi Ferenc fejedelem emlékiratai a magyarországi háborúról, 1703-tól annak végéig*, (Emlékiratok és levelek) Populart füzetek 30., Interpopulart Könyvkiadó, 1994.,14. o.

⁶ *II. Rákóczi Ferenc*. Ungvári Közlöny 1903. június 4.

⁷ Thaly Kálmán (1839–1909), a Rákóczi-szabadságharcot népszerűsítő kutatásai, történeti művei és versei tették nevét ismertté. Az MTA-nak 1864-től levelező, 1880-tól rendes tagja, a Történettudományi Bizottság elnöke.

Egy Rákóczi-alap létrehozását népszerűsítő cikk szintén arról tanúskodik, hogy mennyit jelentett a hagyomány és a történelmi személyekről és eseményekről való megemlékezés. „Adakozás a Beregszászban felállítandó Rákóczi-alap javára” című írásból megtudhatjuk, hogy Feldman Hermantól, Budapestről 13 koronát kaptak a Rákóczi-szoboralap javára a következő levél kíséretében: „Beregi ember lévén, a megfelelő alkalmat felhasználtam arra, hogy kartársaim hazafiasságára támaszkodva, egy ilyen célokat szolgáló közös pénzalapból kicsiny összeget a Beregszászban felállítandó Rákóczi-szoboralap javára is juttassunk. E célból küldöm a Szerkesztőségnek ez összeget, kérve, hogy azt rendeltesse helyére juttatni kegyeskedjen. A máv. Északi főműhely tisztikarának megbízásából: Feldman Herman számtiszt.”⁸ Az adományt a hazafias cél érdekében a szerkesztőség köszönettel átvette, az összeget rendeltetési helyére juttatta. Továbbá követésre méltó példaként állította a Bereg vármegyétől távol élő többi emberekre nézve is.

„Még csak kétszáz esztendő tűnt tova” – kezdi a szerző azt a nagyobb terjedelmű írást, mely a címlapon⁹ foglal helyet versek¹⁰ kíséretében. A szöveg azt próbálja elmondani, hogy bár életének és tevékenységének pályája rövid, de II. Rákóczi Ferenc a magyaroké. A szabadságért küzdött és bukott. A cikk tartalmából kitűnik, hogy hiába tanította Bécs a német nyelvre, a családi hagyományok és ősei megerősítették azt a tüzet, mely később a szabadság fénye, „világító csillaga” lett. A zsarnoki önkényt elviselni nem bíró magyarok már nagyon várták, hogy hazaérkezzen. Már csak Rákóczi hiányzott, „ki vezér legyen, kinek neve, szava gyűjtsön, lelkesítsen, kiért vakon rohanjon a harcos a halálba, mert érette halni, érette élni egyenlő a szabadságért élni”. A szerző arról tudósítja még az olvasót, hogy 1703. május 22. volt az a nap, melyen a tarpai kuruc vezér, Esze Tamás Beregszász területén, a Rákóczi téren kibontja a szabadság zászlaját. Ezért akik e városban laknak, „járjanak zarándok utat a háromszög alakú térre. Nézzék meg a köveket, melyek alatt talán ott vannak még azok a lábnyomok, melyek a szabadság lelkes hőseinek emlékezetéről beszélnek”.¹¹ Beregszászban ugyanis ez a tér tanúja annak az eseménynek, mely a város dicsőségét hirdeti.

A Bereg megyei Állami Főgimnázium ifjúsága is „Rákóczi Ünnepe”-t hirdetett.¹²

Az ünnepély arra hivatott, hogy a városban az utókornak megőrizze a Nagyságos Fejedelem és szabadságharcának emlékezetét. Az ünnepély mindemellett a Rákóczi-szoboralap támogatására is alkalmas volt. Az volt a cél, hogy a megemlékezés „mintegy visszavarázsoljon bennünket a harcias, lelkes idők ama távolába, midőn a nemzet hősei szívesen áldoztak vagyont, életet, vért és pénzt, szóval mindent a legszentebbért, a legdicsőbbért, a haza szabadságáért”.¹³ A cikk felhívja a figyelmet arra, hogy ezen az ünnepen jelenjen meg mindenki, aki érezni tudja a régi idők dicsőségét. Legyen minél több résztvevő, hogy ez által dokumentálni tudják majd azt, hogy mennyien tudnak lelkesedni és együtt érezni, ha egy szent eszméről, a haza dicsőségéről van szó.

⁸ Adakozás a Beregszászban felállítandó Rákóczi-alap javára. Bereg 1903. május 10.

⁹ Rákóczi Ferenc. Bereg 1903. május 24.

¹⁰ Vidor Marci két verséről van szó: *Rákóczi itthon; Rákóczi*

¹¹ Rákóczi Ferenc. Bereg 1903. május 24.

¹² A helyb. (helybeli) áll. (állami) főgimnáziumi ifjúság. Bereg 1903. május 10.

¹³ Rákóczi-esztendő. Bereg 1903. május 24.

Egy másik hetilapból megtudhatjuk az ünnepség sikerességét: „A beregszászi állami főgimnázium ifjúsága sikerült Rákóczi-ünnepélyt rendezett, amely a Beregszászban felállítandó Rákóczi-szoboralap javára 350 korona bevételt eredményezett.”¹⁴

Ismét egy „Rákóczi-ünnepély” kezdetű cikk tudósít a következőkről: „Az ugocsamegyei általános tanító-egyesület szintén kivette részét a megemlékezésben, mert június 29-én d.u. 4 órára hirdette meg a Rákóczi-ünnepély rendezését.” A tervezettek alapján az ünnepély műsora kuruc dalokból, Rákóczi kiáltványának felolvasásából fog állni.¹⁵

Egy másik terjedelmes cikk „Rákóczi-esztendő” címmel szintén tájékoztatást ad arról az évről, mint amely „kétszázadik évfordulója annak a nevezetes időpontnak, mikor a kurucok Beregszász városában, a Rákóczi téren, Esze Tamás vezérlete alatt kibontották május 22-én a szabadság zászlaját”. Magasztos hangnemben folytatódik a múlt megelevenítése és az a tény, hogy „sok nemes vér áztatta a lobogó alatt vívott küzdelemben a haza szent földjét és mégis sok ideig hasztalan a kiomló piros vér, nyomán nem rózsa termett, hanem tövis, kegyetlenül fájó, szűrő tövis, mely behatolt a nemzettest közepébe, megsebezve annak legnemesebb részét, de végre mégis meghozva gyümölcsét: az alkotmányosság, a nemzeti szabadság kivívásában, annak elérésében, mely most aztán hivatva van a békés munkálkodás folytán hovatovább fejlődni.”¹⁶ E nap emlékét országsszerte ünnepelték, a szerkesztők is lapjuk¹⁷ május 24-i számát csaknem kizárólag a nagy nemzeti hős, Rákóczi emlékének szentelték. Felelevenítették a múltból a fejedelem dicső emlékét tanulságnak az utókornak.

A 20. század elején felvetődött II. Rákóczi Ferenc, Zrínyi Ilona és Bercsényi Miklós hamvainak hazahozatala Törökországból.¹⁸ Ehhez kapcsolódik az az írás, mely szerint a *Bereg* című hetilap egyik munkatársa azt indítványozta, hogy a Rákóczi-ünnepély programtervezetét még bővítsék ki azzal, hogy a vármegye is tegyen javaslatot a Rákóczit elítélő 1715. évi törvénycikk eltörléséről és intézkedjék a szent hamvak hazaszállításáról.¹⁹ Ezt Kassa városa már megtette a Rákóczi-ereklyekiállítás²⁰ megnyitása alkalmával tartott ünnepi közgyűlésen. Egy másik újságcikk szintén hasonlóan vélekedik a hamvak hazaszállításának szükségességéről.²¹

Ehhez kapcsolódik egy szintén az állami levéltár iratai között található jegyzőkönyv szövege, mely szintén Rákóczi hamvainak hazahozatalát irányozta elő. A jegyzőkönyv kivonata íj. Lónyai Sándor Bereg vármegye főispánjának volt címezve. Az írás Bereg vármegye Törvényhatósági Bizottságának évi közgyűlésén felvett jegyzőkönyv kivonata, mely gyűlés Beregszászban 1893. évi október 9–10-én volt megtartva. A főispán urat először arra kérték, hogy a törvényhatósági bizottság az országos fegyintézetül szolgáló munkácsi várat ezen rendeltetése alól felmentse és

¹⁴ *Rákóczi-ünnep*. Ugocsa 1903. június 14.

¹⁵ *Rákóczi-ünnepély*. Ugocsa, 1903. június 14.

¹⁶ Vegyes Hírek rovatban *Rákóczi-ünnepély*. Ugocsa, 1903. június 14., a

¹⁷ *Bereg*

¹⁸ Csatóry György: *Zrínyi Ilona levelei és emléke Kárpátalján*. Hatodik Sip V. évfolyam 2. szám 1993 nyár Melléklet 15. o.

¹⁹ *A vármegye Rákóczi-ünnepéhez*. Bereg 1903. augusztus 2.

²⁰ A kiállítás Kassán 193. július 26-tól szeptember végéig tartott a kassai Ferenc József- téri iskola helyiségeiben. A kiállításra többek között Lehoczky Tivadar régész is küldött saját gyűjteményéből Rákóczi-korszakbeli tárgyakat.

²¹ *II. Rákóczi Ferenc*. Ungvári Közlöny 1903. június 4.

ott egy felső-magyarországi történelmi múzeum alapítása céljából a kormányhoz forduljon. Ehhez egy bizottságot kell, hogy létrehozzanak, mely bizottság II. Rákóczi hamvai hazaszállítása kérdésében is megbízott kell, hogy legyen. A bizottság dísztagjainak ifj. Schönborn Károly grófit, Zichy Jenő grófit és Thaly Kálmánt jelölték. A kivonatból megtudható, hogy Bereg vármegye Törvényhatósági Bizottsága az előterjesztett indítványt elfogadta.²²

1904. április 18-án Ferenc József (császár és király) engedélyezte a hamvak²³ hazahozatalát. Bár a munkácsi városi képviselőtestület 1904. május 7-én határozatot hozott arról, hogy II. Rákóczi Ferenc hamvai a munkácsi várban találja meg végső nyughelyét, ez nem valósulhatott meg. Ugyanis 1906 októberében II. Rákóczi Ferenc, Bercsényi Miklós és Zrínyi Ilona hamvait is Rákóczi végrendeletének megfelelően Kassára vitték. A kassai dóm kriptájában őrzik ma is hamvaikat. Munkács próbálkozása tehát nem sikerült, ennek ellenére az egész országrész népe elismerte Munkács ragaszkodásának jogosságát.²⁴

Az 1903. évi Rákóczi-ünnepélyvel kapcsolatos előkészületek tanúbizonyságát adja az 1903. június végén megtartott megyei közgyűlés határozata, melyen egyhangú lelkesedéssel határozták el a Rákóczi-emlékünnap megtartását. Az ünneprendezéssel a vármegye tiszti karát bízták meg. Ahogyan egy újságcikk²⁵ szerzője fogalmazott: „Ismerjük és becsüljük vármegyénk tisztviselőit, jól tudjuk, hogy az ünnep rendezése az ő kezeikbe jó helyre van letéve, (...) mert mi úgy látjuk, hogy II. Rákóczi Ferenc magasztos emlékének méltó megünneplése ennek a vármegyének becsületbeli ügye, mint sablonszerű programmal kimeríteni méltatlanság volna a vármegye közönségével szemben.”

Egy emlékoszlop felállítását tűzték ki célul a tiszabecsi győzelem emlékére 1903-ban. A Rákóczi-emlékoszlop körül azonban megosztottság tanúskodott. Az egyik hetilap²⁶ hasábjain közöltek alapján megtudhatjuk, hogy Szatmár vármegye törvényhatósága, együtt Ugocsa vármegye és Szatmárnémeti királyi város törvényhatóságával, az 1703. július 14-én a kurucok által kivívott tiszabecsi győzelem emlékét egy emlékoszlop felállítása által akarják megörökíteni. Ebben a kérdésben Nagy László szatmár vármegyei alispán elnökletével a helyszínre küldtek egy bizottságot, mely abban állapodott meg, hogy az emlékművet a tiszaujlaki bal parti hídfő tengelyében, az ott felállított kereszt háta mögött állítják majd fel. Az emlékoszlop felállításának ünnepélyét szeptember 24-re²⁷ tűzték ki.²⁸ A költségeket Szatmár és Ugocsa vármegyén kívül közadakozásból fedezték. Magát a munkát Kepes Sándor színérváraljai kőgyárosra bízták.

Az egyetlen vitás kérdésnek az emlékmű helyének kiválasztása bizonyult. Az ugocsai és Szatmár megyei tagokból álló bizottság az újlaki bal parti hídfőnél javasolta az emlékoszlop felállítását. Azonban a bizottság függetlenségpárti tagjai nem értettek egyet a döntéssel, mivel a megyében elképzelt terv ugocsai területen

²² F-10, (Bereg megye főispáni hivatalának iratai), op. 5, od. Zb. 91, lap 2.

²³ II. Rákóczi Ferenc, Zrínyi Ilona és Bercsényi Miklós hamvait

²⁴ Csatáry György: *Zrínyi Ilona levelei és emléke Kárpátalján*. Hatodik Síp V. évfolyam 2. szám 1993 nyár Melléklet 15. o.

²⁵ *Rákóczi emléke*. Bereg 1903. augusztus 23.

²⁶ Bereg

²⁷ szeptember 20-án tartották meg

²⁸ *Rákóczi-emlékoszlop*. Bereg 1903. július 12.

valósult volna meg. Kitartottak amellett, hogy az emlékhely Tiszabecs határában, tehát Szatmár vármegyei területen legyen. Végül a tiszaujlaki helyszín mellett döntöttek. Tiszabecs közgyűlése úgy döntött, hogy felállítja saját emlékművét, amelynek felavatását a tiszaujlakival egy időben fogja megtartani.²⁹

Az emlékmű leleplezését a megye országos ünnepé nyilvánította, amelyre meghívta az országgyűlés mindkét házát, a kormányt, az Akadémiát, a Kisfaludy- és a Petőfi-, valamint a történelmi társulatot, valamennyi vármegye és város törvényhatóságát, tanintézeteket, közművelődési egyesületeket. Az emlékmű költségehez Ugocsa vármegye és Szatmárnémeti város nagyobb adománnyal járultak.³⁰

Az előkészületekről szintén egy újságcikk értesített: „szatmár és ugocsa vármegyeiek tiszabecsi kettős Rákóczi ünnepe a mai napon³¹ fog lefolyni. Sokan készülnek erre városunkból és vármegyénkbeli is, de természetesen egyik az egyik, másik a másik ünnepélyre. Előre nem tudhatjuk, hogy fog sikerülni az ünnepség, de mindenesetre sajnálatos jelenségnek tartjuk, hogy ily módon meghasonlás magvát vetették a két vármegye közönsége közé, mely a szakadás nélkül valóban impozáns módon ünnepelhetek volna, míg így a meghasonlás folytán az egésznek csak keserű utóze marad.”³²

A kettős Rákóczi-emlékünnepély a várt nézeteltérések ellenére jól sikerült – tudhatjuk meg egy újságíró tollából.³³ A tiszaujlaki emlékművet Szatmár vármegye nevében Domahidy István adta át, Ugocsa vármegye nevében pedig Becsky Emil alispán vette azt át. Ezután a küldöttségek koszorúkat helyeztek el az emlékműre. Az emlékmű 18 méter magas oszlop, felette kiterjesztett szárnyú turulmadár, mely csőrében kuruckardot tart. Tiszabecsen a következőképpen ment végbe az emlékünnepély: „Luby Géza kezdeményezése folytán az evangélikus református templom előtti téren külön emelt emlékmű leleplezési ünnepélye ugyancsak ezen idő lefolyása alatt történt meg, s szintén nagy és lelkes közönség részvétele mellett fényesen sikerült.”

A jól sikerült kettős ünnepség ellenére azonban sajnálatos tény az, hogy az egyetértés hiánya megosztotta az ünnepélyen részt vevőket.

Az 1903. évi Rákóczi-ünnepségsorozat kihagyhatatlan helyszíne Munkács városa. A Rákócziak ősi fészkeinek, Munkács városának lakossága is készülődött, hogy méltó emlékünnepséggel adózzon II. Rákóczi Ferenc szabadságharcának kétszáz éves évfordulója alkalmából. Ahogyan az akkori sajtóban olvashatjuk, hogy szeptember 4-én Csomár István elnöklésével értekezletet tartottak és „Hoffman Ottó lelkesítő szavaira elhatározták, hogy a várossal rendkívüli közgyűlést tartanak, amelyen az ünnepély megtartása iránt sürgős intézkedés történjék, hogy a városhoz méltó ünnepség még e hónap folyamán megtartható legyen.”³⁴

A *Görög Katolikus Szemle* című hetilap is érdekes és fontos megemlékezésekről számol be az olvasó számára. Tudósítást kapunk egy Budapesten megrendezett Rákóczi-ünnepéről is. A katolikus ifjak köre Budapesten április 26-án ünnepet rendezett II. Rákóczi Ferenc szabadságharcának kétszázadik évfordulója emlékére. Zboray Miklós dr. országgyűlési képviselő beszéddel nyitotta meg az ünnepet. Petrásszevich Géza hírlapíró pedig Rákóczi felkelését ismertette felolvasása keretében.³⁵

²⁹ Csató György: *Rákóczi emlékek és emlékhelyek Kárpátalján*. 2002. 64. o.

³⁰ *A tiszaujlaki Rákóczi-szobor*. Bereg 1903. augusztus 30.

³¹ 1903. szeptember 20.

³² *Tiszabecsi kettős Rákóczi-ünnep*. Bereg 1903. szeptember 20.

³³ *Rákóczi-ünnepélyek szomszédságunkban*. Bereg 1903. szeptember 27.

³⁴ *Rákóczi-ünnepély Munkácson*. Bereg 1903. szeptember 13.

³⁵ *Rákóczi-ünnep*. Görög Katolikus Szemle 1903. május 24.

Egy felhívás az újság hasábjain pedig azt tanúsítja, hogy fontosnak tartották azt, hogy egy-egy ilyen rendezvényen minél több résztvevő gyűljön össze: „Az „Ungvári Leányok Erzsébet-köre” május 24-én vasárnap d.e. fél tizenegykor a vármegyeháza nagytermében Rákóczi-ünnepélyt rendez. Műsor: zene, felolvasás. Belépő van.”³⁶ Ugyanezt a felhívást találhatjuk az *Ungvári Közlöny* egyik számában³⁷ is „Rákóczi-ünnepély” cím alatt.

Az *Ung* című folyóirat hasábjai tudósítják az olvasót a 1903. május 24-én megtartott ünnepségről, melyet az Ungvári Lányok Erzsébet Köre szervezett. Az ünnepségen többek között egy felolvasást hallgathattak meg a résztvevők, melyet Löwy Teréz írt és olvasott fel. A felolvasás szövegét a sajtó³⁸ is közölte. Az írás Zrínyi Ilona történelmi szerepét mutatta be. A cikk egy rövid bevezetővel kezdődik, mely elmondja, hogy a magyar haza és nemzet az idők folyamán mennyi megpróbáltatáson ment keresztül. De amikor feltűnik Rákóczi alakja, eszünkbe kell jutni „azon lelkes honleányok, hazánk nagy asszonyai, kik nem kevésbé szép példáját adták az önfeláldozó hazaszeretetnek és hősiességnek; ezek mindegyike egy-egy ékesen tündöklő csillag hazánk egén, mely fényes sugaraival megaranyozta a múltat s megvilágítja a jövőt”. Csak e nagyasszonyok, anyák voltak képesek a múltban a magyar nemzetnek hősokeket adni. Ezen anyák nemzeti nevelésének, odaadó hazaszeretetének köszönhető, hogy mindig van kire felnézni, hősként tisztelni. A rövid bevezető után a szerző igaz nem tudja eldönteni, hogy a haza e „fenséges” nőalakjai közül melyik volt a legnagyobb, legtündöklőbb, mert azt szerinte meghatározni nem is lehet. Mert mindegyik meghatározó alakja volt annak a kornak, amelyben élt. Mivel most Rákóczi emlékünnepéről volt szó, az ő alakja mellett kitűnik előttünk édesanyja, Zrínyi Ilona. Ezután nagy részletességgel tudatja velünk a szerző Zrínyi Ilona életpályáját, kiemelve hősiességét.³⁹

„Kérő szózat a hazafias érzelmű közönséghez, a Dolhán felállítandó Rákóczi-emlék érdekében!” – írta a Historikus néven publikáló újságíró. Tudósít bennünket arról, hogy egy nagyszerű mozgalom indult meg „széles e hazában” abból a célból, hogy a II. Rákóczi Ferenc által vezetett szabadságharc kétszázadik évfordulójának emlékére Kassán a fejedelemhez méltó szobrot állítsanak fel. Megemlíti, hogy „ifjak és férfiak, sőt gyermekek és öregek adják naponként e szent célra a hazafias áldozataikat.” Méltán teszik ezt, hiszen főleg Felső-Magyarország volt e nagy küzdelemnek színtere. Nem kell elfeledni, hogy Dolha a szabadságharc kiindulópontja, ugyanis az itteni hegyek közt tűntek fel először Rákóczi lobogói. Itt zajlott le 1703. június 7-én az első küzdelem, amely a kurucok vereségével végződött. Az újságcikkből megtudhatjuk, hogy Dolha lakossága gyűjtést szervezett, de csak 180 korona gyűlt össze. Ezért az emlékbizottság elhatározta, hogy „kérő szózatot intéz s gyűjtő-íveket bocsát a nagy közönséghez, hogy e hazafias szent célt szíves adományokkal elősegíteni s megvalósítani kegyeskedjék”. Felhívja a figyelmet arra, hogy e célra adakozni, valamint az adományokat 1903. június végéig Dolhára (Máramaros megye) a községi „Hitelszövetkezet”-hez lehet eljuttatni. A kérés a Rákóczi-emlékbizottságtól indult.⁴⁰

³⁶ *Rákóczi-ünnepély*. Görög Katholikus Szemle 1903. május 24.

³⁷ *Rákóczi-ünnepély*. Ungvári Közlöny 1903. május 21.

³⁸ *Zrínyi Ilona*. Ung 1903. május 31.

³⁹ *Uo.*

⁴⁰ *Kérő szózat a hazafias...* Görög Katholikus Szemle 1903. május 17.

Ugyanebben az írásban részletes tudósítást kapunk a kétszáz éves évforduló alkalmából a Dolhán történt eseményekről. „1703. június 7-én történt e nagy esemény, ekkor nyílt meg Dolha földje, hogy örökös nyugvóhelyet adjon az elhullott kuruc vitézeknek, ekkor fogadta magába a Kárpátok sziklás anyaföldje a magyar haza szabadságáért s az alkotmányért harcoló, nem magyarajkú, de érzésben és szívben magyar kuruc vitézeket.” Az újságcikk írója egy kis túlzást visz a már-már költői en megfogalmazott írásába, mikor a következőket állítja a ruszinokról, vagyis a „gens fidelissimá”-ról: „Ekkor nyílt alkalma először a felvidéki kis oroszoknak, hogy hazafiságuk fényes tanújelét adják, s hogy bebizonyítsák azt, hogy bár nyelvre nézve oroszok, érzésre nézve mindig magyarok voltak, magyarok, s azok is lesznek, míg csak e hon területén élni fognak úgy ők, mint utódaik s hogy a magyar hazáért készek meghalni mindig és mindenkor.” A ruszinok valójában nem a magyar népért, hanem a magyar néppel közösen harcoltak saját szabadságukért.

Dolha szerepe ezenkívül még egy másik eseményben is fontos, mely esemény „a Rákóczi-féle felkelésre ha nem is volt döntő és elhatározó befolyással, mégis kis részben mintegy ez adta meg az impulzust Rákóczi és Bercsényi aláírásával megjelent s Brezán várában írott kiáltvány kiadására s a Lembergől Beregmegyébe küldött 17 piros színű tafota zászló kibontására egyrészt, másrészt a ruténeknek Rákóczi zászlaja alá való sorakozásra.” A felkelők küldöttsége volt az, mely e történelmi eseményben nagy szerepet töltött be. Ugyanis a küldöttség 1703-ban felkereste Rákóczit és a vele együtt bujdosó, Brezán várában tartózkodó Bercsényi Miklós grófot, hogy álljanak a szabadságharcosok élére, s védjék meg a veszélyben forgó hazát a Habsburg központosító hatalom ellen. Erre azért is volt szükség, mert a magyar alkotmányt a megsemmisítéssel fenyegették.

A küldöttségnek – melyben Dolha nemes parochusa Pap Mihály és híve Bige László vettek részt – köszönhető az a kiáltvány, mely „fegyverre szólította a magyar népet, mely nép, melyhez címezve volt s amelynek szólt, belátta, hogy kérelme jogos volt, s hogy fellépése a haza iránti szent kötelesség akkor, midőn gróf Bercsényi és Rákóczi minden rendű igaz magyarokat arra hív fel, hogy édes hazája s nemzete szabadsága mellett az Isten s törvényünk ellen képtelenül hatalmaskodó, zaklató, portióztató, adóztató (...) birodalom ellen fogjon fegyvert.”⁴¹ Ugyan Rákóczi és vele együtt a szabadságharc elbukott, de ami a bukás után mégis fennmaradt, az az eszme volt, mely tovább élt a magyar szívekben. „Ez az eszme tartotta fenn tovább e hazát s tartja fön ma is” – fejezi be az írást a Historikus.⁴²

Bercsényi Miklós mint a fejedelem barátja és segítője emlékét is kellőképpen ápolták a 20. század elején. „Közülünk való ő, – Rákóczi e legmeghittebb barátja, főhadvezére. Lángelke, rettenthetetlen hősiessége napként ragyogó és tündöklő honszerelme és viselt dolgai mindnyájunkat büszkeséggel kell, hogy eltöltsenek. Hiszen az ő várkastélyának örökösei, lakói vagyunk. Az ő szelleme és lelke lebeg közöttünk. Az ő szelleme hirdeti nekünk a legmagasztosabb gondolatot, a szabadságot és a hazaszeretetet. (...) Rójuk le tehát hálánkat iránta. Amikor szívünk legbensőbb rejtekében érezzük ezt, nyilvánítsuk egyúttal külsőleg is. Fejezzük ki kegyeletünket egy a várkastély udvarában, vagy díszkertjében felállítandó szép

⁴¹ Esze Tamás: *A tiszaháti felkelés*. Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete, Budapest, 1952, 4. o.

⁴² *Kérő szózat a hazafias...* Görög Katolikus Szemle 1903. május 17.

impozáns emlékszoborral. Hadd jelezze és hirdesse, hogy szabad nép, hazáját önzetlenül szerető nemzet lakja a Kárpátok tövét.”⁴³

Együttal az ungvári várkastélyra hívta fel a kormány figyelmét az írás, ahol egykor Bercsényi „merengett-töprengett a haza sorsán.”⁴⁴

Az *Ung* című hetilap 1903. június 21-i számát olvasva is megtalálható a felhívás egy Bercsényi tiszteletére felállítandó emléktábla mihamarabbi megalkotására. „Ideje volna már, úgymond – hogy emléktáblával jelöltessék meg Rákóczi legmeghittebb barátjának, főhadvezérének, támaszának ungvári várkastélya.”

Ebből az ünnepből kell kivennie mindenkinek a részét azzal, hogy megtudják örökíteni Bercsényi emlékét. „Emelkedjen magasan a márványkő, mely el nem enyészó betűkkel hirdesse, hogy szabad nép lakik a Kárpátok tövében. Oltárunk legyen ez, melyhez elzarándokol a gyermek imádkozni, az ifjú lelkesedést meríteni, az agg pihenni. Lobogjon magasan az áldozati láng, kiteljesedésül nagy szellemednek: Bercsényi Miklós.”⁴⁵

Jelenleg Ungváron a Bercsényi utcán van elhelyezve egy feketemárvány emléktábla, mely őrzi Bercsényi Miklósnak, a szabadságharc második emberének emlékét.⁴⁶

A Rákóczi szabadságharc kultuszának forrásai az 1911. évi sajtótermékekben

Bár az 1903-as kétszázadik évforduló alkalmából számos cikk jelent meg a szabadságharcról, legfőképp Rákóczi-ról, az 1911-es sajtóban már igen keveset találhatunk. A csekély számú írás is elég szűkszavú, hogy segítségükkel megvizsgálhatnánk az akkori társadalom álláspontját a szabadságharcra kapcsolatban. Azonban, ha az 1903-as évet figyelembe vesszük, nemigen sokat változott a felfogás 1911-re, csak az újságok hasábjain lett kevesebb cikk az adott témáról.

Az egyik írásból kitűnik, hogy 1911-ben a szabadságharc végének kétszázadik évfordulóján sem feledkeztek meg az Ungváriak a nagy múltú személyről, Bercsényi Miklósról. A Magyar Földrajzi Társaság egyik díszebédjén 72 koronát gyűjtöttek össze a Bercsényi-szoborra. Ezt az összeget Deák Gyulának, az Ungvár Megyei Közművelődési Egyesület titkárának adták át.⁴⁷

Egy rövid tájékoztatást kapott az olvasó arról is, hogy „Az ungvári templomnak remekmű, drága kincsét a hírneves Bercsényi monstáncziát a püspök restauráltatni akarja”.⁴⁸

Egy másik forrás pedig azt közli az olvasóval, hogy Rákóczi-múzeumot nyitottak meg Kassán 1911 áprilisától: „A felsőmagyarországi Rákóczi-múzeum Kassán megtekinthető: április 1-től szeptember 31-ig d.e. 9–12; d.u. 3–5-ig, október 1-től március 31-ig d.e. 9–12 kedden, szerdán, szombaton és vasárnap díjtalanul. Hétfőn, csütörtökön és pénteken 40 f. belépődíj mellett. Jegyek a portásnál kaphatók.”⁴⁹

⁴³ *Szobrot Bercsényinek*. Sztankaninecz Gyula papneveldei aligazgató írása Görög Katholikus Szemle 1903. június 22.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ *Emléktáblát Bercsényinek*. Ung 1903. június 21.

⁴⁶ Csatóry György: *Gróf Bercsényi Miklós levelei és emléke Ung vármegyében*, KMKSZ, Ungvár, 2004., 91. o.

⁴⁷ *Adomány a Bercsényi-szoborra*. Görög Katholikus Szemle 1911. szeptember 24.

⁴⁸ *Az ungvári Bercsényi-monstánczia*. Ungvári Közlöny 1911. május 27.

⁴⁹ *Rákóczi-múzeum*. Ung 1911. augusztus 13.

Munkácson elkészítettek egy emléktáblát a munkácsi Rákóczi-kastélyra, amely Schönborn gróf tulajdona. Az emléktáblát márványból Edelstein Jenő ungvári kőfaragó mester készítette el, melynek kerete az ungvári agyagipar-iskolában készült. Az emléktábla leleplezése május 20-án volt. A leleplezésnél Ungvárról Pap János agyagipariskola-igazgató volt jelen.⁵⁰

Tudatták az olvasókkal azt is, hogy elkészült egy Bercsényi-arckép, mely Ungvárra érkezett: „A vármegye közgyűlése 1909. december 16-án elhatározta, hogy megfesteti Bercsényi, Rákóczi, Széchenyi és Kossuth arcképeit a közgyűlési terem részére. Az alispán Bercsényi Miklós arcképét Ferentzy Márta festőművész-szel készítette. A nagyarányú kép e napokban érkezett meg.”⁵¹

A hat hetilap – *Bereg, Ung, Ungvári Közlöny, Ugocsa, Görögkatholikus Szemle és Kárpáti Híradó* – mellett még számos sajtóterméket⁵² vettünk igénybe a vizsgált téma kutatása során, de azok a Rákóczi-szabadságharcot illetően már nem tartalmaztak írásokat. Az adott újságok vagy hiányosak voltak a különböző évfolyamokból a levéltárban, vagy más eseményeket hivatottak előtérbe helyezni.

IRODALOM

- Csatáry György (1993). *Zrínyi Ilona levelei és emléke Kárpátalján*. Hatodik Sip V. évfolyam 2. szám 1993 nyár Melléklet
- Csatáry György (2004). *Gróf Bercsényi Miklós levelei és emléke Ung vármegyében*, KMKSZ, Ungvár.
- Csatáry György (2002). *Rákóczi emlékek- és emlékhelyek Kárpátalján*.
- Esze Tamás (1952). *A tiszaháti felkelés*. Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete, Budapest.
- Rákóczi Ferenc fejedelem emlékiratai a magyarországi háborúról, 1703-tól annak végéig*, (Emlékiratok és levelek) Populart füzetek 30., Interpopulart Könyvkiadó, 1994.
- F-10, (Bereg megye főispáni hivatalának iratai), op. 5, od. Zb. 91

Hetilapok:

- Bereg* 1903
Ung 1903, 1911
Ungvári Közlöny 1903, 1911
Ugocsa, Görögkatholikus Szemle 1903, 1911
Kárpáti Híradó 1903
Új Közlöny 1903
Közélet 1903
Keleti Újság 1903
Ungi Újság 1903
Ungi Híradó 1903

⁵⁰ *Rákóczi emléktáblája Munkácson*. Ungvári Közlöny 1911. május 27

⁵¹ *Bercsényi arcképe*. Ungvári Közlöny 1911. november 16.

⁵² *Új Közlöny, Közélet, Keleti Újság, Ungi Újság, Ungi Híradó*

BOROS LASZLÓ*

Ung vármegyei közművelődési egyesületek és a múzeumügy a XIX. század végén és a XX. század elején

Rezümé A XIX. század második és a XX. század első felében Ung vármegyében igen aktív munka folyt egy vármegyei múzeum létrehozása érdekében. Két jelentősebb csoport dolgozott ezen az ügyön: Ungi Természettudományi és Közművelődési Társulat és az Ung Megyei Közművelődési Egyesület. Az Ungi Természettudományi és Közművelődési Társulat 1876-ban jött létre. Gyűjteményének nagy részét adományok formájában gyűjtötte össze. Sajnálatos tény, hogy működése végéig nem sikerült létrehoznia egy vármegyei múzeumot. Jelenleg még nem állnak rendelkezésre azok az információk, hogy miért szűnt meg. A vármegyei múzeum létrehozása egy másik bátor és kitartó embereket tömörítő csoportnak, az Ung Megyei Közművelődési Egyesületnek sikerült. Az egyesületet 1898-ban alapították. Az Ung Megyei Közművelődési Egyesület sikerének titka a szünni nem akaró hit volt a cél elérésében. Szintén sajnálatos tény, hogy vidékünk első vármegyei múzeuma csak két éven át működhetett: 1916. december 1. és 1918. november 24. között. Gyűjteményének egyes részei ma is megtalálhatók a Kárpátaljai Honismereti Múzeumban.

Резюме У другій половині XIX століття і в першій половині XX століття на території Ужгорода над створенням музею працювали два культурні товариства. У 1876 році створили Ужгородське природознавче і культурне товариство. Більшу частину їхньої колекції склали з пожертвувань. Але при їхній роботі не вдалося відкрити жодного музею. Друге товариство – це Ужгородська культурна організація, яку створили в 1889 році. У них була можливість відкрити перший музей на нашій території. Але, на жаль, цей музей працював дуже короткий час з 1 грудня 1916 по 24 листопада 1918 року. Експонати з їхньої колекції можна знайти ще й сьогодні в різних музеях нашого краю. Мета членів цих товариств була віра і любов до Батьківщини.

A mai Kárpátalja területén a XIX. század 70-es éveitől az első világháború végéig Ung vármegyében két jelentős egyesület működött, amelyek fő céljuknak egy múzeum létrehozását tűzték ki. A két társulat a következő: Ungi Természettudományi és Közművelődési Társulat és az Ung Megyei Közművelődési Egyesület. Ezek közül az utóbbiaknak sikerült megvalósítani eme nemes célt, ezzel ők lettek, akik megalapozták mai múzeumaink leletanyagának magvait. Vizsgáljuk meg, mi történt az idevezető több mint 40 évig tartó periódusban.

Ungi Természettudományi és Közművelődési Társulat

Az Ungi Természettudományi és Közművelődési Társulat elsőként kezdte el működését a vizsgált periódusban. Sajnálatos, hogy erőfeszítésük ellenére céljukat – egy múzeum létrehozását – nem tudták megvalósítani.

A társulat 1876-ban alakult, amely megyei múzeum létrehozását is elhatározta alapszabályának 3.§-a értelmében. Ezt az alapszabályt jóváhagyta a Magyar Királyi Belügyminisztérium 21075/1872. iktatási szám alatt.¹ A második választmányi ülésen – 1876. május 18-án – egy kisebb bizottságot állítottak fel a múzeum létrehozása céljából. Ruttner Antal bizottsági elnök 1876. szeptember 24-én nyújtotta be a választmánynak a bizottság javaslatát a múzeum ügyében. A tervezet alapján a múzeum öt osztályból állt volna:

* Csetfalvai Általános Iskola, történelemtanár. A tanulmányt dr. Csatóry György lektorálta.

¹ Fincicky Mihály 2001: *Polgármesteri jelentések Ungvár város közállapotáról*. Ungvár, Ugocsa Print, 84. o.

1. „Terménytár” – ez három alosztályra oszlott volna:
 - a) ebben a vármegyei erdők, mezőgazdasági termékek és az ezekből kézi úton készített iparcikkek lettek volna elhelyezve;
 - b) a megyében fellelhető kőzetek és ásványok kerültek volna ide feldolgozott és nyers állapotukban;
 - c) a megye területén folytatott bányászat tárgyai és termékei alkották volna a harmadik alosztályt.
2. „Régiségtár” – ebben a régészeti leletek kerültek volna elhelyezésre. A tárgyak származását, megtalálásának körülményeit, az ásatás helyszíni adatait és lefolyását a lehető legalaposabban le akarták írni és ezt a lelet mellett elhelyezni.
3. Ung megyére vonatkozó különböző földrajzi és történelmi térképek és munkák külön gyűjteménye alkotta volna.
4. „Ipartár” – a megyében meglévő, működő és a jövőre nézve is működőképes iparágak fejlesztéséhez szükséges eszközök, anyagok, készülékek és gépek gyűjteményéből állt volna ez az osztály.
5. Könyvtár – a helyi nyomdák termékei, általános könyvek, beszerzendő és ajándékba kapott könyvek képezték volna.

A társulat nem rendelkezett megfelelő anyagi erővel a múzeumi anyagok beszerzéséhez. Emiatt felszólította a megye lakosságát, hogy támogassa a múzeumot adományok és gyűjtések által. A létrehozandó múzeum egyik első adományát az 1876. július 2-án Ókemencén tartott ipar- és terménykiállítás képezte. A Magyar Királyi Főerdőhivatal² nagyrészt a múzeumnak adományozta a kiállítás tárgyait. Az egyesület gondnoka – Rybár István³ – átvette és november 3-án beadott jelentésében felsorolja őket [Függelék I.]. Az átvett tárgyakat ideiglenesen a Magyar Királyi Főerdőhivatal tanácstermében állították ki. Ezért a november 3-i közgyűlés köszönetet mondott a Magyar Királyi Főerdőhivatalnak. A rendelkezésre álló tárgyakat újabakkal akarták gyarapítani. Ennek érdekében az iparosokat és a mesterembereket felkérték arra, hogy adományozzanak a múzeum részére előállított termékeikből. A kapott tárgyakon feltüntették azok értékét, illetve azt, hogy ki készítette őket, és hogy mennyi ideig lesznek kiállítva. Vasárnaponként 10 és 12 óra között a gondnok felügyelete alatt a közönség megtekinthette a tárgyakat.⁴

A következő évről szóló jelentés már egy kicsit más hangvételű. Az Ungi Közművelődési Társulat 1877–78-as működéséről szóló jelentésében le van írva, hogy még nem rendelkeznek megfelelő épülettel egy múzeum számára. Nagyon sajnálatos tény, hogy még külön szobával sem bírnak, amit múzeumnak nevezhetnének. A leendő múzeum tárgyai a Magyar Királyi Főerdőhivatal tanácstermében és a főgimnáziumi múzeumban voltak elhelyezve. A régészet iránt a társulat tagjai között megnőtt az érdeklődés. Ennek az osztálynak a vezetését gróf Sztáray Antal vállalta el. A társulat két kirándulást szervezett: az elsőt 1877-ben Szarvaskőre (Vihorlát), onnan a szinnai sziklára, s a felsőremetei tengerszemhez; a másodikat 1878-ban Nevickére, a várromhoz. A kirándulások alkalmával nem került sor anyaggyűjtésre a múzeum számára.⁵

² Egyes iratokban Főerdőmesteri Hivatalként említődik.

³ Rybár István – (Macsole, 1847-?,?). Tanár. Budapesten szerzett tanári oklevelet, ahol egyetemi tanársegéd lett. 1872. október 20-án kinevezték az ungvári római katolikus főgimnázium rendes tanárává. Természettant tanított. 1877-ben Budapestre helyezték át.

⁴ KÁL. F. 1186, op. I. od. zb. 1, lap 8–9.

⁵ KÁL. F. 1186, op. I. od. zb. 1, lap 21.

Az 1877–78-as jelentés alapján a társulat könyvtára 47 kötettel és 27 füzettel gazdagodott. Ezek közül 10 kötetet és 3 füzetet Dietz Sándor rendes tag ajánlódokozott. Cornidez György 16 darab vas- és bronzkori karperecet adományozott. Ibrányi László 4 darab sárga kvarciból készült kővésőt adott át a múzeum részére. Obszidián szilánkot (Dubroka vidékéről) Kende Péter⁶, ugyanabból 6 másik darabot Bánóczy Béla juttatott az intézmény részére. Régi bronzpénzt adományozott dr. Ivánczy L. Ezüstérmét III. Pius pápa idejéből Lám I. Ezüstpénzt 1795-ből Lkacztel B.-től kapott a társulat.⁷

Az 1878. március 4-i választmányi intézkedései alapján Szieber Ede alelnök és Medvigy János választmányi tag ellenőrizte a gondnok által leadott leltár hitelességét.⁸ Mindent rendben találtak.

Az Ungi Természettudományi és Közművelődési Társulat további tevékenységéről iratok jelenleg nem állnak rendelkezésre. Annyi bizonyos, hogy a társulat megszüntette működését.⁹

Sajnálatos, hogy ez a szépen induló és nemes célt kitűző társulat nem tudta elérni célját. Munkássága azonban előkészítette a terepet az Ung Megyei Közművelődési Egyesületnek.

Ung Megyei Közművelődési Egyesület

Vidékünk első múzeumának létrehozása kapcsolódik ehhez az egyesülethez. Sikerült nekik az, ami az Ungi Természettudományi és Közművelődési Társulatnak nem. Létrehozták és működtették vidékünk első vármegyei múzeumát. Az ehhez vezető utat két részre osztottam. Az első részben bemutattam a múzeum létrehozatala ügyében tett lépéseket. A második részben ismertetem, hogyan gyarapodott a létrehozandó múzeum leletanyaga.

A múzeum létrejötte

Az Ungi Természettudományi és Közművelődési Társulat megszűnte után egy új egyesület jött létre ugyanazzal a céllal, mint az előző: múzeumot akartak létrehozni vidékünkön.

1898-ban megalakult az Ung Megyei Közművelődési Egyesület. Alapszabályát a Magyar Királyi Belügyminisztérium 42744/1898. szám alatt hagyta jóvá.¹⁰

A Közművelődési Egyesület 1909. december 3-án az Ung Vármegye Törvényhatósági Bizottságának küldött levelében közölte, hogy vármegyei múzeumot akar létrehozni. Az anyaggyűjtésre – amit azonnal megkezdték – évi 100 koronát akartak fordítani a tervek szerint. Továbbá arra kérték a bizottságot, hogy az anyaggyűjtésben anyagilag és erkölcsi erejével is támogassa az egyesületet. Arra hivatkoztak, hogy: „A vármegyei múzeum – jól szervezve és szakszerűen vezetve –

⁶ Kende Péter – (Putkahelmece, 1841. okt. ?-?,?). Ung megyei alispán. A gimnáziumot Ungváron és Egerben végezte. Sárospatakon jogot tanult. 1867-ben lépett Ung megye szolgálatába. Először aljegyző volt, 1875–1878 között országgyűlési képviselő, majd 1879-ben alispánná választották.

⁷ KÁL. F. 1186, op. I. od. zb. 1, lap 21–22.

⁸ Ugyanott.

⁹ Fincicky Mihály 2001: *Polgármesteri jelentések Ungvár város közállapotáról*. Ungvár, Ugocsa Print. 87. o.

¹⁰ Fincicky Mihály 2001: *Polgármesteri jelentések Ungvár város közállapotáról*. Ungvár, Ugocsa Print. 87. o.

méltó büszkesége lenne vármegyénknek.”¹¹ Hasonló témájú levelet küldtek ezen a napon a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének is, amiben szintén támogatást kértek. Ebben az esetben arra hivatkoztak, hogy a környék kulturális élete eléggé szegényes, elérhető közelségben nem található múzeum. Kérték, hogy anyagilag járuljon hozzá a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége a múzeum létrehozásához és fenntartásához. Ugyanezen a lapon még 3 levelet találhatunk, amelyekben az ungi kiadókhöz, újságszerkesztőségekhez, iskolákhoz folyamodtak, hogy az általuk kiadott nyomdatermékekből küldjenek a létrehozandó múzeum számára egy-egy példányt. Nemcsak az újonnan megjelent számokból, hanem az esetleg meglévő régebbiekből is.¹²

A Törvényhatósági Bizottság közölte az egyesülettel, hogy 1909. december 16-án tartott közgyűlésén úgy döntött, hogy támogatja az egyesület terveit. A múzeum létrehozatalára a „kavics vállalati alap”-ból az 1910-es évben 100 korona támogatást utaltak ki.¹³ Ezt az összeget 1910. április 19-én vette át az egyesület.¹⁴

1910. február 11-i levelében a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége közli, hogy erkölcsileg támogatja a Közművelődési Egyesület tervét. Anyagilag viszont csak akkor támogatja a múzeumot, ha az már létrejön és működik.¹⁵

Az Ung Vármegyei Törvényhatósági Bizottságot a Közművelődési Egyesület – 1911. december 6-i levelében – arra kérte, hogy a múzeum számára évente folyósítson 100 koronát annak megnyitásáig. Azt remélték, hogy a múzeum megnyílása után annak támogatását a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége átveszi. A kért támogatást a Törvényhatósági Bizottság 1912. május 1-jén tartott közgyűlésén elfogadta. A pénz kifizetését elrendelte az egyesület számára.¹⁶

További támogatást jelentett, hogy 1913. március 30-án Ungvár városa is évenkénti 100 koronát szavazott meg a Közművelődési Egyesület részére a múzeum felállítása céljából.¹⁷

1914. január 23-án írott levelében az Országos Közművelődési Tanács felkérte a Közművelődési Egyesületet, hogy mutassa be az egyesület múlt évi tevékenységét. Ismertetni akarta – kivonatok formájában – évi jelentésében az ország összes egyesületének működését, ezáltal közelebb hozni őket egymáshoz. A fentebb említett levélnek az aljára van írva kézzel a titkár válaszána piszkozata 1914. február 12-i dátummal. Leírta, hogy fő céljuk egy vármegyei múzeum létrehozása. Az ehhez szükséges anyagok gyűjtését négy évvel ezelőtt indították el. A tervek szerint a múzeumnak hét osztálya lett volna: 1. könyvtár; 2. régiségtár; 3. irattár; 4. kép- és szobortár; 5. néprajzi osztály; 6. természetrajzi osztály; 7. ipari osztály. A gyűjtés a titkár véleménye szerint igen jól haladt, már több értékes tárgy is a birtokukba került. A legértékesebb osztálynak a könyvtárt ítélte. A könyvtárban fellelhető volt az ungi írók munkáinak jelentős része. Az anyaggyűjtést pénzügyileg segítve támogatta a vármegye, a város és maga az egyesület is. A társaság emellett foglalkozik tudományos tevékenységgel is: pl. „Dobó István sírjának feltárása; vagy, hogy II. Béla 1136-ban nem e Ung vármegyében tartotta az országgyűlést?”¹⁸

¹¹ KÁL. F. 1186, op. I. od. zb. 19, lap 1.

¹² KÁL. F. 1186, op. I. od. zb. 19, lap 1.

¹³ KÁL. F. 1186, op. I. od. zb. 19, lap 3.

¹⁴ KÁL. F. 1186, op. I. od. zb. 19, lap 8.

¹⁵ KÁL. F. 1186, op. I. od. zb. 19, lap 5.

¹⁶ KÁL. F. 1186, op. I. od. zb. 19, lap 10–11.

¹⁷ KÁL. F. 1186, op. I. od. zb. 31, lap 3.

¹⁸ KÁL. F. 1186, op. I. od. zb. 35, lap 1.

1915. január 16-i dátummal az Országos Közművelődési Tanács egy az előző évihez hasonló felkérést küldött az Ungi Közművelődési Egyesületnek. Az erre írt válasz megegyezik nagyrészt az előző évivel. Legfőbb eltérés az előző évihez képest az, hogy az olvasók már használták a könyvtárt, amelyet 5 alosztályra osztottak fel, ezek a következők: 1. az ungi írók munkáinak alosztálya; 2. a tartalmilag Ung vármegyéhez kapcsolódó, de nem ungi művek alosztálya; 3. az Ungváron nyomtatott könyvek alosztálya; 4. az Ungváron megjelent lapok alosztálya; 5. az iskolai értesítők alosztálya. Az anyaggyűjtésre felkérték a megye községi előljáróit, lelkészeit és tanítóit, hogy a működési területükön megjelenő, a háborús eseményekhez kapcsolódó falragaszokat, megbízható feljegyzéseket küldjék be a gyűjteménybe.¹⁹

A Közművelődési Egyesület 1915. december 7-i Törvényhatósági Bizottságnak küldött levelében azt javasolta és kérte, hogy támogassák nagyobb mértékben anyagilag a múzeum tervét és határozzanak a megnyitás helye és ideje felől. Ez esetben a múzeum a tervek szerint már 1916-ban megnyitható lett volna az egyesület számításai alapján. Ez azért is fontos lett volna szerintük, mivel a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége is hozzájárulna a támogatáshoz. Így az évenkénti városi segélyek megszűnése esetén is lehetséges lett volna a múzeum működése. Továbbá a múzeum egyes osztályai már készen álltak a megnyitásra.²⁰ 1915. december 29-i válaszában a Törvényhatósági Bizottság közölte, hogy határozatában elutasította az egyesület javaslatát arra hivatkozva, hogy a háború miatt nincs pénz és megfelelő épület erre a célra. A múzeum megnyitására szerintük a háború utáni időszakban lesz alkalmas az idő.²¹ Az egyesület nem nyugodott bele ebbe a lehetőségbe. 1916. november 7-i levelében ennek a határozatnak a megváltoztatását kéri. Legfontosabb érvük továbbra is az, hogy a megnyílt múzeumot támogatni fogja a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége. Felsorolják, hogy a környező megyék múzeumai mekkora támogatást kaptak az elmúlt évben.²² A fentebb felsorolt érvek alapján Ung vármegye Törvényhatósági Bizottsága úgy határozott 1916. november 21-i rendkívüli közgyűlésén, hogy a múzeumot 1916. december 1-től megnyitja jelenlegi épületében.²³ A Közművelődési Egyesület 1917 májusában értesítette a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségét, hogy a vármegyei múzeum megnyílt és vegye azt pártfogásába.²⁴ A 1917. szeptember 6-i válaszlevelben üdvözölték az új múzeumot létrejötté alkalmából. Arra kérték a múzeum vezetését, hogy küldjék el számukra a múzeum leltárát, tárgyainak listáját, az épület bútorozottságának szintjét.²⁵ Ennek a kérésnek 1917. december 9-i válaszában a múzeum titkára tett eleget, elküldte a kért jegyzéket. Ebben felsorolta a múzeum tulajdonában lévő és a közeljövőben birtokába kerülő tárgyakat („az ungvári vár belső épületének kapuja fölött elhelyezett Drugeth-féle kőcímer” értették ez alatt, hogy miért? Az lentebb kiderül) [Függelék II.].²⁶ 1918. május 21-i válaszában a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége elutasította a múzeum állami felügyelet alá vételét. Legfontosabb

¹⁹ KÁL. F. 1186, op. I. od. zb. 35, lap 2-3.

²⁰ KÁL. F. 1186, op. I. od. zb. 19, lap 29.

²¹ KÁL. F. 1186, op. I. od. zb. 19, lap 33.

²² KÁL. F. 1186, op. I. od. zb. 19, lap 37.

²³ KÁL. F. 1186, op. I. od. zb. 19, lap 40.

²⁴ KÁL. F. 1186, op. I. od. zb. 19, lap 43.

²⁵ KÁL. F. 1186, op. I. od. zb. 19, lap 46.

²⁶ KÁL. F. 1186, op. I. od. zb. 19, lap 44-45.

érvük, hogy a múzeum gyűjteménye még nem elég gazdag.²⁷ Az ezt követő időszak meglévő irataiban nincs említés a múzeum támogatottságáról.

1918. november 24-én az *Ung* c. újság hasábjai a következőkről értesítette a vármegye közönségét: „A vármegyei múzeum további intézkedésig zárva marad.”²⁸

Ez az utolsó levéltári adat, amit a vármegyei múzeumról találtam. Tudomásom szerint az anyagainak egy része később átkerült a Kárpátalja Honismereti Múzeumba. Ma ott tekinthetők meg.

A múzeumi tárgyak gyűjtése

A vármegyei múzeum létrehozása – mint ahogy a fentiekből kitűnik – nem bizonyult könnyű feladatnak. Az egyesület számára a legnagyobb munkát az ehhez szükséges leletanyagok, tárgyak, eszközök és sok egyéb apróság beszerzése jelentette.

A Közművelődési Egyesület, mivel nem rendelkezett megfelelő anyagi erőforrásokkal – a múzeumi anyagok beszerzéséhez –, felszólította a megye lakosságát, hogy támogassák a múzeumot adományok és gyűjtések által. Ez az intézkedés nagy előrelépést hozott. Például a felhívás nyomán az Unio-könyvnyomda 73 darab régebbi kiadványát küldte el 1910. március 4-én a létrehozandó múzeum részére. Megindította több általa abban az időszakban kiadott lap küldését is.²⁹ A Közművelődési Egyesület köszönőlevelet küldött a kiadónak azért, hogy ilyen nagy jóindulatot tanúsít a múzeum ügye iránt.³⁰

Az 1915. december 7-én küldött levelében a Közművelődési Egyesület arra kérte fel az ungvári „Ipartestület”-et, hogy az alakuló múzeum részére adja át az ungvári céhek iratait és más birtokában lévő tárgyakat.³¹ Ennek a kérésnek az „Ipartestület” eleget tett.³² Az átadott tárgyak ideiglenesen a múzeum birtokát képezték [Függelék III.].

Ung Vármegye Törvényhatósági Bizottságának 1915. december 29-én hozott határozatában elfogadta a Közművelődési Egyesület 38. számú beadványát. Ennek értelmében a vármegye tulajdonát képező főszolgabírói épület latin feliratos portálját³³ a létrehozandó vármegyei múzeumnak adták át. Ez azért volt szükséges, hogy az említett történelmi emlék továbbra is megtekinthető maradjon, ha az épületet eladják. Utasították az alispánt, hogy állapítsa meg, el lehet-e távolítani a portálét az épületről, s ha igen, mennyibe kerülne ez a vármegyének. Abban az esetben, ha nem lehet eltávolítani és a múzeumban elhelyezni, akkor törvényi szabályozás útján el kívánták érni, hogy az esetleges vevők se távolíthassák el. A cél az volt, hogy megmaradjon az utókor számára mindörökre.³⁴

A Közművelődési Egyesület 1916. március 12-én íródott levelében megköszönte a II. Rákóczi Ferencet és hú embereit ábrázoló – egy orosz fogoly által

²⁷ KÁL. F. 1186, op. I. od. zb. 19, lap 53.

²⁸ KÁL. F. 1186, op. I. od. zb. 9, lap 78.

²⁹ KÁL. F. 1186, op. I. od. zb. 19, lap 7.

³⁰ KÁL. F. 1186, op. I. od. zb. 19, lap 7/b.

³¹ KÁL. F. 1186, op. I. od. zb. 19, lap 30.

³² KÁL. F. 1186, op. I. od. zb. 19, lap 31.

³³ Portál – főkapu, díszes főbejárat.

³⁴ KÁL. F. 1186, op. I. od. zb. 37, lap 24.

faragott – képet. A múzeum számára ezt Steneringer Ede uradalmi főerdész adományozta. A levélben említést tettek és hálájukat fejezték ki azért, hogy a háború után a főerdész a múzeumnak át kívánt adni egy – szintén egy orosz mérnök által épített – faházat.³⁵

A Közművelődési Egyesület 1916. október 7-én íródott levelében a munkácsi püspököt arra kérte, hogy „az Ungvári vár belső épületének kapuja fölött elhelyezett Drugeth-féle kőcímer” a múzeum részére adja át.³⁶ A munkácsi püspök helyettese levelében a fenti megkeresés ügyében közölte, hogy a kérésnek eleget tesz. Ezért cserébe azt kérték, hogy az eredeti helyébe terméskőbe vésett másolatot tegyenek a következő felirattal: „1916 november hó 11-én átengedett eredeti másolata.” A kőcímer cseréjének költségeit a munkácsi püspök magára vállalta.³⁷

Gábocsy Zoltán 1918. március 2-i levelében a Közművelődési Egyesületnek azt javasolta, hogy a Hanmach Ödön tulajdonában lévő 1727-es származású ikonosztázát, valamint egy ásványgyűjteményt a múzeum számára vegyék meg.³⁸ Ebben az ügyben a Közművelődési Egyesület 1918. március 20-án levelet írt Papp Antal³⁹ megyéspüspök számára. Őt arra kérték fel, hogy az egyházi levéltárban vizsgálja meg, melyik évből származik a bezői templom régi ikonosztáza. Hasonló kérést küldtek ugyanezen a napon a Bezőn lévő görög katolikus parókia lelkésze számára.⁴⁰

1918. május 6-i levelében Lőrinczy Jenő magyar királyi udvari tanácsos közölte a Közművelődési Egyesülettel, hogy a bezői görög szertartású katolikus templomból kiselejtezett ikonosztázt feltehetőleg Markovics Ferencz nevű festő festette 1827-ben.⁴¹ A fenti adat birtokában a Közművelődési Egyesület 1918. október 11-én tartott ülésén elrendelte ennek az ikonosztáznak a megvételét a múzeum számára.⁴²

A Közművelődési Egyesület jelenleg ismert utolsó levelét a 11. magyar pótzászlóalj parancsnokának írta, hogy a főgimnáziumban kiállított tárgyakat adják át a vármegyei múzeum részére. Ezt azért tartották szükségesnek, mert a hadsereget felszámolás fenyegette és féltek, hogy ezek a tárgyak nem maradnak meg az utókor számára.⁴³ Erre a levélre már nem találtam választ a Kárpátaljai Területi Állami Levéltárban.⁴⁴

Összességében elmondható, hogy a XIX. század második és a XX. század első felében igen aktív munka folyt egy vármegyei múzeum létrehozása érdekében. Majd 40 év telt el az Ungi Természettudományi és Közművelődési Társulat létrejötté – 1876 – és az első vármegyei múzeum megnyitása között. Sajnálatos tény, hogy ezt már nem élte meg a társulat. Jelenleg még nem állnak rendelkezésre azok az információk, hogy miért szűnt meg. A vármegyei múzeum létrehozása egy másik bátor és kitartó embereket tömörítő csoportnak sikerült 18 év megfeszített munka

³⁵ KÁL. F. 1186, op. I. od. zb. 19, lap 36.

³⁶ KÁL. F. 1186, op. I. od. zb. 19, lap 38.

³⁷ KÁL. F. 1186, op. I. od. zb. 19, lap 39.

³⁸ KÁL. F. 1186, op. I. od. zb. 19, lap 48.

³⁹ Papp Antal – (Nagykálló, 1867. nov. 17. - ?,?). Munkácsi görög katolikus püspök. Teológiai tanulmányait a budapesti egyetemen végezte. 1893-ban szentelték pappá. 1912. október 14-én Drohobeczy Gyula szentelte munkácsi püspökké.

⁴⁰ KÁL. F. 1186, op. I. od. zb. 19, lap 49.

⁴¹ KÁL. F. 1186, op. I. od. zb. 19, lap 51.

⁴² KÁL. F. 1186, op. I. od. zb. 19, lap 52.

⁴³ KÁL. F. 1186, op. I. od. zb. 19, lap 54.

⁴⁴ Ez az utolsó irat, ami erre a témára vonatkozik, az 1186-os fond I. opiszában.

után. Az Ung Megyei Közművelődési Egyesület sikerének titka a szünni nem akaró hit volt a cél elérésében. Szintén sajnálatos tény, hogy vidékünk első vármegyei múzeuma csak két éven át működhetett 1916. december 1. és 1918. november 24. között. Gyűjteményének egyes részei ma is megtalálhatók a Kárpátaljai Honismereti Múzeumban. Kutatásaimat a Kárpátaljai Állami Területi Levéltár Beregszászi részlegében és a szakirodalomban végeztem.

IRODALOM

- Bakos Ferenc (2005). *Idegen szavak és kifejezések szótára*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Fincicky Mihály (2001) *Polgármesteri jelentések Ungvár város közállapotáról*. Ungvár, Ugocsa Print.
- Keresztyén Balázs (2001) *Kárpátaljai művelődéstörténeti kislexikon*. Budapest–Beregszász, Mandátum Kiadó.
- Magyar Nagylexikon* 2003. 16. kötet. Budapest, Magyar Nagylexikon Kiadó.
- Kárpátaljai Állami Területi Levéltár F. 1186 (Ung megyei közművelődési egyesületek) op. I. od. zb. 1, lap 8-9,21-22, 48
- KÁL. F. 1186, op. I. od. zb. 9, lap 78.
- KÁL. F. 1186, op. I. od. zb. 19, lap 1, 3, 5,7,7/b, 8, 10-11, 29-31, 33, 36-40, 43-46, 49, 51-54.
- KÁL. F. 1186, op. I. od. zb. 31, lap 3.
- KÁL. F. 1186, op. I. od. zb. 35, lap. 1-3.
- KÁL. F. 1186, op. I. od. zb. 37, lap 24.

Függelék

Függelék I.

Rybár István gondnok jelentése

A társulat által felállítandó MEGYEI MÚZEUM számára ajándékoztak:

1.) *Az ungvári kincstári uradalom a kemencei iparkiállításból*: a) fakorongokat az ungvári uradalom erdeiből — *Abies pectinata* (jegénye, fenyő) 5 db. *Abies excelsa* (lucfenyő) 5 db. *Pinus silvestris* (erdei fenyő) 1 db. *Acer campestre* (fodros juhar) 1 db. *Pinus larix* (veresfenyő) 3 db. *Quercus pedunculata* (kocsányos tölgyfa) 2 db. *Acer pseudoplatanus* (juhar, jávor) 3 db. *Traxinus excelsior* (magas kórisfa) 1 db. *Ulmus suberosa* (virágos szilfa) 1 db. *Carpinus betulus* (gyertyánfa) 1 db. *Betula alba* (fehér nyírfa) 2 db. *Populus tremula* (rezgő nyárfa) 2 db. Vadszőlő venyige 2 db. *Fagus silvatica* és kiselt bikkfahenger 2 db.

b) *Durva fagyártmányokat*:

Kőrisküllő, durva és feldolgozott állapotban 5 db. Tölgydonga hasítványok több darab. Sínalpj tölgyből 1 db. Szőlőkarók tölgyből több darab. Fűrészelt padlódeszka erdei fenyőből 1 db. Fűrészelt deszka fenyőből 3 darab. Fűrészelt padlódeszka kőrisfából 1, erdei fenyőből 1 db. Fűrészelt deszka veres fenyőből 2, luc fenyőből 1, és gyalult rezgő nyárfából 2 db. Fűrészelt kőris deszka 1, fényelt 1 db. Fényelt lucfenyő deszka 1, juhar 1, rezgő nyárfa (fodros 1), tölgyfa 1, kőris 1 db. Kőris faminta 1, lucfenyő 1, jegényefenyő 2, juhar 1 db. Juhar csomordarab 1 db. *Sabina faminta* 1 db. Fogpiszkáló fenyőből 2 csomag 2 db. *Fatargonca* bikkfából 1 db. Mosóteknő

nyárfából 1 db. Kis dagasztó teknő nyárfából 1 db. Fatál nyárfából 3 db. Fakanál nyárfából 12 db. Nagyobb teknő kőrisfából 1 db. Kisebb teknő kőrisfából 4 db. Fatál kőrisfából 4 db. Nagy teknő kőrisfából 1 db. Szita- kéreg luc-fenyőből (több tekeres), vízkanna fenyőfából 1 darab. 1 nagy vízkanna fenyőből, 1 cseber fenyőfából, 1 nagyobb cseber fenyőfából, 1 szénvonó fenyőnyél bikkfa lappal, 1 szénégető lapát, 1 szénégető gereblye. A bisztrai fedett fahíd-minta fenyőfából, készítette Szusza János erdővéd Lyután 1 db. 1 vízfogó minta fenyőfából földhordó kosár fűzfavesszőből 2 db. Kétfülű nagy kosár 2 db. Kisebb fületlen kosár 1 db. Egyfülű középkosár 3, nagyobb egyfülű kosár 1 db. (2 db kisebb, s egy darab színes.) 1 fülű kosár 3 db 2 darab méhkas szalmából.

c) Régészeti tárgyakat:

2 kováspuska a kincstári urad. hajdúk felszereléséből, 1 csákó és 1 töltény-táska szíjjal ugyanonnan, 1 régi mérőeszköz-állvány, 1 székszázló vaslemezből.

d) Ásvány közetterményeket és készítményeket:

5 db mészkő, szemcsés és tömött, Perecsény. 1 Quarcconglomerat Domasina. 8 kis és 1 nagy homokkötőábla nyers Szemere, több homokkötőábla vékonypalás. Több quarchőmpöly szétütve 2 darab, trachit breccia, 1 idomított, 2 idomítatlan 3 db. trachit-tufa 2 idomított, 1 idomítatlan. 8 db porcelánföld Dubrinics, (1 nagy 7 kisebb darab). Egy agyag Kosztrina. 1 db mésztufa Uzsok. 1 db fakövület, több db lignit 4, db téglá égetlen, Perecsény, 1 db téglá trachit-tufából.

e) Ásványvizek és petróleum:

4 db ásványvíz 4 palackban uzsoki, 3 db lumsuri ásványvíz 3 palackban, 3 db petróleum, 1 kőkorsóban, 2 palackban. Az összes darabok mennyisége: 182 és egy pár kisebbszerű tárgy.

Továbbá ajándékoztak:

Tek. Pukács Antal erdész úr 3 régi bronztárgyat és egy trachitdarabot sajátos felírással ó-kemencei dűlőből. T. Kende Péter úr több obsidiánszilankot Dubravkáról. Nagyságos és főtiszt. Bugyis András főesperes úr 2 db régi ezüstpénzt. Főtiszt. Valkovszky Miklós esp. úr 12 db ezüstpénzt Traján, Hadrian, Sabina, Lucius, Aurelius Verus idejéből egy-egy darabot, Antonius Pius idejéből 2 darabot, Faustina senior, M. Aurelius, Aelius Caesar, Commodus, Crispina és Lucilla idejéből egy-egy darabot deutsch Adolf úr központi könyvelő Ungv. 1 db régi római ezüstpénzt Orosz Mihály úr kincst. tiszt 1 régi rézpénzt. Kaszaby János úr 1 ezüstpénzt, találtatott Ungvárt Mazurák-féle kertben; és 1 közönséges rézpénzt. Szomráky István ügyvéd úr 1 véső lydiai kőből, találtatott Kerészen és egy vereses szürke vésőt Orosz M. kincst. tiszt 1 vas sarkantyút. Philippovics Hermann bérlő úr 1 ezüstpénzt. Koretko Lucián 1 db török arany pénzt (apró), 1 db ezüst római, 1 db török ezüst, 2 db ezüstpénzt III. Sigim, 1 db rézpénzt (Nero?), 1 db rézpénzt Rákóczy idejéből és 1 db görög rézpénzt. Böszörményi József úr 1 Traján-féle római ezüstpénzt, 1 Domician-féle sárga, rézpénzt, II. Katalin korából emlékpénzt, találtatott Szürthén, orosz felírással; 1 db 1867. honvédegyet alakuló emlékpénzt 1 db; 1 szigeti, 1 fiumei természetvizsgálók emlékérmét 2 db Márffy Natália úrnő 9 db (több rendbeli) ezüstpénzt. Dr. Ivácsy L. úr 1 régi bronzpénzt. Ibrányi úr 1 kövésűt Kerészből.

Rybár István, gondnok. KÁL. F. 1186, op. I. od. zb. 1, lap 11–12.

Függelék II.**Jegyzék az Ung vármegyei múzeum anyagáról**
(1917. dec. 9.)**Régiségtár és emléktár**

Az ungvári vár képe (Ijjász Gyula festménye)
 A nevickei vár képe (Ijjász Gyula festménye)
 A szerednyei vár képe (Ijjász Gyula festménye)
 A gerényi Árpád-kori templom képe (Ijjász Gyula festménye)
 A vinnai vár képe (Ijjász Gyula festménye)
 A vinnai vár képe (Moaszony Sándor festménye)
 A Bercsényi-féle II. ud címertartónak fotográfiája
 Céhládák (7 db)
 Kőkorszakbeli őrlőkö
 Bronzkorszakból 3 tárgy
 Pecsétnyomó (7 db)
 Kossuth-dollár (*Ellopták a katonák*)
 1849-ből 3 nyugta 4,5,10 ezüst krajcárról
 Ungvárról (1865-ből) 2 kép
 Nagyszeretvai ref. templom deszka mennyezetéből egy mező
 A várkonyi régi Tisza-híd hosszmetsete
 Kardok
 Fegyverek
 Srapnel⁴⁵ (9 db)
 Ágyúgolyó (Tuloizboiv az ungvári várban)
 Háborús tárgyak (68 db)
 Háborús térképek (4 db)
 Ungvári háborús plakátok (103 db)
 Uzsok térképe 1789-ből
 Szalagok emléktáblák leleplezése alakalmából (29 db)
 Az ungvári Dalárda serlegei (4 db)
 Az ungvári Dalárda emlékérméi (2 db)
 Az ungvári Dalárda oklevelei (2 db)
 Az ungvári Dalárda zászlói (2 db)
 Lónyi Géza emléktárgyai
 Háborús táviratok (23 kötet)
 Szirmay díszpolgári okleveléről fotográfia

Az ungvári várról a Drugethek kőcímerét a múzeum kapta. Tavasszal kibontatjuk.

Irattár

Adománylevél 1625-ből Karkoczi Ztrasoy (aliass Svoboda) János részére (díszes, értékes!)

⁴⁵ Srapnel – az első világháborúban emberek ellen tömegesen használt gránátfajta. Belsejébe apró golyók vannak, ezek a gránát kilövése után – időzített gyújtó segítségével – a rőppálya kívánt pontján szétszóródnak. Nevét a feltalálójáról, Henry Shrapnel (1761–1842) angol tüzértisztről kapta.

Boszorkánypörről felvett jkv (1734. máj. 1.) másolata
 Színlap (1847)
 Céhíratok
 Komácsy József versének eredeti kézírata (1861. okt. 16.)
 Póti András Szózata a nemesi felkeléshez (1747.)
 Jkv Ungváron építendő színház érdekében (1864. aug. 3.)
 A millenniumi ünnepség tervezete (ungvári vár)
 Ung megyei honvédelmi bizottság felhívása (1848. dec. 24-én)
 Mocsári Miklós kézíratai
 Mocsári Miklós: Ung megye monográfiájának anyaggyűjtése.
 Gyászlap (306 db)
 Háborús levél (24 db)
 Főgimn. szózata szegény tanulók segélyezése ügyében (1863. máj.)
 Lám Vilmos ügyvédi oklevele (1847)
 Mabuszevits Károly: Adatok a Nevicke várrom történetéhez
 Az „Ung” 50 éves jubileumi számának kézíratai
 Meghívók, műsorok jubileumi, s egyéb ünnepélyek alkalmából (24 db)
 Különböző iratok nagymennyiségben

Könyvtár

Ungi írók (Gyöngyös, Dayka, Erdélyi stb.) munkái – 416 kötet
 Ung vármegyére vonatkozó munkák – 112 kötet
 Ungváron megjelent könyvek (nem ungi írók munkái, s nem ungi vonatko-
 zásúak) – 90 kötet

Újságok

1. Pesti Hírlap a háború kezdetétől – 19 kötet,
2. Felvidék 1863–1865 – 3 kötet,
3. Ung 1875–1916 – 38 kötet
4. Ungvári Közlöny 1867–1916 – 28 kötet,
5. Ungvár 1880–1883 – 3 kötet,
6. Kelet 1888–1901 – 9 kötet
7. Kárpáti Lapok 1848–1903 – 6 kötet
8. Görög Kat. Szemle 1910–1916 – 7 kötet
9. A Denevér 1867–1868 – 2 kötet
10. Színház 1911 – 1 kötet,
11. Magyar Erdész 1901–1913 – 13 kötet
12. Nauko 1910–1914 – 5 kötet
13. Szelo 1911 – 1 kötet
14. Ungvármegyei Hiv. Lapja 1903–1916 – 10 kötet
15. Magyar tanítójelölt 1909–1912 – 2 kötet
16. Közélet 1904–1905 – 1 kötet
17. Határszéli Újság 1908–1916 – 8 kötet
18. Ungmegyei Századok 1910–1911 – 1 kötet,
19. Görög Kat. Népiskola 1913–1914 – 2 kötet,
20. Hatvanhatos Tábort Újság 1917 – 1 kötet = 160 kötet.

Az 1. számú lap kivételével a mind Ungváron jelent meg. A felsorolt 160 kö-
 teten kívül van több hiányos évfolyam, valamint egyes lapokból néhány szám.

Iskolai értesítők

1. Főgimnázium	1552/3–1916/7	55 db
2. Főreáliskola	1897/8–1916/7	20 db
3. G. Kat. tanítóképző	1892/3–1916/7	17 db
4. Ref. polg. leányiskola	1903/4	1 db
5. Áll. polg. leányiskola	1904/5–1916/7	13 db
6. G. Kath. tanítónőképző és p. l. isk.	1903/4–1916/7	13 db
7. Agyagipari szakiskola	1884/5–1916/7	27 db
8. Siketnéma intézet	1908/4–1915/6	7 db
9. Állami elemi iskola	1893/4–1916/7	23 db
10. Ort. un. elemi iskola	1911/2–1915/6	4 db
11. Áll. polg. fiúiskola	1914/5–1916/7	3 db
12. Felső kereskedelmi iskola	1915/6–1916/7	2 db
13. Iparos és Keresk. Tanonciskola	1898/9–1899/90	2 db = 187 db.

A könyvtár állománya 965 kötet.

Kép- és szobortár

Háborús festmények (7 db)

Bercsényi képe (faragott)

Ijjász Gyula festménye: Vasárnap délután

Thaly Kálmán arcképe

Gyöngyösy István arcképe

Reményi, Liszt, Plotényi arcképe

Darmay Viktor arcképe

M. Tivadar festménye: Laborcsögi utcarészlet

Kossuth Lajos temetése (ungi küldöttség)

Ung megyei fotográfiák (18 db)

Ungi lev. lapok gyűjteménye

Dayka szobráról kép (2 db)

Samovzlszky Ödön arcképe

Háborús fotográfiák (20 db)

Kép Gyöngyösy emléktáblájának leleplezésekor (2 db)

Kép Petőfi emléktáblájának leleplezésekor (2 db)

Kép Bémer emléktáblájának leleplezésekor

Kép Lánnyi Géza siremlékéről

Kép Komácsy emléktáblájáról

A sz. korona emléktáblájáról kép

A Magyar föld. Társaság ungvári gyűlése alkalmából (2 db)

Csernók Mihály arcképe

Petrivesz: Majolka. Tükre

I. Ferenc József mellszobra (Petridesz)

Van több, nem ungi vonatkozású kép. Szamovolszky Ödön összes hagyatékát a múzeum kapja.

Néprajzi tárgyak

A csontosi g. kat. fatemplom modellje

Halfogó

Csengő (felvidéki gyerekek készítménye) (*ellopták*)
Pásztorbot (*ellopták*)
Erszény (1850. év körül, 3 db)
Megrendelve a havas kőri népviselethez több ruhadarab

Természetrajzi osztály

Ungi ásványok
Ungi kővületek
A Knyahinyai meteorokó budapesti darabjának gipszmásolata
A Knyahinyai meteorhullásnak eredeti leírása (1866. jan. 9.) Pokorny Antal erdésztől
Az ungi növényekből és rovarokból gyűjtemény munkában van

Ipari osztály

A hegedűt ellopták
Orosz foglyok famunkája (34 db)
A turjaremetei megszünt vasgyárból 3 db dísz öntvény
A csapi petróleumfinomítóból 5 üveg anyag
A csapi cikória-aszalóból cikória, 2 kép, 1 füzet
Kossuth szobra (az ungvári agyagipari szakiskola készítménye)

Az ungvári agyagipari szakiskola nagy gyűjteményt ad munkáiból

Pecsét Sk.
Titkár

KÁL. F. 1186, op. I. od. zb. 19, lap 44-45.

Függelék III.

Az ungvári ipartestület átadott tárgyainak listája

Tekintetes

Ung vármegyei Közművelődési Egyesület

Ungvár

f. é. 65. számú átiratára van szerencsénk tisztelettel értesíteni, hogy az ungvári volt „Timár Czéh” nálunk kezelt leltári tárgyait ide juttatandó elismervény ellenében a vármegyei múzeum részére szívesen átadjuk a következőkben:

1. t. A társulat pecsétje
2. t. Egy darab kettős sas pajzs
3. t. Egy darab „Privilegiúm”
4. t. Egy darab vastag jegyzőkönyv
5. t. Egy darab „Catalogus”

6. t. Iratsomó 8 darabból álló
7. t. Egy darab „Esküforma”
8. t. Egy darab „Privilegiúm”
9. t. Egy darab legény és tanoncz lajstrom
10. t. Egy darab „Jegyzőkönyv”
11. t. Egy darab bádóg doboz
12. t. Egy darab 1881. évi alapszabály
13. t. Egy darab Privilegiúm másolat.
14. t. Régi tanoncz levél nyomtatványok
15. t. Czéh alapszabály
16. t. Czéh láda
17. t. Két „Küles”

Ungvár 1915. december 21.

sk.
elnök

KÁL. F. 1186, op. I. od. zb. 19, lap 31.

A revízió közvetlen hatása Kárpátaljára a korabeli sajtó tükrében (1938–1939)

Rezümé Kárpátalja XX. századi sorsfordulóit illetően az anyaország kötelékében eltöltött öt év kétségtelenül az egyik legmozgalmasabb és legmeghatározóbb időszak a régió történetében, hisz Csehszlovákia meggyengülésével a vidék Magyarország, Lengyelország, Németország és Románia hatalmi érdekeinek ütközőközpontjává vált. Vitathatatlan, hogy Kárpátalja történetével kapcsolatban objektív képet kell kialakítanunk. A közös múlt tisztázása fontos feladat lenne mind a magyar, mind az ukrán nemzet szempontjából, hiszen nemegyszer okoztak már a történelmi kérdések konfliktust a két nemzet között. Gondoljunk csak a Vereckei-hágónál felállított emlékmű körüli ellentétre.

Резюме На початку XX століття зв'язок із Чехословаччиною протягом п'яти років безперечно був найактивнішим та доленосним періодом в історичному житті регіону, оскільки з ослабленням Чехословаччини територія та сфери впливу на неї були розділені між Угорщиною, Польщею, Німеччиною та Румунією. Безперечно, що нам потрібно дати об'єктивну оцінку історії Закарпаття. Висвітлення спільного минулого є однією з найважливіших цілей як угорської, так і української нації, оскільки неодноразово виникали проблемні питання, що призводили до конфліктів між двома націями. Пригадаймо тільки конфлікт, що розгорівся у зв'язку з встановленням пам'ятника на Верещькому перевалі.

A magyar revízió kérdése a visszacsatolt Kárpátalján ismét aktuálissá vált, aminek jele, hogy az utóbbi években Ukrajnában, és különösen Kárpátalján számos írás jelent meg a tárgykörben mind tudományos, mind pedig publicisztikai igénnyel. Az anyaországban korábban kevés olyan kutató vagy történész volt, aki foglalkozott volna a tárgykörrel. Mindez annak tudható be, hogy a rendszerváltás előtt kényesen ügyeltek arra, nehogy a Szovjetuniót valamilyen formában „megsértsék”. Joggal mondható viszont, hogy Kárpátalja XX. századi sorsfordulóit illetően az anyaország kötelékében eltöltött évek az egyik legmozgalmasabb része volt a régió történetének. Ez a néhány év az első bécsi döntés és a világháború vége közötti időszakot öleli fel.

Emellett a téma amiatt is időszerű, mert 2009 márciusában volt a magyar bevonulás hetvenedik évfordulója. Ebből az alkalomból figyelemre méltó írást közölt néhány héttel ezelőtt a *Podkarpatszkij Ruszin* című ungvári lap Mityo Pop tollából. A szerző Volodimir Bircsak *A nemzet hadjáratban* címmel 1939-ben Karpatszka Ukrajnáról megjelent könyvének újrakiadása kapcsán foglalkozik az 1939-es kérészéletű kárpátaljai miniállam történetének egyes aspektusaival, meghozzá a "hivatalos" történetíróktól meglehetősen eltérő módon.¹

Két évtizeddel az államalakulás után, 1938 elején már jól érzékelhető volt, hogy a csehszlovák államhatalom a megoldatlan szlovák és rutén nemzetiségi kérdés miatt megrendült. 1938 őszén az események felgyorsultak, hisz a csehszlovák kormány mindent megtett, hogy elkerülje az ország széthullását. Májusban a prágai kormányzat erőteljes revízióellenes propagandát indított, különösen a határ menti, többségében magyarlakta, illetve a szudétanémet területen. Célja Csehszlovákia egységének megőrzése volt.

Az 1938. szeptember 29-én megkötött müncheni egyezményben a nyugati hatalmak hozzájárultak ahhoz, hogy Hitler bekebelezze a németlakta Szudéta-vidéket.

* A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola V. éves történelem szakos hallgatója. A tanulmányt Bocskor Andrea és Molnár D. Erzsébet lektorálta.

¹ Mityo Pop: *A nemzet hadjáratában* című művét idézi a Kárpátalja IX. évf. 10. száma, A Karpatszka Szicsről másképpen címmel.

A magyar és lengyel területi követelésekről csak az egyezmény függelékében volt szó. Mivel a felek nem igazán tudtak megegyezni, október 30-án Csehszlovákia, majd nyomban Magyarország is felkérte a tengelyhatalmakat a döntéshozatalra. Anglia és Franciaország érdektelenséget mutatott, így Németország és Olaszország hozta meg a végső határozatot.

Az 1938. november 2-i bécsi döntés Trianon után nagy előrelépés volt Kárpátalja életében, hisz közel 12 000 km² került vissza az anyaországhoz több mint egy millió lakossal.

1939 márciusában Kárpátalja visszafoglalása pedig már korlátozott katonai fellépés eredményeképpen, Hitler „engedélye” alapján ment végbe, de ezt a nyugatiak tudomásul vették.

Az újságok hasábjain is megjelent a készülődő akció terve a következő cím alatt: *Ruszinföldön végső leszámolás készül a csehek és ukránok között.*²

A propaganda hangsúlyozta azt is, hogy a ruszin nép nem akar sem a csehek, sem pedig az ukránok védnöksége alatt maradni: „A ruszin nép hangulata a csehek és az ukránok ellen fordult. A ruszin nép egyre erőteljesebben hangsúlyoztatja, hogy nem akar maga felett idegen urakat.”³

Így 1939. március 15-én sikerült megszervezni és végrehajtani a katonai akciót Kárpátaljára vonatkozóan. A *Budapesti Hírlap* hasábjain megjelent ha hír: „A központi kormány parancsot adott a cseh csapatoknak, hogy ürítsék ki Kárpátalját úgy, amint azt a magyar ultimátum kívánta.”⁴

A revízió a magyarok számára gyorsan és gördülékenyen zajlott. Ezek a támadások, amelyek bár a terület megszerzéséért folytak, mégsem voltak véresek, olyan jól sikerültek, hogy már akkor nap több mint száz község került magyar fennhatóság alá, írta a *Magyar Nemzet* című lap.

Mivel a bécsi határozatot követően Volosin Ágoston ült a vezetői székben, a magyar kormány a katonai akciót követően felszólította a hatalom átadására. „A Magyar Távirati Iroda jelenti: Csáky István magyar királyi külügyminiszter felszólalást intézett Volosinhoz, felhívta őt arra, hogy a vérontás elkerülése végett az általa eddig de facto gyakorolt hatalmat adja át a bevonuló magyar hadsereg parancsnokának és erre a felszólításra a magyar külügyminiszter ma este 8 óráig vár választ.”⁵ Ugyanilyen hangvételű cikk jelent meg a *Magyarország* című napilapban is március 16-án.⁶

A márciusi támadás után Volosin és a kormány Romániába szökött. A lakosság egyfajta felszabadítóként fogadta a magyarokat, nem is sejtették, hogy a várt kedvezményeket, és főleg a hőn áhított autonómiát nem fogják megkapni. Annak ellenére, hogy nagyon sok politikus szívügyének tekintette Kárpátalja sorsát, a nép számára a jobb életkörülményeket nem sikerült megteremteni. Ilyen politikusok voltak például Kozma Miklós, Teleki Pál és még sokan mások.

Azt azonban elmondhatjuk, hogy Kárpátalja területe a revízió hatására ebben az időszakban felértékelődött, hisz mind Magyarország, mind Németország,

² Sz.n.: *Ruszinföldön végső leszámolásra készül a csehek és ukránok között.* Budapesti Hírlap 1939. március 14. LIX. évf. 60. szám 2. o.

³ Sz.n.: „Nem akarunk se cseh, se ukrán uralmat”. Budapesti Hírlap, 1939. márc. 14. LIX. évf. 60. szám 3. o.

⁴ Sz.n.: *Prága elrendelte Kárpátalja kiürítését.* Budapesti Hírlap, 1939. március 15. LIX. évf. 61. szám 2. o.

⁵ Sz.n.: *A magyar kormány a hatalom átadására szólította föl Volosint.* Népszava 1939. március 15. 57. évf. 12. szám 1. o.

⁶ Sz.n.: *Ultimátum Volosinnak: Adja át a hatalmat a bevonuló magyar hadseregnek.* Magyarország, 1939. március 16. XLVI. évf. 62. szám 3. o.

de még a Szovjetunió is fontos szerepet szánt neki, hogy segítséget nyújtson az országok stratégiai céljainak megvalósításában.

Kárpátalján a két világháború közt a hetilapok közül a *Kárpáti Híradó*, a *Kárpátalja* és a *Ruszinszkoí Népszava* voltak a legismertebbek, a napilapok közül pedig a *Kárpátaljai Magyar Hírlap*, és a *Magyar Élet* az, amelyet megemlíthetünk. Magyarország fővárosában pedig a következő napilapok voltak a legelterjedtebbek: *Budapesti Hírlap*, *Budapesti Közlöny*, *Esti Újság*, *Magyar Nemzet*, *Magyarország*, *Népszava*, *Pesti Hírlap*, *Pester Lloyd*.

Mivel minden rendszernek a propaganda a népszerűsítő ereje, elmondhatjuk, hogy a sajtóban természetesen olyan jellegű cikkek jelentek meg, amelyek mind a bécsi döntést, de főleg a revíziót pozitív eseményként állították be. Az újságok hasábjain sok vezércikk született a magyarok hősiességéről, illetve a példás helytállásukról.

A magyar sajtóban több nemzetközi vélemény is megjelenik a kérdéssel kapcsolatban. London például a következőképpen reagált az eseményekre: „Egy állam se ellenzi Ruténia visszatérését Magyarországhoz”.⁷

A katonai akciót követően pedig bejelentették, hogy katonai közigazgatást vezetnek be a térségben.

Teleki Pál miniszterelnök szándéka a katonai közigazgatás időtartamának minél szűkebbre való szorítása, és az autonómiának a mihamarabbi megvalósítása volt Kárpátalján. Ebben a törekvésében a magyar politikai erők többsége támogatta, köztük kiemelendő Kozma Miklós, aki szívügyének tekintette Kárpátalja sorsát. Mind Teleki, mind pedig Kozma, sőt később Perényi Zsigmond is Kárpátaljára látogatott, hogy felmérjék a helyzetet. Ezeknek a híre szinten minden lapban megjelent.

A miniszterelnöknek azonban a katonai közigazgatást felváltani csak július 7-én sikerült. Ám a lapok ezt már június végén közlik a nyilvánossággal.

Kárpátalja polgári közigazgatását átmeneti megoldásnak szánták az autonómia bevezetéséig, illetve a választások kiírásáig. Viszonylag gyors bevezetésére a katonai közigazgatás tarthatatlansága okán került sor. A polgári közigazgatás kialakításakor figyelembe vették a kárpátaljai rutének és magyarok véleményét. A helyi szláv lakosság széles nyelvhasználati jogokban részesült.

Gazdasági téren a magyar kormányzat fejleszteni kívánta Kárpátalját. Komoly tervek készültek víztározók, vízerőművek létesítésére a Tiszán és mellékfolyóin. A tervekben tökehiány és a háború miatt vajmi kevés valósult meg. A két világháború között Csehszlovákia módosabb ország volt Magyarországnál, így a helyi lakosság többségének, különösen az állami alkalmazottaknak és az értelmiségnek az életszínvonala visszaesett.

A lapok azt írták, hogy Kárpátalja anyaországhoz való csatolása folytán a gazdaság egy teljesen fejlődő tendenciát fog mutatni a jövőben. A következő címmel jelentek meg cikkek a sajtóorgánokban: *Aknaszlatina és a máramarosi bányák 800 évre fedezik a sószükségletünket*.⁸ Illetve az olaj importjával kapcsolatban is hasonló jellegű főcímek jelentek meg: *Pár esztendőn belül nem szorulunk már olajbehozatalra*.⁹

⁷ Sz.n.: „Egy állam se ellenzi Ruténia visszatérését Magyarországhoz” Magyarország, 1939. március 16. XLVI. Évf. 62. szám 3. o.

⁸ Sz.n.: „Aknaszlatina és a máramarosi bányák 800 évre fedezik a sószükségletünket” Esti Újság, 1939. március 23. 68. szám 5. o.

⁹ Sz.n.: „Pár esztendőn belül nem szorulunk már olajbehozatalra.” Esti Újság, 1939. március 23. 68. szám 5. o.

Kárpátalján a vizsgált időszakban a lakosság szabadon gyakorolhatta vallását. A pravoszláv egyházat kezdetben megpróbálták visszaszorítani. Az egyház közjogi helyzetét rendezni nem sikerült. A magyar hatóságok megpróbálták a görög katolikus egyházból kiszorítani azokat a lelkészeket, elsősorban a bazilita szerzeteseket, akik az ukrán irányzat elkötelezett hívei voltak.

A cseh érában működő társadalmi szervezetek, pártok, egyesületek tevékenységét felfüggesztették. Az ukrán irányultságú szervezeteket betiltották. A felfüggesztett szervezetek tevékenységének újraindulását nem engedélyezték.

Az ukrán történetírásban elterjedt, hogy a visszacsatolt Kárpátalján a magyar kormányzat fasiszta, népirtó nemzetiségi politikát folytatott. A szovjet, később ukrán történészek többségének nem volt kétsége afelől sem, hogy a Horthy-korszak Magyarországá fasiszta állam volt. Köztudott, hogy a magyar történetírásban általánosan elfogadottnak tekinthető tény, hogy a két világháború közötti Magyarország, a német megszállásig, nem felel meg a fasiszta állam ismérveinek, hisz működött a parlament és voltak választások.

A magyar hatóságok politikájának lényegét ott kell keresni, hogy úgy tekintettek Kárpátaljára, mint a történelmi Magyarország részére és azt gondolták, hogy örökre az anyaország kötelékébe marad majd.

A propagandaanyagok és a különböző hivatalos cikkek segítséget nyújtanak, hogy megismerjük Kárpátalja helyzetét az anyaország kötelékében a revízió és a második világháború kirobbanásáig terjedő időszakban.

IRODALOM

- Botlik József (2000). *Egestas Subcarpathica (adalékok az Északkeleti Felvidék és Kárpátalja XIX – XX. századi történetéhez)*. Budapest.
- Botlik József (2005). *Közigazgatás és nemzetiségpolitika Kárpátalján. I kötet. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok 1918–1945*. Nyíregyháza.
- Botlik József–Dupka György (1991). *Ez hát a hon... (Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918 – 1991.)* Budapest–Szeged.
- Mityo Pop. *A nemzet hadjáratában* című művét idézi a Kárpátalja IX. évf. 10. száma, *A Kárpátszka Szicsről másképpen* címmel.
- Sz.n.: *Ruszinföldön végső leszámolásra készül a csehek és ukránok között*. Budapesti Hírlap 1939. március 14. LIX. évf. 60. szám
- Sz.n.: *Nem akarunk se cseh, se ukrán uralmat*. Budapesti Hírlap, 1939. márc. 14. LIX. évf. 60. szám
- Sz.n.: *Prága elrendelte Kárpátalja kiűrtését*. Budapesti Hírlap, 1939. március 15. LIX. évf. 61. szám
- Sz.n.: *A magyar kormány a hatalom átadására szólította föl Volosint*. Népszava 1939. március 15. 57. évf. 12. szám
- Sz.n.: *Ultimátum Volosinnak: Adja át a hatalmat a bevonuló magyar hadseregnek*. Magyarország, 1939. március 16. XLVI. évf. 62. szám
- Sz.n.: *Egy állam se ellenzi Ruténia visszatérését Magyarországhoz*. Magyarország, 1939. március 16. XLVI. évf. 62. szám
- Sz.n.: *Aknaszlatina és a máramarosi bányák 800 évre fedezik a sószükségletünket*. Esti Újság, 1939. március 23. 68. szám
- Sz.n.: *Pár esztendőn belül nem szorulunk már olajbehozatalra*. Esti Újság, 1939. március 23. 68. szám

Adalékok a beregszászi római katolikus egyház történetéhez (1938–1944)

Rezümé A munkában az 1938-as eseményeket taglaljuk a beregszászi római katolikus egyház szemszögéből. Kezdetben ismertetjük a Csehszlovák Köztársaság uralma alatti eseményeket, taglaljuk az állam hozzáállását a magyar kisebbséghez, az egyházhoz, kiemelve az oktatásra vonatkozó fő jellemvonásokat. Ezután elemezzük az 1938. november 2. utáni fordulatot, az anyaországhoz való visszakerülést, utána a Szent Jobb érkezésének ünnepi fogadását, a Magyar Állam hozzáállását a helyi katolikus egyházhoz. A későbbiekben kerül sor az 1940-es évek, a háborús évek megélésének bemutatására az egyház szemszögéből, egészen a szovjeturalom megjelenéséig.

Резюме У роботі розглядаємо події 1938-го року з точки зору Берегівської римо-католицької церкви. З початку ознайомимо з подіями під час Чехословацького правління, розглядаємо відношення держави до угорської меншини та церкви, висвітлюючи головні риси, які стосуються освіти. Після цього розповімо події 2-го листопада 1938-го року, повернення території до Угорщини та святкове привітання прибуття Святої Правиви (права рука Святого Іштвана, короля Угорщини), ставлення угорського правління до римо-католицької церкви. Пізніше описуються події 1940-их років, роки війни до появи радянської влади.

Kárpátalja sorsfordító eseményeihez hozzátartoznak az 1938 utáni történések, melyek természetesen kihatottak Beregszász és a beregszászi római katolikus egyház történetére is. Az 1938. november 2-i bécsi döntés következményeként el lehet mondani, hogy új korszak következett be az egyház életében, mivel 1938. november 2. előtt Kárpátalja, vele együtt Beregszász és a beregszászi római katolikus egyház is a csehszlovák hatalom alatt volt.

Mielőtt rátérnénk a revízió hatásának elemzésére, a vizsgált egyházközösségre, áttekintjük azokat a legfontosabb, az 1938-as évben végbemenő momentumokat, amelyek még a hatalomváltás előtt mentek végbe.

A csehszlovák hatalom alatt az egyház nem volt sanyargatott helyzetben, mivel „a cseh állam nem szólt bele az egyház intézkedéseibe, életébe, csak akkor, ha nem felelt meg a törvényeiknek.”¹ A csehszlovák állam különböző intézkedéseket hozott a magyarlakta területekre vonatkozólag a cseh hazaszeretetre való nevelés érdekében. Szemléletes példa erre az államvédelem érdekében beszolgáltatott adományokkal kapcsolatos rendelkezés, amit az állami tanfelügyelőség küldött a beregszászi római katolikus polgári elemi iskolába 1938. július 1-jei levelében:

„Az iskolaügyi minisztérium prezídiuma az egyes tisztviselői szakszervezetekkel egyetértésben a jubileumi államvédelmi alapra való önkéntes adományozásra vonatkozóan ... a következőket közölte: Minden aktív köztisztviselő/ hivatalnok, tanár/ havi fizetésének legalább 1%-át adományozza önként az államvédelemre és pedig 1938 VII. 1-től 1938. XII. 31-ig terjedő időben minden hónapban.

Az adományozás a következőképpen hajtható végre:

- Egyszerre való adományozás /mind az 5 hónapért/, amely a legközelebbi fizetésnél vonandó le.
- Egyszerre való adományozás, melyet a 400 sz. csekken kell befizetni. Befizetési csekklapot minden postahivatal díjmentesen ad. /rőzsaszín/

* A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola V. évfolyamos történelem szakos hallgatója. A tanulmányt Molnár D. Erzsébet lektorálta.

¹ Bohán Béla beregszászi római katolikus egyház plébánosának elmondásai alapján.

- Befizethető minden hónap 1-én. Az utolsó részlet legkésőbb f. é. december végéig fizetendő be.

A gyűjtési akciót legkésőbb augusztus 10-ig végre kell hajtani.

Fontosnak tartom megjegyezni, hogy a jobb anyagi körülmények között élő tanítók az államvédelem céljaira lehetőleg minél nagyobb összegeket adományozzanak.”²

Olyan intézkedéseket, rendeleteket irányozott az állam az iskola jogainak korlátozása céljából, mint például a tanterv megreformálása. Az 1938. július 27-én küldött rendelet a Beregszászi járás magyar tannyelvű elemi és polgári iskoláinak a következőket tartalmazza:

„Az iskola és nemzeti művelődésügyi minisztériumnak 1938. március 10-én kelt 34.419-I.sz. rendeletének megfelelően az általam megbízott bizottsággal egyöntetűleg összeállítottuk az államvédelmi nevelés kézikönyvét, mely szerint a kör tanítóságának úgy az elemi, mint a polgári iskolákban haladnia kell.”³ Itt továbbra is az államvédelmi nevelést erősítik, és a haza iránti szeretet fontosságát. A csehek mindent megtettek annak érdekében, hogy a magyarokat a csehszlovák hazaszeretetre neveljék. A rendeletek is ezt a célkitűzést tükrözik.

A továbbiakban az állam részéről további utasítások tömkelege érkezett, amelyek tulajdonképpen az előzőekben megfogalmazottakat ismétlik: a hazaszeretetre való nevelés fontosságát, illetve ennek elérésére szolgáló taneszközök, szaklapok beszerzését.

„1938. jún. 20-án kelt 30.595/938. sz. rendeletével aláírja, hogy az államvédelmi nevelés intenzíven és tervszerűen folytattassék. E munkában a tanítóság segítségére szolgál: *Časopis pro občanskou a branou výchovu.* c. szaklap. Ajánlom megvenni.

Ajánlom az isk. igazgatóságainak szigorúan felülvizsgálni a beiratkozott tanulók számát.

Azon iskolaigazgatóságon melyek meg vannak bízva a tanuló tankötelesség nyilvántartásával minden hozzájuk tartozó iskolákban, vizsgálják felül ezt. Ezen rendelet pontos megtartásáért az iskola igazgatóit teszem felelőssé.”⁴

A szigorú rendelet betartását a következő jelentés bizonyítja, amelyben részletesen beszámolnak az iskola ügyeiről, változásairól.

„Az iskola róm. kat. felekezeti, magyar tannyelvű, 2 fiú- és 3 leányosztályé.

Az iskola épülete kifogástalan állapotban van, új épület, 1 éve használva.

Tanítás az előírt módon történt a tantervi szabályzat szerint. Minden osztályban elvégezték az előírt anyagot. Heti óraszám egyezett a megkívánt óraszámmal. A tanítóság egész éven át tanított.

Egészségi állapot kielégítő volt. Haláleset nem fordult elő, sem súlyosabb betegség. Baleset nem volt. A tavaszban csekélyebb fültőmirigy-daganat járványosodott, de az iskola becsukása nem volt szükséges. A tanítóság közül senki nem volt betegszabadságon.”⁵

² A beregszászi római katolikus egyház könyvtára, Jul. Husmaj, s. k. tanfelügyelő rendelete a beregszászi tanfelügyelőségnek, 1938. július 1.

³ A beregszászi római katolikus egyház könyvtára, Jul. Husmaj, s. k. tanfelügyelő Államvédelmi nevelés tanterve című rendelete, 1938. július 27.

⁴ A beregszászi római katolikus egyház könyvtára, Jul. Husmaj, s. k. tanfelügyelő rendelete a beregszászi tanfelügyelőségnek, 1938. június 20.

⁵ A beregszászi római katolikus egyház könyvtára, Beregszászi Római katolikus elemi népiskola igazgatóságának jelentése az Állami Tanfelügyelőségnek, Beregszász, 1938. június 24.

A jelentések állandóak voltak az iskola részéről az Állami Tanfelügyelőség felé, mindig részletesen beszámoltak az iskola akkori állapotáról és az ott történt eseményekről.

Nemcsak az iskola tantervének az átalakításáról rendelkeztek, hanem az iskola fejlesztéséről is. Az egyik jegyzőkönyv részletesen beszámol az iskola fejlesztésének a lehetőségéről, amiben a következők voltak: „Pásztor Ferenc főesp. Egyházi elnök. előadja, hogy az elmúlt iskola év folyamán az igazgatóság több gyermeket nem vehetett fel az iskolába, mert a fiúiskola csak 2 tanerős, s létszámon felül nem lehet tanulókat felvenni. A gyűlés vezetője Pásztor Ferenc, főesp. utal az 1937. dec. 10-én iskolánknál inspekción végző Dragula országos főtanfelügyelő szavaira, óhajára, mely szerint tanácsos volna a fiúiskolát három osztályossá fejleszteni.”⁶

A római katolikus tanács döntése végül is elfogadta „Pásztor Ferenc főesp. - egyházi elnök indítványát, az elmondott indokok alapján kimondta, hogy jövő 1938/39. isk. évben új fiúosztályt fog szervezni, s annak jóváhagyását kérelmezni fogja az užhorodi isk. és népművelődésügyi referátusnál.”⁷

A kérelemben a következő pontokat rögzítette Pásztor Ferenc az užhorodi iskola és népművelődésügyi referátusnak:

„Mint a beregszászi katolikus egyház elnöke, tisztelettel kérvényezem a beregszászi római katolikus fiúiskolánál a III. katolikus állás szervezésének engedélyezését az 1938/39 iskolaévre. Mint a mellékletek is bizonyítják iskolánk tanulóinak létszáma évről évre gyarapodik. A következő évre oly számban iratkoztak be fiúiskolánkba, hogy az 1922. júl. 13-án kelt 226. sz. törv. 5. §. szerint megkívánatik III. tanuló állás szervezése.

Mint a mellékletek is bizonyítják rk. egyháztanácsunk máris biztosította a szervezendő osztály számára a tantermet, ennek berendezését, a dologi és személyi kiadások fedezetét.”⁸

Új osztály indításához új tanár is szükséges, ennek folytán pályázatot adtak ki a tanári állás ügyében.

A római katolikus egyház iskolájának még arról is be kellett számolnia az Állami Tanfelügyelőségnek, hogy mit csinálnak a tanárok az iskolán kívül. Ezeket tudhatjuk meg a következő jelentésből, amelyben az iskola vezetősége beszámol a dolgozók iskolán kívüli tevékenységéről.

„Jelentés a tantestület iskolán kívüli munkájáról az 1938. év második felében a következők voltak:

Irgalmas nővér tanítónőink minden szabadidejüket a gondjaikra bízott gyermekek iskolán kívüli kultur-művelésére fordították. Ezt bizonyítják azon gyakori előadások, szülőértekezleten való szereplések, Szívgyárda előadások, templomi karénekes szereplések, melyeket az elmúlt tanév folyamán rendeztek az irgalmas nővér tanítónők.

Simonyi Endre igazg. tanító több ízben tartott szabadon választott, de időszzerű előadást a Kat. Legényegylet ifjúsága részére.

Megalakította iskolánkban a nagyobb fiú növendékek körében a Cserkész farkaskölyök csapatot.

⁶ A beregszászi római katolikus egyház könyvtára, Jegyzőkönyv. Beregszász, 1938. április 18,

⁷ A beregszászi római katolikus egyház könyvtára, Jegyzőkönyv i. m.

⁸ A beregszászi római katolikus egyház könyvtára, A beregszászi róm. kat. egyháztanács kérelme az Iskolai és Népművelődésügyi Minisztérium Referátusának, Beregszász, 1938. május 25.

A Legényegyletben sakkört alakított, amely az ifjúság körében nagyon népszerű szórakozássá vált.

Rendezett egy farsang esti mulatságos előadást, nagy erkölcsi sikerrel.

Betanította és előadta az „Iglói Diákok” c. színműt, melynek előadását nagy erkölcsi sikere miatt, meg kellett ismételni.

Részt vett a rk. énekegylet nagyheti szertartásainak előadásain, művészi énekléssel.

Galantha Géza rk. kántortanító vezető karnagya a rk. egyházi énekegyletnek.

Felolvasást tartott két ízben „Iskola és szülők”, ill. „Szülők és az iskola”c. alatt, nagy sikerrel, az iskola által rendezett szülői értekezleten.

Felolvasást tartott Aktuális problémák címmel a tantestületi értekezleten.⁹

Ebből a jelentésből átfogó képet kapunk az iskola mindennapjairól, a tantestület munkájáról, akik mindennapos tanítói tevékenységük mellett aktívan kivették részüket környezetük szebbé tételében is. Beregszász város bírójának felkérte a római katolikus elemi népiskola igazgatóságát, hogy nagy figyelmet fordítsanak a város tisztaságára és rendben tartására, hogy ezeket a tanulókkal is osszák meg, és a természet rendben és tisztán tartására neveljék őket.

„Felkérem az igen tisztelt Igazgatóságot, hogy az összes osztálytanító urakkal egyetértőleg minden osztályban hetenként legalább 1x, de kezdetben többször is, a faültetésről, annak hasznáról és az okozott kár mérhetetlen nagyságáról,- megfelelő előadást tartani szíveskedjenek.

A gyerekeknek szigorúan meg kell parancsolni, hogy az előadottakat kisebb testvéreiknek szülőknek otthon is mondják el, különösen a parkírozott helyen fűre lépni,- a kiültetett fákhöz nyúlani rendőrileg tilos s hogy a gyermekekért felelős szülők (gondozók) szigorúan meg lesznek büntetve.

Egyben közli Beregszász városa, hogy az újonnan létesített népkertben a gyerekjátszóhely már elkészült, ahol tanító urak vezetése alatt az iskolás gyermekek kirándulhatnak és ott kisebb testgyakorlatokat végezhetnek.

Az okozott károkért a felügyelő felelős.”¹⁰

További hirdetményt is küldött a városbíró a rend megtartása érdekében, amelyben felkérte az igazgatóságot, hogy hirdesse ki a tanulók között, hogy mindenki tisztába legyen a következményekkel, ha bárki kárt tesz a város környezetében.

„A város szépmészeti bizottság 5-20 koronáig terjedő feljelentési jutalmat nyújt, mindazoknak, akik a kiültetett fák, bokrok, virágok bántalmazó ellen alapos bizonyítékot, nyújtó feljelentést tesznek. A gyermekek ezen cselekményeikért a szülők, felügyelők, az állatok által okozott károkért tulajdonosaik felelősek.”¹¹

A magyarlakta területeken is ugyanúgy meg kellett tartani a csehszlovák ünnepeket, ilyen volt például a szeptember 26-i ünnepély, ami évforduló volt, a „Csehszlovák Köztársaság 20 éves fennállásának emlékűnnepsége”¹², amelynél az

⁹ A beregszászi római katolikus egyház könyvtára, A beregszászi róm. kat. elemi népiskola igazgatóságának jelentése a tantestület iskolán kívüli munkájáról az Állami Tanfelügyelőségnek, Beregszász, 1938. június 24.

¹⁰ A beregszászi római katolikus egyház könyvtára, Ortutay, Beregszász város bírójának felhívása, Beregszász, 1938. március 17.

¹¹ A beregszászi római katolikus egyház könyvtára, Ortutay, Beregszász város bírójának hirdetménye, Beregszász, 1938. március 24.

¹² A beregszászi római katolikus egyház könyvtára, Ortutay előljáró, közm. testületek elnöke, felhívása, Beregszász, 1938. szeptember 15.

egyházi előjárókat is kötelezték a részvételre: „Beregszász város Közművelődésügy testületének nevében felkérem, hogy 1938. szeptember 26-án, 3 órakor Beregszászban a városháza nagytermében a Csehszlovák Köztársaság 20 éves fennállásának emlékünnepén megjelenni szíveskedjék.”¹³

A csehszlovák állam újabb intézkedéseket indított a légvédelemi szervezetek kiépítésére. „A Közmunkaügyi minisztérium a légvédelmi vagy a más állam által igazgatott vállalatokban, intézetekben és szervezetekben való keresztülvitele tárgyában az 1 sz. es PO. PV. 2 (tűzrendészeti szolgálat) számú irányelveket adtak ki.

Figyelmeztetem a környékükhöz tartozó, s említett vállalatok, intézetek és szervezetek házgondnokságait, hogy az említett irányelveket beszerezzék, s ahhoz tartsák magukat és rendezzék be a légvédelmi szervezetet.

Ügyelni kell arra, hogy az említett légvédelmi szervezet a helyi légvédelmi szervezettel egyetértésben építtessék ki.

Amennyiben a közmunkaügyi minisztérium rezortjába tartozó vállalatok, intézetek vagy szervezetek légvédelmi berendezésének megszervezése nehézségekbe ütközne, működjenek közre a helyi CPO parancsnokságok tanáccsal esetleg közvetlen segítséggel, hogy az említett objektumok legnagyobb védettsége biztosíttassék.

Hogy a légvédelmi organizáció az említett irányban rendszeren és kellő gyorsasággal hajtatik végre felülvizsgálat tárgyává lesz téve.

Figyelembe kell venni a közigazgatási hivatalok összes épületeit is a bíróságokat, csendőrségeket, iskolákat stb., hogy a szükséges légvédelmi berendezések kellőképpen beszereztessenek és elkészíttessenek.”¹⁴

A csehek helyzete akkor vált kritikussá, mikor a hitleri Németország bejelentette igényét a szintén Csehszlovákia kötelékébe tartozó, németek által lakott Szudéta-vidékre 1938. szeptember 29-én. A müncheni konferencián Németország és Olaszország mellett, egy újabb háború elkerülésének a reményében Nagy-Britannia és Franciaország is aláírta az egyezményt, miszerint a szudétanémetek által lakott terület a német birodalom kötelékébe kerül. „A dokumentumhoz csatolt záradék javasolta, hogy a magyar és csehszlovák kormány egyezzen meg a magyar kisebbséggel kapcsolatos vitás kérdésekben.”¹⁵

„1938 októberének utolsó napjaiban rendkívül izgatott volt a hangulat Beregszászban. Az emberek naphosszat hallgatták a rádió adásait a Komáromban folyó szlovák–magyar tárgyalásokról, különböző rémhírek terjedtek el a városban, a kormány statáriumot rendelt el, mozgósította a hadsereget.”¹⁶

„Október 23-án vasárnap a római katolikus és a református templomban először hangzott el a *Himnusz*, a csehszlovák hatóságok magyarázatot kértek Pásztor Ferenc római katolikus plébánostól, pápai prelátustól és Szutor Jenő református lelkésztől, megfenyegették őket.”¹⁷ Végül 1938. november 2-án Bécsben, a Belvedere palotában Ciano olasz és Ribbentrop német külügyminiszter aláírta az első bécsi döntést, melynek alapján 12400 km² terület 1100000 lakossal Szlovákiától Magyarországhoz került. Este tíz órakor jelentette be a rádió, hogy Érsekújvárt, Lévát, Losoncot, Rimaszombatot, Rozsnyót, Kassát, Ungvárt, Munkácsot, Beregszászt Magyarországhoz csatolták.¹⁸

¹³ A beregszászi római katolikus egyház könyvtára, Ortutay előjáró, i. m.

¹⁴ A beregszászi római katolikus egyház könyvtára, Fpister s.k jegyzői tikár által írt hirdetmény. Közjegyzőség, Hirdetmény Légvédelmi organizáció, Beregszász, 1938. augusztus 19.

¹⁵ Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Osiris Kiadó, Bp. 2003, 245. o.

¹⁶ Csanádi György: Sorsfordító évek sodrásában. PoliPrint Kiadó, Ungvár, 2004, 108 o.

¹⁷ Uo 109. o.

¹⁸ Csanádi György: Sorsfordító évek sodrásában. PoliPrint Kiadó, Ungvár, 2004, 109. o.

A magyar honvédség november 9-én délelőtt vonult be Beregszászba. A város a Kossuth Lajos téren fogadta a bevonuló csapatokat, ahol Ortutay Jenő görög katolikus esperes, városbíró, majd Fekesházy Zoltán, az Egyesült Magyar Párt városi vezetője, Bereg és Ugocsa egyesített vármegye későbbi alispánja köszöntötte azokat. Este a városban gyertyákkal világították ki az ablakokat, kitzútták a házakra a magyar zászlót.¹⁹

Az egyház szemszögéből nézve a bécsi döntés nem okozott nagy változást mivel „az egyházi helynök is visszakerült, így az emberek nyugodtan tudtak templomba járni. Azokat a területeket (15 plébánia), amelyek függőben vannak, mert sem ide, sem oda nem sorolhatóak, Pozsonyból irányították és cseh hadsereg állomásozott ott. Mivel nem volt kötött határ, emiatt az átjárás is szabad volt. Nem okozott problémát a templomjárás.”²⁰

Nem tartott sokáig ez az időszak, mivel 1939. március 15-én Magyarország visszafoglalta egész Kárpátalját. A magyarság megerősítésére fontos esemény történt 1939 májusában: országjáró körútra indították István király Szent Jobbját.²¹

A következő iratban tájékoztatják Pásztor Ferencet, hogy Beregszász városba is elhozzák a Szt. Jobbot, és hogy milyen intézkedéseket tegyen a fogadás lebonyolítására: „A dicsőséges Szt. Jobbot vivő „Aranyvonat” programján 1939. május 6-án, szombat, 1939. május 7-én, vasárnap Ipolyság, Balassagyarmat, Losonc, Rimaszombat, Rozsnyó, Füle, Salgótarján és Pásztó szerepel, míg 1939. május 17-én, vasárnap, Sátoraljaújhely, Ungvár, Munkács, Csap, Bányás és Beregszász szerepel.”²²

Az értesítés kézhez kapása után a következőket hirdeti (1938. május) Pásztor Ferenc a híveknek az ünnepség menetéről, illetve a teljesítendő feladatokról: „Jövő vasárnap este ½ 8-kor érkezik városunkba első sz. királyunk drága ereklyéje, Szt. Istvánnak csodálatosan épségben maradt áldott Jobbja a bíboros hercegprímás díszkíséretével. A pályaudvaron csak a kijelölt küldöttségek jelennek meg a Szt. Jobb fogadásán, a közösség a pályaudvartól a templomtéren felállított emelvényig terjedő útvonalon két oldalt, a rendőrség által kijelölt helyeken felállítva fog helyet foglalni s csak a felvonulás után fognak csoportonként, az összes testületek, közösségek küldöttségei a Szt. Jobb előtt illő tisztelettel és hódolattal elvonulni s előbbi helyeiket ismét elfoglalni. Kérjük a városi és vidéki testületeket, küldöttségeket, közösségeket, hogy templomi és nemzeti zászlóik alatt fegyelmezett rendben lehetőleg este 6 órakor vonuljanak fel és foglalják el a rendőrség által kijelölendő helyeiket s addig onnét el ne mozduljanak, amíg jelt nem kapnak a Szt. Jobb elé felvonulásra, amíg a díszmenet a Szt. Jobbal az útvonalon elhalad, a közösség mindkét oldalon imádkozzák ősi magyar énekeinket. Kb. ½ 11-kor vonul a Szt. Jobb kíséretével a pályaudvarra s 11 óra 17 p-kor vissza Budapestre. Amikor a templomtéren a Szt. Jobb előtti felvonulás megtörtént, módjában lesz a közösségnek az aranyvonatot is megtekinteni.

Ne feledjük el, hogy Szt. István jubileumi évében bizonyára Szt. király közbenjárására történt az idegen uralom alóli felszabadulásunk. Amikor boldog felszabadulásnak utáni ez a dicsőséges Szt. Jobb országjáró diadalútjában mihozzánk is ellátogat, hogy áldást hintsen erre az ősi magyar földre, különösen mi

¹⁹ Uo. 110. o

²⁰ Bohán Béla a beregszászi római katolikus egyház plébánosának elmondásai alapján.

²¹ Csanádi György: 2004. i.m., 118. o

²² A beregszászi római katolikus egyház könyvtára, Pápai prelátus az A.C. országos igazgatójának Actio Catholica Elnökségének hirdetménye, Budapest, 1939. április 20.

magyar katolikusok mutassuk meg, hogy méltó módon tudunk ünnepelni, s illő áhitattal fogadjuk a magyar nemzet drága Szt. ereklyéjét.”²³

Az esemény megmozgatta az egész várost és egyben a katolikus egyházat is. Mindenki kivette a részét az előkészületekből. A város széppé és tisztává tétele pénzbe került, amit nem tudott a város teljes egészében állni, így kérte az egyház segítségét ez ügyben: „Az országjáró Szt. Jobb beregszászi érkezésével kapcsolatban és a nagy esemény méltó megrendezésével a városi mérnöki ügyosztály véleménye szerint a következő halaszthatatlan kiadások fognak felmerülni:

- Rákóczi tér rendezési és díszítési munkálatai –700P.
- Hangerősítő berendezés felszerelése – 150 P.
- Baldachin és dobogó építése, drapéria stb. – 1500 P.
- Díszkivilágítás, virágfüzérék, lombgírland – 600 P.
- Vendégek fogadása, ellátása, díszvacsora – 500 P.
- Előre nem látható kisebb kiadások – 300 P.

Összesen: 3750 P.

Mely összegben nincsenek felvéve azok a kiadások, amelyet Beregszász város épület és járda javítások címén, mintegy 8000 P. értékben viselni fog.

Tekintettel arra, hogy Beregszász város ezen kiadásokat önmaga a mai viszonyok között fedezni nem képes és ezen örvendetes ünnepségben Beregszász város egész környéke fog részt venni, mely tisztelettel kérem, hogy a fenti kiadásokhoz megfelelő hozzájárulást biztosítani méltóztassék.”²⁴

Az ünnepségre más településekről is jöttek vendégek, akik részt szerettek volna venni a rendezvényen, ilyen volt például az Ilosvai járás, ahonnan csoportokat szerveztek, amiről a következő irat így ír: „mint Magyar a Magyarért Mozgalom budapesti kiküldötte és szociális megbízottja tisztelettel bejelentem, hogy munkakerületünkhöz tartozó Ilosva Járásban megszerveztük a lakosságot Beregszászon folyó hó 14-én tartandó Szt Jobb Ünnepségen való részvételt.

Tisztelettel kérjük, hogy a közönségenként megalakított helybeli szervezetek elnökeinek, mint a Magyar a Magyarért kárpátaljai kiküldöttei részére a vasúti állomáson s a körmenetben helyet biztosítani szíveskedjenek.”²⁵

Az Actio Catholica Országos Elnöksége állandó jelleggel részletesen tájékoztatta Beregszász várost, hogy mi és hogyan fog történni az ünnepségen, és hogy mi a feladata a városnak. Ilyen irat volt az 1939. május 6-án küldött levél is, amiben leírják, hogy mi a kötelessége az adott városnak: „Beregszászon vacsoráról gondoskodnia kegyeskedjenek, éspedig úgy, hogy az előkelőségek névre szóló meghívókat kapjanak. A koronaőrök és a kíséret többi tagjai pedig ahhoz a helyhez közel kapjanak étkeztetést, ahol az ünnepség lefolyik, mert díszruhájukba messze nem mehetnek.”²⁶ Ebben az iratban csatolja „az „Aranyvonatok” részletes és végleges menetrendjét, ugyszintén mindkét „Aranyvonat” Budapestről induló díszkíséretének névsorát és kocsibeosztását”.²⁷

²³ A beregszászi római katolikus egyház könyvtára, Pásztor Ferenc kézirata (1938–1944)

²⁴ A beregszászi római katolikus egyház könyvtára, Hubay Beregszász város előljárójának a Szt. Jobb Beregszászba érkezésével kapcsolatos kiadások fedezésének irata, Beregszász, 1939. május 5.

²⁵ A beregszászi római katolikus egyház könyvtára, Magyar a Magyarért Mozgalom szociális megbízottjának kérelme, Ilosva, 1939. május 11.

²⁶ A beregszászi római katolikus egyház könyvtára, Actio Catholica Országos Elnökségének tájékoztató irata, Budapest. 1939. május 6.

²⁷ A beregszászi római katolikus egyház könyvtára, Uo.

Eljött a nagy nap, a város és az egyház nagy izgalomban várta a Szt. Jobb érkezését. A részletes programleírásból megtudhatjuk, hogy mi történt azon a napon. A programhoz mellékelve volt egy tereprajz, amin a Rákóczi tér látható, meg volt szabva, hogy ki hol ül, és hogy hol a helye.

Pásztor Ferenc is beszédet mondott az ünnepségen, amelyből egy részletet idézünk:

„Óh, hányszor sírt fel ajkainkról az ének – 20 éven át néma kiáltásunk, titkon hulló könnyeink közt –, hol vagy István király, ime eljött hozzánk a mi Szt. Királyunk, országunk istápjá, apostola és atyja, felénk nyújtja dicsőséges Jobbját, hogy megáldjon minket s országának anyai kebelére öleljen, ahonnét 20 év előtt erőszakokkal leszakítottak minket.”²⁸

Az 1938-ban bekövetkezett hatalomváltás, az anyaországhoz való visszatérés az egyház mindennapjait illetően is éreztette hatását. *„Hogyan nyilvánult meg az ún. „magyarosítási politika” az egyházi életben?*

- Az Egyházi főhatóság elrendelte, hogy mint az anyaországban, úgy a felszabadult területeken is mindenütt alakuljanak „hitközségi szervezetek”, amelynek hivatása, hogy az egyház életében a világi hivatal apostoli tevékenységét véghez vigyék.
- 1940.II.25-én ünnepélyes hálaadó istentiszteletet kellett tartani Horthy Miklós kormányzó megválasztásának 20 éves jubileuma alkalmából.
- 1941.X.12-én a Trianonban szétszaggatott és székhelyétől elválasztott szatmári egyházmegye visszakapta egységét, önállóságát. XII. Pius pápa ez év július 28-án kelt bullájában a szatmári egyházmegyét régi területében helyreállította.
- 1944. I.16-án a beregszászi hívek együtt ünnepelhettek Árpádházi Szent Margit szentté avatását a magyarországi hívekkel.²⁹

Az egyház történetéhez, mindennapjaihoz hozzátartozik a római katolikus elemi iskola története is. Bohán Béla elmondásai alapján, Pásztor Ferenc 1941. július 9-én keltezett magán jellegű levélben a következőket nyilatkozta a római katolikus egyház és az elemi iskola katolikus tanárainak helyzetéről: „Protestáns testvéreink világgá kürtölik, hogy Bereg ref. vármegye, itt kat. tisztviselőnek nincs helye. Felszabadulásunk óta szívósan és rendszeresen ezen hamis beállítás szerint halad a közélet. A közigazgatás 100%-ban ref. Gimnáziumunkban 2 év alatt 11 kat. tanárt vittek el s helyüket reformátusokkal töltötték be. Még véletlenül sem került ide egyetlen kat. tanár. Most kapott áthelyezést Papp Ferenc kat. igazgatónk s helyére Cserepes nevű ref. igazgató kerül. A beregszászi tankerületben 8 körzeti felügyelői állás kerül most betöltésre, ezek között nincs egyetlen rk. egy gk. a többi 7 ref. Állítólag nemsokára betöltésre fog kerülni a beregi alispánság, pénzügyigazgatóság és tanfelügyelőség. Jó előre hirdetik. Hogy a vezető állásokba ismét csak reformátusok jöhetnek. A húr már pattanásig feszül. Nem bírjuk megérteni, mert kell itt a katolikusoknak számúzottaknak lenni.

Ha a pusztá számokat vesszük irányadóul, akkor is kiáltó az igazságtalanság. Beregszászban 1000-rel többen vagyunk katolikusok, mint protestánsok. A tankerületben 9000 kat. tankötelesre esik kb. 11000 ref. A vármegyéről nincs még biztos adatunk, de kb. 35 % kat. mellett 45 % a ref. A cseh megszállás alatt csak

²⁸ A beregszászi római katolikus egyház könyvtára, Pásztor Ferenc ünnepi beszéde a Szt. Jobb fogadásakor

²⁹ Baráth Julianna kézírata: A beregszászi római katolikus elemi iskola története, kézirat, Beregszász, 2003.

a beregszászi plébánián 200 vegyes pár kötött házasságot kat. reverzállissal s most a felszabadulás óta csak itten 200 családnak békéje feldúlva, minden egyes gyermek születése esetében a kat. félnek adózni kell a ref. közigazgatással, presbitériummal, hogy gyermekét esküje szerint kat. módon kereszteltesse s a legtöbb esetben csatát kell vesztenie csak azért, mert Szt. István országában nem ismerik el a lelkiismeretnek azt a jogát, amit az istentelen cseh uralom is tiszteletben tartott. Az egész beregi kat. társadalom nevében fordulok Kegyelmes Püspök Atyánkhoz, hogy kiáltó sérelmeink orvoslást nyerjenek.

Nincs senki más, aki által panaszos kiáltásunk illetékes helyre eljusson.”

Hozzá tartozott az iskola ügyeihez a leventeképzés. Mivel az egyháznak is volt iskolája, ő is köteles volt leventeképzést végezni. Előbb a papokat kellett leventeképzésben részesíteni, hogy aztán ők is tudják oktatni a tanulókat. Az egyik irat így számol be erről a képzésről:

„A leventeegyesületben a leventeképzés nevelési feladatainak ellátására meg kell nyerni a helyi értelmiségnek erre a célra alkalmas kiváló tagjait, különösen a hivatásos nevelőket.

A hivatásos nevelők közé tartoznak a papok, lelkészek is, akiknek közreműködését a fentiek alapján a leventeegyesületekben biztosítani kell. Ennek elősegítésére a papok, lelkészek részére leventeegyesületi vezetőképző tanfolyamokat rendeztek, hogy megismertessék a leventeintézmény szervezetét, az EN-2 jelzésű végrehajtási utasítás és a 124. 656/1941 számú belügyminiszteri rendelet rendelkezéseit, valamint a leventék szabadidőmozgalmának a leventeegyesületi életnek célkitűzéseit, módszereit és eszközeit és végül, hogy ezeknek az ismereteknek birtokában bekapcsolódhassanak a leventeegyesület életébe. A hallgatók a tanfolyam elvégzéséről igazolványt kapnak. Ha a papok, lelkészek be akarnak kapcsolódni a leventeegyesület életébe s ezt a szándékukat a járási/megyei és th. városi, kerületi leventeparancsnoknak írásban bejelentik, közreműködésüket legteljesebb mértékben elő kell segíteni. Az esetleges felmerülő panaszokat mindenkor a legszigorúbban fogom kivizsgáltatni.”³⁰

A leventeképzés munkájáról részletesen beszámol a következő irat is:

„A magyar ifjúság nemzeti szellemben történő nevelését munkáló leventeintézmény legfőbb vezetősége egyházi szempontból igen fontos együttműködésben állapodott meg a KALOT mozgalommal. Az együttműködés fontosságát nem kell külön hangsúlyoznom. Az együttműködés sikerének előmozdítása érdekében vitéz Bély Alajos altábornagy úr minél több leventeegyesületet akar egyházi vezetés alá helyezni.

Hogy a papság erre a fontos munkára felkészülhessen, a KALOT több turnusban ötnapos leventevezető-tanfolyamot rendez Érdén a Népfőiskolán. A tanfolyamon minden egyházmegyéből első sorban a legényifjúsággal foglalkozó papságot részesítik megfelelő kiképzésben. A szállás és ellátás költségeit a leventeintézmény fedezi, a résztvevőket tehát csupán kedvezményes útiköltség terheli.

Az ügy rendkívüli fontosságára való tekintettel elrendelem, hogy Galambos József úr a folyó évi június 15-én este kezdődő tanfolyamon részt vegyen. Részletes felvilágosítást és a MÁV összes vonalaira érvényes félárú menedék-kedvezményre jogosító igazolványt a KALOT központtól idejében megkapja.”³¹

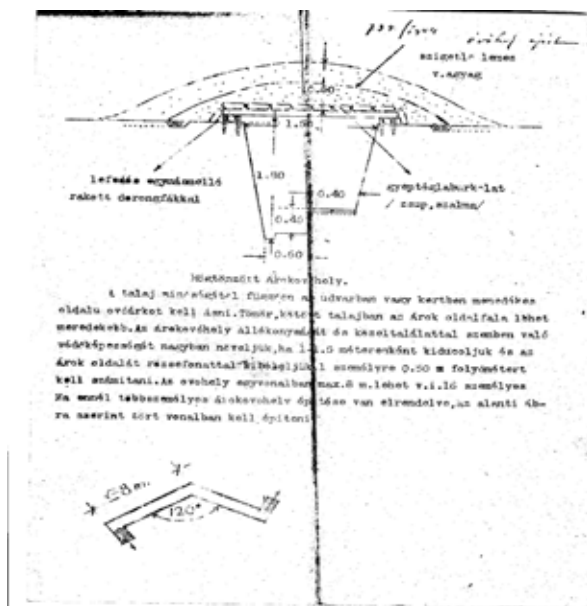
³⁰ A beregszászi római katolikus egyház könyvtára, Magyar Királyi honvédelmi minisztérium végrehajtási utasítása, A papok, lelkészek bekapcsolása a leventeegyesületi életbe, Budapest 1942. május 30.

³¹ A beregszászi római katolikus egyház könyvtára, A Szatmári Római Katolikus Püspökség tájékoztatója a Római Katolikus Plébánia Hivatalának, Szatmárnémeti 1942. június 5.

A leventeképzéshez hozzá tartozott a különböző nemzeti ünnepek megtartása: „Beregszászi megyei város védnöksége mellett a helybeli levente- és tanuló ifjúság f. év március hó 15-én a magyar történelem dicsőséges napján d.e. ½ 11 órai kezdettel jó idő esetén, a Kossuth téren kedvezőtlen időben a vármegyeháza nagytermében hazafias emlékünnepet rendez, amelyre t. címet s a vezetése alatt álló tisztviselőket és az alkalmazottakat ezennel Beregszász megyei város részéről is meghívom.”³²

A Magyar Köztársaság 1940–41 között elkezdte építeni az Árpád-vonalat védelmi célokra, és ekkor a beregszászi plébánia is kapott egy felszólítást, hogy alakíttassa át a plébánia épületét óvóhelynek védelmi célokra: „Mint a beregszászi rk. Plébánia Kegyuraságát tisztelettel felkérem a Tek. Igazgatóságot, szíveskedjenek a plébánia pincéjében a bemutatott terv szerint a légoltalmi hely létesítéséhez szükséges átalakítási munkát elvégeztetni. A felszerelési tárgyak beszerzését az egyház saját költségére fogja eszközölni.

A városi hatóságtól most kapott határozat szerint az óvóhely létesítése már is esedékessé vált.”³³

Légő³⁴. Rögtönözött árokóvóhely tervrajza, 1944

Nem volt elég, hogy az épületeket át kellett adni a légónak, de különböző légoltalmi felszereléseket is be kellett szereznie az egyháznak megadott időn belül, s ha nem teszi meg, akkor Pásztor Ferenc börtönbüntetést is kaphatott volna: „A honvédelemről szóló rendelet értelmében értesítem a Római katolikus egyház urát, mint a Rákóczi tér utca 2. számú ház tulajdonosát, hogy házában légoltalom

³² A beregszászi római katolikus egyház könyvtára, Hubaytól, Beregszász polgármesterétől meghívó az 1941. március 15-i ünnepségre

³³ A beregszászi római katolikus egyház könyvtára, szükségóvóhely létesítésének határozata, Beregszász, 1941. április 28.

³⁴ Légoltalmi óvóhely

ellátását szolgáló s 871/1941-es számú véghatározattal közölt felszereléseken kívül a következő felszereléseket, berendezéseket tartozik az alább elrendelt határidőre beszerezni illetőleg rendelkezéseket végrehajtani.

- I. 1941 év május hó 1-ig szerzendő be:
Az őrség parancsnoka, két helyettese, valamint az összes tűzoltók részére egy-egy acélsisak. Ezt a felszerelést a háztulajdonos egyedül tartozik beszerezni. Három légoltalmi házi tűzoltófelszerelési egység. Egy oltalmi házi tűzoltófelszerelési egység áll: 1 dbr. kézi fecskendő, 2 dbr. vizes vedér, 1 drb. három méteres nyelű szikracsapó, 1 drb. egy méteres nyelű fejsze, 1 drb. a ház tetőszerkezetének belső magasságához mért támasztólétra, szalma, zsindely fedelű házaknál egy drb. tűzhorog.
- II. 1941. év június hó 1-ig beszerzendő további felszerelési tárgyak:
1 légoltalmi mentőtáska, a szükségóvóhely építendő 36 személy részére a hozzá való felszereléssel.

Aki jelen határozatban előírt kötelezettségeknek nem tesz eleget, az 1939. évi II. t.c. 184-190. §-sai alapján büntetendő cselekményt követ el, mely az elkövetett cselekmény minősége szerint kihágás, vagy vétség lehet és annak megfelelően a hivatkozott törvényszakasz értelmében elzárással, sőt börtönnel, illetve fogházzal büntetendő.³⁵

Az egyháznak a templom tornyát is át kellett adnia a légvédelem ügyében, emiatt több panasz is érkezett a katonák ellen, amit Pásztor Ferenc iratba is adott, mire a M. Kir. Rendőrség beregszászi kapitánya így próbálta tisztázni a félreértéseket: „A róm. kat. templomtoronyban elhelyezett légő szervek elleni panasszal komolyan és lelkiismeretesen foglalkozva tisztelettel értesítem, hogy a személyzetet szigorú intelemben részesítettem. Megfedtem gyerekes csínytevéseik és pajkosságuk miatt. Megfogadták, hogy a jövőben nem lesz ellenük panasz.

Utasítottam a munkacsoport parancsnokokat, hogy gyakori ellenőrzésekkel preventive akadályozzanak meg minden kilengést, amely a szent hellyel kapcsolatosan a róm. Kat. Egyházat méltatlanul érheti, illetve érintheti.”³⁶

Később az egyháznak megszabták, hogy mikor harangozhat, mivel a légő átvette a harang használatát: riasztó eszközként alkalmazták. „A m. kir. Honvédelmi Miniszter úr az 138.642/el. n. 35-1942 számú rendeletével a folyó hó évi szeptember hó 5-én elrendelt honi légvédelmi készütség tartalmára az egyházi célú harangok használatának kérdését az alábbiak szerint szabályozta:

Valamennyi városban és községben a harangokat egyházi célokra napközben, az elsötétítés kivételével, tehát mindenkor érvényes elsötétítési időponttól kezdve napkeltéig, rendeltetésszerűen szabad használni. Olyan helyeken, ahol a harangokra, mint riasztóeszköze szükség van, esetleg napközben bekövetkező légvédelmi riadót a harangok félreverésével kell jelezni.”³⁷

A légő különböző kategóriába sorolta a veszély esetén mentendő vagyonicikkeket, amik a következők voltak:

³⁵ A beregszászi római katolikus egyház könyvtára, Beregszász megyei város polgármesterének véghatározata, Beregszász, 1941. február 14.

³⁶ A beregszászi római katolikus egyház könyvtára, M. Kir. Rendőrség beregszászi kapitányságának magyarázó levele A róm. Kat. Templomi légőszolgálatok elleni panasz, Beregszász, 1941. szeptember 12.

³⁷ A beregszászi római katolikus egyház könyvtára, Beregszász megyei város polgármesterének levele a harangozás elleni tilalommal kapcsolatba, Beregszász, 1942. október 12.

- „A hatóságok és egyéb szervek által kezelt közpénzek és értékálló-nyok/ betétkönyvek, csekkfüzetek, az ezekre vonatkozó nyilvántartások és naplók, főkönyvek, segédkönyvek, leltárok stb./
- A hatóságok és egyéb szervek tulajdonában lévő hadiüzemek és egyéb ipartelemek legfontosabb készárúi, félgyártmányai, gépi berendezései, nélkülözhetetlen nyersanyagi, valamint különleges, nehezen pótolható felszerelési tárgyai.
- A hatóságok és egyéb szervek által esetleg tárolt nagyobb élelmiszer és takarmánykészletek:/különösen az elsőrendű élelmiszer és takarmány-készletek:/
- A hatóságok és egyéb szervek műkincsi és történelmi becsű tárgyai:/pl. vármegyék és a városok levéltárának történelmi becsű anyaga, nagy értékű festményei, múzeumának nagy értékű tárgyai stb./
- A hatóságok és egyéb szervek pótolhatatlan illetve bizalmas iratai:/anyakönyvi másodpéldányok, kataszteri birtokívek, kataszteri térképek, szolgálati és minősítési táblázatok, törzskönyvi lapok, szerződések, alapítólevelek, a népmozgalmi nyilvántartás anyaga, az elnöki iratok stb./
- A hatóságok és az egyéb szervek útfenntartási és útépítési gépi berendezései, műszerei és szerszámai:/gőzhengerek, kőzúzók, stb:/
- A hatóságok és az egyéb szervek gépjárművei, ideértve a géperejű vízi járműveket is.
- A fent említett gépjárművek üzemanyaga, abroncsanyaga és alkatrészei.
- A hatóságok és egyéb szervek hadiszolgálatra alkalmas lovai, öszvérei, tenyészállatai, továbbá az igavonó állatok számának megfelelő számú fogatos járóművei.
- A hatóságok és egyéb szervek intézetének, intézményének üzemének:/kórházának, tűzoltóságának, fertőtlenítő intézetének, villamosművének, gázművének stb./ Tekintetbe vehető anyagok készlete:/gyógyszer, köt-szer, ruházat, és élelmicikk készlete:/ gép berendezések, valamint kü-lönleges nehezen pótolható felszerelési tárgyai.”³⁸

Berepülés, légi támadás esetén a következő vagyoncikket kell először menteni „A m. kir. Honvédelmi Miniszter Úr 167.937/ein.35-1943. számú rendelete alapján az I. és II. csoportba sorolt vagyontárgyak tulajdonosait arra kötelezem, hogy honi légvédelmi készség ideje alatt – tehát jelenleg is – állandó rádió készségi szolgálatot tartsanak.

A rádiókészültségi szolgálat határozatom kézhezvételétől számított 48 óra alatt kell felállítani. Aki jelen határozatom ellen vét, illetve a rádiókészültségi szolgálatot nem állítja fel, az ellen az 1939. II. t. c.ébe ütköző cselekménye miatt az eljárást meg fogom indítani.”³⁹

Az 1944-es évre egyre súlyosabbá vált a helyzet, egyre több védelmi intézkedéseket vezetnek be, pl. olyat, mint a mezőgazdasági termények tűztől

³⁸ A beregszászi római katolikus egyház könyvtára, A légoltalmi szervezet vagyoncikkei felértékelésének pontjai.

³⁹ A beregszászi római katolikus egyház könyvtára, Dr. Szarka Sándor rkap. Sk. Légó parancsnok határozata berepülési és légveszély esetén I és II csoportba sorolt vagyontárgyak kiürítéséről, Beregszász, 1944. február 17.

való védelméről szóló rendelet: „a 180.000/1944.B.M. számú rendelet 1. §./9/ bekezdése értelmében a tűzfigyelő szolgálatot olyképpen kell megszerveznem, hogy a figyelők a város egész határát és belső területét áttekinthessék és a tűzfigyelők észleléseiket a tűzoltókészültségnek a leggyorsabban, jelenthessék.

Felkérem a beregszászi római katolikus plébánia hivatalt és Garanyi Géza beregszászi lakost, mint a Méhes ház gondnokát, hogy a tűzfigyelők részére igénybevett helyiségeket azoknak szíveskedjék átadni a lehető leggyorsabban, hogy azok működésüket megkezdhessék.”⁴⁰

A helyzet további súlyosságát sejteti a következő irat, amelyben a püspök a légi veszély és a hívek készenléti munkái miatt elhalasztja a szentmisét „Az Apostoli szentszék folyó hó május 19-én 1084/1944. sz. alatt engedélyt adott arra, hogy fontos okokból pl. légveszély miatt délelőtt elmaradt a szentmise, a hívek nagy részének akadályoztatása, éjjeli szolgálat, vagy más délelőtti munkabeosztás miatt a háború tartama alatt vasárnapokon és kötelező ünnepeken a délutáni órákban is lehessen szentmisét bemutatni. A hívek ezen a szentmisén szentáldozáshoz is járulhassanak. Ezzel kapcsolatban a következőképpen rendelkezem:

- ahol a légveszély vagy légitámadás miatt a délelőtti szentmise vagy annak a lényeges része elmaradt, ott a délutáni órákban legyen szentmise, melynek idejét esténként a hívekkel alkalmas módon közölni kell.
- ahol a munkaviszonyok miatt a hívek jelentékeny része délelőtt folyamán nem juthat szentmiséhez, az illetékes plébános az okok felsorolásával tegyen nekem jelentést. Kellő indokolás mellett az engedélyt meg fogom adni.”⁴¹

1944-ben az egyházaktól elvették a harangokat az Állami Hadianyag Intézet parancsára: „az igénybe vett harangok egy részének átvétele és leszerelése most már múlhatatlanul szükséges. Az átvételt és leszerelést a M. Kir. Állami Hadianyagforgalmi Intézet, illetőleg annak megbízottja és pedig az alábbi harangöntő vállalkozók végzik.

Egyben figyelmeztesse az i. cím a kijelölt harangok birtokosait, hogy az 1060/1943M.E. számú rendelet 4. §-a értelmében az államkincstár – az annak idején nálam előterjesztett kérésre – a háború megszűnésétől öt év alatt a harang súlyának megfelelő mennyiségű olyan fémeket szolgáltat ki, amilyenből az igénybevett harang készült és ezen felül megtéríti a harang öntésének a rendeltetési helyére szállításának- pénzügyi⁴² összegét.

Bohán Béla beregszászi római katolikus plébános elmondásai alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy ez az ígéret nem valósult meg, nem adtak az egyháznak 5 éven belül helyette másikat.

Az egyház beleegyezett a leszerelésbe és a vállalkozók segítségére voltak: „nagyfontosságú honvédelmi érdekekre tekintettel a harangok zavartalan leszerelését biztosítani és a leszerelés lebonyolításánál a megbízott vállalkozók segítségére lenni szíveskedjék”.⁴³

⁴⁰ A beregszászi római katolikus egyház könyvtára, Beregszász megyei város polgármesterének határozata a mezőgazdasági terményeknek tüztől való megóvásáról, Beregszász, 1944. július 4.

⁴¹ A beregszászi római katolikus egyház könyvtára, Római Katolikus Püspökség levele a délutáni és esti szentmiséről, Szatmárnémeti, 1944. augusztus 31.

⁴² A beregszászi római katolikus egyház könyvtára, A Beregszász megyei város polgármesterének határozata a Harangok leszereléséről és beszolgáltatásáról, Beregszász, 1944. március 4.

⁴³ A beregszászi római katolikus egyház könyvtára, Szatmári Római Katolikus Egyház Püspökségének levele, Szatmárnémeti, 1944. március 4.

A város állandó légvédelmi készültségbe kellett, hogy legyen, mert mindig figyelmeztették a lakosságot, bármilyen támadásra legyenek felkészülve, egyre közelebb jöttek a szovjet csapatok és a magyar honvédség seregeinek egyre kiábrándítóbb volt a helyzete. 1944 őszén a szovjet csapatok bevonulásával újra idegen uralom alá kerül a város és azzal a beregszászi római katolikus egyház is.

Összefoglalásképpen megállapíthatjuk, hogy az I. bécsi döntés következményeként az anyaország kötelékébe visszakerült beregszászi római katolikus egyház életében az impériumváltás pozitív változásokat vont maga után, amely kezdetben a korábban kisebbségi létbe kényszerített helyi magyar közösség mindennapjaiban is megnyilvánult. A háború kitörése után a helyi egyházközség igyekezett mindenben együttműködni a magyar állammal: az óvóhelyek létesítésében, a templomtorony megfigyelőállásként való használatában, a harang átengedésében riadókészültség esetén stb. A Magyar Királyság viszont teljes egészében nem tudta kiteljesíteni támogató politikáját a vizsgált egyházközségre vonatkozóan, egyrészt a kirobbanó háború miatt, másrészt mivel a háború befejeztével Beregszász és római katolikus egyháza az egyik győztes szuperhatalom, a Szovjetunió fennhatósága alá kerül.

IRODALOM

- Az „Aranyvonat” díszkíséretének névsora
 Az „Aranyvonat” menetrendje
 Az „Aranyvonat” kocsibeosztása
 A beregszászi róm. kat. egyháztanács kérelme az Iskolai és Népművelődésügyi Minisztérium Referátusának, Beregszász, 1938. május 25.
 A beregszászi róm. kat. elemi népiskola igazgatóságának jelentése a tantestület iskolán kívüli munkájáról az Állami Tanfelügyelőségnek, Beregszász, 1938. június 24.
 A beregszászi róm. kat. népiskola számszerinti kimutatás Beregszász, 1938. június 25.
 A beregszászi róm. kat. népiskola 1938/39-es kimutatása, Beregszász, 1938. június 25.
 A Beregszász megyei város polgármesterének határozata a harangok leszereléséről és beszolgáltatásáról, Beregszász, 1944. március 4.
 Actio Catholica Országos Elnökségének tájékoztató irata, Budapest, 1939. május 6.
 A légoltalmi szervezet vagyoncikkek felértékelésének pontjai
 A Szatmári Római Katolikus Püspökség tájékoztatója a Római Katolikus Plébánia Hivatalának, Szatmárnémeti, 1942. június 5.
 A Szt. Jobb fogadási ünnepségének részletes programja
 A Szt. Jobb fogadási ünnepségének ülésrendje
 A tanerő felvételéhez szükséges kérdőív
 Baráth Julianna (2003). A beregszászi római katolikus elemi iskola története. Kézirat, Beregszász.
 Beregszászi római katolikus elemi népiskola igazgatóságának jelentése az Állami Tanfelügyelőségnek, Beregszász, 1938. június 24.
 Beregszász megyei város polgármesterének véghatározata, Beregszász, 1941. február 14.
 Beregszász megyei város polgármesterének levele a harangozás elleni tilalommal kapcsolatba, Beregszász, 1942. október 12.
 Beregszász megyei város polgármesterének határozata a mezőgazdasági terményeknek tüztől való megóvásáról, Beregszász, 1944. július 4.
 Bohán Béla a beregszászi római katolikus egyház plébánosának elmondásai alapján.
 Dr. Szarka Sándor rk. sk. légóparancsnok határozata berepülési és légveszély esetén I és II csoportba sorolt vagyontárgyak kiürítéséről, Beregszász, 1944. február 17.
 Dr. Szarka Sándor rk. sk. légóparancsnok függeléke, Beregszász, 1944. február 17.

- Fpister s.k jegyzői tikár, Közjegyzőség, Hirdetmény Légvédelmi Organizáció, Beregszász, 1938. augusztus 19.
- Hubay Beregszász város előljárójának a Szt. Jobb Beregszászba érkezésével kapcsolatos kiadások fedezésének irata, Beregszász, 1939. május 5.
- Hubay Beregszász polgármesterétől meghívó az 1941. március 15-i ünnepségre Jegyzőkönyv, Beregszász, 1938. április 18.
- Jul. Husmaj, s. k. tanfelügyelő rendelete a beregszászi tanfelügyelőségnek, 1938. június 20.
- Jul. Husmaj, s. k. tanfelügyelő rendelete a beregszászi tanfelügyelőségnek, 1938. július 1.
- Jul. Husmaj, s. k. tanfelügyelő *Államvédelmi nevelés tanterve* című rendelete, 1938. július 27.
- Légó Rögtönözött árokóvóhely tereprajza, 1944
- Magyar a Magyarért Mozgalom szociális megbízottjának kérelme, Ilosva, 1939. május 11.
- Magyar Királyi Honvédelmi Minisztérium végrehajtási utasítása. A papok, lelkészek bekapcsolása a leventeegyesületi életbe, Budapest, 1942. május 30.
- M. Kir. Rendőrség beregszászi kapitányságának magyarázó levele. A róm. Kat. Templomi légó szolgálatok elleni panasz, Beregszász, 1941. szeptember 12.
- Ortutay, Beregszász város bírójának felhívása, Beregszász, 1938. március 17.
- Ortutay, Beregszász város bírójának hirdetménye, Beregszász, 1938. március 24.
- Ortutay, előljáró, közm. testületek elnöke. Felhívása, Beregszász, 1938. szeptember 15.
- Pápai prelátus az A.C. országos igazgatójának Actio Catolica Elnökségének hirdetménye, Budapest, 1939. április 20.
- Pásztor Ferenc kézírata (1938–1944), Beregszász
- Pásztor Ferenc kézírata (1944–47), Beregszász
- Pásztor Ferenc ünnepi beszéde a Szt. Jobb fogadásakor
- Római Katolikus Püspökség levele a délutáni és esti szentmisékről, Szatmárnémeti, 1944. augusztus 31.
- Szatmári Római Katolikus Egyház Püspökségének levele, Szatmárnémeti, 1944. március 4.

Szakirodalom

- Csanádi György: *Sorsfordító évek sodrásába*. Ungvár, PoliPrint, 2004
- Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Bp. 2003.

Adatközlő

- Bohán Béla, a beregszászi római katolikus egyház plébánosa

Réti János

2009. 11. 26.

A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola és a Kárpátaljai Magyar Képzőművészek Révész Imre Társaság közös szervezésű tárlata – a Hollósy Simon Alkotótábor zárókiállítása.

М. С. ДНІСТРЯНСЬКИЙ*

Типологія держав світу за структурно-територіальними параметрами як метод політико-географічного аналізу

Rezümé Az írás osztályozza az országokat nagyságuk és a területük alakja szerint. A szerző típusokba sorolja Földünk államait a politikai rendszerük területi struktúrája alapján. Feltárja az államok gazdasági fejlettségük alapján való típusokba sorolásának politikai földrajzi jelentőségét. Elemzi az országok különféle csoportjainak a földrajzi elterjedését.

Резюме Зроблено класифікацію держав за розмірами та конфігурацією території. Виділено типи держав за територіальною структурою політичної системи. Розкрито політико-географічне значення типології держав за рівнем економічного розвитку. Проаналізовано поширення різних типів держав за регіонами світу.

Місце різних держав на карті світу, співвідношення їхніх потенціалів наочно розкривають різні моделі типізації і класифікації держав. У науковій і навчальній суспільно-географічній літературі цій проблемі приділяється досить значна увага. Зокрема, з економіко-географічних позицій питання типології держав досить детально проаналізували українські географи М. М. Книш¹ та І. І. Ровенчак². Є і спроби типології держав в політико-географічному контексті³. Але все ж помітною є недостатність публікацій, де при типізації держав було б комплексно враховано різні структурно-територіальні параметри та обґрунтовано їхнє політико-географічне значення.

Отже, в політико-географічному аналізі типізація держав здійснюється насамперед з урахуванням таких структурно-територіальних параметрів як розміри, склад, конфігурація та географічне положення території, форма державного устрою, етногеографічна структура, територіальна організація релігійно-конфесійної сфери. Однак, й інші моделі типології, які безпосередньо не спираються на відмінності територіальних вимірів, наприклад, поділ держав за формою правління, рівнем економічного розвитку, також мають політико-географічне значення, але в контексті особливостей розміщення цих типів держав на політичній карті.

Першорядне значення в політико-географічному аналізі має класифікація держав за розмірами (площею, кількістю населення), яка здійснюється з урахуванням абсолютних значень та ліній найбільшого розриву в ряду зростання чи спадання цих показників за державами світу. За площею території, яка була і завжди буде чинником геополітичного впливу і базовим природно-географічним ресурсом, виділяються *надвеликі* держави (понад 3 млн. км²), *дуже великі* держави (від 1 млн. км² до 3 млн. км²), *великі* (від 500 тис. км² до

* Доктор географічних наук, професор Кафедри географії України Львівського національного університету ім. Івана Франка, завідувач Кафедри географії Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці ІІ.

¹ Книш М. М. Економічна і соціальна географія країн, що розвиваються. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – 264 с.

² Ровенчак І. І. Типологія країн світу. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 1997. – 24 с.

³ Політична географія і геополітика // За ред. Б. П. Яценка. К.: Либідь, 2007. – 255 с.

1 млн км²), *середні* (від 200 тис. до 500 тис. км²), *малі* (від 20 тис. км² до 200 тис. км²), *дуже малі* (від 1 тис. км² до 20 тис. км²), *мікродержави* (менше 1 тис. км²). Найбільша питома вага у загальній площі суходолу належить надвеликим державам (Росія, Канада, Китай, США, Бразилія, Австралія, Індія), які займають площу 65,43 км (43,9% усього суходолу). У Північній Америці їхня частка становить аж 80%, а у Євразії – 54,7%. Немає надвеликих держав лише в Африці. Значно більшою у світі є кількість дуже великих держав (Аргентина, Казахстан, Судан, Алжир, Конго (Кіншаса), Саудівська Аравія, Мексика, Індонезія, Лівія, Іран, Монголія, Ангола, Ефіопія, Мавританія, Малі, Чад, ПАР, Нігер, Перу, Колумбія, Болівія, Єгипет), серед яких найбільше африканських (12 з 22). Водночас найбільше (65) у світі є малих держав (від 20 до 200 тис. осіб), частка яких у загальній площі суходолу є порівняно незначною. Групу мікродержав (усього 25) формують насамперед острівні країни (найбільше басейну Карибського моря (Антигуа і Барбуда, Барбадос, Гренада, Домініка, Сент-Вісент і Гренадини, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія) та Океанії (Кірибати, Маршаллові Острови, Федеративні Штати Мікронезії, Науру, Тонга, Туvalu), а також Індійського океану (Мальдіви, Сейшельські Острови) та Перської затоки (Бахрейн). До мікродержав належать і деякі територіально-політичні утворення Європи, які сформувалися в часи середньовічної роздробленості і зберегли до сьогодні державний статус (Андорра, Сан-Марино, Ліхтенштейн). Поширення різних за площею держав за великими історико-географічними регіонами на карті світу є дуже нерівномірним. Зокрема, особливо великі контрасти у площі держав характерні для Азії та Америки.

Групування держав за кількістю населення лише частково співвідноситься з групуванням за площею, що пов'язано з помітною нерівномірністю розміщення населення за регіонами світу. Отже, за кількістю населення також доцільно виділяти *надвеликі* держави (дві держави-гіганти (Індія та Китай (понад 1 млрд осіб), та дві держави США й Індонезія людністю від 230 до 300 млн осіб), *дуже великі* держави (100 – 200 млн. осіб: 7 держав (Бразилія, Пакистан, Росія, Бангладеш, Нігерія, Японія, Мексика), *великі* держави (50 – 100 млн осіб: 12 держав (Великобританія, Італія, Німеччина, Франція, В'єтнам, Іран, Тайланд, Туреччина, Філіппіни, Ефіопія, Єгипет, Конго (Кіншаса), *середні* держави (20 – 50 млн осіб: 24 держави), *малі* (2 – 20 млн осіб: 91 держава), *дуже малі* (300 тис. – 2 млн. осіб: 30 держав), *мікродержави* (менше 300 тис. осіб: 24 держави).

Взаєморозміщення надвеликих, дуже великих і великих держав є одним з істотних орієнтирів у виділенні наявних та потенційних регіональних та міжрегіональних держав-лідерів, а також, за сприятливих умов, у прогнозуванні появи потужних регіональних об'єднань суміжних держав, особливо у випадку, коли значний демографічний потенціал поєднується територіальним і природоресурсним. У цьому контексті, наприклад, очевидним стане у перспективі зростання ролі держав Південної Америки та Південно-Східної Азії.

За конфігурацією території, враховуючи геометричні параметри і абстрагуючись від реальної суспільно-географічної пов'язаності, виділяються *компактні* держави (Іспанія, Польща, Румунія, Франція та ін.), територія яких наближається до форми круга. Така конфігурація є найбільш сприятливою в організації взаємин центр-регіони, у формуванні комунікаційних систем,

особливо у поєднанні з вдалим розташуванням головного міста держави. *Переважно компактний* характер деяких держав, а до них належить й Україна, порушує витягнутість в одному напрямі або наявність кількох ареалів, які вклинюються в територію інших держав. Окрему групу складають *держави з витягнутою формою* (Італія, Норвегія, Лаос, Чилі, В'єтнам та ін.). Формування державних територій *із складною конфігурацією* є результатом як географічних (географія островів, великих рік, гірських хребтів, етнонаціональних ареалів), так і різних суб'єктивних чинників, зокрема, волюнтаристських підходів у встановленні кордонів. Особливим варіантом ускладнення конфігурації державної території є наявність *анклавів* – частин державної території, які по суходолу відокремлені від ядра державної території і часто з усіх боків оточені територією інших держав (Калінінградська область в Росії, Нахічеванська Автономна Республіка в Азербайджані та ін.). Держави, компактність яких порушують різні конфігураційні чинники, змушені докладати додаткових зусиль для налагодження комунікаційних, соціально-економічних та політичних зв'язків.

За такими важливими в політичній географії складовими географічного положення, як розміщення щодо континентів і океанів, а також з урахуванням складу території виділяють *внутрішньоконтинентальні* держави, які не мають безпосередньо виходу до моря (Афганістан, Австрія, Білорусь, Словаччина, Угорщина, Чехія, Швейцарія та ін.), *приморські* держави (Аргентина, Болгарія, Бразилія, Грузія, Греція, Польща, Росія, Україна та багато ін.) та держави, *розташовані на островах і архіпелагах* (Великобританія, Індонезія, Малайзія, Філіппіни, Японія та ін.). Відсутність виходу до моря у минулому була переважно негативним чинником соціально-політичного розвитку, а боротьба за контроль над морськими шляхами була в центрі геополітики сили. Лише у випадку небезпеки вторгнення з моря континентальні держави виглядали більш захищеними. В сучасних умовах модернізація наземного та повітряного транспорту значною мірою вирівнює вихідні передумови приморських і континентальних держав, хоча деякі переваги приморського положення, особливо щодо постачання енергоносіїв, залишаються відчутними.

Істотні типологічні риси держав відображають їхні особливості щодо характеру та територіальної структури державної влади. У цьому контексті особливе політико-географічне значення мають відмінності держав за формою державного устрою, а з урахуванням розміщення – і відмінності політичного режиму та форми правління. Отже, залежно від історично-генетичного типу держав, характеру взаємовідносин центральної влади і територіальних підрозділів історично сформувалися і функціонують на сьогодні *дві основні форми державно-територіального устрою* – *федеративна та унітарна*. У минулому існували і *конфедеративні* державні утворення, суб'єкти яких мали широкі повноваження, зокрема, в галузі міжнародних відносин. І хоча конфедеративні держави з часом або розпались, або трансформувались у федерації (як, зокрема, Швейцарська Конфедерація), в перспективі такі державно-політичні утворення знову можуть з'явитися. *Федерація як форма державно-територіального устрою характеризується складною двоступеневою структурою, верхню ланку якої становлять автономні державно-політичні утворення, що через конституційний договір творять союзню*

(федеративну) державу, нижню – адміністративно-територіальні одиниці різної ієрархії. Поряд з такими чинниками, як розміри і конфігурація країни, історія формування держави і державної території, одним з основних чинників формування федеративних держав є поліетнічний склад населення, насамперед наявність значних за розмірами ареалів компактного розселення автохтонних етнічних спільнот, які згідно з правом на політичне самовизначення прагнуть стати суб'єктом державно-політичних відносин. На початок 2008 року у світі налічувалось 23 федеративні держави, трохи більше десятої частини від усіх незалежних країн світу, а 9 з них – це *федеративні держави, організовані за етнонаціональним принципом* (чи з частковим його урахуванням), і є поєднанням кількох етнополітичних центрів і відповідних регіонів. Тобто в основі суб'єктів етнонаціональних федерацій, які мають широку автономію, лежать райони розселення етнонаціональних спільнот чи груп, що дає змогу забезпечити їхні державно-політичні прагнення. У федераціях, організованих за т. зв. *територіальним принципом*, політичні одиниці виділяються або з урахуванням історичних територіально-політичних традицій, або з огляду на природно-географічні реалії (*острівні федерації*). Іншим державам, наприклад, Австрії, федеративний договір було нав'язано з певних міркувань ззовні. Деякі з федеративних держав, організованих за територіальним принципом, еволюціонують до унітаризму, наприклад, федеративні держави Латинської Америки, залишаючись федеративними лише умовно. А загалом розвиток подій в кінці ХХ ст. ще раз підтвердив, що *федерація як особлива форма правового компромісу в історичних політичних процесах не відзначається стабільністю*.

Якщо у федераціях уся державна територія є комплексом політичних утворень з власними законодавчими структурами, то в унітарних державах основним територіальним підрозділом є адміністративні одиниці, які не виступають державно-політичними суб'єктами. Водночас наявність однієї чи кількох автономій, якщо вони не охоплюють усієї території і не творять спільних (союзних) органів, загалом не порушує унітарного типу держав, а є лише виявом територіально-політичної децентралізації. До такого типу держав належить і Україна. Деякі фахівці в галузі права, зокрема Ж. Зіллер, виділяють *третю, перехідну форму державного устрою – так звані обласні держави*, зараховуючи до них Іспанію та Італію⁴.

На відміну від територіально-політичного устрою, системи адміністративно-територіального устрою різних держав не виділяються якимись характерними типологічними рисами, а лише відрізняються за кількістю ієрархічних ступенів, пропорційністю адміністративних одиниць, розподілом повноважень за різними рівнями, а також особливостями розміщення та впливу політико-адміністративних центрів і меж, співвідношенням центральних і місцевих бюджетів, кількістю і складом адміністративного персоналу.

Різнібічні взаємини держав, зокрема, в контексті встановлення партнерсько-союзницьких зв'язків, геополітичних орієнтацій і контактів, помітно залежать від *політичного режиму*, який визначається характером формування, поділу і функціонування владних структур, їхніми взаєминами із суспільством, рівнем особистих свобод та прав громадян, наявністю та роллю

⁴ Зіллер Ж. Політико-адміністративні системи країн ЄС: Перекл. з франц. К., 1996. С. 73, 74

політичних партій і громадських організацій. Попри велику різноманітність окремих варіантів, все ж можна виділити такі основні типи політичних режимів: *демократичний, авторитарний, тоталітарний* (комуністичний, фашистський, військової диктатури, апартеїду, ісламського фундаменталізму). Розподіл держав на карті світу за характером політичного режиму виявляє характерні тренди: а) поступове зростання кількості держав з демократичним політичним режимом, ядром яких є європейські держави, мінімалізація кількості жорстко-тоталітарних комуністичних режимів (Північна Корея, Куба) і деяка трансформація інших комуністичних держав (Китай, В'єтнам); б) формування низки авторитарних режимів на пострадянському просторі, особливо в азійській частині; в) збереження традицій авторитаризму в Африці, Азії і частково в Латинській Америці; г) зростання небезпеки формування авторитарних і тоталітарних політичних режимів на основі ісламського фундаменталізму.

Враховуючи те, хто в державі є джерелом влади, у який спосіб здійснюється набуття і передача верховної влади, виділяють дві *форми правління* – *республіканську*, яка забезпечує виборність вищих органів влади, і *монархічну*, яка передбачає успадкування верховної влади суверена (імператора, короля, еміра та ін.). (Не можна серйозно сприймати факт проголошення авторитарним режимом Лівії нібито нової форми правління – джамахірії). Залежно від повноважень суверена в законодавчій сфері монархії бувають *абсолютні* і *конституційні*. А з огляду на співвідношення повноважень президента та парламенту розрізняють *президентські, президентсько-парламентські, парламентсько-президентські* і *парламентські республіки*. Типологічні відмінності держав за формою правління мають порівняно менше політико-географічне значення, хоча їхнє відображення на політичній карті світу також розкриває певну історично-географічну зумовленість. Зокрема, з огляду на історію формування всі держави материкової частини Південної Америки (не враховуючи малих острівних) є республіками. Лише три монархії (Лесото, Марокко, Свазіленд) є на африканському континенті. Усі абсолютні монархії (Бруней, Катар, ОАЕ, Оман, Саудівська Аравія) зосереджені в Азії. Політико-географічні чинники відіграють певну роль і у виборі підтипів республіканської форми правління. Так, серед більших за розмірами республік переважають президентські і президентсько-парламентські моделі правління, серед менших – парламентські і парламентсько-президентські. (Німеччині та Італії, які в цьому аспекті становлять виняток, парламентська модель була нав'язана за результатами Другої світової війни). У цьому контексті саме президентсько-парламентська модель республіки найбільше відповідає і параметрам України, і потребам подолання різнорідних зовнішніх і внутрішніх викликів.

Враховуючи велике політико-географічне значення етнонаціонального чинника важливо здійснити *етногеографічну* типологію держав світу, враховуючи не лише співвідношення кількості населення етнонаціональних спільнот і груп, але й співвідношення їхніх ареалів розселення (етнічних територій, районів компактного розселення етнонаціональних меншин). Оскільки в різних схемах поділу держав за етнонаціональним складом методологічно непросто оцінити рівень поліетнічності, то в цьому контексті доцільно взяти

за основу етногеографічні критерії. А з етногеографічного погляду *поліетнічність держави (як складний і своєрідний феномен розвитку територіально-етнополітичних взаємин)* визначається не самим фактом наявності представників різних етнічних спільнот, а множинністю ареалів корінних етнічних територій. Свої особливості має і *поліетнічність переселенського типу*, зумовлена визначальним впливом історичних міграцій на процеси заселення (країни Америки, Австралія, Нова Зеландія).

Отже, беручи за основу типологічні відмінності етногеографічної структури держав, урахуовуючи загальні кількісні співвідношення етнонаціональних спільнот і груп та історичні етногеографічні передумови, можна виділити такі основні типи держав за особливостями етнонаціональної структури населення: 1) *моноетнічні держави, в основі яких є етнічна територія одного етносу за незначної частки (до 10%) етнічних меншин і малих корінних народів* (Ісландія, Ірландія, Португалія, Норвегія, Швеція, Угорщина та ін.); 2) *переважно моноетнічні держави, понад 80% території яких – ареал розселення одного етносу за наявності порівняно невеликих ареалів компактного розселення етнічних меншин та малих корінних народів; частка державоформуючого етносу в абсолютній кількості населення – понад 65%, а розселення етнічних меншин має переважно малокомпактний та дисперсно-змішаний характер* (Білорусь, Молдова, Румунія, Словаччина, Туреччина, Україна, Фінляндія, Франція та ін.); 3) *держави з наявністю двох домінуючих етнічних ареалів і порівняно незначною часткою (до 10%) етнічних меншин – здебільшого двоетнічні держави* (Бельгія, Кіпр та деякі ін.); 4) *поліетнічні держави з наявністю трьох і більше ареалів корінних етносів при кількісному переважанні (понад 65%) одного з них* (Велика Британія, Іспанія, Китай, Росія та ін.); 5) *поліетнічні держави з наявністю трьох і більше ареалів корінних етносів за відсутності домінуючого (більше 65%) переважання одного з них* (Індія, Індонезія, Пакистан, Нігерія та ін.); 6) *поліетнічні держави колонізаційного (переселенського) типу із расово змішаним населенням і порівняно великою часткою аборигенів* (Болівія, Венесуела, Еквадор, Колумбія, Мексика, Перу та ін.); 7) *поліетнічні держави колонізаційного типу із расово змішаним населенням і порівняно невеликою часткою аборигенів (до 10%)* (Австралія, Аргентина, США, Канада, Нова Зеландія та ін.).

Запропонована модель загалом виключає варіанти неоднозначної типологізації держав. Лише деякі застереження необхідно зробити щодо держав переселенського типу. Це стосується передусім Канади, яку за характером заселення слід віднести до поліетнічних держав цього типу з невеликою часткою аборигенів. Але на відміну від більшості інших подібних держав, об'єднаних (попри плюралізм попередніх культурних впливів) переважно однією мовно-культурною традицією, Канада виділяється наявністю двох культурних ядер – англомовного і франкомовного. Так само окремі варіанти характерні для поліетнічних держав колонізаційного типу з великою часткою аборигенного населення. У деяких з них, поряд з процесами міжетнічної міксації і формування націй на основі єдиної державності, громадянства і культурних традицій колишньої метрополії, спостерігається і консолідація корінних народностей, зокрема, народності кечуа. З огляду на це, такі держави, як Перу, Еквадор, Болівія, набувають двоетнонаціонального вигляду, який формує, з

одного боку, єдина перуанська, болівійська і еквадорська нації та, з другого боку, – народність кечуа.

Розподіл різних етногеографічних типів держав на карті світу є нерівномірним. Зокрема, в Європі, як давньоосвоєному регіоні з високим ступенем сформованості та самосвідомості етнонаціональних спільнот, давніми традиціями етнодержавотворення, особливо помітним є переважання держав першого і другого типів. Азія відзначається більшою етногеографічною строкатістю: поряд з давньосформованими народами з високим ступенем національної самосвідомості залишається і багато етнічних спільнот на племінному рівні. Це зумовило і більшу контрастність етногеографічних типів держав, хоча моноетнічні і переважно моноетнічні держави становлять більше половини від загальної кількості. Як уже зазначалося, значна частка населення Африки (за винятком північної частини) та Океанії представлена невеликими етносами, у т. ч. і на племінному рівні. Ця обставина, а також історія формування держав (при деколонізації не враховувались етнічні межі) зумовили їхній переважно поліетнічний характер. Водночас держави Америки за своїми етногенетичними підставами належать до поліетнічних держав колонізаційного типу, відрізняючись лише співвідношенням расовоетнічних типів.

Що ж до *етнополітичної структури* держав, то вона формується не лише етнонаціональним складом населення, а насамперед органічною і генетичною єдністю етнонаціональних і політичних компонентів, яка й творить етнополітичну систему. Типологічні особливості етнополітичних систем сучасних держав світу визначаються багатьма етногеографічними та історично-політичними чинниками (кількісним співвідношенням і розміщенням етнонаціональних спільнот, їхніми культурно-цивілізаційними відношеннями, історичними передумовами формування державності, функціонуванням державних та офіційних регіональних мов, територіальною організацією державної влади, наявністю етнонаціональних автономій та ін.). Якщо враховувати важливу структуроформуючу роль простору у етнополітичних процесах, то в *обґрунтуванні типу етнополітичної системи держави пріоритетне значення має виявлення наявності, розміщення та ієрархічної пов'язаності різних форм територіально-етнополітичного самовизначення* (національні держави, федеральні землі, виокремлені за етнонаціональною ознакою, етнонаціональні автономії). Очевидно, що на сьогодні більшість моноетнічних держав функціонують як національні держави з єдиним етнополітичним центром, що виявляється в їхній мовно-культурній інтеграції та в усіх інших сферах життя. Територіальну етнополітичну організацію інших національних держав може ускладнювати наявність *етнонаціонально-територіальних автономій*, які незалежно від свого статусу, окреслюють окремий, але тісно пов'язаний з ядром держави, простір етнокультурного й етнополітичного життя. Особливий етнополітичний тип становлять *федеративні держави, організовані за етнонаціональним чи етнонаціонально-територіальним принципом*, які є поєднанням кількох етнополітичних центрів і відповідних територіальних одиниць. Водночас необхідно підкреслити, що моноетнічні федеративні держави, організовані за територіальним принципом (Німеччина, Австрія), будучи лише у правовому аспекті комплексом кількох політичних утворень, в етнополітичному й етнокультурному аспектах функціонують як національно-моноцентричні держави.

Типологічні особливості етнополітичних систем залежать і від *етногенетичних основ державності*, насамперед від того, чи сучасні держави утворилися шляхом етнонаціонального самовизначення (Болгарія, Греція, Словаччина, Чехія та багато ін.) та етнополітичної інтеграції (Італія, Німеччина), чи внаслідок деколонізації етнічно різнорідних територій (більшість держав Америки та Африки), чи шляхом трансформування середньовічних династичних держав і колишніх імперій (Велика Британія, Іспанія, Португалія, Франція та ін.). Особливі труднощі формування територіальної етнополітичної системи переживають держави, що утворилися після Другої світової війни на основі колишніх колоніальних володінь з етнічно строкатим складом населення. Тому важливе значення у формуванні територіальних етнополітичних систем держав світу має їхня *приналежність загалом чи належність окремих їхніх частин до різних культурно-цивілізаційних регіонів*, яка часто визначає ступінь сформованості і стабільності територіальних етнополітичних систем.

Отже, на основі послідовної реалізації зазначених методологічних принципів, абстрагуючись водночас від деяких політико-правових засад (форми правління, політичний режим та ін.), нами виділяються такі типи етнополітичних систем держав світу: 1) *національні держави з єдиним етнополітичним центром (уніфікованою територіально-етнополітичною системою)*: Австрія, Єгипет, Ірландія, Ісландія, Греція, Німеччина, Туніс, Угорщина, Японія та ін.; 2) *національні держави з етнонаціонально-територіальними автономіями (децентралізованою територіально-етнополітичною системою)*: Великобританія, Італія, Іспанія, Україна, Фінляндія, Франція та ін.; 3) *федеративні держави, організовані переважно за етнонаціональним чи етнонаціонально-територіальним принципом*: Бельгія, Боснія і Герцоговина, Індія, Пакистан, Канада, Росія, Швейцарія; 4) *держави колонізаційного типу з європейським культурним ядром, що сформувалися як політичні нації*: Аргентина, США, Австралія, Нова Зеландія, Коста Ріка, Чилі; 5) *держави колонізаційного типу із значною часткою аборигенного населення чи населення африканського походження, що формуються як політичні нації*: Болівія, Еквадор, Венесуела, Колумбія, Перу, більшість держав Центральної Америки; 6) *держави з несформованими, але відносно стабільними, територіально-етнополітичними системами* (держави Африки і Азії, що утворилися на основі колишніх колоніальних володінь з етнічно складним, але етнокультурно спорідненим складом населення, що формуються як політичні нації): Бенін, Мозамбік, Того, Індонезія; 7) *держави з несформованими і нестабільними територіально-етнополітичними системами* (держави Африки і Азії, що утворилися на основі колишніх колоніальних володінь з етнічно строкатим і культурно різнорідним складом населення): Судан, Конго, Нігерія, Філіппіни та ін.

Ще у недалекому минулому поширеним варіантом етнополітичних взаємин були *держави імперського типу* з домінуючою етнонаціональною спільнотою (іноді з прихованим етнокультурним обличчям) і залежними етнонаціональними країнами чи регіонами, що переважно не мали окремого територіально-політичного статусу. У сучасному світі відчутною є нова хвиля етнополітичної активності. А тому формування територіальних етнополітичних систем, що є складним і тривалим процесом, у багатьох державах ще не завершилось, зумовлюючи і їхню суспільну нестабільність.

З огляду на помітну політизацію у сучасному світі релігійних взаємин важливо виділити і окремі *типи держав за релігійно-конфесійним складом населення та характером взаємин держави і релігійної сфери*, враховуючи поширення насамперед світових релігій, особливості їхнього конфесійного поділу, а також характер взаємовпливу держави та релігійної сфери. Ідентифікація держав за релігійно-конфесійними ознаками ускладнюється посиленням міграційних процесів, поширенням атеїзму та різних нових культів, що поглиблює релігійно-конфесійну мозаїчність багатьох держав. Але все ж в загальних рисах в сучасному світі можна виділити *дво- і полірелігійні держави, держави з переважанням християнства, ісламу, буддизму, національних та місцевих релігій*. Дво- і полірелігійний характер мають, наприклад, такі держави як Боснія і Герцоговина, Кіпр, Малайзія, Шрі Ланка та деякі ін. Серед християнських держав є *переважно католицькі* (більшість держав Латинської Америки, південно-західної Європи, деякі держави Центрально-Східної Європи та інших регіонів), *переважно православні* (більшість держав південно-східної і східної Європи), *переважно протестантські* (більшість держав північної Європи), *дво- і поліконфесійні християнські держави* (Нідерланди, Німеччина, Угорщина, Україна та ін.).

Серед переважно ісламських держав істотно політико-географічне значення, враховуючи складність, а іноді й антагонізм, стосунків, має співвідношення віруючих шіїтів і віруючих сунітів. В цьому контексті велика більшість ісламських держав є *переважно сунітськими*. Це зокрема і такі великі ісламські держави, як Алжир, Афганістан, Бангладеш, Єгипет, Індонезія, Пакистан, Туреччина, Саудівська Аравія, усі пострадянські держави Центральної Азії (Киргизстан, Казахстан, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан). *Переважно шіїтськими* ісламськими державами є Азербайджан та Іран. *Дво- і поліконфесійний* ісламський характер мають такі держави, як Бахрейн, Ірак, Ліван, Кувейт.

Переважно буддистськими є держави Східної (Монголія), Південної (Бутан) і Південно-Східної Азії (Камбоджа, Лаос, М'янма, Таїланд). У деяких інших державах цих регіонів буддизм поєднується з конфуціанством і даосизмом. Національні релігії переважають в Індії і Непалі (індуїзм), Ізраїлі (іудаїзм), Японії (синтоїзм).

За характером взаємин держави та релігійної сфери усі християнські держави, не включаючи сюди, звичайно, Ватикан, мають *світський* характер, хоча значення релігії може мати певне законодавче закріплення. Особливо складними є взаємини релігійної і політичної сфер в переважно ісламських державах, лише окремі з яких мають світський характер. Причому *зростання політичного значення релігійного чинника на сьогодні є відчутним у більшості ісламських країн*. Крайнім виявом цього процесу є утвердження або боротьба за утвердження в деяких державах *ісламського фундаменталізму*, що передбачає *повне підпорядкування політичної системи релігійним канонам і релігійним структурам*, виступаючи одним з основних чинників дестабілізації в багатьох регіонах світу.

Враховуючи *наростання політизації економічних взаємин*, актуальними в політико-географічному сенсі є різні моделі економічної типологізації держав чи їхнього групування за деякими кількісними показниками економічного

розвитку. В аналізі співвідношень впливу і залежності важливими є групування держав за *сукупним економічним потенціалом*, в контексті якого виділяються насамперед групи держав за *обсягами валового національного продукту*. Особливо значущою є належність до першої п'ятірки чи першої десятки економічно наймогутніших держав. У сучасних умовах політико-географічне значення має і виділення груп держав-лідерів за запасами і за видобутком енергоносіїв та інших стратегічно важливих ресурсів і продуктів. Складнішими є спроби *інтегральної типологізації держав за рівнем економічного розвитку*, яка передбачає оцінку як деяких кількісних економічних параметрів, зокрема, обсягів валового національного продукту на одну особу, так і якісних (співвідношення різних секторів економіки, рівня галузевої диверсифікації господарства, рівномірності його розвитку за регіонами, ступеня розбудови інфраструктури ринкової економіки, рівня культурно-освітнього розвитку та ін.). Має тут значення і тип економічної системи, який визначається роллю і рівнем впливу держави на економічні процеси, але враховуючи і той факт, що на сьогодні майже всі держави світу або перейшли, або різною мірою намагаються здійснити перехід на ринкові засади. А тому недоцільно виділяти як окремий тип т. зв. держави з перехідною економікою, чи з плановою економікою. Це стосується й оцінок розмірів держав і їхнього валового національного продукту, які є важливими в характеристиці сукупного економічного потенціалу, але не мають першорядного значення в оцінках рівня економічного розвитку. Отже, уникаючи надмірного ускладнення і деталізації, за рівнем економічного розвитку можна виділити такі типи держав: 1) *високорозвинуті держави з розгалуженою структурою господарства* (найбільші економічні гіганти: США, Японія, Німеччина, Великобританія, Франція, Італія, Іспанія), розвинуті країни „переселенського типу” (Австралія, Канада, Нова Зеландія, Ізраїль), малі держави Західної і Північної Європи); 2) *розвинуті та вище середньорозвинуті держави з високим рівнем розвитку кількох галузей* (деякі постсоціалістичні держави Центрально-Східної Європи (Словенія, Чехія, Польща, Словаччина, Угорщина, держави Балтії), деякі держави Південної Європи (Греція, Кіпр, Мальта, Португалія) та Південно-Західної Азії (Туреччина), нові індустріальні країни Латинської Америки (Аргентина, Бразилія, Колумбія, Мексика, Уругвай, Чилі) та Східної і Південно-Східної Азії (Республіка Корея, Сінгапур, Малайзія, Тайвань), а також Південно-Африканська Республіка); 3) *держави з середнім та нижче середнім рівнем розвитку господарства, достатньо розгалуженою його структурою, але помітними галузевими і територіальними диспропорціями* (більшість з пострадянських (Білорусь, Росія, Україна, Казахстан) та деякі європейські поссоціалістичні держави (Болгарія, Румунія, Сербія, Хорватія), а також низка держав Азії (Індія, Китай, Філіппіни), Латинської Америки (Венесуела), Африки (Єгипет, Туніс); 4) *держави з високими доходами на одну особу, але спрощеною структурою господарства* (малі держави-експортери нафти (Бахрейн, Бруней, Кувейт, ОАЕ та деякі ін.); деякі малі острівні держави з високим рівнем розвитку рекреації й банківсько-посередницьких послуг (Антигуа і Барбуда, Багами, Барбадос, Маврикій, Сейшели, Тринідад і Тобаго та деякі ін.); 5) *держави з нижче середнім рівнем розвитку економіки, основу якої складає сільське господарство, переробна та гірничодобувна промисловість* (Албанія, Молдова, В'єтнам, Куба, Гана, Кенія,

Сенегал, Конго (Браззавіль), Того та ін.); 6) *слаборозвинуті аграрні держави світу* (Мозамбик, Судан, Нігер, Чад, Непал, Мянма, Лаос, Бангладеш та деякі ін.); 7) *найбідніші держави світу* (Сьєрра-Леоне, Танзанія, Ефіопія, Сомалі, Камбоджа, Руанда, Бурунді, Еритрея, Мадагаскар та деякі ін.).

І хоча ідентифікація усіх держав світу щодо приналежності до означених типів економічного розвитку є непростою і передбачає неоднозначні варіанти, особливо з урахуванням економічної динаміки, все ж очевидно є велика нерівномірність розподілу типологічно різних держав на карті світу, адже територією поширення високорозвинутих і розвинутих країн є Європа, Північна Америка і Австралія, а слаборозвинутих – більша частина Африки, значні простори Азії, Центральної Америки. Така ситуація свідчить про *поляризацію в рівнях економічного розвитку*, яка є чинником і негативних соціально-демографічних (міграційних) процесів, адже саме на високорозвинуті держави світу припадає понад 70% ВВП. Прояви економічної поляризації є також і чинником політичної нестабільності в окремих міжнародних регіонах та загалом глобального міжрегіонального геополітичного напруження.

За більшістю якісних і кількісних характеристик господарства Україна належить поки що до держав з нижче середнім рівнем розвитку господарства, суперечливо поєднуючи окремі риси розвинутих держав (досить розгалужена промисловість, наявність таких наукомістких виробництв, як ракетно-космічна індустрія, літакобудування, суднобудування та деякі інші) з характерними особливостями держав з нижче середніми рівнями розвитку господарства і навіть слаборозвинутих країн (структурні і територіальні диспропорції, високий рівень зношеності основних фондів і низька частка новітніх технологій у більшості галузей, від'ємне сальдо торгівлі та ін.). Але за більшістю об'єктивних передумов, хоч би частково розв'язавши проблему залежності від імпорту енергоносіїв шляхом енергозбереження та нарощування власного видобутку нафти і газу та добившись політичної стабільності, Україна уже найближчим часом зможе увійти в групу середньо розвинутих.

У розумінні чинників і вектора політико-географічного розвитку на рівні держави важливо виділяти країни *із регіонально-зрівноваженою економічною системою* (більшість розвинутих, насамперед невеликих, держав), у яких відсутні величезні контрасти в рівнях економічного розвитку за регіонами, і *держави з регіонально поляризованою економічною системою* (Італія, Росія, Бразилія, Мексика, Казахстан, Китай, Туреччина та ін.), де яскраво виражений поділ на економічну периферію і порівняно розвинуті регіони створює або може створити проблеми територіально-політичної цілісності. У цьому контексті прояви нерівномірності економічного розвитку України хоча і є помітними, але не мають *регіонально поляризованого характеру*, вимагаючи лише посилення ефективності заходів щодо вирівнювання рівнів економічного розвитку.

2009. 12. 16.

Író-olvasó találkozó. Vendég Kányádi Sándor költő, gyermekíró. Megemlékezés Benedek Elekről, „a nagy mesemondó”-ról születésének 150. évfordulója alkalmából.

The effect of human work on the environment in the delta of river Borzsa, the right-side branch of the Tisza

Rezümé Kárpátalja lakossága 1998 novemberében és 2001 márciusában saját bőrén tapasztalhatta a természet mesterséges átalakításából, a természeti erőforrások meg gondolatlan kiaknázásából eredő negatív természeti folyamatok hatását. Mindkét árvíz idején, a legnagyobb károkat szenvedett települések egyike Kárpátalján Vári (Mezővári) volt. Mind a két alkalomkor, egy kilométerre a Borzsa torkolatától felfelé, a víz levonulása után, a folyó jobb partján, megközelítőleg azonos helyről iszapmintákat vettünk, 5°-os lejtő felszínéről. Az 1998-as minta vastagsága 4,2 centiméter, a 2001-es iszapüledék vastagsága pedig elérte az 5,7 centimétert. A torkolatvidéken végzett kutatások azt mutatják, hogy a leülepedett és megmaradt iszap vastagsága egyenesen arányos a domborzat lejtőfokának csökkenésével. Vagyis, a vízszintes területeken az iszapréteg vastagsága a legnagyobb volt, míg a gátak lejtőin és a folyópart lejtőin alacsony, vagy az üledék teljesen lemosódott. Kivételt képeztek a zárt medenceszerű mélyedések, ahol az üledékképződés mértéke elérhette a 10–15 centimétert is. Az egyik legfőbb tényező, amely közrejátsz(hat)ott a magas vízszint kialakulásában – a Kárpátok erdősültségének csökkenése. Az irracionális tarvágások a múlt évszázad ötvenes éveitől kezdődtek. A Borzsa torkolatvidékén a gyakori vízintingadozás hatására növekszik az oldalerózió. Megfigyeléseink szerint a parterrozió hatásának mértéke évente eléri a 20–30 centimétert. A folyamatot megakadályozhatná a partmenti növényzet, az ártéri erdő.

Резюме Населення Закарпаття у листопаді 1998 року та у березні 2001 року на собі відчувало вплив негативних природних процесів, що випливають з необдуманого використання природних ресурсів. Одним із тих населених пунктів Закарпаття, який найбільше постраждав від наслідків великої повені, — було село Варі. Після повеней, на відстані одного кілометра від гирла річки Боржава, вгору по течії, після відступу води, на правому березі з 5° схилом, приблизно з одного й того самого місця, вибрали зразки річкового мулу. Зразок мулу 1998 року мав товщину 4,2 см, а зразок 2001 року — 5,7 см. Дослідження в районі гирла річки Боржава вказують на те, що товщина відкладеного мулу прямо пропорційна зменшенню крутизни схилу рельєфу. Значить, на рівних територіях товщина відкладеного мулу була більшою, а на схилах дамб та на схилах річки меншою або повністю змивалась. Винятками були зниження, де накопичення відкладів досягли 10–15 см. Одним з головних факторів, який миг відіграти основну роль в утворенні високого рівня повеней — зменшення лісового покриття Карпат, початок нераціональних вирубок деревини минулого сторіччя. У районі гирла річки Боржава, під впливом змін рівня води підвищується дія бокової ерозії. За спостереженнями рівень дії прибережної ерозії може досягти 20–30 см за рік. Процесу могли б перешкодити прибережна рослинність, прибережний ліс.

Till the appearance of the human race on Earth the components of nature were in a certain state of equilibrium. The abiotic geosystem had gradually changed into a global geosystem, in which the effect of the biotic components caused the development of a biotic geosystem, the biosphere. As a result of the further development of living organisms appeared the man – the highest stage of the biological development of Earth (DZHИHИPEY V. S. et al., 2001.)

Parallel with the appearance and development of human race the humans more and more influenced the environment, in what the biggest part belonged not only to the continuous increase of the population, but to the growth of technical equipment and to the work, increasingly effecting nature. The political and social processes of the 20th century caused the rapid development of science and technology and their, sometimes catastrophic effect on nature. In the latest decades there increased the number of local and regional ecological crises, the relationship

* II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Földtudományi Tanszék, tanár.

between nature and society has become critical and the exploitation of natural resources has started to be more and more merciless. There have begun negative ecological processes, which may cause a global ecological crisis.

In November of 1998 and March 2001 the population of Transcarpathia felt the negative effects caused by the transformation of nature and the inconsiderate exploitation of natural resources.

The two floods, which also cost human lives, caused various damages on 216 settlements of Transcarpathia. The water demolished more than 1500 houses (STEPAN STOJKO, 2001).

Among the causes of the catastrophic floods there are natural and humane factors as well. The crucial role was played by the natural factors (the rainy autumn, the large amount of rainfall all over the year, the coincidence of rainfall maximums, the frozen-through soils of the mountainous regions, etc.) But in the formation of the high flood-levels an extremely big part belongs to the economic activity of man, too (NAN UKRAYINI, 2001).

During both floods one of the most damaged Transcarpathian settlement was the village of Vári.

The village called Vári or Mezővári is located on the southern part of the Beregsas district of Transcarpathia, near the Ukrainian-Hungarian state border, 15 kilometres south of the district center, at the estuary of the river Borzsa, on the right bank of the Tisza (45° 37' of north latitude, 37° 25' of east longitude). The Borzsa divides the village into two unequal parts. The bigger and higher part is located on the right bank of the river, and the smaller part called "Palaj" is situated on the left bank (*Fig. 1*).

Fig. 1. Snapshot of the map of Transcarpathia (DIMAP Bt., 2003)

Vári is located on the northeastern part of the Hungarian Alföld (Lowland), what is also called Transcarpathian or Upper-Tisza Lowland. The surface here is

flat and even, of plainy character, which is rarely scattered with differing hills. The relief slightly slopes to the south, what is shown also by the course of Borzsa. The environs of the village vary between 110–120 metres above sea level. The formation of the territory may be thanked to the deposition of sediments of the Tisza and Borzsa, which caused the territory's banking up with accumulative layers. The levels of this banking up could have been seen during the latest floods, when in some places of the flood area of the mentioned rivers there developed a sediment layer of 15–20 centimetres (Fig. 2).

Fig. 2. Deposit accumulation along the Borzsa left bank (Izsák T., 2003)

The river Borzsa (106 km) begins its journey among the snowy-covered Borzsa peaks, along the Stoj hill. It flows towards the South, Southwest. Along its upper-flow the river shows mountain-characteristics. Reaching the plains it loses speed, its basin widens, and finally enters the river Tisza next to the village Vári (ZASZTAVECKA O.V. et.al., 1996). At the early stages of river regulation (1854), a flow-through dam was built by the firth of Borzsa, in order to control the levels of the two rivers. Later, the first dam-series of the river control program was built here, between the villages of Vári and Badaló (1846). Finally, the firth of Borzsa was altered as well (LEHOCZKY, 1996).

The river Tisza flows towards the Southwest from the town acting as a natural border between Ukraine and Hungary. Until recently, the bank of Tisza was considered “prohibited area” for Ukrainian citizens to enter. Today, (having permits) it is possible to visit it. Nature of the Tisza-bank over the Ukrainian side is almost untouched, and romantically beautiful. The two rivers are slow (0,6–1,2 m/sec), the drop in elevation of the rivers is insignificant.

There are residual ponds from the river regulation within the flood area of the Tisza and the Borzsa. Once these were fishponds, but by today most of them have transformed into swamps, or have totally dried out. The only traces left behind showing the original river valley are the changes in the landscape.

During the November 1998 floods, already more than 200 homes collapsed along the left side of the Borzsa River, concentrating in the Palaj part of the village. Three years later, during the March 2001 floods, 30 more homes collapsed. During these floods, for a couple of days, Palaj became the “Venice” of Transcarpathia. The water level exceeded the 3 meters height at certain places (*Fig. 3*). The question arose: is nature the only culprit of these floods or is the industrial activity of the human kind also responsible.

Fig. 3. Level of flood on the wall of the building in March 2001

(IZSAK T., 2003)

At the time of these two major floods, one kilometer away upstream from the firth of Borzsa, approximately at the same locations mud-samples were taken from the surface of the 5-degree slopes. The 1998 sample was 4,2 cm thick, and the 2001 mud-deposit thickness reached the 5,7 cm (*Fig. 4*).

Fig. 4. Mud-samples of the wave-area (IZSAK T., 2003)

Research results of the firth-area show, that the deposited and leftover mud thickness is in direct proportion to the decrease of the landscape's slope-degree. Thus, the mud-layer was the thickest within the horizontal areas, while on the slopes of the dams and riverbank it was much thinner or was completely washed away. The only exceptions were the closed basin-like dents, where the deposit layer reached the 10-15 cm range. At the firth area of the Borzsa river the average wave-area fill-up process depends on the timeframe of flood clearing and reaches the 5–7 cm range per flood. This may have caused a 85–119 cm fill-up since finishing the river regulations – since the end of the 1840's – when the dam-series were built along the left-side of the Borzsa river. If we add to these deposit-accumulations occurring at least once in a year – spring – flood deposit as well, than within one hundred years the wave-area fill-up (among ideal conditions) can reach 5 meters' height at certain locations. In the past thirty years after the river regulations, as a result of the wave-area fill-up process, the residual ponds, river basins, smaller ponds — “cubics”, which were created by increasing the height of the dams –and the associated flora and fauna have almost completely vanished.

One of the major factors, that may have caused the development of high water level was the decrease of forestry in the Transcarpathian region. This irrational deforestation began in the 1950's. In Table 1, we can observe the decrease in forestry through statistical data.

Table 1. Deforestation and new forestation data in Transcarpathia.

	1990	1995	2000
Deforested areas	27.9	15.5	13.8
New forestation	2.8	2.3	2.2

Resource: Report to the tender titled “A Felső-Tiszai árvizek kialakulásának tényezői”, 2002.

Trees have soil retaining and water evaporating ability. By the decrease in forestry the degree of soil erosion increased. During the 20th century, in Transcarpathia 15 (1913, 1927, 1933, 1941, 1947, 1948, 1955, 1957, 1968, 1970, 1980, 1992, 1993, 1995, 1998) major floods occurred on the Tisza and its tributaries (REPORT, 2002). At the firth area of the tributaries, mainly on the wave-areas, as a result of deforestation the accumulation of mud depositing and the speed of the wave-area fill-up increased significantly. Live-stock-farming on the poloninas, territory above tree-level, and grazing on the flood-areas contributed to the increase of soil erosion and water-downflow (Fig. 5.). The rainfall on the Upper-Tisza drainage-area goes to the river in 2–3 hours from the surface, which drastically increases the level of the wave-area (REPORT, 2002). The speed of the river during flood times can reach 1.2-1.6 m/s, which means, that the developing larger flood-waves on the Upper-Tisza area can even reach the town of Vári (150 km) within 24 hours.

Fig. 5. Erosion processes in the area of Ökörmező (IZSÁK T., 2002)

The clearing of flood-waves, especially in cases of floods exceeding 9 meter water-level increase, is being delayed and the soil accumulation is being increased by the bridge connecting the two parts of the town. The dams along the two sides of Borzsa meet at this bridge. When the flood exceeds the height of this bridge the speed of the waterflow decreases. As the speed of the waterflow decreases the degree of mud-depositing increases in the wave-area.

Due to the often-occurring water-level fluctuation in the firth-area of Borzsa the bank-erosion increases. In the past century, in 1960's this process was delayed with the development of stone-defense line along the right bank of the river Borzsa. On the other hand, the left side bank of the river remained unprotected, therefore the erosion and degradation of riverbank can be observed (*Fig. 6.*). Due to our observations the degree of the bank-erosion can reach 20–30 cm a year. The developing deposit will be unloaded somewhere along the basin of the river Tisza. This process could be eliminated by plantation on the riverbank and forestation on the wave-area. However, forests in the flood-area have been thinned out lately, which caused the increase of bank-erosion.

Fig. 6. Erosion at the left bank of the river Borzsa (IZSÁK T., 2003).

On the riverbank, the water-flow is under-washing the trees causing them to fall into the river. These trees and all the cut out and unremoved branches pile-up and slow down the water-flow and the faster passing down of floods (*Fig. 7*).

We cannot avoid the development of floods by decreasing the effect of anthropogenic factors, by increasing the height of dams, by increasing knowledge of nature-conservation among civilians, by meeting the requirements of water-management, but we can reduce the flood water-levels and therefore the damages to inhabitants and the economy.

Fig. 7. Piled-up branches in the river Borzsa (Izsák T., 2003)

The river Tisza originates from Transcarpathia. Here and on the Romanian side of the Upper-Tisza area develop those flood-waves which can cause serious damages not only in Transcarpathia but in Hungary as well. These fatal floods can only be avoided through complex researches, experiments and flood-preventing works in which project all the nations of the Carpathian basin are stakeholders. People living along the river Tisza and its tributaries expect from the experts that due to the result of international co-operation and collaboration they no longer have to fear "When the water comes".

LITERATURE

- Dzsihirej V.Sz. et.al. 2001: Osznovi ekolohiji ta ohorona navkolisnyoho prirodnoho szeredovisca. / Afi-sa. / Lviv. / 16–19 o.
- Jelentés 2002: „A Felső-Tiszai árvizek kialakulásának tényezői” c.pályázathoz. / Kutatócsoport, / Beregszász.
- Kárpátalja térképe 2003. Dimap Bt. / Budapest.
- Lehoczky Tivadar 1996: Bereg vármegye. / Hatodik Síp Alapítvány-Mandátum kiadó / Budapest-Beregszász. / 19–23 o.
- Naukovo-ekszpertnij visznovok pro prirodnyi j.tehnohennyi pricsini prohodzsennya pavodkiv u lisztopyagi 1998 ta bereznyi 2001 rokov u Zakarpatszkij oblasztyi. / NAN Ukrajini. / Kijiv / 2001.
- Sztójko Sztepan 2001: Pricsini katasztroficsnih pavodkiv u Zakarpattyi, jih prohnoz ta zahodi borotybi. / Hazeta „Sztarij Zamok” / 29.03.
- Vaszjuta Sz.I. 1991: Liszokorisztuvannya v Ukrajinszkich Karpatah: etapi, tendenciji, perszpektivi. / Problemi isztoricsnoji geografiji Ukrajini. / Kijiv. / 105–112 o.
- Zasztavecka O.V. et.al. 1996: Geografija Zakarpatszkoji oblasztyi. / Pidrucniki & poszibniki. / Ternopil. / 23–24 o.

2009. 12. 17.

A téli művészeti tárlat megnyitója. Hrabár Natália és Borecki Jánoszláv iparművészek munkáinak kiállítása.

Стан та перспективи розвитку сільського туризму на Закарпатті

Rezümé Kárpátalja természeti erőforrásokkal, történelmi helyekkel, csodálatos tájképpel, elérhető árakkal rendelkezik. E javak megléte, illetve magas szintű szolgáltatások nyújtása a sokrétű turizmus kialakulásához vezet. Fontos szerepe van a falusi turizmus megfelelő fejlődésének is, amelynek Kárpátalján egy különleges irányzata jellemző. Amellett, hogy a vendégek a falusi környezet szolgáltatásait élvezik, különféle kirándulásokban is aktívan részt vesznek.

Резюме Закарпаття багате на природничі, історичні місця та на прекрасні пейзажі, які можна побачити за доступними цінами. Ці умови дають можливі розвитку багатьох видів туризму. Дуже важливу роль на Закарпатті відіграє розвиток сільського туризму, який тут має особливий напрям. Крім того, що гості краю відпочивають у сільських умовах, беруть активну участь в екскурсіях нашим краєм.

Сільський туризм (зелений туризм) - специфічний відпочинок у сільській місцевості в приватному секторі. Проживання, харчування й обслуговування туристів забезпечує сільська родина.

Зелений туризм - туристична діяльність на території натуральних природних ландшафтів з елементами благоустрою, де існують умови для короткочасного відпочинку, збору ягід та грибів, рибальства, купання в річках, мисливства, пізнання національних традицій.

Такі визначення були сформульовані на Закарпатті на основі того, чим славиться наш край. Тут і не тільки тут ці визначення використовують як синонімічні або одне поняття доповнює інше.

Своєрідна мода на відпочинок у селі, що поширилася в Європі впродовж останніх років, прийшла й на Закарпаття, хоча цей вид туризму для місцевого населення не є новим. Порівняно із Західною Європою, закарпатці тісніше пов'язані з природою й сільським господарством.

Найціннішим туристичним ресурсом закарпатського села є прекрасна природа, дефіцит спілкування з якою відчуває більшість мешканців міст.

Крім цього, можна скористатися і цілющими властивостями природи. Привабливість цього туризму полягає в більш доступній ціні. Вигідний він і для сільської родини, що за певну плату із задоволенням прийме туристів, зручно їх розмістити, нагодує, надасть різні види послуг. Міським жителям пропонується відпочити від обридлих, звичайних готельних номерів і типових санаторних кімнат.

Деяких туристів приваблює екзотика сільської праці.

Городяни бажають показати своїм дітям, звідки береться хліб, молоко, інші продукти, ознайомити з побутовими умовами й робочим місцем зникаючих професій. А ще, можливо, хтось бажає освоїти ази виготовлення овечого сиру, в Закарпатті збереглися давні традиції пастухування, якими славляться гори й полонини. Це своєрідний музей під відкритим небом чи секрети лозоплетення, або спробувати себе у вишивці, різьбленні по дереву, освоїти

* PhD-hallgató, Pécsi Tudományegyetem.

процес роботи з бджолиними вуликами. Ви просто поживете в родині майстра, одночасно допомагаючи йому в роботі. Елементами відпочинку стають також народні звичаї та свята.

На Закарпатті є давні традиції, які дають можливість цілий рік займатися сільським туризмом на базі сільського будинку. Людей, незалежно від того, звідки вони приїжджають, цікавить багатотисячолітня історія, багатогранна й багатонаціональна культура краю, який вони відвідують.

Багато туристів використовують можливість вивчати культуру місцевого населення. За порівняно невеликий період отримати загальне уявлення про ту або іншу місцевість, побачити її пам'ятні місця, пізнати етапи історичного розвитку, особливості архітектури, ознайомитись із днем сьогоднішнім. Крім того, закарпатське село має багатий пізнавальний потенціал, оскільки зберегло чимало історичних пам'яток, етнографічних родзинок, традиції народних промислів мало відомих міським жителям.

Мешканці великого міста сприймають сільський побут, культуру села як захоплюючу екзотику. Ще більшою екзотикою село є для іноземного туриста.

На основі спостережень Обласної спілки сільського туризму та місцевих осередків, спілок організацій (за останніми даними обласного відділу з питань туризму їх в області налічується приблизно 13) за характером організації сільського туризму для Закарпаття характерне по-перше, що садиби, які приймають туристів в гірських районах області, зосереджені біля гірськолижних спусків або природничих атракцій (гірськолижна база „ Драгобрат” – Ясіня, Синевирське озеро – Міжгір'я, Центр Європи). А у рівнинних районах неподалік державного кордону та селх національних меншин (угорці – Боржава, Вари – Берегівський район, Петрово, Юлівці – Виноградівський район).

У 2008 році облдержадміністрацією проведено моніторинг щодо кількості організацій та спілок, які займаються розвитком сільського туризму на території області та кількості садиб, що надають послуги з сільського туризму. За результатами моніторингу на території області нараховується 420 сільських садиб. Окремі з них отримали екологічний сертифікат та знак „Зелена садиба”.

Наявність сертифікованих садиб сприяє зростанню привабливості сільського зеленого туризму як для внутрішнього, так і зарубіжного туриста.

Найбільшою популярністю відпочинку на селі користуються садиби Берегівщини, Великоберезнянщини, Виноградівщини, Міжгірщини, Мукачівщини, Рахівщини, Свалявщини, Тячівщини та Хустщини.

У Хустському районі сільський туризм набув розвитку у курортній зоні Шаян, де майже кожна сім'я надає житло, обладнане для розміщення відпочиваючих, а лікувальні послуги надаються в санаторії „Шаян”.

Сільські господарі Рахівського району пропонують відпочиваючим національні страви, виготовлені із домашніх екологічно чистих продуктів. Гостям до смаку: банош, вареники з бринзою, гірський мед, чай з гірських трав тощо.

Розвиткові сільського туризму в області в значній мірі сприяє введення в дію гірськолижних витягів.

До початку зимового сезону 2008-2009 років введено в дію 3 нових гірськолижних витяги, а саме на території Великоберезнянського та Свалявського районів. Всього на території області нараховується 77 витягів.

Другою особливі сільського зеленого туризму є те, що туристи, які приїжджають відпочивати в сільських садибах, в основному їздять на екскурсії по промаркованим туристичним маршрутам.

Головним управлінням з питань європейської інтеграції, зовнішньоекономічних зв'язків та туризму облдержадміністрації спільно з кафедрою туризму Ужгородського національного університету розроблено та промарковано ряд туристичних маршрутів.

За участі засобів масової інформації розроблено, промарковано та презентовано 8 пішохідних маршрутів.

Крім того, у 2008 році презентовано Закарпатський винний туристичний шлях – маршрут вихідного дня за напрямком: Концovo – Ужгород – Середне – Бобовище – Мукачево – Нижній Коропець – Берегово – Кідьош – Великі Береги – Мужієво – Бене.

До Закарпатського туристичного винного шляху ввійшли дегустаційні зали відомих виноградарів Берегівщини: сільськогосподарське фермерське господарство „Шош” у с.Кідьош; селянське господарство „Варга” у с.Мужієво; господарство Е.Бірова у с.Бене; „Пивниця Шюмегі” у с.Великі Береги.

Закарпатський гастрономічний шлях – маршрут за напрямком: Великий Березний (Невицький замок, Ужгородський замок, Синагога, Горянська Ротонда) – Мукачево (замок Паланок, замок Шенборна), Чинадієво (замок Сент-Міклош) – Берегово (басейн з термальними водами) – Солотвино – Рахів (географічний центр Європи).

З метою подальшого розвитку внутрішнього туризму, в тому числі сільського та агротуризму в області, за підтримки облдержадміністрації розробляються та маркуються нові туристичні маршрути:

Берегівський район – розроблено велосипедний туристично-екскурсійний маршрут Чоп-Берегово, знакування якого знаходиться у стадії реалізації.

Тячівський район – проведено маркування туристичних маршрутів Усть-Чорнянського куца.

Перечинський район – спільно з органами місцевого самоврядування ведеться постійна робота з розробки туристичних маршрутів. На сьогодні промарковано 11 одно-, дво-, триденних туристичних маршрутів.

Мукачівський район – розроблено та промарковано 8 пішохідних туристичних маршрутів різного ступеня складності, а саме: ОК „Водограй” - водоспад „Скакало”, санаторій „Синяк” - санаторій „Карпати”, готель „Червона гора” - печери – чайна плантація – база відпочинку „Карпатський мисливець” - бджільницьке господарство „Бджілка”, ОК „Водограй” - „Обавський камінь”, санаторій „Синяк” - „Обавський камінь”, санаторій „Солені млаки” - „Обавський камінь”, ОК „Водограй” - санаторій „Карпати”, ОК „Водограй” - санаторій „Синяк”.

Воловецький район – спільно з громадською організацією ФГТІ „Тур’євроцентр” у партнерстві із Асоціацією сприяння туризму „Шипот” та райдержадміністрацією проведена робота з маркування туристичного маршруту так званого Закарпатського туристичного шляху, що прокладається по території Воловеччини (прознаковано близько 200 км шляху). Одночасно триває розробка місцевих туристичних маршрутів та автобусних екскурсій. Робота в цьому напрямку проводиться районною Асоціацією сприяння туризму „Шипот”(керівник Грига С.В.).

Великобerezнянський район – на території району прокладено понад 30 туристичних маршрутів, з яких 8 - велосипедних. По кожному із вищезазначених маршрутів розроблено картографічні матеріали та схематичне проходження маршрутів. Всі розроблені маршрути розміщені на сторінках інформаційно-туристичного довідника „Великобerezнянщина туристична“, підготовлено до випуску каталог цих туристичних маршрутів.

Рахівський район – розроблено велосипедний маршрут 3-ї категорії складності по гірських автошляхах району. За підтримки українсько-швейцарського проекту FORZA облаштовано та промарковано близько 80 км. Закарпатського туристичного шляху. Цього року маркування частини шляху поновлено після руйнування, що спричинено липневим паводком у Західному регіоні України.

Отже, на основі вищеописаних особливостей можемо зробити такий висновок, що в Закарпатській області почався своєрідний розвиток сільського туризму. Основною проблемою інтенсивного розвитку цієї сфери послуг є те, що вона не регулюється відповідними законами, нормами. На думку спеціалістів, голів спілок сільського туризму в Закарпатській області, цю проблему незабаром буде вирішено, але до того часу обов'язково необхідно розробити і перевірити на практиці всі можливі методи розвитку.

Основним джерелом інформації є Закарпатська обласна спілка сільського туризму, районні спілки сільського туризму.

DR. KOMONYI ÉVA*

Kárpátalja tájalmafajtáinak pomológiai leírása

Rezümé A tájfajtáknak nagy a jelentőségük a környezetkímélő almatermesztésben, mert jól alkalmazkodva az adott tájegység klimatikus, talajtani és hidrológiai adottságaihoz, kevesebb befektetéssel, növényvédelemmel lehet ezeket a fajtákat termesztetni. Sajnos az utóbbi években ezeket a tájfajtákat az újabb, divatos fajták egyre inkább kiszorítják, ami a nemzetközi piac követelményeivel magyarázható és azzal, hogy ezeket a fajtákat a termesztők kevésbé ismerik. Tudni kell, hogy a betegségekkel szembeni ellenállóságuk, küllemük és beltartalmi értékeik az új fajtáktól semmiben sem maradnak el. Kutatásunk célja az volt, hogy felkutassuk ezeket a tájfajtákat, leírjuk pomológiai sajátosságait és bemutassuk jó tulajdonságait, megismertetve így a gazdákat ezekkel a fajtákkal.

Резюме Яблуня з давніх-давен є основною плодовою культурою в нашій країні. Це зумовлено сприятливими ґрунтово-кліматичними умовами для її вирощування в більшості регіонів, а також традиціями місцевого населення. Місцеві сорти яблук мають велике значення у безпечній технології вирощування яблук, бо вони добре пристосовуються до кліматичних умов даного регіону, вони протистоять хворобам. У зв'язку з цим при вирощуванні цих сортів зменшується кількість застосованих пестицидів. На жаль, в останні роки їх витиснули нові сорти яблук. Це зумовлено потребами ринку і тим, що виробники не знають про ці сорти. Вони характеризуються різноманітністю і цінними господарськими та біологічними ознаками. Ми знайшли та описали помологічні ознаки 12 місцевих сортів яблук, щоб ознайомити виробників з цінними характеристиками цих сортів.

A világ gyümölcsstermesztése a divatos, új fajták felé orientálódik. Annak ellenére, hogy ezeknek a fajtáknak a termesztése igényes és költséges termesztéstechnológiát igényel, számuk egyre nő. A fő ok a nemzetközi piac követelményeivel magyarázható és támogatást is csak ezekre a fajtákra kapnak a termesztők. Ez a különböző tájegységekben őshonos fajták kiszorításához vezet.

A tájfajták egy adott tájegység klimatikus, talajtani és hidrológiai feltételeihez alkalmazkodva alakultak ki. Jól tűrik a helyi viszonyok változásait, kártevőkkel és betegségekkel szemben ellenálló (rezisztensek) vagy toleránsak. Termesztésük kevesebb anyagi ráfordítást igényel, mivel a legköltségesebb technológiai elemre, a növényvédelemre kevesebbet kell a gazdáknak költeni. A növényvédő szerek csökkentése mind a környezet, mind pedig a fogyasztó szempontjából fontos. A helyi fajták sem küllemben, sem pedig íz-zamatban, sőt még beltartalmi mutatóikban sem maradnak alul az új fajtáktól.

A tájfajták leírásával kisszámú irodalom foglalkozik. Az „új” gazdák keveset tudnak vagy egyáltalán nem rendelkeznek információval ezekről a fajtákról. Kutatásunk célja az volt, hogy felkutassuk a még meglevő tájfajtákat és bemutassuk azok tulajdonságait, pomológiai sajátosságait. Vizsgálatunk az almafajtákra korlátozódott, mivel Kárpátalja gyümölcsstermesztése almacentrikus.

A történelmi- és tájfajták területi eloszlásáról, fellelhetőségükről és természetességükről előző cikkünkben írtunk. (2008. VII. évfolyam 2. kötet, 164–175. o.). Kutatásainkat a MTA Határon Túli Magyar Tudományos Ösztöndíjprogram támogatta.

Fajtabélyegek és módszerek

Az almafajtákat legjellemzőbb fajtabélyegeik alapján írtuk le. A fajta ismeretetésénél mind külső, mind pedig belső jellemzőket figyelembe kell vennünk.

* II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, tanár.

A vegetatív szervek külső határozóbélyegei közül a következőket írtuk le: a fa növekedési erélye, a korona habitusa, szerkezete; a törzs színe, repedettsége; az ágak, vesszők, hajtások színe, íveltsége, molyhossága, paraszemölcsök sűrűsége, a vesszők izközeinek hosszúsága; a levél alakja, mérete, színe, vastagsága; a levélnyel hosszúsága, vastagsága és színe; a levélszél típusa: főrészsége, fogazottsága.

A reproduktív szervek határozóbélyegei közül a legfontosabbakat:

- külső megjelenés: gyümölcs nagysága, alak, alap- és fedőszíne, a héj szerkezete, felületének egyenetlenségei, külső elváltozások (parás foltok, lenticellák), kocsány hosszúsága és vastagsága, a csésze és a kehely mérete;
- belső morfológiai jellemzők: gyümölcshús színe, konzisztenciája, keménysége, íz, zamat, illat, aroma.
- beltartalmi értékek: sav, cukor, szárazanyag, C-vitamin-tartalom.

Minden alfajta esetében a beltartalmi mutatók alapján minőségi indexet számoltunk.

A beltartalmi értékek meghatározását kémiai módszerek alkalmazásával végeztük:

- az összes szabadsavtartalom (%) meghatározása titrimetriás vizuális módszerrel történt,
- a C-vitamin mennyiségének meghatározása (%) jodometriás módszerrel,
- a cukor (%) meghatározása jodometriás módszerrel,
- az oldható szárazanyag meghatározása refraktométer segítségével,
- a minőségi index meghatározása Thiault-módszer alkalmazásával (cukor g/l + 10 x titrálható savtartalom g/l).

Eredmények

A kutatás során 12 tájfajtát találtunk meg és írtunk le: *Cserepánya, Tofota, Ferkoványa, Kárpátalja szépe, Nyári fehér, Barilkove, Belfler-kitájka, Kisasszony, Dovhanéke, Zöld Sóvári, Beregi Sóvári, Vilmos renet.*

A fajták külső és belső határozóbélyegei

Litne prozore (Nyári fehér)

Kárpátalja éghajlati adottságai mellett az egyik legkorábban érő alfajta. A terület fajtaválasztékában szerepelt. Államilag minősített alfajta.

Fája középerős növekedésű, koronája széles, fölfelé törő. A termesztési viszonyokkal szemben igénytelen, de a túl nedves talajokat nem kedveli. A betegségekkel és kártevőkkel szemben közepesen fogékony. Korán fordul termőre, rendszeresen terem. Fialat hajtásai sárgásbarnák, egyéves vesszői barnáspirosak, erősen molyhosak, hosszúkás paraszemölcsökkel pontozottak.

Levelei nagyok, világoszöldek, megnyúlt tojásdad alakúak, aszimmetrikusak. A levéllemez széle tompán fogazott (hullámos), enyhén fölfelé hajló, fonákja enyhén molyhos.

Levélnyele piros. Pálhalevelei rövidek, keskenyek.

Gyümölcse középnagy, gömbölyű, olykor enyhén bordázott. Héja halvány sárga, olykor a napos oldalán halványrózsaszínnel enyhén bemosott. Csészemélyedése sekély, csészelevelei kifelé hajlók, zöldesszürkék.

Kocsánymélyedése mély, keskeny, olykor rozsdás csikokkal. Terméskocsánya rövid, vastag, szürkésen molyhos, félig fásodott. Gyümölcshúsa fehér, lédús, kellemesen zamatos. Desszertalmának kitűnő. Július közepén érik.

Nyomódásra hajlamos, ezért szállításra érzékeny.

A fajta jellegzetessége: középnagy, gömbölyű, olykor enyhén bordázott, halványsárga, olykor a napos oldalán halványrózsaszínnel enyhén bemosott, leve-ses, kellemesen zamatos gyümölcse.

Barilkove

Helyi fajtaként van nyilvántartva, Kárpátalja előhegységi területein terjedt el termesése. Tetszetős küllemű, jó ízű almafajta, több járásban is megtaláltuk fajt.

Fája közepérső növekedésű, ritka koronát nevel. Igénytelen a talajviszo-nyokkal szemben, ugyanakkor a nyirkos talajokon jobban terem. Bőven, rendszeresen terem. Törzse és vázágai szürkék, egyéves vesszői sötét meggy színűek, szürkés bevonattal.

Levelei közepes méretűek, aszimmetrikusak, világoszöldek, ovális alakúak. Levéllemeze bőrszerű, fénytelen, fonákja molyhos, széle tompán fogazott (hullá-mos). Fő ere alulról elszíneződött.

Levélnyele középhosszú, piros színű.

Gyümölcse legömbölyített kúp vagy csonka kúp alakú, közepen kissé ki-szélesedő, középnagy (130–160 g), néha enyhén bordázott. Héja vékony, tömör, viaszos. Alapszíne szalmasárga, a napos oldalon és olykor a kocsánymélyedése körül málnaszínnel bemosott. A gyümölcs egész felülete barnával pontozott. Csé-széje zárt vagy félig nyitott, középnagy. Kelyhe sekély, fala ráncos, bordás. Csésze alatti ürege nem mély, kehelyszerű. Vacoköble nagy, hagyma alakú. Magüregei nyitottak, fala repedezett (a fajta hátrányai). Kocsánymélyedése keskeny, mély, fala rozsdás. Gyümölcshúsa sárgásfehér, közepesen leves, borízű, kellemesen sa-vas, enyhén aromás. Terméskocsánya középhosszú, elfásodott.

Friss fogyasztásra, de szeptembertől januárig tárolásra is alkalmas.

A fajta jellegzetessége: csonka kúp gyümölcsalak, néha enyhe bordázott-sággal, a napos oldalon és olykor a kocsánymélyedése körül málnaszínű bemosó-dottsággal. A gyümölcs egész felülete barnával pontozott.

Belfler-kitájka

I. V. Micsurin által szelektált almafajta. Kárpátalján a Beregszászi és Perecsenyi járásokban volt a legelterjedtebb, ma már csak szörvényben találunk néhány fajt. Jó ízű, zamatos, tetszetős küllemű alma.

Fája erős növekedésű, későn fordul termőre (a 6–7. évben), bőven és rend-szeresen terem, fagyűrő, a talajviszonyokkal szemben nem igényes, de jobban nő és terem a nedves talajokon.

Levelei nagyok, sötétzöld színűek tojásdad, illetve ellipszis alakúak. Levél-széle erősen fűrészszelű.

Levélnyele vastag, rövid.

Gyümölcse nagy, csonka kúp alakú, bordázott. Alapszíne aranysárga, fedőszíne sötétrózsaszínnel bemosott, valamivel sötétebb árnyalattal szagga-tottan csíkozott, füstösen hamvas. Gyümölcshúsa fehér, omlós, savas-édes, kellemesen aromás.

Hullásra nem hajlamos, augusztus végén érik és novemberig fogyasztható.

Pollenadója: a *Papirovka*, a *Borovnika* és a *Közönséges Antonivka*.

A fajta jellegzetessége: erőteljes növekedése, széles, sötétzöld levelei, nagy és tetszetős, csonka kúp alakú, sötétrózsaszínnel bemosott, csikozott, enyhén hamvas gyümölcse.

Solivarszke zelene (Zöld Sóvári)

Kárpátalja egyik legnépszerűbb helyi almafajtája.

Fája erős növekedésű, hosszú életű. Koronája lapított gömb, idővel szétterülő. Későn fordul termőre, de bőtermő (200–250 kg/fa). A talajjal szemben igénytelen, metszést nem igényel. Fagyűrő, magas páratartalmat kedveli, varasodásra hajlamos fajta. *Erdei vadalmát használták alanyként és koronába oltották.* Ágai vastagok, vesszői rövid ízközűek, pirosasbarnák, sötétszürke, molyhos bevonattal és sárga pontozattal.

Levelei sötétzöldek, tojásdad vagy széles tojásdad alakúak. Levéllemeze érdes, bőrszerű, széle fűrészes.

Levélnyele rövid, vastag, molyhos, az alapnál lilás színeződéssel. Pálhalevelei nagyon aprók, legyezőszerűek, hamar lehullnak.

Gyümölcse középnagy, 120–130 g, csonka kúp vagy kúp alakú. Olykor a csészétől a kocsányig tompa bordák húzódnak. A fajtára jellemző a polimorfizmus, ezért gyümölcsei különböző alakúak. Héja sima, enyhén zsíros tapintású. Alapszíne citromsárga, fedőszíne sötétpiros, csikozott. A napos oldalon kifejezettebb a sötétpiros bemosódás. Pontozata sárga színű, alig látható. Kocsánymélyedése keskeny, közepesen mély, szabályos alakú, széle hullámos, fala sokáig zöld marad. Kocsánya rövid, közepesen vastag. Csészéje zárt, csészélevelei aprók, molyhosak. Csészemélyedése ráncos, alja molyhos. Csésze alatti ürege tölcészerű. Vacoköble szív alakú, felső elhelyezkedésű. Magüregei nyitottak, falai repedezettek. Gyümölcshúsa halványsárga, közepesen leves, savanykásan édeskés.

Októbertől februárig vagy márciusig fogyasztható. Jól szállítható és tárolható alma. Ipari feldolgozásra és friss fogyasztásra is alkalmas.

A fajta jellegzetessége: a polimorfizmus. Enyhén zsíros tapintású, sötétpiros, csikozott gyümölcse. A napos oldalon kifejezettebb a sötétpiros bemosódás. Pontozata sárga színű, alig látható.

Szolivarszke beregviszke (Beregi Sóvári)

Helyi fajta. Az előhegységi és sík területek almásaiban találhatjuk, de kevesebb arányban, mint a fent említett változatait.

Fája középerős növekedésű, hosszú életű, szétterülő, közepesen sűrű koronát nevel. A telepítés után a 8–9. évben fordul termőre. A termesztési viszonyokkal szemben igényes. A meleget és a nedvességet szereti. A kártevőkkel és a kórokozókkel szemben ellenálló. Vázágai a vízszinteshez közelítenek, világosbarnák, sárgával pontozottak. Törzse világosbarna, lilás árnyalattal, enyhén repedezett. Vesszői vastagok, barnák, lilás árnyalatúak, molyhosak.

Levelei szélesek, bőrszerűek, fényesek, sötétzöld színűek. Széles tojásdad alakúak, a főér mentén enyhén görbülők. A végei hegyesek, lefelé hajlók. Levélszéle hullámos vagy tompán fűrészes.

Levélnyele rövid, vastag, molyhos, az alapnál lilás árnyalatú.

Gyümölcse nagy (180–200 g), tompa kúp, olykor hengeres alakú, szabályos vagy kissé szabálytalan. Héja sima, vékony, tapintásra zsiros. Alapszíne szalmasárga, fedőszíne málnapirossal bemosott, melyen sötétebb piros csíkok haladnak. Pontozata szürke, közepesen sűrű, alig kivehető. Kocsánymélyedése szélesen, lefelé szűkülő, közepesen mély, fala zöld. Terméskocsánya közepesen hosszú. Csészéje félig nyitott, csészelevelei molyhosak. Csészemélyedése mély, fala bordás, mely a gyümölcsön folytatódik. Csésze alatti ürege rövid, kúpszerű. Vacoköble felső elhelyezkedésű, szív alakú. Magháza félig nyitott. Gyümölcshúsa zöldesfehér, közepesen leveses, finom konzisztenciájú, savanykásan édes. Jó asztali alma.

Októberben érik február közepéig tárolható, jól szállítható.

Pollenadója a *Batul* és a *Baumann renet*.

A fajta jellegzetessége: tompa kúp, olykor hengeres alakú, sima, tapintásra zsiros héjú a gyümölcse, mely málnapirossal bemosott és pirossal csíkozott, szürkével alig észrevehetően pontozott.

Kraszunya Zakarpattya (Krasza Zakarpattya, Kárpátalja szépe, Sikulai)

Egyike a legrégebb helyi almafajtáknak. A sík vidéki és előhegységi övezetben terjedt el. A sík vidékekre nem ajánlják, mert nem hozza a megfelelő mennyiségű és minőségű termést. A terület kiemelt fajtájaként tartották számon. Államilag minősített fajta.

Fája középerős növekedésű, hosszú életű. Koronája sűrű, gömb alakú. A termesztési viszonyokkal szemben nem igényes, betegségeknek, kártevőknek ellenáll. Szereti a magasabb páratartalmat. Jól fejlődik a podzolos barna erdőtalajokon is, ahol más igényesebb almafajták nem termesztethők (pl: *Jonathan*, *Téli arany parmen*). Terméshullásra nem hajlamos, bőven terem, jól szállítható. Rendszeres metszéssel alternanciára való hajlamát csökkenteni lehetne. Inkább a hegyvidékek fajtája. Kérge világosbarna, egyes helyeken szürkés bevonattal. Egyéves vesszői a napos oldalon sötétbordók, az árnyékos oldalukon zöldesbarna színűek, világos pontokkal tarkítottak. Hajtásrügyei kicsik, molyhosak.

Levelei középnagyok, élénkzöldek, hosszúkás tojásdad vagy tojásdad alakúak.

Levélnyele közepesen vastag, erősen molyhos, az alapnál lilás színű. Pálhalevelei kicsik.

Gyümölcse középnagy (120–160 g), aszimmetrikus lapított gömb vagy megnyúlt gömb alakú, gyakran bordázott. A bordák a csészétől a gyümölcs „alapjáig” húzódnak. Az idősebb termőrészekeken csokrosan kötődnek. Héja sima, tömör, vastag. Alapszíne zöldessárga, fedőszíne bordópiros, sötétbordóval csíkozott, enyhén hamvas. Pontozata nagyszámú, barna. Kocsánymélyedése széles, alja szűkülő, fala rozsdás. Terméskocsánya rövid, közepesen vastag. Csészéje zárt, csészelevelei zöld színűek. Csészemélyedése nem mély, szűk, apró ráncokkal, molyhos. Magháza félig nyitott.

Gyümölcshúsa zöldesfehér, tömör, durva konzisztenciájú, enyhén leveses, savas-édes, kissé fanyar, finom, enyhe aromával.

Novembertől májusig fogyasztható, ipari feldolgozásra is alkalmas. Jól tárolható és szállítható, rothadásra nem hajlamos.

A fajta jellegzetessége: aszimmetrikus lapított gömb vagy megnyúlt gömb alakú, gyakran bordázott, bordópiros, sötétbordóval csíkozott, enyhén hamvas, barnával pontozott a gyümölcse.

Ferkoványa

Helyi tájfajta. Magoncszelekció eredményeként kapta egy helyi, Ferko nevű kertész a huszti járási Zolotarjevo (Ötvösfalva) faluban. Állítólag a fajtát róla nevezték el. Abban az időben nagyon elterjedt a járásban és ma is az egyik legelterjedtebb almafajta. Kutatásunk során Kopasnyevo, Zolotarjevo, Danyilovo, Olekszandrivci falvakban láttuk idős fáit. Az előhegységi területeken szeret lenni.

Fája erős növekedésű, 100 évnél tovább élő. Koronája visszás piramis alakú, mely idős korba szétterülő. Nagyon igénytelen a termesztési viszonyokkal szemben. Megterem a sekély termőrétegű lejtőkön, függetlenül a lejtő kitettségtől. Fagyállósága nagy, betegségeknek, kártevőknek ellenáll. A hegységi övezetben, ahol több az eső, varasodásra hajlamos. Későn fordul termőre, nagyon bőtermő (800 kg/fa), de szakaszos terméshozásra hajlamos, amit helyes metszéssel szabályozni lehetne. Törzsén és vázágain a kéreg sötétszürke, repedezett. Fialat hajtásai a napos oldalon világosbarnák, az árnyékos oldalon zöldesbarnák. Vesszői vékonyak, ívszerűek, bordósbarnák, világossal pontozottak. Hajtásrügyei kicsik lapítottan gömbölyűek, szorosan a vesszőhöz simulnak. Termőrügyei közepesen nagyok, gömbölyűek.

Levelei nagyok, sötétzöldek, fényesek, bórszerűek, ellipszis vagy tojásdad alakúak, aszimmetrikusak, csúcsa hajlított. Levélszéle tompán fűrészes.

Gyümölcse közepes nagyságú (100–150 g), gömb vagy csonka kúp alakú, tompán bordázott. Héja sima, viaszos, vastag, tömör. Alapszíne mézsárga, melyre foltokban pirosos barna szín mosódott és rajta különböző hosszúságú és szélességű, sötétebb színű csíkok láthatók. Jellemző, hogy a gyümölcs felületén különböző intenzitású, nagyszámú elmosódott piros folt látható. Kocsánymélyedése szabálytalan alakú, keskeny, mély, fala sugarasan piros, enyhe lisztszerű rozsdás bevonattal. Terméskocsánya közepesen vastag, gombostűszerű, a kocsánymélyedésen túlnövő. Csészejé zárt, csészelevelei molyhosak. Csészemélyedése széles, mély, fala erősen molyhos, ráncos.

Csésze alatti ürege hengerszerű. Vacoköble kicsi, felsőhelyzetű, szabálytalan szív alakú. Magháza nyitott. Gyümölcshúsa fehér, közepesen leves, roppanó, édes, kellemesen savas.

Októberben érik, a levélhullásig is fennmaradnak a fán. Novembertől áprilisig, májusig fogyasztható. A tárolás során (akár gödörben) sem veszít zamatából, olyan mintha akkor szüretelték volna. Nagyon jól bírja a szállítást. A helyiek most is nagyra becsülik ezt az almafajtát, de sajnos új telepítések még nem jelentek meg.

A fajta jellegzetessége: közepes nagyságú, gömb vagy csonka kúp alakú, tompán bordázott, mézsárga gyümölcs, melyen foltokba pirosasbarna szín mosódott és rajta különböző hosszúságú és szélességű, sötétebb színű csíkok láthatók. Kiemelkedő fajtabélyeg, hogy a gyümölcs felületén különböző intenzitású nagyszámú elmosódott piros folt látható.

Cserepanya

Helyi tájfajta, népi szelekció eredménye. A kárpátaljai Ötvösfalváról ered, főleg az előhegységi és hegységi övezetben terjedt el.

Fája erős növekedésű, hosszú életű, gömb koronát nevel. Igénytelen a termesztési és talajviszonyokkal szemben. A lejtők kitettségében nem válogat. Bőtermő, szakaszos terméshozásra hajlamos. Törzsén és vázágain a kéreg szürke, bronzos árnyalattal. Vesszői bordósbarnák, molyhosak.

Levelei ellipszis alakúak, nagyok, børszerűek. Levéllemeze a főér mentén hajlított, felfelé kanalasodó, csúcsa hegyes, lehajló. Levélszéle élesen fűrészszes.

Levélnyele hosszú, közepesen vastag, enyhén görbült. Pálhalevelei keskenyek.

Gyümölcse nagy (200–300 g), lapított gömb alakú, bordázott, egyik oldala hízottabb. Héja tömör, vastag. Alapszíne zöldessárga, fedőszíne barnáspirossal márványozott, bemosott. Olykor felületét finom rozsdás háló borítja. Pontozata barna színű, a pontokat néhol zöld „udvar” veszi körül. Kocsánymélyedése keskeny, közepesen mély, sugarakban rozsdás, olykor a rozsdás folt a kelyhen túl halad. Kocsánya vastag, rövid vagy középhosszú. Csészéje zárt vagy félig nyitott. Csészelevelei zöldek. Csészemélyedése közepesen mély, széles, fala zöldes, enyhén ráncos, hullámos. Csésze alatti ürege tölcsérszerű. Vacoköble kicsi, gyengén körülhatárolt, szív alakú. Magháza félig nyitott. Gyümölcshúsa krémszínű, zölddel ereszt, tömör, roppanó, lédús, savas - édes, kellemesen aromás.

Novembertől májusig tárolható. Friss fogyasztásra és ipari feldolgozásra alkalmas.

A fajta jellegzetessége: nagyméretű, lapított gömb alakú, féloldalasan „hízott”, bordázott, barnáspirossal márványozott, bemosott, barnával pontozott a gyümölcse. A barna pontok néhol zöld „udvar”-ban ülnek.

Dovhanéke

Helyi tájfajta, népi szelekció eredményeként született. A Técsői járásban, az előhegységi almatermő vidékeken terjedt el, a legkedveltebb léalma volt és most is az.

Fája erős növekedésű, hosszú életű, szétterülő koronát nevel. Igénytelen a termesztési viszonyokkal szemben. Betegségekkel és kártevőkkel szemben ellenálló. Szakaszosan terem.

A vázágak színe világosbarna, fiatal hajtásai zöldesszürkék, simák. Egyéves vesszői molyhosak, rügyei kicsik, lapítottak.

Levelei tojásdad alakúak, aszimmetrikusak. Levélszéle tompán fűrészszes.

Levéllemeze finom, elasztikus, fonákja molyhos.

Levélnyele hosszú, vékony vagy közepesen vastag.

Gyümölcse közepnagy (110–180 g), hosszúkás hengeres vagy kúpos, egyetlen oldalú (aszimmetrikus), enyhén rajzoló bordázattal.

Héja vastag, kemény, zsíros bevonatú. Alapszíne sárga, fedőszíne sötét málnapirossal szagatottan csikozott, bemosott, enyhén hamvas. Kocsánymélyedése mély vagy közepesen mély, keskeny, fala enyhén rozsdás. Terméskocsánya rövid, közepesen vastag.

Csészéje zárt, csészelevelei zöld színűek, keskenyek, tövüknél molyhosak. Csészemélyedése mély, keskeny, alja ráncos. Csésze alatti ürege sekély, széles. Vacoköble szív alakú. Magüregei félig nyitottak. Gyümölcshúsa fehér, a héj alatt rózsaszín, közepesen lédús, édes-savas, közepesen zamatos.

Októbertől februárig fogyasztható. Nagyon jó tárolhatósága miatt kedvelik.

A fajta jellegzetessége: hosszúkás hengeres vagy kúp alakú, egyetlen oldalú (aszimmetrikus), enyhén bordázott, vastag, kemény héjú, zsíros bevonatú, enyhén hamvas a gyümölcse, melynek sárga alapszíne alig kivehető a sötét málnapiros fedőszín alatt.

Renet Vilmusa (Vilmos renet)

Származása ismeretlen. A Huszti járásban, a viski és danyilovi almásokban a legnagyobb arányban telepített fajta, ma is ezzel a fajtával találkozhatunk a leggyakrabban. A helyiek tájfajtaként tartják számon.

Fája erős növekedésű. Széles gömb koronát nevel, termőkorban ágai leívelődnek, ennek következtében koronája esernyő, illetve fűzfa alakot vesz fel. Jól alkalmazkodik a hegyvidékek talaj- és éghajlati viszonyaihoz. Főleg a hegyoldalakon érzi jól magát. Hagyótűrő, a kártevőkkel és a kórokozókkal szemben ellenálló. Bőtermő, a termesztési viszonyokkal szemben igénytelen. Ágai barna színűek, sőtétszürke bevonattal. Egyéves vesszői pirosasbarnák, molyhosak, fehérrel pontozottak.

Levelei fényesek, világoszöldek, hosszúkásak. Levéllemeze a főér mentén hajlított, fölfelé kanalasodó, széle sűrűn fűrészkes. Gyakran a levél felső harmadában a levélszél tompán fogazott.

Levélnyele középhosszú, vastag, töve elszíneződött. Pálhalevelei kicsik, túszerűek.

Gyümölcse középnagy (100–150 g), aszimmetrikus, egyik oldalán hizottabb, enyhén megnyúlt gömb alakú, olykor tompán bordázott. A gyümölcs alapja széles és lapos. Héja sima, fényes, nagyon tömör, vastag. A zöldessárga alapszíne alig kivehető a bordópirossal bemosott és sötétebbel csíkozott fedőszín alatt. A gyümölcs felületén sűrűn szétszórt barna pontok, főleg a csésze körül jól láthatók. Kocsánymélyedése széles, közepesen mély, fala sugarasan rozsdás. Csészéje nagy, nyitott, csészelevelei szélesek. Csészemélyedése sekély, alja ráncos, molyhos. Csésze alatti ürege henger alakú, vacoköble nagy, szív alakú, középelhelyezkedésű. Magüregei nyitottak. Gyümölcshúsa krémszínű, roppanó, lédús, borizú.

Novembertől márciusig fogyasztható. Nagyon jól túri a szállítást. Jó ízét és tetszetős küllemét sokáig megtartja.

A fajta jellegzetessége: aszimmetrikus, egyik oldalán hizottabb, enyhén megnyúlt gömb alakú, olykor tompán bordázott, széles és lapos alapú a gyümölcse, melynek fedőszíne bordópirossal bemosott, csíkozott. A gyümölcs felületén sűrűn szétszórt barna pontok vannak, főleg a csésze körül jól láthatók.

Gyivocse (Kisasszony)

Kárpátalja előhegységi és sík vidéki területein egyaránt megtalálható. Államilag minősített, kiemelt fajtaként tartották számon.

Fája középerős növekedésű, koronája szétterülő. Szereti a nagyobb páratartalmat. Korán fordul termőre. Egyenlőtlenül ugyan (30-40, 80-100 kg/fa), de minden évben terem. A gombás betegségekkel szemben ellenálló. Törzse barna színű, egyéves vesszői zöldesbarnák, molyhosak.

Levelei nagyok, világoszöld színűek, ovális alakúak. Levéllemeze vékony, a főér mentén hajlított, felső harmadán hullámos, széle fűrészkes.

Levélnyele középhosszú.

Gyümölcse középnagy (80–100g), szabályos lapított gömb alakú. Héja vékony, sima, zsíros tapintású, viaszos. Alapszíne halványzöld, fedőszíne sárga, a napos oldalon rózsaszínnel bemosott, fajtára jellemző apró sárga foltokkal. Pontozata jól látható. Ritkán apró parázs foltok láthatók a gyümölcs felületén. Kocsánymélyedése mély, keskeny, fala enyhén rozsdás. Csészéje zárt, csészele-

velei molyhosak, nagyok. Csészemélyedése széles, sekély, fala ráncos, alja molyhos. Csésze alatti ürege sekély, széles, vácoköble gyengén elhatárolt, szív vagy répa alakú. Magháza félig nyitott vagy nyitott, falai repedezettek. Magvai tojásdad alakúak. Terméskocsánya elfásodott, középhosszú. Gyümölcshúsa fehér, kásás, kellemesen édes-savas.

Szeptembertől februárig tárolható. Ízletes, tetszetős küllemű, jól szállítható fajta. Sokáig nagyüzemben termesztették, az emberek között még ma is kedvelt fajta. Frissfogyasztásra, valamint ipari célokra egyaránt alkalmas.

A fajta jellegzetessége: szabályos lapított gömb alakú gyümölcs, a napos oldalon sötétrózsaszínnel bemosott fedőszín, melyen a fajtára jellemző apró sárga foltok díszlenek.

Tofota

Származása ismeretlen, helyi fajtaként tartják számon (Kruzsely Barna szóbeli közlése, 2007) a Huszti járásban, Visk és Veléte községekben elterjedt fajta, a mai napig fennmaradtak több mint 40 éves fái. Irodalmi adatokat a fajtával kapcsolatban nem találtunk.

Fája erős növekedésű. Koronája közepesen sűrű, idős korban szétterülő. Telepítés után korán fordul termőre, bőven terem. Törzse és vázágai szürkés színűek. A betegségekkel szemben ellenálló.

Levelei kissé hosszúkás tojásdad alakúak, közepes méretűek, sötétzöldek, fényesek. Levélszéle fűrészkes.

Levélnyele közepesen hosszú és vastag, enyhén barnás elszíneződéssel.

Gyümölcse közepesen nagy, az alapnál kiszélesedő csonka kúp alakú, enyhén bordázott (hullámos). Héja sima, közepesen vastag, kicsit zsíros tapintású. Alapszíne zöld, fedőszíne zöldessárga, a napos oldalon piros bemosódással. Pontozata alig kivehető. Csészéje zárt, csészelevelei szürkés zöldek, kicsik. Kocsánymélyedése és kelyhe sekély. Terméskocsánya közepesen hosszú, vastag, elfásodott. Gyümölcshúsa sárgásfehér, fehér, közepesen lédús, savanykás-édes, enyhén kesernyés mellékizzel.

Augusztus végén érik, szeptembertől fogyasztható, tárolási ideje 1–3 hónap. Szállíthatósága jó.

A fajta jellegzetessége: közepesen nagy, az alapnál kiszélesedő csonka kúp alakú, enyhén bordázott, zöldessárga, a napos oldalon pirossal bemosott gyümölcse, a fajtára jellemző kesernyés mellékizzel.

A táblázatban a vizsgált almafajták beltartalmi értékeit tüntettük fel:

A vizsgált almafajták beltartalmi mutatói

Az almafajta megnevezése	Összes savtartalom %	Cukor-tartalom %	Szárazanyag-tartalom %	C-vitamin-tartalom mg %	Minőségi index cukor g/l + 10 x titrálható savtartalom g/l.
Litne prozore (Nyári fehér)	0,48	10,32	12,03	5,23	151,2
Barilkove	0,39	9,47	12,63	4,21	133,7
Belfler-kitajka	0,47	9,23	14,35	4,13	139,3
Gyivocse (Kisasszony)	0,40	7,23	14,06	6,14	129,2
Krasza Zakarpattya (Kárpátalja szépe)	0,34	9,32	16,52	8,12	127,2
Renet Vilmusa (Vilmos renet)	0,58	11,12	14,23	9,84	169,2
Szolivarszke zelene (Zöld Sóvári)	0,33	9,86	14,26	5,98	131,6
Szolivarszke Beregvszke (Beregi Sóvári)	0,29	10,86	15,67	6,82	137,6
Cserepanya	0,37	10,76	15,21	7,96	144,6
Ferkovanya	0,67	10,23	14,67	7,23	169,3
Tofota	0,58	9,02	13,14	5,28	148,2
Dovhanéke	0,32	10,43	13,46	5,74	136,3

IRODALOM

- Гущик М.Ю., Демя'нець (1948): Районовані сорти плодкових і ягідних культур України. Держсільгоспвидав УРСР.
- Драгавцев А.П. (1958): Горное плодоводство. Сельхозгиз, Москва.
- Лихонос Ф.Д. (1957): Яблоня. Сельхозгиз, Москва.
- Прес-служба КРУ в Закарпатській області. 11.04.2007
- Серідко А.М. (1957): Сорти плодкових культур та їх визначення. Держсільгоспвидав УРСР.
- Смирненко Л.П. (1961): Помологія, т.І. Київ.
- Ульянцев М.М. (1957): Яблоня. Сельхозгиз, Москва

Termésmennyiség javítása oltott palántával a dinnyetermesztésben

Rezümé A munka bemutatja, hogy az oltott dinnye növekedése és termésképzése miként változik az oltás hatására. Kezdetben a gyökérrel kapcsolatos problémák, talajlakó kártevők és kórokozók, az alacsony talajhőmérséklet kiküszöbölése volt a cél. Ma már tudnivaló, hogy nem csak ezeket javíthatjuk a termesztés során. Az oltás az alany és a nemes kölcsönhatását fokozza a növényben. Az ilyen palántákat egy erőteljesebb gyökérzet, jó stressztűrőképesség, kiváló immunrendszer és erős növekedés jellemzi. E hasznos tulajdonságok birtokában lehetőségünk van a tenyészidő meghosszabbítására, vagyis a termésmennyiség hatékonysága ezáltal jóval megnő. A 2009-ben elvégzett kísérletem célja, hogy megvizsgáljam, miként hasznosul az oltás jótékony hatása a görögdinnye termesztése során.

Резюме Ця робота показує ріст і розвиток кавуна після щеплення. Метою щеплення спочатку було розв'язання проблеми розвитку кореня, боротьба зі шкідниками, подолання проблеми низької температури ґрунту. Щеплення збільшує вплив прищепи на дану рослину. Для цих розсад характерні сильні корені, хороші реакції на стрес, хороший імунітет і швидкий ріст. Внаслідок цих умов є змога збільшити час розвитку рослин, кількість плодів. Метою досліджень у 2009 році є перевірити, як впливає щеплення на вирощування кавуна в наслідок вирощування.

A dinnyetermesztés alakulása

A tökfélék, kabakosok (Cucurbitaceae) családjába tartozik a közönséges házi tök, más néven úritök (Cucurbita pepo L.), valamint a mindenki számára közkedvelt görögdinnye (Citrullus lanatus). Mindkettő elég gyakori a zöldségfélék között. A mai napig is jellemző a dinnye úgynevezett háztáji növényként való termesztése. Piaci közkedveltségéből adódóan világszerte elterjedt kereskedelmi áru. Keresettsége lehetővé tette a termesztéstechnológiai fejlődését, így a helyrevetést felváltotta a palántanevelés, majd az oltott növénytechnológiában is jelentős előrelépés következett be.

A zöldségnövények oltása nem újszerű dolog, már az ötödik században használták ezt a technológiát a kínaiak. Az irodalom áttekintése során találtam említéseket oltott növények alkalmazásáról, de számottevő arányban nem használták ezeket, melynek oka talán az, hogy az eredési százalék nem volt kielégítő. Az áttörést a műanyag borítású termesztő berendezések használata váltotta ki. A termesztő házak lehetővé teszik az eredési százalék javulását. Ma már a megfelelő oltástechnológiával és kiváló szakmai tapasztalattal az eredés akár a 100% -ot is elérheti.

A görögdinnye oltása a mérsékelt égövi ázsiai országokban igen közkedvelt. Japánban és Koreában a szabadföldi és az üvegházi termesztésben egyaránt elterjedt. Hollandiában hosszúkkultúrás termesztésnél alkalmaznak oltott palántákat. Az ilyen növények tenyészideje jóval hosszabb, mint normális esetben, ezért jelentős termésmennyiségben való változások is tapasztalhatók. A magyarországi dinnyetermesztők körében is igen közkedvelté vált az oltott növények alkalmazása – erről számolnak be különböző folyóiratok, újságcikkek, termesztők. A 2006-ban megjelent *Kertészet és Szőlészet* 55. évfolyam 22. szám arról számol be, hogy

* BCE Kertészettudományi Kar, beregszászi kihelyezett tagozat, konzulens tanár.

milyen új módszerrel sikerült jobb minőségű palántát előállítani a dinnye természetéhez Derecskén.

Az oltásból adódóan nem egy, hanem két növényről beszélünk. Az egyiket a termés értékeit kihasználva, míg a másikat a gyökértulajdonságainak megfelelően hasznosítva párosítjuk. Az eljárás során az alany és a nemes kölcsönhatása ötvöződik a növényben. Ebből adódóan fontos a megfelelő választás, mindkét esetben szem elé helyezve a kompatibilitás (összeférhetőség) vizsgálatát. Napjaink modern termesztése lehetővé teszi a hibrid kultúrkör használatát az alanynövények terén is. Az ilyen növény jellemzője, hogy gyökérzete, növekedése sokkal erősebb, mint a nemesé, sőt az immunrendszere is jobb. Ezek az adottságok lehetővé teszik a jó tápanyag-ellátottságot és a megfelelő vízgazdálkodást. A gyökérzet jellemzője továbbá az is, hogy számos talajeredetű problémára is megoldást ad, így mérsékkelhető a talajfertőtlenítés. A nemesfajta termésértékeit vesszük figyelembe és ehhez igazítjuk az alanyt. E kettőből egy új tulajdonságokkal rendelkező növény alakul ki. A vegetatív növekedése sokkal erőteljesebb, jobban tolerálja a magas sótartalmat, kedvezőbben viseli mind a magas, mind az alacsony hőmérsékletet, így korábban ültethető a fűtetlen termesztő berendezésben, és az őszi termesztés is tovább folytatható, vagyis az öko- és patorezisztenciája kiváló.

Az oltott növény előállítása jóval költségesebb, mint normál esetben, de ezek a pluszkiadások megtérülnek, mivel javul a növény kondíciója, csökken a védekezésre szánt összeg, valamint a nagyobb termésmennyiségnek köszönhetően nagyobb lesz a bevétel. A gyümölcsstermesztésből tapasztalható, hogy a jó minőségű ültetvényanyag kiadásai miként térülnek meg. A zöldségnövények oltási technológiája sokban megegyezik a faiskolai szaporításban használt alkalmazásokkal.

A kísérlet körülményei, anyaga és módszere

A kísérletem tárgya a Crimson típusú Zengő F 7–10 kg átlagtömegű görög-dinnye termesztésének vizsgálata oltott és oltatlan formában. Az oltáshoz alanyként a Cucurbita pepo L., közönséges házi tök fajtát használtam.

Palántanevelés. Az oltott és a saját gyökerű palánták előállításához sejtalcás magvetést alkalmaztam. A vetésre 2009. február 23-án került sor. A szabadgyökerű palánták kinevelésére kb. 5-6 hét szükséges a vetéstől számítva. Nagyon fontos, hogy a kiültetendő palánta jól fejlett, erős gyökerű, edzett legyen.

Az alanyt szintén sejtalcába vetettem, majd 0,5 l-es műanyag pohárba ültetve került sor a ráoltásra. A nemes és az alany növekedését jól összehangolva lehet elvégezni a műveletet, ennek helyszíne erre a célra berendezett fóliasátor. Az oltáshoz szükséges egy jó éles szillett, valamint a dinnyeoltó csipesz. A nemeset a sziklevel alatt 45°-os szögben, az alanyt szintén 45°-os szögben metszettem le a hajtáscsúcsban úgy, hogy az egyik sziklevel megmaradt. A két metszéspontot összeillesztése után csipesszel rögzíthető egymáshoz az alany és a nemes. Az oltványokat ezután a fóliasátoron belül elkészített fólia alagútba helyeztem, melyet rashel-hálóval takartam le. Az alanyt még az oltás előtt megöntöztem, mivel erre legközelebb csak három nap múlva lesz lehetőség, mikor a fólia kinyitására kerül sor. A szelőtetés fokozatosan, lépésről lépésre történik, míg végül az alagutat teljesen el

nem távolítom. Az oltványokról a második hét elteltével lehet levenni a csipeszt. Az oltástól számítva kb. 4-5 hét elteltével készek az oltványok a kiültetésre.

Ültetés. Jelen esetben a szabad gyökerű április 2-ára lett kiültetve, míg az oltott hét nappal később. Az ültetés a kertemben lévő 4,5 m fesztávolságú, 3,0 m magasságú termesztő berendezésben történt. A talaj-előkészítés során kb. 4 t szerves trágya került bedolgozásra. Az elkészített bakhátakat 170 cm-es támszerrel szereltem fel, fekete fóliával takartam és csepegtetőrendszerrel láttam el a víz- és tápanyag-utánpótlás céljából. Az állománysűrűséget 120 cm sortávolsággal és 40 cm tőtávolsággal állítottam be a szabad gyökerű fajtánál, míg oltottnál 120 cm-es sortávolságot és 60 cm-es tőtávolságot alkalmaztam. Az ültetéskor talajfertőtlenítést nem végeztem az oltványnál, ezzel is illusztrálva a gyökérből adódó jó tulajdonságokat.

További munkálatok. A csepegtető öntözés során lehetőség nyílik vízhez keverhető műtrágya kijuttatásához. Az öntözött tápanyagellátásban különbséget tettem közöttük, mivel az oltvány erős gyökeréből kifolyólag nincs szükség nitrogén - utánpótlásra, míg a saját gyökerű ezzel ellentétben meghálálja a nitrogénhangsúlyos öntözést. A támszerre nevelés következtében a sajátgyökerű növényeket főszárra, az oltványokat három elágazásban indítottam. A várható termések megtartására műanyag zsákokat alkalmaztam (1. kép). A függőasztásuk egy lépésben történik a termések megjelenésével.

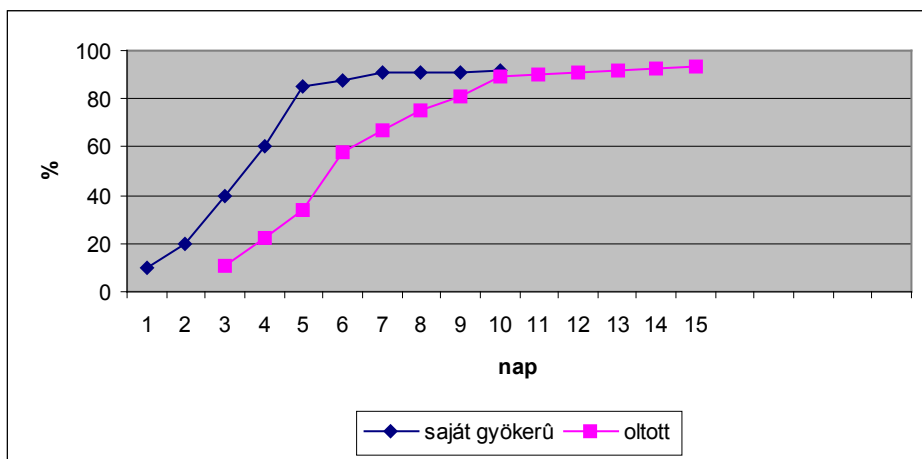
1. kép. A támszerre függesztett műanyag zsák alkalmazása a termések megtartása céljából (fotó: Gécse M.)

A betegségekkel és a kártevőkkel szemben megelőző növényvédelmet alkalmaztam.

A kísérlet során arra voltam kíváncsi, hogy a hasonló termesztési körülmények között van-e különbség a saját gyökerű és az oltott növények között természámban és tömegben.

A termésmennyiség alakulása a tenyészidő során

Az ültetéstől az első termőrészek megjelenéséig kb. 3 hétre van szükség. A koraiságot fokozza az, hogy mikor jelennek meg az első termések, valamint az, hogy milyen ütemben kezdenek el azok fejlődni. Ehhez szükséges az egyik legfontosabb fejlődési fázis, a kötődés. A termésmennyiség javítása érdekében a beporzáshoz poszméhek segítségét alkalmaztam. Ebben az időszakban a környezetből könnyen betelepíthető e rovarok nagyarányú egyedszáma. Terméskötésről jelen esetben akkor lehet beszélni, mikor megindul a termés növekedése és fejlődése. A kötődést sokban befolyásolja a beporzás, de a fitotechnikai munkák elvégzése is. Idetartozik az a lépés is, amikor a termés a támrendszerre helyezett műanyag zsákba kerül. Tapasztalataim alapján a sérülések elkerülése érdekében meg kell várni, míg végbemegy a beporzás, és elindul a termésmnövekedés. Körülbelül 5 cm-es átmérőnél optimális a munkafolyamat elvégzése. A növekedés folytán az első termések megjelenése után 6-6 levelenként jelennek meg újabb termések. Arra lettem figyelmes, hogy az új keletkezése sokban befolyásolja az előző fennmaradását, ezért ezeket eltávolítottam. Ezekből adódóan a terméskötés különböző időben történt. A termésmennyiség alakulását több lépésben figyeltem meg, először a kötődési fázist, majd a termések növekedési fázisát vizsgáltam. Az első szakasznak a hossza 10–12 nap, a másodiknak 36–42 nap volt az időtartama. A termések megjelenése eltérő stádiumban kezdődik, mivel az oltottak egy héttel később kerültek kiültetésre. Az 1. ábra bemutatja, hogy miként növekszik és hány napig húzódik a termések kötődése mindkét esetben.

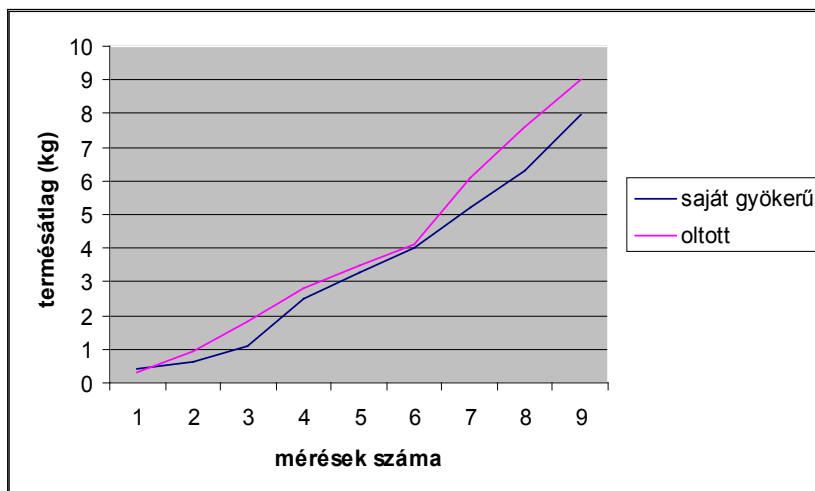
1. ábra. A kötődés intervalluma naponkénti százalékmérés alapján

Jelen helyzetben a létszámsűrűség nem nagyarányú, ezért a vizsgálat az egész állományt magába foglalta, minden egyedet megfigyelve, hogy növényenként hány termés kötődött. Volt olyan eset, ahol a feltüntetett intervallum alatt nem történt terméskötés. Az leginkább az oltottaknál volt megfigyelhető, hogy növényenként három terméskötés lett volna várható, de ez nem így történt, egyedenként többségben 1-2 kötés, 40% -ban 3 kötés alakult ki. A vizsgálat során egyiknél

sem érte el a terméskötés a 100%-ot. A beporzás önmagában nem értékelhető, mivel voltak olyan termések, melyek először nem fejlődtek és olyanok, amelyek elhaltak. Itt a kötődés a következő kabak megjelenésekor ment végbe. További vizsgálat ezzel kapcsolatban nem történt.

Az első terméseket megjelöltem és megszámláltam, hogy hány nap telik el az érésig. Az eltérő kiültetés miatt ez az idő nem esik egybe, az oltott növénynél később kezdődik, de nagyobb mennyiségre számíthatunk. A megtermékenyüléstől az érésig a dinnyének 36–42 napra van szüksége, ebből kifolyólag megállapítható a betakarítás ideje. A szabadgyökerű főszárra nevelése folytán száranként először egy termés kötődött, ezzel ellentétben az oltott három termés kötődésére és kinevelésére is képes volt. Az első betakarításkor a szabadgyökerű állomány 98%-ban maradt meg, mivel a gyenge fejlődésű egyedeket eltávolítottam növényvédelmi okokból.

A fentiekben említett tápanyagellátást alkalmaztam mindkét esetben és 4-4 naponként súlymérést végeztem a megjelölt terméseknél. A mérés erre a célra jól alkalmazható rugós mérleggel történt. A 36/4 naponkénti mérések 9 alkalommal adnak eredményt a termések növekedéséről. A 2. ábra szemlélteti a mérések számából adódó termésátlag növekedését.

2. ábra. A termésmennyiség alakulása a növekedési szakaszban

Az első mérés akkor kezdődött, amikor a műanyag zsákba helyezett kabakok kb. 15 cm-es átmérőjűek voltak. A szabadgyökerű növényeknél 93 db termés, az oltottaknál 165 db képződött. A mérések jól bemutatják, hogy az oltványok nemcsak a termés átlagtömegének alapján adnak jobb eredményt, hanem a növényenkénti kötődés is jóval több. A palántanevelésből adódó költség jelen esetben jól láthatóan megtérül. Már az első betakarítást követően magasabb terméshozamra számíthatunk az oltásból kifolyólag. Az oltottak termésátlaga 8,99 kg, a szabadgyökerűeké pedig 7,96 kg lett az első begyűjtésből végzett mérések alapján. A látható különbség valószínűleg annak köszönhető, hogy az erőteljesebb

gyökérzet nagyobb tápanyag- és vízforgalmat bonyolított le, illetve sokkal jobban tudta hasznosítani a belocsolt tápanyagokat és vizet. A 2. ábra azt is jól szemlélteti, hogy a termések darabonkénti súlya is jobb eredményeket mutat az oltott egyedeknél.

A saját gyökerű növényeknél a termesztés befejezéséig kb. 8,5%-ban voltak olyan tömegű termések, amelyek nem haladták meg a 2,5 kg-ot. Az oltottaknál ez csak 3,5%-ban fordult elő. Az oltványoknál akkor volt megfigyelhető 11–12 kg-os termés, ha tövenként csak egy kötődött. A saját gyökerűnél egy kötés volt megfigyelhető minden esetben, de a legnagyobb 9,4–10,1 kg-nál nem volt nehezebb. Ebből is látszik, hogy az erőteljes növekedés nemcsak a vegetatív fázist jellemzi, hanem a generatívot is. Az utolsó termések betakarítására augusztus 21-én került sor a szabadgyökerűeknél, az oltottaknál szeptember végén. A tenyészidő csaknem egy teljes hónappal hosszabb volt az oltványok esetében. Ebből a különbségből a terméshozam is magasabb lett. A szabadgyökerűeknél 100 db tőszámból 1534 kg-ot, a tők alanyúakról 2435 kg-ot sikerült értékesíteni. Az oltott növények kondíciója látványosabb terméskülönbséget mutat a dinnyetermesztésben is.

Következtetés

A vizsgálat során az irodalmi adatokból szerzett tapasztalataim alapján elvégzett kísérlet bebizonyította, hogy az oltott növények termésmennyisége nagyobb. Az is bebizonyosodott, hogy erősebb immunitás, jó terméskötés, kiváló rezisztencia jellemzi az oltványokat. Az erős növényi szervezetből adódó tulajdonságokat a betakarításból nyert információ is igazolja. A szabadgyökerű állomány 100 db-os tőszámból kapott termésmennyiség nem haladta meg az oltottak 80 db-os állományának terméshozamát. Véleményem szerint a jövőben érdemes ezt a termesztési technológiát fejleszteni. Megéri a költségesebb palánta alkalmazása, mert többet terem, és így megtérül a befektetés. A kísérletem alapján ezt a módszert a kárpátaljai dinnyetermesztőknek is ajánlom.

IRODALOM

- Horánszki András–Járainé Komlódi Magda (2002). Növényrendszertani Praktikum. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Dr. Nagy József (1994). Műanyagokról Veronában. In: Kertészet és Szőlészet, 43. évf. 26.szám.
- Szani Szilárd (1996). Fajtaváltás–fajtaválaszték–fajtaválasztás görögdinnyénél. In: Új Kertgazdaság, 2. (4).
- Halmágyi Tibor (1996). A görög- és sárgadinnyetermesztés aktuális növényvédelmi kérdései. In: Új Kertgazdaság, 2. (4).
- Lipták László (1996). A megoldás: beszerző és értékesítő szövetkezesek. In: Új Kertgazdaság, 2. (4).
- Lipták László (2001). A dinnyetermesztés helyzete Dél-Békésben. In: Gyakorlati Agroforum, 12. évf. 1. szám.
- Pogányi Ágnes–Pék Zoltán–Helyes Lajos (2004). Oltás hatása a paradicsom termésmennyiségére és minőségére tavaszi hajtásban. In: Kertgazdaság Hortikulture, 36. évf. 1. szám.
- Tümpe Anna (2005). Korszerű fajtaválaszték. In: Kertészet és Szőlészet, 54. évf. 2.szám.
- Pap Edina (2006). Mitől üreges a görögdinnye? In: Kertészet és Szőlészet, 55. évf. 22.szám.
- Pintye József (2006). Hatékonyabban oltják a dinnyét Derecskén. In: Kertészet és Szőlészet, 55. évf. 22.szám.
- Dr. Deme Pál–dr. Marselek Sándor (2009). A dinnyetermesztés évjáratfüggő, de megéri. In: Kertészet és Szőlészet, 58. évf. 7.szám,
- Tümpe Anna (2009). Megelőzhető-e az ismétlődő botrány? In: Kertészet és Szőlészet, 58. évf. 7.szám.

A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola ESEMÉNYNAPTÁRA

2009. 06. 05.	Turák Angéla festőművész jubileumi tárlatának megnyitója
2009. 07. 03.	Fiatalkárpátaljai Magyar Kutatók VI. Konferenciája
2009. 07. 17.	A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola diplomaátadó és tanévzáró ünnepsége.
2009. 07. 05.– 2009. 07. 25.	Kárpátaljai Nyári Kölcsey Ferenc Pedagógusakadémia – 2009 (a KMPSZ-szel közösen)

2009/2010-es tanév I. félév

2009. 09.18.	Tanévnyitó ünnepség.
2009. 09. 28.	„EURÓPAI FÓRUM. A MAI FÉRFIAK. EMBERNEK MARADNI...” című fotókiállítás megnyitója a német Maria Pawlowna Egyesület, Wolfgang Knappe és a főiskola közös szervezésében
2009. 10. 05.	A legendás Aranycsapat hátvédje, az olimpiai aranyérmes, világbajnoki ezüstérmes, 49-szeres magyar válogatott Buzánszky Jenő előadása
2009. 10. 14–16.	Magyar ifjúsági napok
2009. 10. 22.	A Magyar Elektronikus Könyvtár kárpátaljai tükörszerverének ünnepélyes átadása.
2009. 10. 22.	Matl Péter szobrászművész önálló tárlatának megnyitója
2009. 10. 23.	Megemlékezés az 1956-os forradalom és szabadságharc 53. évfordulója alkalmából
2009. 10. 23	A főiskolát <i>Ex Libris Díjjal</i> tüntetik ki
2009. 10. 24.	IV. Területi Tudományos Diákköri Konferencia

2009. 10. 28.	Nyílt nap a főiskolán
2009. 11. 26.	A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola és a Kárpátaljai Magyar Képzőművészek Révész Imre Társaság közös szervezésű tárlata – a Hollósy Simon Alkotótábor zárókiállítása
2009. 11. 30.	Mesemondóverseny a Benedek Elek-év alkalmából.
2009. 12. 16.	Író-olvasó találkozó. Vendég Kányádi Sándor költő, gyermekíró. Megemlékezés Benedek Elekről, „a nagy mesemondó”-ról születésének 150. évfordulója alkalmából.
2009. 12. 17.	Téli művészeti tárlat megnyitója. Hrabár Natália és Borecki Jánoszláv iparművészek munkáinak kiállítása

